

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 3
Том 2

Київ • 2018

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 3, том 2, 2018
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідоцтво про державну реєстрацію – серія KB № 21525-11425 Р від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 4 від 25.04.2018 р.).

**Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права»
включено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук з юридичних дисциплін на підставі
Наказу МОН України від 11 липня 2016 року № 820 (Додаток 12).**

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права»
включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, доцент (науковий редактор); **Биргеу М.М.** – доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова); **Бобрик В.І.** – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник; **Гаруст Ю.В.** – доктор юридичних наук, доцент; **Діхтієвський П.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Іншин М.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України; **Карел Марек** – доктор права, кандидат юридичних наук, професор (Чеська Республіка); **Коросєд С.О.** – доктор юридичних наук; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, академік АН ВО України; **Лошицький М.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Овчарук С.С.** – доктор юридичних наук, доцент; **Прилипко С.М.** – доктор юридичних наук, професор, член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, академік Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України; **Світличний О.П.** – доктор юридичних наук, професор.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць.
Випуск 3. – Т. 2. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2018. – 188 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03118, м. Київ, вул. Козацька, 116, к. 206, тел. (044) 228-10-31
www.nvppr.in.ua

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО;
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО;**

УДК 351.741:343.1

ПОПОВА О.В.

**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ,
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ**

У статті розглянуто сутність фермерських господарств, визначено їх роль в аграрній галузі. Розглянуті перспективи розвитку фермерських господарств в Україні, проблеми та пріоритетні напрями, правове забезпечення, державна підтримка фермерських господарств, роль державних органів та органів самоврядування в розвитку фермерських господарств.

Ключові слова: фермерство, аграрний сектор, сільське господарство, виробництво, рентабельність, економіка, пріоритетні напрями, перспективи розвитку, державна підтримка, інвестиції.

В статье рассмотрено сущность фермерских хозяйств, определена их роль в аграрной отрасли. Рассмотрены перспективы развития фермерских хозяйств в Украине, проблемы и приоритетные направления, правовое обеспечение, государственная поддержка фермерских хозяйств, роль государственных органов и органов местного самоуправления в развитии фермерских хозяйств.

Ключевые слова: фермерство, аграрный сектор, сельское хозяйство, производство, рентабельность, экономика, приоритетные направления и перспективы развития, государственная поддержка, инвестиции.

The basic directions essence of farms their role in the agrarian sector. Perspectives development of farms of Ukraine, problems and priorities. Legal support is considered, state support of farms. The role of state bodies and local government in the development of farms.

Key words: farming, agrarian sector, agriculture, production, profitability, economic, priority direction and development prospects, government support, investment.

Вступ. Розвиток сільського господарства для нашої країни завжди був однією з пріоритетних сфер як зовнішньо-, так і внутрішньоекономічної стратегії. Адже перспективний розвиток цієї галузі має великий вплив на всю національну економіку, на формування засад суверенності держави, її продовольчої безпеки, забезпечує розвиток багатьох галузей економіки та формує соціально-економічні умови розвитку сільських регіонів [1].

Сьогодні в Україні, серед багатьох різноманітних форм господарювання, які існують в аграрній галузі, фермерські господарства є однією з поширених, ефективних форм господарювання на селі. Також фермерські господарства є представниками малого бізнесу в Україні.

Проблемам розвитку та функціонування фермерських господарств в Україні в різних своїх роботах велику увагу приділяли такі вчені, як П.І. Гайдуцький, Л.О. Вдовенко, М.Я. Дем'яненко, Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін., однак питання, які ще постають у діяльності фермерських господарств, потребують подальшого вирішення.

Постановка завдання. Виявити та проаналізувати перспективи розвитку фермерських господарств в аграрній галузі, проблеми та пріоритетні напрямки розвитку фермерських господарств.

Результати дослідження. На початку 90-х рр. минулого століття, в умовах реформування та розвитку сільського господарства, серед багатьох різних форм сільськогосподарських підприємств стали активно розвиватися фермерські господарства.

Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону та зі створенням юридичної особи [2].

Фермерські господарства в аграрній галузі є прибутковими та перспективними, а завдяки такій формі господарювання в регіонах та в сільських місцевостях збільшуються та створюються додаткові робочі місця для зайнятості населення, оскільки більшість сільських жителів сьогодні зайняті саме в сільському господарстві, зростає економічний рівень населення, покращується розвиток соціальної інфраструктури, збільшується надходження грошових коштів до місцевих бюджетів.

Ступінь розвитку малих форм господарювання в аграрній сфері впливає на насичення ринку товарами, розширення конкуренції, зростання зайнятості, соціальний розвиток села та сприяє підвищенню економічної ефективності агропромислового виробництва [3].

Завдяки сприятливим кліматичним і природним умовам в Україні в аграрній галузі успішно вирощуються та розвиваються культури з рослинництва, овочівництва, розвивається садівництво та виноградарство, баштанні та ягідні культури та багато інших галузей.

Нині в Україні виробництвом сільськогосподарської продукції займається більше 52 000 суб'єктів господарювання, серед яких близько 40 000 – фермерські господарства [4].

У 2015 р. фермерські господарства реалізували 6,6 млн тонн зерна і зернобобових культур; 2,1 – соняшнику; 12,1 – м'яса великої рогатої худоби; 24,0 – м'яса свиней та 12,8 млн тонн м'яса птиці, а також 141,1 млн тонн молока, що порівняно з 2010 р. більше відповідно на 73,4%; 69,0; 7,7; 22,4; 34 та 58,6% [5].

Незважаючи на позитивний результат розвитку та зростання фермерських господарств, їх економічні можливості використовуються ще не повною мірою, тож для їх успішного функціонування та розвитку необхідно вирішити багато питань і проблем, які постають перед цією формою господарювання:

- необхідність створення особливого режиму оподаткування для фермерських господарств;
- відставання фермерських господарств від сучасних тенденцій, запроваджених новими технологіями для ведення сільського господарства;
- для більшості фермерів через дорогу вартість і відсутність необхідних власних обігових коштів недоступне придбання нового технічного забезпечення для виробничих процесів;
- для переходу на вищий рівень господарювання фермерам необхідно мати та залучати додаткові кошти, а більшість фермерських господарств у своїй діяльності мають обмежене фінансове забезпечення, яке вже розписане для вкладання та придбання необхідних матеріальних ресурсів для наступного циклу у виробництві;
- слабка матеріально-технічна база і високий рівень зносу основних фондів;
- недостатність кваліфікованих працівників у фермерських господарствах;
- відсутність для створення фермерського господарства стартового капіталу;
- вирішення проблем недосконалості нормативно-правових актів;
- ціновий механізм повинен стати основною умовою успішного розвитку сільськогосподарського виробництва;
- більш прийнятна ціна для придбання добрив і дизельного пального;
- збільшення фінансово-економічної підтримки державою;
- зміцнення перспективних агротехнологій, впровадження у виробництво нових високопродуктивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, нових порід у галузі птахівництва та тваринництва;
- будівництво сучасних сховищ для продукції, яка потребує швидкої реалізації, а також складських господарств і спеціальних овочесховищ;
- у галузі бджільництва власнику для експорту своєї продукції необхідно проводити фасування та маркування меду;
- залучення перспективних інвестиційних проектів тощо.

Від того, за допомогою яких механізмів та інструментів здійснюватиметься державне регулювання регіонального розвитку, залежить якість і швидкість здійснення реформ як у регіонах, так і в країні в цілому [6].

Розвитку фермерських господарств держава приділяє велику увагу. Удосконалюється законодавча база, якою є: Закон України «Про фермерські господарства», Земельний кодекс України та інші нормативно-правові акти.

Для діяльності та розвитку фермерських господарств прийняті державні програми, дотації, спрямовані на фінансування та підтримку фермерських господарств з питань щодо придбання обладнання, необхідного для здійснення господарської діяльності, техніки, обслуговуючих споруд та об'єктів.

Серед діючих основних документів, які формують підтримку сільського господарства в Україні, є: Закон України «Про державну підтримку сільського господарства» від 24 червня 2004 р., Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 рр. та ін.

На 2018 р. в аграрній галузі розроблені, затверджені та діють державні програми за такими напрямками:

- Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, затверджена постановою КМУ від 25 квітня 2015 р. № 300.
- Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі, затверджена постановою КМУ від 13 лютого 2012 р. № 104. До цієї програми увійшли: селекція в рослинництві та тваринництві; часткова компенсація вартості складної сільгосптехніки вітчизняного виробника та ін.
- Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств як на поворотній, так і на безповоротній основі, затверджена постановою КМУ від 25 серпня 2004 р. № 1102.
- Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників і ягідників, затверджена постановою КМУ від 15 липня 2005 р. № 587.
- Державна підтримка тваринництва, затверджена постановою КМУ від 28 жовтня 2015 р. № 884.
- Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників.
- Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінлізингу [7].

Дрібним фермерським господарствам на аграрних ринках зерна й олійної продукції складно конкурувати з потужними та великими аграрними компаніями, оскільки фермери мають невеликі партії виробленої продукції та не завжди мають можливість довести продукцію до вимог державних і європейських стандартів, тому і ціна за реалізацію продукції в рази нижча за ту ціну, яка існує на ринку. Це негативно відображається на завершеному та кінцевому етапі діяльності фермерського господарства.

Можливо, для ефективного розвитку фермерським господарствам у своїй діяльності необхідно більше приділити уваги таким перспективним напрямкам, як вирощування плодово-ягідної продукції, овочів, картоплі, горіхів та інших культур, займатися розвитком бджільництва, кролефермами тощо.

В Україні зростає інтерес до горіхівництва. В Україні частка коштів від продажу горіхів становить 52% від продажу всієї плодово-ягідної продукції, а надходження валютних коштів від продажу горіхів в 2017 р. склало 100,8 млн дол. США. За офіційними даними, в Україні площа горіхових садів, висаджених у 2017 р. (1 844 га), вперше перевершила площі висаджених зерняткових, кісточкових і виноградників разом узятих [8].

Територія України має гарні кліматичні та географічні умови і для розвитку бджільництва. Наша країна є третьою в світі за експортом меду, але реалізує його лише як сировину [9].

Для більш ефективного та перспективного розвитку фермерських господарств необхідно зміцнити зв'язок фермерів із кооперацією, оскільки завдяки спільним зусиллям кількох господарств фермери матимуть можливість придбати нову, сучасну та дорогу техніку, нове обладнання та інші матеріальні цінності, необхідні для раціонального, сучасного, економічно вигідного господарювання у веденні фермерської діяльності.

Експерти запевняють, що реалізація Концепції розвитку фермерських господарств та с/г кооперації на 2018–2020 рр. забезпечить стає економічне зростання сільських громад через розвиток аграрного підприємства [10].

Висновки. Підсумовуючи все вищевикладене, можна зробити висновок, що фермерські господарства мають ряд переваг перед іншими формами господарств, які існують в аграрній галузі. Так, фермерські господарства можуть змінювати асортимент у вирощуванні продукції, швидко реагувати на зміни в попиті продукції на ринку тощо.

Для більш успішного, перспективного розвитку фермерських господарств необхідно застосовувати конкретні заходи для вирішення питань із забезпечення стабільної роботи фермер-

ських господарств, справедливих конкурентних умов, долучати позитивний досвід інших країн, який сприятиме подальшому перспективному розвитку фермерських господарств, покращувати привабливість і зацікавленість фермерських господарств в інвестиційному кліматі.

Завдяки зміцненню діяльності та фінансового положення фермерських господарств зросте економічний стан населення, зайнятого в діяльності господарства, збільшиться кількість робочих місць, покращиться соціальна інфраструктура регіонів, збільшаться надходження грошових коштів до місцевих бюджетів.

Список використаних джерел:

1. Попова О.В. Перспективи розвитку сільського господарства в Україні, існуючі проблеми та шляхи їх вирішення. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. № 1.
2. Закон України «Про фермерське господарство». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 45. С. 363.
3. Табінський В.А., Колеснік Є.О., Сіліна І.С. Аналіз стану фермерських господарств в Україні. Економічні науки «Young Scientist». 2016. № 6 (33).
4. Голубев А. Фермерські господарства України: тенденції розвитку та економіко – соціальна сутність. Вісник АПСВТ. 2017. № 1.
5. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: монографія / за ред. З.С. Варналія. К.: Знання України, 2005.
6. Вінницька обласна Асоціація органів місцевого самоврядування. URL: <http://sg.vn.ua>.
7. Херсонська Обласна Державна Адміністрація. Офіційний сайт. URL: <http://Khoda.gov.ua>.
8. Економічне зростання сільських громад через розвиток аграрного підприємства. URL: <http://agronews.ua>.

УДК 349.412.2(477)

ФЕДЧИШИН Д.В.

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ
В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ТА РЕФОРМУВАННЯ
ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

Стаття присвячена розгляду правового регулювання здійснення прав на землю на території нинішньої України в радянський період і після проголошення незалежності. Приділено увагу розгляду правового регулювання здійснення прав Земельним кодексом УРСР 1922 р. Досліджено законодавство, що регулювало проведення земельної реформи. Проаналізовано вплив земельної реформи на правове регулювання здійснення прав на землю.

Ключові слова: здійснення прав на землю, право власності на землю, земельна реформа, права на землю.

Статья посвящена рассмотрению правового регулирования осуществления прав на землю на территории нынешней Украины в советский период и после провозглашения независимости. Уделено внимание рассмотрению правового регулирования осуществления прав земельным кодексом УССР 1922 г. Исследовано законодательство, регулирующее проведение земельной реформы. Проанализировано влияние земельной реформы на правовое регулирование осуществления прав на землю.

Ключевые слова: осуществление прав на землю, право собственности на землю, земельная реформа, права на землю.

The article is devoted to the consideration of the legal regulation of exercising of land rights in the territory of today's Ukraine during the Soviet period and after the proclamation of independence. Attention is paid to the consideration of the legal regulation of the exercising of rights by the Land Code of the Ukrainian SSR of 1922. The legislation regulating the implementation of the Land reform was studied. The influence of the Land reform on the legal regulation of exercising of land rights is analyzed.

Key words: *exercising of land rights, land ownership, land reform, land rights.*

Вступ. Однією з проблем дослідження та правового регулювання здійснення прав на землю є недостатність вивчення шляхів його становлення, основоположних і фундаментальних засад формування. Сьогодні в умовах інтеграції нашої країни до Європейського Союзу все важливішого значення набуває врегулювання та вдосконалення земельних відносин з урахуванням трансформації суспільних відносин загалом, економічної ситуації у країні, вітчизняних і світових тенденцій розвитку землекористування. Необхідно враховувати той досвід, який мала Україна за роки свого становлення як незалежної країни.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу правового регулювання здійснення прав на землю в радянський період і після здобуття Україною незалежності.

Результати дослідження. Слід підкреслити, що перебудова земельних відносин завжди була головною метою проведених реформ в Україні. Метою революційних перетворень зазвичай був справедливий перерозподіл землі для забезпечення доступу селян до головного багатства країни.

Жовтнева революція 1917 р, встановивши новий суспільно-політичний лад, безумовно, внесла істотні зміни в розвиток правового регулювання правовідносин у сфері землекористування. Таким чином, у перші роки існування радянської держави відбулися суттєві зміни. Законодавство, яке діяло раніше, визнавалося таким, що втратило чинність. Особливо варто відзначити, що була оголошена не націоналізація природних об'єктів (тобто їх звернення в державну власність), а скасування всіх форм власності на природні ресурси. Саме відтоді почали формуватися нові, зумовлені державною політикою країни, суспільні земельні відносини.

Нормативне правове регулювання зазначеного періоду ґрунтувалося на декретах, які були незначні за своїм змістом і включали в себе лише норми-декларації. Так, відповідно до Декрету «Про землю» скасовувалася поміщицька власність на землю, а землі передавалися «у розпорядження волосних земельних комітетів повітових Рад селянських депутатів, надалі до Установчих Зборів». Розгорнуте формулювання скасування приватної власності на землю містилося в ст. 1 Селянського наказу, що був складовою частиною Декрету: «право приватної власності на землю скасовується назавжди; земля не може ні продаватися, ні куплятися, ні здаватися в оренду або заставу, ні будь-яким іншим способом відчужуватися. Вся земля: державна, кабінетська, монастирська, церковна, посесійна, майоратна, приватновласницька, суспільна та селянська – відчужується безоплатно, повертається у всенародне надбання і переходить у користування всіх трудящих на ній...» [1, с. 60]. Юридичним виразом націоналізації землі стало право виключної власності держави на землю – заборонялися будь-які угоди із земельними ділянками. Всі громадяни, що бажали обробляти землю своєю працею, одержували землю на праві користування [1, с. 60].

Водночас на території нашої держави була створена Українська Народна Республіка, керівництво якої в січні 1918 р. прийняло Тимчасовий земельний закон. Цим нормативно-правовим актом скасовувалася власність на поміщицькі землі і землі нетрудових господарств, а також на монастирські і церковні землі. Зазначені землі проголошувалися власністю Республіки. Закон також призупиняв дію земельного законодавства Росії в межах Української Народної Республіки. Варто зазначити, що Земельний закон УНР 1918 р. за змістом був схожий із Декретом «Про землю» 1917 р. і багато в чому дублював його положення. Однак Українська Народна Республіка проіснувала недовго, а тому її законодавство на мало серйозного впливу на тогочасні суспільні відносини.

Згодом був прийнятий Декрет Всеукраїнського революційного комітету «Про землю» від 05 лютого 1920 р. У ньому було зазначено, що право користуватися землею мають тільки трудящі, а селянським господарствам гарантувалася недоторканість: «усі існуючі трудові господарства, що належали досі трудовим селянам-власникам, козакам, колишнім державним селянам <...> залишаються недоторканими і надалі продовжують вільно без будь-яких обмежень користуватися всією землею в тій формі, у якій користувались досі». Це означало, що приватна власність трудових господарств була збережена. Проте уже в Основних положеннях Конституції УРСР

1919 р. було задекларовано: «для здійснення свого основного завдання Українська Радянська Соціалістична Республіка запроваджує заходи, спрямовані на знищення існуючого економічного ладу, що відображається в ліквідації приватної власності на землю та інші засоби виробництва». Так, внаслідок націоналізації селяни зберегли свої землі, але змінився правовий титул володіння землею [2, с. 19].

Надалі для більш детального врегулювання земельних відносин, у т. ч. для врегулювання порядку здійснення прав на землю, 29 листопада 1922 р. був прийнятий Земельний кодекс Української РСР. У тогочасних умовах існування дрібнотоварного селянського господарства необхідно було встановити порядок користування земельними ділянками. З цією метою в ст. 4 Земельного кодексу УРСР 1922 р. закріплювалося, що право користування землями сільськогосподарського призначення з єдиного державного земельного фонду дається трудовим хліборобам, що створюють трудові господарства [3, с. 148].

Розділ 2 (ст. 27–37) Земельного кодексу 1922 р. був присвячений регулюванню правовідносин оренди землі. Такі відносини оформлялися договором, умови якого були нормативно закріплені. До таких умов належали: сторони і їх правомочності, предмет угоди, обставини, за яких можлива оренда, оформлення договору, винагорода, контроль уповноважених органів за дотриманням сторонами умов договору, відповідальність сторін за допущені порушення [4, с. 357].

Оренда передбачалася на термін, не довший, ніж необхідно для проведення однієї сівозміни (ст. 28 ЗК УРСР). У виняткових випадках цей термін продовжувався уповноваженим органом (райвиконкомом тощо).

Крім цього, Земельний кодекс передбачав різноманітні заохочення колективних форм господарювання, закріплював державну власність на землю і практично вилучав землю із цивільного обігу, наприклад, категорично заборонялася її купівля-продаж.

Згодом Земельний кодекс зазнав істотних змін, внесених Постановами ВУЦВК і РНК УСРР у вересні 1925 р. та червні 1927 р. Зміни стосувалися порядку розгляду земельних справ, розширення прав сільських Рад, трудової оренди землі, підсобної найманої праці в селянських господарствах, прав і обов'язків сільських товариств тощо. За постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 27 липня 1927 р. був встановлений максимальний термін оренди – 12 років. Відповідною постановою від 30 травня 1928 р. термін оренди було зменшено до 6 років. А у 1937 р. оренда землі забороняється повністю і в категоричній формі: прийнято постанову ЦК ВКП(б) та РНУ СРСР «Про заборону передачі в оренду земель сільськогосподарського призначення» [5, с. 15].

У наступні роки законодавство розвивалося на основі послідовної реалізації принципу державної власності на землю та інші природні ресурси і похідного від цього права – права землекористування і права природокористування. До кінця 1980-х рр. оренда земель у сільському господарстві не застосовувалася [2, с. 19]. Заборона здійснення права розпорядження землею відображалася в основних законодавчих актах УРСР упродовж всього його існування. Зокрема, відповідно до ст. 169 Земельного кодексу УРСР 1970 р. купівля-продаж, застава, заповіт, дарування, оренда, самовільний обмін земельними ділянками та інші угоди, які в прямій або прихованій формі порушують право державної власності на землю, визнавалися недійсними [6].

Радикальний перелом у регулюванні земельних відносин, у т. ч. і щодо здійснення прав на землю, відбувся в 1991 р. із проголошенням Україною суверенітету і початком кардинальної земельної реформи.

Перед незалежною Україною постало важливе і складне завдання – створення нової юридичної бази земельних відносин, яка б істотно відрізнялася від тогочасної, соціалістичної схеми, побудованої за принципами монопольного права державної власності на землю.

Крім того, гостро постала необхідність адаптації земельних відносин до постійно змінюваних факторів зовнішнього середовища (глобалізації економіки, пролонгації та поглиблення світової продовольчої кризи, залучення іноземних інвесторів і розвитку на території країни транснаціональних компаній, здачі землі в оренду іноземним землекористувачам та ін.).

На початку 90-х рр. XX ст. в Україні зроблена чергова спроба справедливого розподілу землі. Були розроблені і прийняті нормативно-правові акти, спрямовані на зміну державної земельної власності на приватну. Постанова Верховної Ради Української РСР «Про земельну реформу» стала першим нормативним актом, що фактично проголосив відмову від інституту виключної державної власності на землю. Всі землі України з 15 березня 1991 р. проголошувалися об'єктом земельної реформи. Сучасна земельна реформа виступала складовою частиною економічної реформи, що здійснювалася в Україні у зв'язку з переходом економіки держави до ринкових відносин. Мета реформи полягала у відновленні поряд із державною і приватної

власності на землю та створенні нових форм землекористування. Зазначеною постановою започатковано процес демонополізації власності на землю, визначено порядок передачі громадянам України у приватну власність земельних ділянок для ведення особистих сільських господарств, городництва і садівництва, спорудження й обслуговування житлового будинку, дачі, гаража. Це, по суті, перший етап земельної реформи, який характеризувався переважно інвентаризацією земель, розробкою і видачею документів щодо різних форм власності на землю. Одночасно ці процеси підкріплено правовою базою у вигляді внесення змін і доповнень до Земельного кодексу та прийняттям законів про форми власності на землю та плату за неї [7].

Пізніше були прийняті Закон України «Про форми власності на землю» від 30 січня 1992 р. та Земельний кодекс в редакції від 13 березня 1992 р., якими була визнана правомірність недержавних форм власності на землю, у т. ч. приватної власності. У практичному плані головним було збільшення земельних ділянок особистих підсобних господарств, що в підсумку дало позитивні результати для розвитку приватного виробництва.

На підставі Декрету Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 р. «Про приватизацію земельних ділянок» громадянам України безкоштовно в приватну власність передавалися земельні ділянки, надані їм для ведення особистого підсобного господарства, будівництва й обслуговування житлового будинку та господарських будівель (присадибна ділянка), садівництва, дачного і гаражного будівництва, у межах норм, установлених Земельним кодексом; встановлювалося право громадян продавати або іншими способами відчужувати свої земельні ділянки без зміни їхнього цільового призначення.

Основними напрямками законодавчого забезпечення здійснення прав на землю в Україні в умовах реформування стала регламентація форм власності на землю. Вищенаведене свідчить про те, що саме формування єдиного правового поля для регулювання земельних відносин, що базувалося б на положеннях Конституції України і враховувало б набуту практику проведення в країні земельної реформи, зумовило необхідність прийняття чинного Земельного кодексу України. Він характеризує новий етап у розвитку правового регулювання здійснення прав на землю в Україні. Так, запроваджено право власності на землю іноземних громадян, осіб без громадянства, іноземних юридичних осіб та іноземних держав [8, с. 240].

Внаслідок прийняття нового Земельного кодексу України юридична модель правового регулювання земельних відносин у частині здійснення прав на земельні ділянки майже не зазнала змін. Це зумовлено тим, що Кодекс 2001 р. так само, як і попередній, передбачав три форми власності на землю – приватну, державну і комунальну. В межах цих форм власності законом допускалася можливість набуття і здійснення таких суб'єктивних прав на землю, як право власності, право постійного користування, право оренди. Як слушно зазначає Т.Є. Харитонova, єдиним винятком із такої юридичної моделі регулювання земельних відносин стало те, що у цьому законі були закріплені положення щодо права земельного сервітуту, в яких визначалися зміст, види, порядок встановлення, умови дії, підстави припинення земельних сервітутів. По суті, Земельний кодекс України започаткував в українському законодавстві та праві відродження речових прав на чужі земельні ділянки. Це можна розцінювати як об'єктивну необхідність в еволюції правового регулювання відносин власності на землю, оскільки практика застосування норм земельного законодавства щодо вирішення земельних спорів із питань здійснення права власності на землю, права користування землею переконливо свідчила, що право власності на землю не може мати абсолютного характеру, і тому для забезпечення балансу приватних і суспільних інтересів необхідно використовувати й інші правові форми, реалізація яких дозволяє задовольняти потреби й охоронювані законом інтереси різних учасників суспільних земельних відносин [9, с. 68].

Прийняття у 2003 р. Цивільного кодексу України мало значний вплив на правове регулювання здійснення прав на землю, адже його норми закріпили систему речових прав на майно. Зокрема, ст. 395 ЦК України до речових прав на чуже майно відносить: право володіння, право користування (сервітут), право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), право забудови земельної ділянки (суперфіції). Останні два речові права спочатку не були закріплені в Земельному кодексі України, що призводило до колізій у правозастосуванні. Тому у квітні 2007 р. Верховна Рада України прийняла закон, яким внесла зміни і доповнення до Земельного кодексу України у частині законодавчого врегулювання можливості здійснення таких речових прав на земельні ділянки, як емфітевзис і суперфіції. Чинний Земельний кодекс України значно зміцнив і розширив публічно-правові засади регулювання земельних відносин, що відповідає базовим положенням Конституції України, згідно з яким земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Саме це

надає правовому режиму земель публічно-правового характеру (навіть тим, які знаходяться на праві приватної власності) [9, с. 70].

Одним з очевидних і головних результатів земельної реформи в Україні стали структурні зміни в розподілі земель як за формами власності і господарювання, так і кількістю землевласників та землекористувачів. Держава перестала бути земельним монополістом, у власності якої залишилося менше половини загальної площі земель України. Значна частина продуктивних земель перейшла у приватну власність [10, с. 59].

Ретроспективний аналіз земельної реформи, оцінка її позитивних і негативних наслідків свідчать, що загалом проведено значний обсяг робіт щодо правового регулювання здійснення прав на землю, зокрема була трансформована власність на землю; її більша частина, особливо земель сільськогосподарського призначення, передана у власність громадян. Водночас кінцевої мети реформування досягти не вдалося: не забезпечується високоєфективне, екологічнобезпечне використання земельних ресурсів; земельні відносини не відповідають вимогам ринкової економіки [11, с. 251].

На основі останніх аналітичних досліджень Я.М. Гадзало і Ю.Я. Лузана виділяються пріоритетні напрями завершення земельної реформи, а саме:

- проведення повноцінної інвентаризації земель сільськогосподарського призначення та визначення реальних ставок оподаткування;
- розширення повноваження територіальних громад щодо розпорядження землями сільськогосподарського призначення з метою всебічного розвитку сільських територій;
- формування та запровадження системи земельно-іпотечного кредитування;
- ухвалення законодавчих і нормативно-правових документів щодо обігу земель сільськогосподарського призначення [12].

Одним із негативних результатів земельної реформи, як уже зазначалося, є те, що сьогодні не досягнуто кінцевої мети – економічно ефективного й екологічно безпечного використання земель. Трансформаційні зміни так і не привели до формування ефективного селянина-землевласника, який би повноцінно розпоряджався своєю земельною ділянкою і привласнював усю земельну ренту. Це зумовлює необхідність розроблення комплексного підходу до розв'язання проблеми реформування земельних відносин на ринкових умовах у поєднанні з економічними реформами держави в цілому.

Зміни в суспільно-політичному житті країни, які відбулися за роки незалежності нашої країни, зумовили формування нового земельного ладу, створення принципово іншої схеми земельних правовідносин порівняно з тією, яка існувала в колишні радянські часи [13, с. 36].

З одного боку, в умовах глобалізації економіки з'явилася можливість залучення приватних інвесторів, підвищення вкладень в ефективне використання українських земель і збільшення частки країни у світовому продовольчому ринку. З іншого боку, з'явилися ризики того, що родючі українські землі, перш за все рілля, може стати власністю зарубіжних компаній, і тоді буде втрачена не тільки продовольча безпека за окремими видами продукції (як це спостерігається зараз), але і національна безпека з причини втрати головного ресурсу – землі. Тому основним критерієм реформування земельних відносин має стати збереження земельних ресурсів і відновлення родючості землі, а вдосконалення методів оцінки земельних ділянок повинно служити лише інструментами для стимулювання раціонального використання сільськогосподарських угідь.

Висновки. Період перебування України у складі СРСР характеризується значними обмеженнями у здійсненні прав на землю. Тогочасне земельне законодавство було серйозною перешкодою для продуктивного здійснення прав на землю, оскільки закріплювало пріоритет права власності держави на землю, не лише обмежувало коло суб'єктів, які могли приватизувати або придбати у власність земельні ділянки, а взагалі забороняло будь-які майнові угоди щодо земельних ділянок.

Із проголошенням незалежності України на території нашої держави почалося проведення земельної реформи. Її метою був перерозподіл власності на землю, перехід від монопольної державної власності до трьох конституційних форм – державної, приватної та комунальної. Також у цей період були законодавчо закріплені й інші види прав на землю, зокрема право постійного користування, право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), право забудови земельної ділянки (суперфіції) тощо.

Проте, незважаючи на це, існує багато прогалин і колізій у правовому регулюванні здійснення прав на землю. Незавершеність реформ пов'язана з обережністю їх проведення, побоюванням повністю зруйнувати сформовану на момент початку реформ систему, втратити традиції

землекористування на території країни, а також з відсутністю єдиної концепції перетворення земельних відносин, нерозвиненістю необхідних ринкових інститутів. Подальшою метою перетворення повинна бути гармонізація відносин між власниками землі, землекористувачами, владними органами.

Список використаних джерел:

1. Мирошниченко А.Н. Право собственности и процесс земельного реформирования в Украине. Предпринимательство, хозяйство и право. 2000. № 8. С. 60–65.
2. Караханян К.М. Правові засади конкурентного продажу земельних ділянок: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2016. 202 с.
3. Гершоноу М.М. Земельний кодекс УСРР, текст і поартикульний коментар. Х.: Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1928. 514 с.
4. Брунь А.Г. Генезис і поняття договору оренди земельної ділянки. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2003. Вип. 22. С. 356–363.
5. Берлач А. Організаційно-правові проблеми становлення орендних відносин в Україні: історія і сучасність. Право України. 1999. № 2. С. 15–18.
6. Земельний кодекс УРСР від 08 липня 1970 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 1970. № 2. Ст. 205.
7. Земельна реформа. Ринок землі. URL: http://pidruchniki.com/1501092239891/politekonomiya/zemelna_reforma_rinok_zemli.
8. Федорович В.І. Новели земельного кодексу України 2001 р. і земельні права громадян. Землі с.-г. призначення: права громадян України: наук.-навч. посіб. / за ред. Н.І. Титової. Львів: ПАІС, 2005. С. 238–247.
9. Харитонова Т.Є. Здійснення прав на чужі земельні ділянки в Україні: проблеми теорії та практики: монографія. О.: Юрид. література, 2016. 424 с.
10. Третяк А.М. Основні напрями змін та удосконалення державної земельної політики в Україні. Центр Розумкова. Національна безпека і оборона. 2009. № 3. С. 58–63.
11. Третяк А.М. Наукові основи економіки землекористування та землевпорядкування. К., 2003. 337 с.
12. Гадзало Я.М., Лузан Ю.Я. Земельна реформа: проблеми і перспективи розвитку аграрної економіки. Економіка АПК. 2017. № 1. С. 5–14.
13. Невмержицька О.А., Голишев М.М. Сучасний стан та вдосконалення нормативно-правового забезпечення проведення земельної реформи в Україні. Землевпорядний вісник. 2001. № 3. С. 35–37.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ПІД ВОДНИМИ ОБ'ЄКТАМИ ДЛЯ РИБОРОЗВЕДЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню сучасного змісту правового регулювання використання земельних ділянок під водними об'єктами для риборозведення. Аналізується сутність таких понять, як «рибне господарство», «аквакультура», «рибництво», «рибальство» і «риборозведення». За аналогією до визначення права власності на земельні ділянки юридичних осіб для здійснення підприємницької діяльності пропонується законодавче закріплення можливості набуття замкнених природних водойм у приватну власність для цієї категорії суб'єктів на основі платності.

Ключові слова: *землі водного фонду, земельні ділянки для потреб риборозведення, земельні правовідносини, водний об'єкт, рибне господарство, аквакультура, рибництво, рибальство, риборозведення.*

Статья посвящена исследованию современного содержания правового регулирования использования земельных участков под водными объектами для рыборазведения. Анализируется сущность таких понятий, как «рыбное хозяйство», «аквакультура», «рыбоводство», «рыболовство» и «рыборазведение». По аналогии с определением права собственности на земельные участки юридических лиц для осуществления предпринимательской деятельности предлагается законодательное закрепление возможности получения замкнутых природных водоёмов в частную собственность для этой категории субъектов на основе платности.

Ключевые слова: *земли водного фонда, земельный участок для нужд рыборазведения, земельные правоотношения, водный объект, рыбное хозяйство, аквакультура, рыбоводство, рыболовство, рыборазведение.*

The article is devoted to the study of the modern content of the legal regulation of the use of land plots under water objects for fish farming. The essence of such concepts as “fish farming”, “aquaculture”, “fish farming”, “fishing” and “fish farming” are analyzed. It is proposed by analogy with the definition of ownership of land plots of legal entities for the performance of entrepreneurial activities, the legal securing of the possibility of obtaining closed natural reservoirs into private ownership for this category of entities on the basis of pay.

Key words: *land of water fund, land plot for the needs of fish farming, land legal relations, water body, fishery, aquaculture, fish farming, fishing, fish breeding.*

Вступ. Для з'ясування сутності будь-якого правового явища, в т. ч. і використання земельних ділянок для потреб риборозведення, необхідна наявність чіткого та повного визначення основних понять, притаманних цьому правовому явищу. У різні часи лише окремі аспекти використання земельних ділянок, риборозведення, використання водних об'єктів, без сумнівів, вивчалися. Проте як комплексне правове явище поняття використання земельних ділянок для потреб риборозведення не досліджувалося. Окремі аспекти цієї проблематики ставали об'єктом досліджень таких учених, як А.Г. Бобкова, Д.В. Бусуйок, О.А. Вівчаренко, О.В. Гафурова, В.І. Гордєєв, А.П. Гетьман, І.І. Каракаш, Т.О. Коваленко, П.Ф. Кулинич, А.М. Мірошніченко, В.В. Носік, М.В. Шульга та ін.

Постановка завдання. Мета статті – здійснення правового аналізу категорії «використання земельних ділянок під водними об'єктами для риборозведення» у взаємозв'язку та співвід-

ношенні з такими поняттями, як «рибне господарство», «аквакультура», «рибництво», «рибальство» і «риборозведення».

Результати дослідження. Говорячи про важливість та актуальність риборозведення, слід звернутися до змісту ст. 1 Закону України від 19 лютого 2004 р. «Про Загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 р.» [1], де зауважується, що галузь рибного господарства відіграє значну роль у забезпеченні розвитку різних галузей економіки України, оскільки її розвиток може забезпечити населення країни продовольством, технічною, кормовою, медичною та іншою продукцією і сировиною, сприяє збереженню біологічного різноманіття, поліпшенню екологічного стану водних об'єктів, а також підвищенню зайнятості населення.

Поняття рибного господарства об'єднує різні види діяльності. До цієї галузі належить вивчення, охорона, відтворення, вирощування, використання водних біоресурсів, їх вилучення (добування, вилов, збирання), реалізація та переробка, а також забезпечення безпеки мореплавства суден флоту рибної промисловості. Такий широкий спектр напрямів діяльності зумовлює існування багатоманітного категоріального апарату. Так, сучасна нормативно-правова база поряд із поняттям «рибне господарство» оперує такими термінами, як «аквакультура», «рибництво», «рибальство» і «риборозведення». Слід з'ясувати сутність кожного з них, щоб зрозуміти, що ж саме притаманне правовій категорії, яка досліджується.

У класичній теорії права свого часу зазначалося, що коректне застосування понятійного апарату надає якісної визначеності правовому науково-теоретичному мисленню, фіксує структуру знань про право та логіку його розвитку, має самостійне пізнавальне значення, тому що сприяє поглибленому вивченню права, відсторонюючи будь-які неоднозначності та неточності [2]. Тому з метою формування якісного та дієвого нормативно-правового механізму регулювання суспільних відносин цієї галузі народного господарства необхідно, в першу чергу, дослідити теоретичні аспекти її правової регламентації, а також з'ясувати критерії розмежування зазначених категорій.

Термін «аквакультура» (лат. aqua – вода; cultura – вирощування, догляд) вперше було застосовано у 1975 р. у тлумаченні поняття «океанологія» у третьому виданні «Великої радянської енциклопедії». Тлумачився він як розведення і вирощування водних організмів (риб, моллюсків, ракоподібних, водоростей) у контрольованих умовах для підвищення продуктивності водних об'єктів [3, с. 62, 63].

У вітчизняне законодавство цей термін було включено у 2004 р. Законом України «Про Загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 р.», відповідно до положень якого «аквакультура» – це діяльність із розведення та вирощування риби та інших водних живих ресурсів у спеціальних штучних умовах або визначених для цього рибогосподарських водних об'єктах. Сьогодні ж поняття «аквакультура» є основоположним для Закону України «Про аквакультуру» [4].

Наведене в спеціальному Законі визначення вміщує в собі перелік видів сільськогосподарської діяльності: виробництво кормів, ведення селекційно-племінної роботи, надання рекреаційних послуг. Окреме місце серед цього переліку посідає діяльність із риборозведення – штучного розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури, відтворення біоресурсів.

Поняття «рибництво» у чинному законодавстві вживається як синонім до поняття «аквакультура». Таке твердження ґрунтується на основі аналізу нормативних положень Законів України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» [5], «Про аквакультуру», «Про Загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 р.» та ін. У зазначених нормативних актах визначено порядок та умови здійснення рибиництва (аквакультури), окреслено види та напрями вказаного виду сільськогосподарської діяльності. Так, згідно зі ст. 13 Закону «Про аквакультуру» за напрямками діяльності аквакультура (рибництво) може здійснюватися з метою: а) отримання товарної продукції аквакультури та її подальшої реалізації (товарна аквакультура); б) штучного розведення (відтворення), вирощування водних біоресурсів; в) надання рекреаційних послуг. А отже, здійснення рибиництва в якості одного з напрямів діяльності передбачає впровадження діяльності з риборозведення.

Таким чином, поняття «риборозведення» варто розуміти як діяльність зі штучного розведення, утримання та вирощування риби та інших водних живих ресурсів у спеціальних штучних умовах або визначених для цього рибогосподарських водних об'єктах для одержання сільськогосподарської продукції (продукції аквакультури) з метою подальшої її реалізації.

Варто зауважити, що поняття «риборозведення» широко застосовується в чинному законодавстві, порядок та умови здійснення цього виду діяльності детально врегульовано нормами права, їй притаманні особливі ознаки, що вирізняють її від аквакультури (рибиництва). Донині по-

няття «риборозведення» не отримало свого законодавчого закріплення. Зважаючи на викладене, видається доцільним розмістити наведену дефініцію у відповідному абзаці ст. 1 Закону України «Про аквакультуру».

Проте неможливо на законних підставах впроваджувати діяльність із риборозведення без юридичного оформлення права на використання водного об'єкта і земельної ділянки, розташованої під ним. Зважаючи на складність і багатогранність правового режиму земельних ділянок під водними об'єктами для риборозведення, його визначення варто розглядати послідовно, досліджуючи усі елементи, які його утворюють.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про аквакультуру» від 18 вересня 2012 р. № 5293-VI аквакультура (рибництво) визначається як сільськогосподарська діяльність зі штучного розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури у повністю або частково контрольованих умовах для одержання сільськогосподарської продукції (продукції аквакультури) та її реалізації, виробництва кормів, відтворення біоресурсів, ведення селекційно-плеїнної роботи, інтродукції, переселення, акліматизації та реакліматизації гідробіонтів, поповнення запасів водних біоресурсів, збереження їх біорізноманіття, а також надання рекреаційних послуг.

Інші нормативні акти також вказують на належність рибництва до галузі сільського господарства. Так, згідно із Законом України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 рр.» [6] продукцію рибництва (аквакультури) віднесено до сільськогосподарської продукції, а рибницькі господарства – до категорії сільськогосподарських підприємств.

На підтвердження цього можна навести й положення ст. 22 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) [7], відповідно до якої землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції або призначені для цих цілей. Обставин щодо фактичного розташування таких земельних ділянок або розміщення на них інших природних об'єктів Закон не називає. Аналіз такого визначення свідчить, що на земельні ділянки під рибгосподарськими водними об'єктами поширюється правовий режим земель сільськогосподарського призначення.

Крім того, правові положення глави 5 ЗК України («Землі сільськогосподарського призначення») поширюються на правовий режим земельних ділянок під рибгосподарськими водними об'єктами навіть у разі, якщо така ділянка не перебуває у користуванні жодного господарюючого суб'єкта. Підставою встановлення специфічного правового режиму для цих земельних ділянок є позначка у водогосподарському паспорті водного об'єкта про призначення його для потреб риборозведення.

Водночас не можна стверджувати про абсолютну належність земельних ділянок під водними об'єктами для риборозведення до земель сільськогосподарського призначення. По-перше, відповідно до Класифікатора видів цільового призначення земель, землі для рибгосподарських потреб (за кодом 10.07) віднесено до земель водного фонду України; по-друге, правова належність таких земельних ділянок до земель водного фонду пояснюється фактичним розташуванням на них водних об'єктів.

З урахуванням наведеного можна стверджувати, що земельна ділянка під рибгосподарським водним об'єктом є єдиним комплексним дворесурсним об'єктом водно-земельних правовідносин, на який поширюються норми щодо встановлення правового режиму земель водного фонду і земель сільськогосподарського призначення.

Земельна ділянка під водним об'єктом, яка використовується для потреб риборозведення, – це розташована під водним об'єктом (на дні або просто під водоймою) частина земної поверхні, яка в установленому законом порядку індивідуально визначена на місцевості за розмірами, межами, конфігурацією, функціональним призначенням, законодавчими та іншими обмеженнями, використовується суб'єктами сільськогосподарської діяльності на відповідному правовому титулі або запланована для використання суб'єктами в галузі риборозведення.

Досліджуючи правовий режим земельних ділянок під рибгосподарськими водними об'єктами, доцільно звернути увагу на таку його складову частину, як використання зазначеного об'єкта правовідносин.

На початку дослідження зауважимо, що в земельному законодавстві України доволі абстрактно визначається співвідношення між правом на земельну ділянку та правом на використання розташованого на ній водного об'єкта. Зокрема, в ч. 2 ст. 179 ЗК України міститься положення, відповідно до якого «право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на водні об'єкти, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб». З викладеної норми логічно було б зробити висновок, що категорія «земельна ділянка»

вміщує в собі таку складову частину, як водний об'єкт (у разі його розташування на відповідній земельній ділянці). Проте, як справедливо зауважує А.М. Мірошниченко, водний об'єкт є окремим природним ресурсом, має відмінний від земельної ділянки правовий режим, і для його використання закон вимагає отримання спеціального дозволу незалежно від наявності права на земельну ділянку [8]. Крім того, зазначене положення ч. 2 ст. 79 ЗК України суперечить вимогам водного законодавства, відповідно до якого водні об'єкти є виключною власністю Українського народу і передаються тільки в користування (на відміну від земель водного фонду, які можуть перебувати у державній, комунальній і приватній власності).

Не додає ясності в питання співвідношення суб'єктивних прав на земельну ділянку та водний об'єкт, що на ній розташований, і положення п. «в» ч. 1 ст. 90 і п. «в» ч. 1 ст. 95 ЗК України стосовно права власників і користувачів земельних ділянок на використання у встановленому порядку для власних потреб наявних на земельній ділянці водних об'єктів, оскільки право спеціального користування водним об'єктом підлягає спеціальному оформленню і реєстрації, а право загального водокористування є однаковим для всіх суб'єктів цього права. Тобто до моменту оформлення спеціального права водокористування всі інші суб'єкти (відносно власника чи користувача відповідної земельної ділянки) апріорі мають однакові з ним права на водний об'єкт.

Все викладене свідчить про те, що, незважаючи на органічний зв'язок водного об'єкта і земельної ділянки під ним, юридично – це окремі об'єкти цивільних прав, які мають автономні один від одного правові режими.

Водночас у процесі використання земельної ділянки під рибогосподарським водним об'єктом ці два природні об'єкти утворюють єдиний природний комплекс, який використовується і підлягає охороні як єдиний комплексний природний об'єкт. Такий підхід зумовлений кількома чинниками. По-перше, важко уявити собі вид господарської діяльності з використання земельної ділянки під водним об'єктом для риборозведення, який би не впливав на якісний стан водного об'єкта. По-друге, галузь рибного господарства взагалі не передбачає такого виду рибогосподарської діяльності, у процесі здійснення якої не використовувався б рибогосподарський водний об'єкт. Отже, правове регулювання використання земельної ділянки під водним об'єктом для потреб риборозведення слід розглядати в комплексі з правовим регулюванням використання водного об'єкта.

Згідно з нормативними положеннями Водного кодексу України (далі – ВК України) всі водні об'єкти в межах території нашої держави є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування. Таким чином, ВК України фактично закріплює одну форму власності на води – державну. З цього приводу у науковій літературі звертається увага на застарілість і невідповідність сучасним ринковим відносинам і чинному земельному законодавству правових норм ВК України [9, с. 81; 10, с. 116].

У цьому аспекті більш адаптованим до сучасних вимог суспільства є земельне законодавство, на підставі аналізу норм якого можна стверджувати, що наразі формується новий міжгалузевий правовий інститут – інститут права приватної власності на водні об'єкти. Зокрема, ст. 59 ЗК України закріплює, що землі водного фонду можуть перебувати у державній, комунальній і приватній власності. Зазначена норма є загальною і деталізується в таких його положеннях.

У разі використання водних об'єктів для потреб риборозведення має місце діяльність сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання. Такими суб'єктами можуть бути колективні сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські товариства, приватні сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, основною метою створення яких є отримання прибутку в процесі здійснення господарської діяльності. Саме ця обставина зумовлює застосування положень ч. 1 ст. 82 ЗК України у визначенні підстав виникнення права приватної власності на земельну ділянку під замкненою природною водоймою для зазначених юридичних осіб. Як уже було з'ясовано, такі суб'єкти можуть набувати права власності на відповідні земельні ділянки із земель державної або комунальної власності лише на платній основі.

Підстави і порядок переходу права власності на водний об'єкт, що розташований на такій земельній ділянці, повинні визначатися окремо від земельної ділянки. Відповідно, і суб'єктивне право на водний об'єкт підтверджується окремим правовстановлюючим документом. Однак і в цьому питанні простежується певна непослідовність законодавчого врегулювання. По-перше, норми земельного законодавства, визначаючи можливість виникнення права приватної власності на водні об'єкти, суперечать вимогам водного законодавства, відповідно до якого усі води в межах території України визнаються виключною власністю Українського народу і передаються

господарюючим суб'єктам тільки на умовах користування. Таким же чином питання власності на природні ресурси трактується і Конституцією України. Зокрема, ст. 13 Конституції закріплює в якості самостійного суб'єкта права власності на всі природні ресурси Український народ. Повноваження щодо здійснення права власності Українського народу здійснюють органи державної влади й органи місцевого самоврядування. Таким чином, останнє положення Основного Закону свідчить про фактичне конституційне отождолення права власності Українського народу з правом публічної (державної і комунальної) власності на природні ресурси.

У визначенні порядку передачі водних об'єктів у приватну власність юридичних осіб існує ще один законодавчий недолік. Так, досліджуючи юридичну природу положень ч. 2 ст. 59 ЗК України, варто відзначити, що вказана правова норма має регулятивну дію, визначає об'єкт правовідносин (замкнені природні водойми загальною площею до 3 га та штучні водойми різного цільового призначення), окреслює коло суб'єктів цих правовідносин (громадяни, юридичні особи, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування), закріплює їх зміст (суб'єктивні права і юридичні обов'язки). Такі ознаки правової норми дають підстави стверджувати, що вона є нормою матеріального права. Відомо, що істотною умовою застосування норми матеріального права є юридично визначений порядок її реалізації. Для прикладу, ВК України передбачене право юридичних осіб користуватися водними об'єктами на умовах оренди. Це законодавче положення визначає об'єкти правовідносин, коло суб'єктів і їх права й обов'язки, тобто має регулятивну природу. Процедурні ж норми, що забезпечують його реалізацію, містяться в різних нормативних документах. Наприклад, умови і порядок укладання договору оренди водного об'єкта визначаються ст. 51 ВК України [11], ст. 14 Закону України «Про аквакультуру», постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 2013 р. № 420 «Про затвердження Типового договору оренди водних об'єктів» [12], Порядком розроблення водогосподарського паспорта, затвердженим наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16 грудня 2013 р. № 742 «Про затвердження Порядку розроблення паспорта рибогосподарської технологічної водойми» [13] і наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 18 березня 2013 р. № 99 «Про затвердження Порядку розроблення паспорта водного об'єкта» [14]. Розмір орендної плати за використання водних об'єктів вираховується в порядку, передбаченому наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 28 травня 2013 р. № 236 «Про затвердження Методики визначення розміру плати за надані в оренду водні об'єкти» [15].

Що ж стосується процедурного забезпечення дії норми ч. 2 ст. 59 ЗК України, то зауважимо, що жодним нормативно-правовим актом України не передбачено порядку безоплатної передачі на праві власності водних природних об'єктів юридичним особам. З цієї підстави не уявляється можливим застосування вищезазначеного законодавчого положення на практиці.

Крім того, спеціальні законодавчі акти, які визначають засади створення та діяльності сільськогосподарських юридичних осіб (Закони України «Про фермерське господарство» [16], «Про сільськогосподарську кооперацію» [17], «Про колективне сільськогосподарське підприємство» [18] та ін.), не містять жодних посилань про можливість набуття на безоплатній основі права власності на природні ресурси, в т. ч. і на водні об'єкти. Зазначене право передбачене лише для громадян-учасників таких підприємств і реалізується в порядку, визначеному земельним законодавством.

До 2016 р. у ст. 7 Закону України «Про фермерське господарство» містилася норма, відповідно до якої в порядку винятку передбачалася можливість передачі у приватну власність для ведення фермерського господарства невеликих – до 3 га – земельних ділянок під замкненими природними водоймами. Проте положення цієї норми стосувалися фізичних осіб – членів фермерського господарства і не передбачали такого права для фермерського господарства (юридичної особи). У березні 2016 р. зазначену норму із Закону було вилучено. Наразі надання земельних ділянок державної і комунальної власності у власність або користування для ведення фермерського господарства здійснюється в загальному порядку, передбаченому ЗК України.

Висновки. Вищенаведене дає підстави стверджувати, що передбачене ч. 2 ст. 59 ЗК України право юридичних осіб на безоплатне отримання у власність замкнених природних водойм за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування є необґрунтованим. Видається, що більш логічно було б, за аналогією до визначення права власності на земельні ділянки юридичних осіб для здійснення підприємницької діяльності, запропонувати законодавче закріплення можливості набуття замкнених природних водойм у приватну власність для цієї категорії суб'єктів на основі платності.

Список використаних джерел:

1. Про Загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 р.: Закон України від 19 лютого 2004 р. № 1516-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 22. Ст. 313.
2. Васильев А.М. Правовые категории: методологические аспекты разработки системы категорий теории права. Москва: Юрид. лит., 1976. 286 с.
3. Шаляпин Г. О проблеме определения понятия «аквакультура» в международном и национальном праве. Электронное приложение к «Российскому юридическому журналу». 2011. № 2. С. 62–63. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/o-probleme-opredeleniya-ponyatiya-akvakultura-v-mezhdunarodnom-i-natsionalnom-prave>.
4. Про аквакультуру: Закон України від 18 вересня 2012 р. № 5293-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 43. Ст. 616.
5. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів: Закон України від 08 липня 2011 р. № 3677-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 17. Ст. 155.
6. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 рр.: Закон України від 18 січня 2001 р. № 2238-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 11. Ст. 52.
7. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3–4. Ст. 27.
8. Мірошниченко А.М., Марусенко Р.І. Науково-практичний коментар до Земельного кодексу України. Київ: Алерта; Центр навчальної літератури, 2011. 520 с. URL: https://pidruchniki.com/1800070857857/pravo/povnovazhennya_organiv_vikonavchoyi_vladi_chastini_pogodzhennya_proektiv_zemleustroyu_schodo_vidvedennya.
9. Гордєєв В.І. До питання удосконалення водного законодавства. Актуальні питання удосконалення екологічного законодавства України: зб. тез наук. доп. учасників «круглого столу» (м. Харків, 9 листоп. 2012 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2012. С. 79–82.
10. Гордєєв В.І. Деякі проблеми права приватної власності на водні об'єкти. Співвідношення екологічного, природоресурсного, земельного та аграрного права: матер. до круглого столу (м. Харків, 9 грудня 2011 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Харків: Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2011. С. 115–118.
11. Водний кодекс України від 06 червня 1995 р. № 213/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 24. Ст. 189.
12. Про затвердження Типового договору оренди водних об'єктів: пост. Кабінету Міністрів України від 29 травня 2013 р. № 420. Офіційний вісник України. 2013. № 43. Ст. 1692.
13. Про затвердження Порядку розроблення паспорта рибогосподарської технологічної водойми: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16 грудня 2013 р. № 742. Офіційний вісник України. 2014. № 7. Ст. 222.
14. Про затвердження Порядку розроблення паспорта водного об'єкта: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 18 березня 2013 р. № 99. Офіційний вісник України. 2013. № 42. Ст. 1517.
15. Про затвердження Методики визначення розміру плати за надані в оренду водні об'єкти: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 28 травня 2013 р. № 236. Офіційний вісник України. 2013. № 49. Ст. 1778.
16. Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 45. Ст. 363.
17. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України в редакції від 20 листопада 2012 р. № 5495-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 50. Ст. 698.
18. Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14 лютого 1992 р. № 2114-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 20. Ст. 272.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 346.62

КУШНІР І.М.

**ОПОДАТКУВАННЯ БУДІВЕЛЬ ПРОМИСЛОВОСТІ ЯК ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОСТІ
В УКРАЇНІ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

У статті здійснюється комплексне дослідження теоретичних та практичних аспектів оподаткування будівель промисловості в Україні податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Аналізуються положення теорії податкового права, податкового та цивільного законодавства, особливості правозастосування, які в комплексі дозволяють досягти мети дослідження.

Ключові слова: будівля промислова, об'єкт нерухомості, податкове законодавство, податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

В статье проводится комплексное исследование теоретических и практических аспектов налогообложения зданий промышленности в Украине налогом на недвижимое имущество, отличное от земельного участка. Анализируются положения теории налогового права, налогового и гражданского законодательства, особенности правоприменения, которые в комплексе позволяют достичь цели исследования.

Ключевые слова: здание промышленное, объект недвижимости, налоговое законодательство, налог на недвижимое имущество, отличное от земельного участка.

The article provides a comprehensive study of theoretical and practical aspects of the taxation of industrial buildings in Ukraine with a tax on immovable property other than land. The article analyzes the provisions of the theory of tax law, tax and civil law, the peculiarities of law enforcement, which in the complex allow to achieve the purpose of the study.

Key words: industrial building, real estate object, tax law, immovable property tax, different from land plot.

Вступ. Виробничі будівлі та споруди є невід'ємним матеріально-речовим елементом матеріальних активів вітчизняної промисловості. Сучасний технологічний розвиток у світі істотно змінює співвідношення матеріальних та нематеріальних активів в активах підприємств, однак в Україні будівлі промисловості все ще істотно впливають на показники ефективного використання активів. Сучасні будівлі й споруди є дорогими й складними інженерно-технічними елементами основних виробничих фондів. На кількісний та якісний склад виробничих фондів підприємств впливає ціла сукупність чинників, серед яких спеціалізація підприємства, рівень розвитку галузі, до якої воно належить, природна зона, в якій воно розташоване, економічний стан самого підприємства, його корпоративна культура тощо. Окрім того, вплив спричиняє кошторисна вартість таких фондів, адже економічна ситуація в країні все ще залишається складною з позицій інвестування й кредитування, тому промисловість відчуває брак коштів для модернізації виробництва, зокрема і в частині забезпечення нерухомістю. Проте в Україні стабільно зростає будівництво не лише житлового фонду, але й нежитлової нерухомості. Так, лише за результатами 2017 р., в Україні серед іншої нежитлової нерухомості збудовано 345 промислових будівель та складів загальною площею понад 585 тисяч кв. м [2]. Основне промислове будівництво здійснювалося в Київській, Вінницькій, Харківській, Дніпропетровській, Львівській і Хмельницькій областях.

Водночас одним із чинників, що здебільшого не береться до уваги на початку будівництва, але набуває у майбутньому істотної ролі, є виникнення податкового зобов'язання зі сплати податку на нерухоме майно з таких виробничих фондів або можливість застосування пільг щодо звільнення від оподаткування залежно від виду об'єкта нерухомості. Ці питання мають не лише теоретичне, але й практичне значення. До того ж стосовно даної проблематики є різна правозастосовна практика. Адже фіскальні органи й практики мають різні погляди на справляння майнового податку з будівель промисловості, що призводить до судових спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми оподаткування промисловості, дозволяє усвідомити, що дана проблематика все ще залишається малодослідженою з позицій фінансово-правової науки. Значно більше уваги цим питанням приділяється з боку практиків. Зазначені питання закріплено в позиціях фіскальних органів та судовій практиці. Водночас судові позиції й роз'яснення практиків мають формуватися на підставі положень не лише чинного законодавства, але й теорії права. Отже, теорія податкового права, представлена вітчизняними дослідниками, зокрема І.І. Бабіним, Р.О. Гаврилюк, О.О. Дмитрик, Л.М. Касьяненко, М.П. Кучерявенком, О.А. Музикою-Стефанчук, О.П. Орлюк, Н.Ю. Пришвою та багатьма іншими, має бути покладена в основу вироблення наукових підходів до вирішення даної проблеми. Роль промислового будівництва в розвитку національної промисловості й економіки загалом лише підтверджує актуальність пропонованого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження теоретичних та практичних аспектів оподаткування будівель промисловості в Україні податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

Результати дослідження. В Україні одним із податків на майно є податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, що введений з ухваленням Податкового кодексу України. Зазначений податок, якщо виходити з теорії податкового права [1, с. 105–118; 10, с. 378–384], відповідає таким класифікаційним ознакам: *за способом нарахування є прямим податком; за об'єктом оподаткування – податком на майно; за суб'єктами оподаткування – податком, що сплачують юридичні та фізичні особи; за публічним фондом, до якого зараховується, є місцевим податком.*

Податковим кодексом України (далі – ПК України) визначено, що об'єктом оподаткування податком на нерухомість є об'єкт житлової та нежитлової нерухомості, зокрема його частка (пп. 266.2.1 п. 266.2 ст. 266) [11]. Відповідно до пп. 4.1.105 п. 14.1 ст. 14 ПК України, для цілей оподаткування термін «майно» застосовується в значенні, наведеному в Цивільному кодексі, а саме: майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (ст. 190 Цивільного кодексу) [16]. Майнові права визнаються речовими правами.

Якщо безпосередньо аналізувати цивільне законодавство, то, відповідно до ст. 181 ЦК України, нерухоме майно (нерухомість) включає земельні ділянки, а також будівлі, споруди чи інше майно, безпосередньо пов'язане землею, тобто об'єкти, переміщення яких неможливе без завдання значної шкоди його вартості і призначенню [16]. Отже, фактично в країні визнається *три види нерухомості*: земля, житло та нежитлові приміщення. Нерухомість за *функціональною ознакою* поділяється на житлову і нежитлову. Зрозуміло, що житло – це будова з усіма зручностями, призначена для проживання людей. У свою чергу, у *нежитловій (комерційній) нерухомості* виділяють промислову, складську, торговельну, офісну, готельну, рекреаційну нерухому власність, інституційну і нерухомість, призначену для змішаного використання. Також за *ступенем спеціалізації* розрізняють: спеціалізовану нерухомість – хімічні та нафтопереробні заводи; музеї та інші будівлі, що стосуються культури; неспеціалізовану нерухомість – нерухомість, на яку є попит на відкритому ринку для інвестування [8].

Отже, якщо говорити про будівлі промисловості як об'єкт оподаткування, можемо стверджувати, що вони належать до нерухомого майна, є нежитловою (комерційною) нерухомістю, що може бути як спеціалізованою, так і неспеціалізованою. Однак для набуття зазначеного статусу будівлі нерухомості (як і будь-які інші об'єкти нерухомого майна) мають бути внесені до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Зазначена вимога впливає зі змісту ст. 5 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 р. № 1952–IV у редакції Закону № 834–VIII від 26 листопада 2015 р. (зі змінами) [3]. Окрім того, у ст. 182 ЦК України закріплено, що право власності та інші речові права на нерухомі речі, обтяження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації.

Реєстрація об'єкта нерухомості, зокрема й будівель промисловості, впливає на визначення податкового зобов'язання для юридичної особи (якій такий об'єкт належить на пра-

ві власності) у частині сплати податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Адже, відповідно до пп. 266.7.4 п. 266.7 ст. 266 ПК України, органи державної реєстрації прав на нерухоме майно щоквартально в 15-денний строк після закінчення податкового (звітного) кварталу подають контролюючим органам відомості, необхідні для розрахунку та справляння податку юридичними особами, за місцем розташування такого об'єкта нерухомого майна [11]. Окрім того, за придбаний (новостворений, нововведений) об'єкт нерухомості юридична особа протягом 30 календарних днів із дня виникнення права власності на такий об'єкт подає декларацію контролюючому органу за місцем розташування цього об'єкта. Податок потрібно сплачувати починаючи з місяця, в якому виникло право власності на об'єкт, тобто незалежно від дати виникнення права власності (наприклад, наприкінці місяця) податок сплачується з першого числа відповідного місяця. Податок сплачується до відповідного місцевого бюджету за місцезнаходженням об'єкта нерухомості. Якщо протягом календарного року змінюється власник нерухомого майна (відбувається його продаж), то попередній власник має подати уточнюючу декларацію до контролюючого органу, а податок сплачувати з початку року (1 січня) до початку місяця, в якому припинилося його право власності на об'єкт нерухомості. Саме такі вимоги містить податкове законодавство.

З огляду на реформу, що запроваджується в Україні у сфері формування та відкриття реєстрів даних, а також для узгодження типів об'єктів нерухомості з інформацією в Державному реєстрі прав у податковій декларації з податку на нерухомість (форма якої була затверджена наказом Міністерства фінансів України від 10 квітня 2015 р. № 408) [7] закріплено кодифікування дев'яти типів об'єктів нерухомості, а саме: 1 – квартира, 2 – житловий будинок, 3 – інший об'єкт житлової нерухомості, 4 – будівля готельна, 5 – будівля офісна, 6 – будівля торговельна, 7 – гараж, 8 – будівля для публічних виступів, 9 – інша будівля. Зокрема, врахування цієї кодифікації вимагається в разі подання декларацій й щодо інших податків, де визначається майно платника податків, наприклад, у разі подання річної декларації на доходи фізичними особами.

На відміну від фізичних осіб, основним об'єктом оподаткування для яких є житлова та нежитлова нерухомість як складники домогосподарства, для юридичних осіб у частині сплати даного податку на практиці наявна спірна ситуація щодо визначення будівель як об'єктів оподаткування. Її наявність зумовлена позицією фіскальних органів. Зазначена позиція напругу впливає на оподаткування будівель промисловості. Адже в індивідуальній податковій консультації Державної фіскальної служби України від 17 травня 2017 р. № 229/6/99–99–12–02–03–15/ПК [12] визначено відсутність підстав для поширення податкової пільги, передбаченої пп. «є» пп. 266.2.2 ПК України, на комплексні промислові споруди (електростанції, нафтопереробні заводи тощо), які не мають характеристик будівель. Зазначена позиція аргументована посиланням на Державний класифікатор будівель та споруд ДК 018–200. Даний Класифікатор затверджений наказом Державного комітету України зі стандартизації, метрології та сертифікації від 17 серпня 2000 р. № 507 (далі – Класифікатор, ДК 018–200) [6]. Оскільки, згідно із зазначеним Класифікатором, до об'єктів нерухомості, на які поширюється податкова пільга, надана пп. «є» пп. 266.2.2 ПК України, належать об'єкти, які містяться в класі 1251 «Будівлі промислові». Тоді як «Споруди коксохімічних заводів» класифікуються за кодом 2303.4 Класифікатора в класі 2303 «Споруди підприємств хімічної промисловості» групи 230 «Комплексні промислові споруди» підрозділу 23 «Комплексні промислові споруди». Як видно з наведеного твердження, фіскальні органи помилково ототожнили різні типи об'єктів класифікації, що наведені в ДК 018–2000, а саме будівлі та споруди. Зазначена позиція фіскалів піддавалася критиці з боку багатьох практиків, наприклад, фахівців TAXLINK [12; 17], критикувалася в пресі [4; 8]. Підставою для такої критики було посилання на класифікатор у цілях оподаткування та вихід за межі Конституції України, в якій у п. 1 ч. 2 ст. 92 закріплено, що виключно законом встановлюються «система оподаткування, податки і збори» [5]. У свою чергу, ст. ст. 3, 4 і 5 Податкового кодексу України, по-перше, не включають Класифікатор до податкового законодавства, по-друге, не передбачають серед елементів податків (у даному разі податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) можливості посилатися на Класифікатор. Адже, відповідно до ст. 5 ПК України, «поняття, правила та положення, установлені цим Кодексом та законами з питань митної справи, застосовуються виключно для регулювання відносин, передбачених ст. 1 цього Кодексу. У разі якщо поняття, терміни, правила та положення інших актів суперечать поняттям, термінам, правилам та положенням цього Кодексу, для регулювання відносин оподаткування застосовуються поняття, терміни, правила та положення цього Кодексу» [11]. Натомість у п. 1 ДК 018–2000 закріплено, що Класифікатор є «складовою частиною Державної системи класифікації та кодування техніко-економічної та соціальної інформації» [6].

Зазначені міркування стали підставою для скасування позиції фіскалів судовим порядком. Так, Дніпропетровський апеляційний адміністративний суд в ухвалі від 10 жовтня 2017 р. у справі № 804/3637/17, обґрунтовуючи власне рішення, акцентував увагу на відсутності підстав для висновку, що ДК 018–2000 був розроблений та може бути використаний із метою врегулювання правовідносин у сфері справляння податків і зборів [13].

Однак скасування консультації судом не привело до зміни позиції фіскальних органів, які вимушені були, згідно з вимогами п. 53.2 ст. 53 ПК України, надати нову податкову консультацію з урахуванням висновків суду. 11 грудня 2017 р. Державною фіскальною службою України (далі – ДФСУ) видано нову Індивідуальну податкову консультацію № 2917/6/99–99–12–02–03–15/ІПК [14], в якій фіскальні органи залишилися на своїй позиції: «Оскільки пп. «є» пп. 266.2.2 ПК України передбачає виключення з об'єктів обкладення податком виробничих фондів – виробничих цехів, складських приміщень промислових підприємств, то для об'єктів цілісного майнового комплексу, які належать до категорії невикористаних фондів такого майна підприємства, не вбачається підстав застосовувати норми пп. «є» пп. 266.2.2 ПК України». Хоча водночас податківці зауважили, що цілісний майновий комплекс підприємства складається з об'єктів, сукупність активів яких дає змогу провадити певну господарську діяльність, де структурні підрозділи, наприклад, цехи (виробництва), можуть бути виділені в самостійні об'єкти й зареєстровані як самостійні суб'єкти господарської діяльності. Зазначений висновок впливає з норм Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440 [15].

Наведені вище положення чинного законодавства та практика застосування потребують звернення до тексту самого Державного класифікатора будівель та споруд ДК 018–2000. Як вже згадувалося, він є складовою частиною Державної системи класифікації та кодування техніко-економічної та соціальної інформації і призначений для використання органами центральної виконавчої влади та всіма суб'єктами господарювання (юридичними та фізичними особами) в Україні. Ведення ДК 018–2000 покладено на Державний науково-дослідний інститут автоматизованих систем у будівництві Держбуду України, який за результатами проведення експертизи правильності здійснення класифікації об'єктів нерухомого майна конкретного суб'єкта господарювання уповноважений видавати експертні висновки такому суб'єкту.

Аналіз даного документа дозволяє говорити, що одиницею класифікації в ДК 018–2000 є окрема будівля чи інженерна споруда. Значна кількість таких будівель може бути віднесена до будівель промисловості. Для комплексних будівель, що складаються з кількох будівель, кожна будівля може класифікуватися окремо. Наприклад, підр. 23 «Комплексні промислові споруди» включає такі класи:

- 2301 «Споруди гірничопромислових та добувних підприємств» (установки та споруди для шахт, видобування вуглеводневих покладів, розробки гірських порід, добування, переробки та збагачення рудної сировини, гравійних кар'єрів тощо (наприклад, завантажувальні та розвантажувальні станції, копри шахт тощо), гіпсові, цементні, цегельні, черепичні заводи тощо, споруди підприємств лісозаготівельної промисловості);

- 2302 «Споруди підприємств електроенергетики» (гідравлічні або теплові електростанції та установки для виробництва електроенергії, наприклад, електростанції, що працюють на вугіллі, атомні та вітрові електростанції, підприємства зі збагачення та переробки ядерних матеріалів, печі для спалювання відходів);

- 2303 «Споруди підприємств хімічної промисловості» (установки, що утворюють хімічні, нафтохімічні або нафтопереробні підприємства, портові термінали для нафтопродуктів, коксохімічні заводи);

- 2304 «Споруди підприємств металургійної промисловості, не класифіковані раніше» (установки, що утворюють підприємства металургійної промисловості, такі як доменні печі, прокатні стани, ливарні цехи тощо) [6].

Зазначимо, що, відповідно до ПК України, споруди взагалі не підлягають оподаткуванню податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки (оскільки відсутні в переліку об'єктів, визначених пп. 14.1.129 та пп. 14.1.129¹).

Якщо говорити про оподаткування будівель промисловості, які є нежитловою нерухомістю, то, відповідно до пп. 14.1.129¹ п. 14.1 ст. 14 ПК України, у нежитловій нерухомості виділяють, зокрема, будівлі офісні (будівлі фінансового обслуговування, адміністративно-побутові будівлі, будівлі для конторських та адміністративних цілей), будівлі промислові та склади. Будівлі промисловості, зокрема виробничі корпуси, цехи, складські приміщення промислових під-

приємств, не є об'єктом оподаткування податком на нерухоме майно (пп. «є» пп. 266.2.2 п. 266.2 ст. 266 ПК України). Підхід, закріплений у цитованому положенні, є прямою нормою податкового законодавства, що визначає об'єкт оподаткування та пільги стосовно справляння податку для будівель промисловості.

Що стосується Класифікатора, то його положення можуть використовуватися лише як деталізація для характеристики будівлі промисловості, але не як критерій визначення об'єктів оподаткування. Так, відповідно до ДК 018–2000, будівлі промисловості, зокрема виробничі корпуси, цехи, складські приміщення промислових підприємств, належать до підрозділу 125 «Будівлі промислові та склади» із присвоєнням класів об'єктів 1251–1252. Згідно із ДК 018–2000, будівлі промисловості (криті будівлі промислового призначення, наприклад, фабрики, майстерні, бойні, пивоварні заводи, складальні підприємства тощо) віднесено до підрозділу «Будівлі нежитлові» групи 125 «Будівлі промислові та склади» класу 1251 «Будівлі промисловості».

Даний клас містить такі підкласи:

- 1251.1 «Будівлі підприємств машинобудування та металообробної промисловості»;
- 1251.2 «Будівлі підприємств чорної металургії»;
- 1251.3 «Будівлі підприємств хімічної та нафтохімічної промисловості»;
- 1251.4 «Будівлі підприємств легкої промисловості»;
- 1251.5 «Будівлі підприємств харчової промисловості»;
- 1251.6 «Будівлі підприємств медичної та мікробіологічної промисловості»;
- 1251.7 «Будівлі підприємств лісової деревообробної та целюлозно-паперової промисловості»;
- 1251.8 «Будівлі підприємств будівельної індустрії, будівельних матеріалів та індустрії, будівельних матеріалів та виробів, скляної та фарфоро-фаянсової промисловості»;
- 1251.9 «Будівлі інших промислових виробництв, включаючи поліграфічне» [6].

І хоча фіскальні органи дотепер посилаються на Класифікатор під час оцінювання того чи іншого об'єкта нерухомості в промисловості як об'єкта оподаткування, такий підхід не відповідає положенням Конституції України та Податковому кодексу України. Звичайно, можна погодитися з фіскалами, які виводять із переліку об'єктів оподаткування виробничі будівлі. Наприклад, зазначають: «Якщо виробнича будівля, яка, згідно з документами, що підтверджують право власності на нерухоме майно, належить до підрозділу 125 «Будівлі промислові та склади» (класи 1251–1252) і використовується як адміністративно-побутове (офісне) приміщення, то така нежитлова нерухомість не є об'єктом оподаткування податком на нерухоме майно» [9]. Однак фактично застосування норм пп. «є» пп. 266.2.2 п. 266.2 ст. 266 ПК України має здійснюватися щодо тих будівель промисловості, які визначені в даному пункті. Звичайно, на практиці вони будуть належати до об'єктів нерухомості, що включені до класу 1251 «Будівлі промислові» (підкласи 1251.1–1251.9) відповідно до ДК 018–2000. Однак такі коди навіть не мають зазначатися в документах на відповідну будівлю під час оподаткування, адже їх наявність не передбачається для отримання правовстановлюючих документів на відповідний об'єкт нерухомості під час державної реєстрації. Натомість такий код визначається забудовником самостійно на стадії проектування будівлі й отримання дозволу на будівництво. Під час державної реєстрації зазначається назва об'єкта нерухомості, а не його код за Класифікатором.

Як зазначають фахівці TAXLINK, дану правову позицію підтримав Полтавський окружний адміністративний суд у постанові від 8 грудня 2016 р. у справі № 816/1838/16. Адже щодо підтвердження статусу об'єкта нерухомості як будівлі промисловості, суд виходив із наявності відповідної інформації в Державному реєстрі прав на нерухоме майно: «Наявність у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно вказівки на те, що об'єкт нерухомого майна є складом, вказує на належність такої нерухомості за семантичною ознакою до промислової, адже відповідні будівлі класифіковано в категорії нежитлового фонду» [17]. Також адміністративний суд визнав, що промисловий статус підприємства визначається здійснюваною ним діяльністю, яка повинна бути спрямована на виробництво товарів та послуг. Зазначене потребує аналізу організаційно-правової форми діяльності підприємства та видів діяльності за Класифікацією видів економічної діяльності.

Висновки. На відміну від фізичних осіб, основним об'єктом оподаткування для яких є житлова та нежитлова нерухомість як складник домогосподарства, для юридичних осіб сплата податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, відіграє істотну роль. Тривала практика застосування положень податкового законодавства засвідчує наявність спірної позиції фіскальних органів щодо об'єктів оподаткування в частині визначення промислових будівель та споруд як об'єктів оподаткування.

Дослідження національного законодавства, правозастосування, зокрема й судової практики, а також положення теорії податкового права дають підстави стверджувати про помилковість позиції фіскальних органів у частині посилання на Державний класифікатор будівель та споруд ДК 018–200 із метою оподаткування податком на нерухоме майно юридичних осіб, що є власниками відповідних виробничих об'єктів нерухомості. Адже ПК України, по-перше, не включає Класифікатор до податкового законодавства; по-друге, не передбачає серед елементів податків можливості посилатися на Класифікатор; по-третє, виділяє декілька видів нежитлової промисловості, зокрема й будівлі промисловості. ПК України містить норму прямої дії, згідно з якою будівлі промисловості, зокрема виробничі корпуси, цехи, складські приміщення промислових підприємств, не є об'єктом оподаткування податком на нерухоме майно (пп. «є» пп. 266.2.2 п. 266.2 ст. 266 ПК України). Що стосується Класифікатора, то його положення можуть використовуватися лише як деталізація для характеристики будівлі промисловості, але не як критерій визначення об'єкта оподаткування.

Список використаних джерел:

1. Бабін І.І. Податкове право: навч. посіб. Вид. 2-ге, виправл. та доп. Чернівці: ЧНУ, 2013. 496 с.
2. Будівельна статистика / Державний комітет статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/bud.htm.
3. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 р. № 1952–IV у редакції Закону № 834–VIII від 26 листопада 2015 р. (зі змінами) // Законодавство України: база даних. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>.
4. ДФС наполягає: об'єкти цілісного майнового комплексу обкладаються податком на нерухомість. Інтерактивна бухгалтерія. 19.12.2017. URL: <http://www.interbuh.com.ua/ua/documents/openews/114058>.
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами) // Законодавство України: база даних. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/card2#Card>.
6. Про затвердження Державного класифікатора будівель та споруд ДК 018–2000: наказ Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації від 17 серпня 2000 р. № 507. URL: https://dnaop.com/html/32977_2.html.
7. Про затвердження форми Податкової декларації з податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки: наказ Міністерства фінансів України від 10 квітня 2015 р. № 408, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 29 квітня 2015 р. за № 479/26924 // Законодавство України: база даних. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0479-15>.
8. Нерухомість у юридичних осіб. Вісник. Офіційно про податки: офіційне видання Державної фіскальної служби України. 2 лютого 2018. № 5 (957). URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100007072-nerukhomist-u-yuridichnikh-osib>.
9. Оподаткування виробничих будівель, які використовуються як офісні приміщення. Вісник. Офіційно про податки: офіційне видання Державної фіскальної служби України. 12 червня 2015. № 22 (22). URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/8411>.
10. Орлюк О.П. Фінансове право: Академічний курс. К.: Юрінком-Інтер, 2010. 808 с.
11. Податковий кодекс України: Закон № 2755–VI від 2 грудня 2010 р. (зі змінами) // Законодавство України: база даних. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
12. Позиція ДФС щодо оподаткування будівель промисловості. 25.05.2017. URL: <https://taxlink.ua/ua/news/pozicija-dfs-shhodo-opodatkuвання-budivel-promislovosti.htm>.
13. Про визнання протиправної та скасування індивідуальної податкової консультації: ухвала Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду від 10 жовтня 2017 р. у справі № 804/3637/17. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/SO13546.html.
14. Про справляння податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки: лист ДФС від 11 грудня 2017 р. № 2917/6/99–99–12–02–03–15/ПК. URL: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/pisma/gfsu/pro-spravlyannya-podatku-1034086.html>.
15. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» (зі змінами): постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440 // Законодавство України: база даних. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF>.
16. Цивільний кодекс України: Закон України № 435–IV від 16 січня 2003 р. (зі змінами) // Законодавство України: база даних. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
17. Які документи підтверджують належність нерухомості до будівель промисловості? URL: <https://taxlink.ua/ua/analytics/stattja-266--podatok-na-jaki-dokumenty-pidtvrdzhyut-nalezhnist-nerukhomosti/>.

УДК 351.741:343.1

ЛИТВИН Н.А.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У науковій статті досліджено актуальні питання адміністративної відповідальності за порушення норм інформаційного законодавства в діяльності органів Державної фіскальної служби України. Проаналізовано підстави для притягнення до адміністративної відповідальності за порушення норм інформаційного законодавства та визначено її юридичні ознаки, до яких віднесено протиправність, суспільну небезпеку, винність, відповідальність. Встановлено, що значна кількість норм Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за порушення норм інформаційного законодавства, проте кількість норм, які безпосередньо стосуються діяльності органів Державної фіскальної служби України, обмежена. Запропоновано розширити види відповідальності за порушення інформаційного законодавства. Зроблено висновок про те, що недоліком вітчизняного законодавства залишається відсутність у Кодексі України про адміністративні правопорушення окремої глави, присвяченої правопорушенням в інформаційній сфері, в якій також мають зазначатися порушення норм інформаційного законодавства в діяльності органів Державної фіскальної служби України.

Ключові слова: *Державна фіскальна служба України, адміністративна відповідальність, інформаційне законодавство, адміністративне правопорушення.*

В научной статье исследованы актуальные вопросы административной ответственности за нарушение норм информационного законодательства в деятельности органов Государственной фискальной службы Украины. Проанализированы основания для привлечения к административной ответственности за нарушение норм информационного законодательства и определены ее юридические признаки, к которым отнесены противоправность, общественная опасность, виновность, ответственность. Установлено, что значительное количество норм Кодекса Украины об административных нарушениях предусматривает ответственность за нарушение норм информационного законодательства, однако количество норм, относящихся непосредственно к деятельности органов Государственной фискальной службы Украины, ограничено. Предложено расширить виды ответственности за нарушение информационного законодательства. Сделан вывод о том, что недостатком отечественного законодательства остается отсутствие в Кодексе Украины об административных нарушениях отдельной главы, посвященной правонарушениям в информационной сфере, в которую также должны быть включены нарушения норм информационного законодательства в деятельности органов Государственной фискальной службы Украины.

Ключевые слова: *Государственная фискальная служба Украины, административная ответственность, информационное законодательство, административное правонарушение.*

The article deals with the actual issues of administrative responsibility for violating the norms of information legislation in the activities of the bodies of the State fiscal service of Ukraine. The grounds for bringing to administrative responsibility for violation of the norms of information legislation and its legal features, which include illegality,

© ЛИТВИН Н.А. – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, доцент кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки (Університет державної фіскальної служби України)

social danger, guilt, responsibility, are analyzed. It has been established that a significant number of KUpAP norms implies liability for violation of information law norms, but the number of norms directly related to the activities of the DFS of Ukraine is limited. It is proposed to extend the types of liability for violations of information legislation. It is concluded that the lack of domestic legislation leaves in the KUpAP a separate chapter devoted to the offense in the information sphere, which should also include violations of the norms of information legislation in the activities of the DFS of Ukraine.

Key words: *State fiscal service of Ukraine, administrative responsibility, information legislation, administrative offense.*

Вступ. Невід'ємною частиною правового регулювання діяльності державних органів є встановлення юридичної відповідальності за правопорушення у сфері інформаційного законодавства. Незважаючи на те, що до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) досить часто вносяться зміни й доповнення, правозастосування свідчить про необхідність більш детального його доопрацювання. Дана обставина у світлі наявних проблем функціонування інформаційної системи України вказує на необхідність не лише подальшого вдосконалення механізму правового захисту інтересів суб'єктів інформаційних правовідносин, а й поліпшення ефективності заходів впливу за порушення норм інформаційного законодавства в діяльності органів Державної фіскальної служби України (далі – ДФС України). Для цього необхідно осмислити порушення норм інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України як підставу для притягнення до адміністративної відповідальності.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження актуальних та дискусійних проблем адміністративної відповідальності за порушення норм інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України.

Результати дослідження. У межах інформаційної сфери адміністративна відповідальність як ознака правопорушень віддзеркалює правову реакцію держави на вчинене діяння (дію чи бездіяльність), покладає на правопорушника негативні наслідки застосування санкцій адміністративно-деліктних норм через вчинене правопорушення [1, с. 123]. Підставою для адміністративної відповідальності за порушення норм інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України є адміністративне правопорушення. Адміністративне правопорушення норм інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України, за змістом ст. 9 КУпАП, можна розглядати як протиправну, винну (умисну або необережну) дію чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [2]. У наукових джерелах зазначено, що ними є інформаційні правопорушення в діяльності ДФС України, які варто розуміти як протиправну, винну (умисну або необережну) дію чи бездіяльність суб'єкта інформаційних відносин, який посягає на встановлений законодавством правопорядок у податковій чи митній сферах держави щодо оброблення персональних даних, доступу до інформації, її захисту, а також посягає на функціонування інформаційних технологій та інформаційних ресурсів ДФС України, за яку законом передбачено юридичну відповідальність [3, с. 117]. Отже, порушення норм інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України має юридичні ознаки, до яких належать протиправність, суспільна небезпека, винність, відповідальність.

Протиправність означає, що дія чи бездіяльність порушують встановлені правила у сфері суспільних відносин, які мають адміністративно-правову спрямованість і встановлені компетентним органом законодавчої та виконавчої влади, захищаються заходами адміністративної відповідальності.

Суспільна небезпека є критерієм розмежування кримінального злочину й адміністративного делікту, хоча як самостійна ознака в законодавстві не визначена.

Винність як ознака адміністративного правопорушення норм інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України полягає в тому, що лише винне (умисне чи необережне) правопорушення в даній сфері призводить до адміністративної відповідальності. Провину розглядають як суб'єктивне ставлення особи, яка вчинила протиправне діяння, до факту його вчинення. У ст. 9 КУпАП України закріплено дві форми вини: умисел і необережність. Практика свідчить про те, що саме протиправна бездіяльність є причиною більшості несприятливих наслідків за порушення норм інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України.

Відповідальність передбачає, що порушення суб'єктом норм інформаційного законодавства спричиняє застосування до нього санкцій, передбачених статтями КУпАП. Відповідно до загальних цілей адміністративного покарання, метою адміністративного покарання в діяльності органів Державної фіскальної служби України є запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

Колізійність та недосконалість чинного інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України пов'язана з його швидким розвитком, часто призводить до спірних, конфліктних ситуацій через неналежне виконання суб'єктами податкових та митних інформаційних правовідносин своїх обов'язків, унаслідок різного розуміння і трактування тих самих норм чинних правових актів. Дана ситуація зумовила появу норм, основна мета яких полягає в регулюванні застосування адміністративної відповідальності за порушення норм інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України. КУпАП містить значну кількість статей, за порушення яких суб'єкти інформаційних правовідносин несуть адміністративну відповідальність. Ними є:

- ст. 148–5 «Порушення правил про взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж загального користування»;
- ст. 163–5 «Приховування інформації про діяльність емітента»;
- ст. 163–9 «Незаконне використання інсайдерської інформації»;
- ст. 163–11 «Порушення порядку розкриття інформації на фондовому ринку»;
- ст. 166–4 «Порушення порядку подання інформації та виконання рішень Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень»;
- ст. 166–9 «Порушення законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»;
- ст. 166–10 «Порушення вимог законодавства з питань видачі документів дозвільного характеру»;
- ст. 172–8 «Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень»;
- ст. 186–3 «Порушення порядку подання або використання даних державних статистичних спостережень»;
- ст. 188–14 «Невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері енергозбереження»;
- ст. 188–18 «Невиконання законних вимог (приписів) посадових осіб органів державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки»;
- ст. 188–23 «Перешкоджання уповноваженим особам органів доходів і зборів, Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування у проведеної перевірок»;
- ст. 188–32 «Невиконання законних вимог Вищої ради правосуддя, її органу або члена Вищої ради правосуддя»;
- ст. 188–35 «Невиконання законних вимог Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів або членів цих органів щодо надання інформації»;
- ст. 188–39 «Порушення законодавства у сфері захисту персональних даних»;
- ст. 212–2 «Порушення законодавства про державну таємницю»;
- ст. 212–3 «Порушення права на інформацію та права на звернення»;
- ст. 212–5 «Порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію»;
- ст. 212–6 «Здійснення незаконного доступу до інформації в інформаційних (автоматизованих) системах, незаконне виготовлення чи розповсюдження копій баз даних інформаційних (автоматизованих) систем» та ін.

Отже, значна кількість норм КУпАП передбачає відповідальність за порушення норм інформаційного законодавства, проте кількість норм, які безпосередньо стосуються діяльності органів ДФС України, обмежена. Необхідно підкреслити, що сьогодні КУпАП не має окремої глави, присвяченої саме порушенню норм інформаційного законодавства, а правопорушення, які можна було б включити до цієї глави, розкидані по всьому тексту КУпАП.

КУпАП містить понад 20 статей, які безпосередньо стосуються інформаційної сфери і містять по декілька правопорушень. Наприклад, лише ч. 2 ст. 212–3 КУпАП («Порушення права на інформацію на звернення») встановлює відповідальність за сім різних адміністративних пору-

шень інформаційного законодавства. Адміністративні правопорушення в аспекті нашого дослідження посягають на регульовані й охоронювані нормами адміністративного права інформаційні правовідносини, які виникають у діяльності органів ДФС України. Крім того, порушуючи норми інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України, правопорушники тим самим, по-перше, посягають на суспільні інформаційні правовідносини загалом; по-друге, підривають основи державної інформаційної безпеки.

Протиправність діяння полягає в порушенні або невиконанні суб'єктом норм інформаційного законодавства. Здебільшого протиправне діяння не пов'язується статтями КУпАП з обов'язковим настанням шкідливих наслідків. Так, для притягнення до адміністративної відповідальності за порушення норм інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України достатньо самого факту, наприклад, порушення порядку обліку, зберігання й використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службові відомості, або, наприклад, здійснення незаконного доступу до інформації в інформаційних (автоматизованих) системах, незаконне виготовлення чи розповсюдження копій баз даних інформаційних (автоматизованих) систем тощо, які не мають вказівки на завдані цими деліктами збитки.

Під час встановлення адміністративної відповідальності не варто забувати і про суб'єктивні ознаки, які характеризують правопорушення (форма провини, мотив, мета) та сприяють розмежуванню кримінальної й адміністративної відповідальності. Необхідно зазначити, що на законодавчому рівні з'являються нові нормативно-правові акти, які стосуються правових та організаційних засад в інформаційній сфері, зокрема відповідальності. Тому виникає необхідність узгоджувати такі положення із чинними шляхом внесення доповнень до останніх [4]. Однак законодавець не завжди оперативно реагує на такі зміни, у зв'язку із чим відповідальність за окремі правопорушення залишається номінальною, оскільки склади правопорушень відсутні в КУпАП.

Варто зазначити неефективність застосування адміністративної відповідальності за порушення норм інформаційного законодавства на практиці. Яскраво це проявляється під час аналізу статистичних даних стосовно ст. 212–3 КУпАП. Згідно зі статистичними даними, в Єдиному державному реєстрі судових рішень в судах першої інстанції в 2016 р. розглянуто 363 справи про адміністративні правопорушення за ст. 212–3 КУпАП. Більшість справ (63%) закінчилися закриттям провадження і звільненням від накладення адміністративного стягнення (п. 7 ч. 1 ст. 247 КУпАП) через сплиव трьохмісячного строку, передбаченого ст. 38 КУпАП для накладення адміністративного стягнення. Також досить високим є відсоток рішень, де зафіксовано відсутність складу або події адміністративного правопорушення – 15%. У 43-х справах із 363 (12%) за підсумками розгляду було накладено адміністративні стягнення у вигляді штрафів. Зазначене демонструє, що механізм притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які вчиняли адміністративні правопорушення, передбачені в ст. 212–3 КУпАП, практично не працює [5, с. 5]. Наявна система притягнення до адміністративної відповідальності негативно впливає не лише на виконання КУпАП своїх завдань та функцій у частині захисту прав і свобод у сфері інформаційних правовідносин, а й на загальне ставлення громадян України до державних інституцій та їх реформ. Це пов'язано з тим, що більшість громадян, стикаючись із порушенням своїх інформаційних прав, звертаються до суду саме в межах ст. 212–3 КУпАП.

Аналіз тих статей КУпАП, які стосуються порушення норм інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України, дозволяє виявити їхні основні ознаки. По-перше, основними суб'єктами цих правопорушень є працівники податкових та митних органів, фізичні й юридичні особи – платники податків, державні організації, установи, підприємства України. По-друге, єдиним видом адміністративної відповідальності за порушення норм інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України є адміністративний штраф. Розмір штрафу має відносно визначений характер, виражений у неоподаткованих мінімумах доходів громадян, і залежить від характеру самого правопорушення та суб'єкта, який його вчинив. Наприклад, порушення законодавства про державну таємницю призводить до накладення штрафу на громадян від десяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [2].

Однак такий підхід до відповідальності за порушення норм інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України не можна назвати оптимальним. Ми пропонуємо розширити види відповідальності за порушення в цій сфері. Доцільним за порушення норм інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України є встановлення відповідальності у вигляді позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що буде відповідати змісту відповідного право-

порушення і зможе стати ефективним заходом відповідальності. Згідно з КУпАП України, зміст його полягає в тому, що протягом певного терміну особи заборонено користуватися наданим йому раніше правом. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю призначається судом: по-перше, на строк від шести місяців до одного року незалежно від того, чи передбачене воно в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КУпАП, коли з урахуванням характеру адміністративного правопорушення, вчиненого за посадою, особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за нею права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; по-друге, строком на один рік, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КУпАП. Ми вважаємо, що позбавлення спеціального права може бути встановлено за таке правопорушення, як незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень, за вчинення якого нині встановлено штраф у розмірі від ста до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Проблемним аспектом впливу адміністративної відповідальності на порушників інформаційного законодавства є те, що санкції окремих адміністративно-деліктних норм установлюють широкі мінімальні й максимальні межі негативного, примусового впливу на поведінку порушника тих самих обмежень і заборон у сфері забезпечення належного дотримання норм інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України. На практиці це провокує корупційні ризики під час накладення адміністративних стягнень у вигляді штрафів.

Закон, крім основних обставин, які обтяжують чи пом'якшують адміністративну відповідальність, фактично не встановлює додаткових критеріїв визначення остаточного розміру відповідальності відповідно до його мінімальних і максимальних меж. Зазначене ставить завдання перед уповноваженим органом адміністративної юрисдикції з визначення однієї із властивостей адміністративного правопорушення щодо накладення відповідальності за його вчинення. Тобто з позицій правозастосування введення в дію санкцій вказаних адміністративно-деліктних норм у деяких випадках призведе до різних наслідків, які матимуть неоднозначний вплив на інтереси правопорушника. Це може призвести до того, що в рамках окремих видів адміністративних правопорушень адміністративна відповідальність за ці проступки може значно відрізнятися за якісними показниками в однакових категоріях справ, що спричинить послаблення профілактичної дії адміністративних стягнень [3, с. 119–120]. Для усунення даних ризиків ми цілком підтримуємо позицію А.В. Шапки, згідно з якою для забезпечення пропорційності відповідальності суспільно-шкідливим наслідкам адміністративних правопорушень, а також для вдосконалення профілактичної дії майнових адміністративних стягнень у сфері забезпечення дотримання інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України в КУпАП потрібно закріпити норму, відповідно до якої мінімальна межа майнової адміністративної відповідальності не може бути меншою за половину від її максимальної межі за конкретний різновид адміністративного правопорушення.

Варто зауважити, що адміністративні порушення норм інформаційного законодавства у сфері діяльності органів ДФС України утворюють певну групу в загальній масі адміністративних правопорушень, об'єднану на підставі спільності родового об'єкта правопорушень. Родовим об'єктом аналізованих нами адміністративних правопорушень є однорідні суспільні відносини у сфері інформаційної діяльності органів ДФС України.

Об'єктивна сторона адміністративних правопорушень у сфері діяльності органів ДФС України характеризується як дією, так і бездіяльністю. Наприклад, лише шляхом дій можуть бути вчинені правопорушення, передбачені в ст. ст. 212–5 «Порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію», 212–6 «Здійснення незаконного доступу до інформації в інформаційних (автоматизованих) системах, незаконне виготовлення чи розповсюдження копій баз даних інформаційних (автоматизованих) систем». Крім дій, об'єктивну сторону правопорушення може становити й незаконна бездіяльність, тобто невчинення конкретної дії, яку особа не лише була зобов'язана, а й мала можливість вчинити. В окремих випадках об'єктивна сторона адміністративних правопорушень у сфері діяльності органів ДФС України характеризується двома видами суспільно-шкідливих діянь, одне з яких може бути вчинене лише шляхом дій, а інше – лише шляхом бездіяльності. Наприклад, об'єктивну сторону адміністративного правопорушення, передбаченого в ч. 1 ст. 186–3 КУпАП, становить неподання (бездіяльність) органам державної статистики даних для проведення державних статистичних спостережень або подання їх недостовірними, не в повному обсязі, не за формою, передбаченою звітно-статистичною документацією, чи із запізненням (дія);

незабезпечення належного стану первинного обліку (дія та бездіяльність); порушення порядку ведення Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (дія та бездіяльність). Як ми бачимо, нерідко в диспозиції статті перелічуються кілька дій або видів бездіяльності, що характеризують об'єктивну сторону адміністративного правопорушення. Наприклад, крім зазначеної вище ч. 1 ст. 186–3 КУпАП, у ч. 2 ст. 212–3 КУпАП ознаками об'єктивної сторони також названо такі дії та бездіяльність:

- необґрунтоване віднесення інформації до інформації з обмеженим доступом;
- ненадання відповіді на запит на інформацію;
- ненадання інформації;
- неправомірна відмова в наданні інформації;
- несвоєчасне надання інформації;
- неповне надання інформації;
- надання недостовірної інформації.

У таких випадках об'єктивну сторону становить будь-яке з наведених протиправних суспільно-шкідливих діянь.

Кожен із досліджуваних нами елементів порушення інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України є обов'язковим. За відсутності хоча б одного з них вчинок не може бути визнано порушенням норм інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України.

Висновки. Отже, аналіз законодавства, яким встановлюється відповідальність за порушення норм інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України, виявив таку проблему: статті, що містять склади адміністративного правопорушення в даній сфері, виявилися розкиданими по різних главах КУпАП. Недоліком вітчизняного законодавства залишається відсутність в КУпАП окремої глави, присвяченої правопорушенням в інформаційній сфері, до якої також повинні бути включені порушення норм інформаційного законодавства в діяльності органів ДФС України. Тут потрібно зазначити наявний позитивний закордонний досвід закріплених норм, які передбачають відповідальність за вчинення правопорушень в інформаційній сфері.

Список використаних джерел:

1. Максимов И. Административные наказания. М.: Норма, 2009. 466 с.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 7 грудня 1984 р. № 8073–Х. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток № 51. Ст. 1122.
3. Шапка А.В. Адміністративно-правові засади забезпечення інформаційної безпеки в діяльності органів Державної фіскальної служби України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2016. 205 с.
4. Стадніченко Д.В. Адміністративна відповідальність за інформаційні правопорушення. URL: <http://www.legalactivity.com.ua> (дата звернення: 01.05.2018).
5. Аналіз практики застосування судами ст. 212–3 Кодексу України про адміністративні правопорушення у 2016 р. Київ, 2017. 20 с.

УДК 347.73

МАМАЛУЙ О.О.

ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ І ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ФІНАНСОВО-ПРАВОВИХ НОРМ

Автором статті проаналізовано співвідношення матеріальних і процесуальних фінансово-правових норм. Визначено поняття «правова норма», розглянуто природу матеріальних і процесуальних норм у врегулюванні фінансових правовідносин. Автор дійшов висновку, що норми матеріального права визначають модель поведінки шляхом встановлення прав та обов'язків суб'єктів права, а норми процесуального права встановлюють процедури, тобто послідовність дій, необхідних для реалізації прав та обов'язків, що передбачені нормами матеріального права.

Ключові слова: *норми права, соціальні норми, матеріальні норми, процесуальні норми, фінансові правовідносини.*

Автором статті проаналізовано соотношение материальных и процессуальных финансово-правовых норм. Определено понятие «правовая норма», рассмотрено природу материальных и процессуальных норм в урегулировании финансовых правоотношений. Автор пришел к выводу, что нормы материального права определяют модель поведения путем установления прав и обязанностей субъектов права, а нормы процессуального права устанавливают процедуры, то есть последовательность действий, необходимых для реализации прав и обязанностей, предусмотренных нормами материального права.

Ключевые слова: *нормы права, социальные нормы, материальные нормы, процессуальные нормы, финансовые правоотношения.*

The author of the article analyzes the relation between material and procedural financial and legal norms. The concept of “legal norm” is defined, the nature of material and procedural norms in the regulation of financial legal relations is considered. The author came to the conclusion that the rules of substantive law determine a certain model of behavior by establishing rights and obligations of subjects of law, and the rules of procedural law establish procedures, that is, the sequence of actions necessary for the realization of rights and obligations stipulated by the norms of substantive law.

Key words: *norms of law, social norms, material norms, procedural norms, financial legal relations.*

Вступ. Суспільство, як сукупність усіх видів взаємодії та форм об'єднання людей [9], не може існувати без регуляторів поведінки. У свою чергу, будь-яка взаємодія людей зумовлює виникнення, зміну або припинення відносин, врегульованих відповідними соціальними нормами. Призначення цих норм полягає у впорядкуванні суспільних зв'язків як необхідній умові колективного існування людей [10]. У процесі розвитку людства встановлювалися та функціонували різні правила поведінки, зокрема норми моралі, релігійні норми, звичаї, норми права тощо. Об'єднуючим критерієм всіх соціальних норм є мета їх застосування – визначення меж допустимої поведінки людей, забезпечення стандартизації поведінки людей, підтримання соціальної стабільності.

Формування державності, вдосконалення форм організації праці, поширення суспільних зв'язків закономірно зумовили виникнення офіційного, загальнообов'язкового, формально-визначеного регулятора поведінки – норми права, що визначає стандарт належної чи дозволеної поведінки або наслідки його порушення.

© МАМАЛУЙ О.О. – кандидат юридичних наук, суддя (Верховний Суд України)

Результати дослідження. Правова норма не існує відособлено від суспільних відносин. Перш ніж набути статусу офіційного, забезпеченого державою правила поведінки, правова норма формується в суспільстві, тобто є результатом розвитку суспільної взаємодії. Норма права, без безпосереднього застосування її до конкретного правовідношення, є абстрактною конструкцією, тобто закріплює орієнтир для потенційних суб'єктів, які у разі виявлення наміру встановлення правового зв'язку та реалізації цього наміру зобов'язані дотримуватися закріпленого правила поведінки.

З цього приводу влучно висловився М.П. Кучерявенко: «Початком правового регулювання є момент, коли абстрактна конструкція суспільних відносин, позначена і сформована в нормі права, накладається на певну сферу суспільного життя і таким чином «оживає», починає реалізовувати своє призначення і можливості» [4].

Вищезазначене свідчить, що норма права набуває ознак суспільного регулятора з моменту її практичної реалізації, «втільнення в життя» шляхом правозастосування як однієї з форм правової діяльності.

У сучасному суспільстві норма права є основним регулятором суспільних відносин, але не єдиним. Вона позбавлена статусу абсолютного регулятора, оскільки є відповідні сфери життя, які недоречно впорядковувати за допомогою зазначеної соціальної норми.

Економічні відносини публічного характеру виступають базисом для належного функціонування держави та суспільства, а тому потребують особливого правового регулювання, яке повинно відповідати об'єктивним реаліям сьогодення.

Регулювання суспільних відносин, у т. ч. і фінансових, потребує визначення не тільки правил поведінки, а й порядку, в якому вони можуть бути реалізовані. Це дає підстави для виокремлення двох підсистем права – матеріального та процесуального права [3].

Перед ніж окремо розглянути природу матеріальних і процесуальних норм у врегулюванні фінансових правовідносин, необхідно поставити таке наскрізне питання для наукового дослідження: чи можуть матеріальне та процесуальне право належно функціонувати відособлено одне від одного? Відповідь – ні, не можуть. Тоді в чому полягає їх співвідношення?

Тут доречно згадати т. зв. «формулу співвідношення матеріального та процесуального права», вироблену К. Марксом та закріплену в його статті «Дебати з приводу закону про крадіжку лісу»: «Судовий процес і право також тісно пов'язані одне з одним, як, наприклад, форми рослин пов'язані з рослиною, а форми тварин – із м'ясом і кров'ю тварин. Один і той самий дух повинен наповнювати судовий процес і закони, бо процес є тільки формою життя закону, отже, проявом його внутрішнього життя» [5, с. 158].

Хоча ця цитата присвячена співвідношенню кримінального та кримінального процесуального права, її можливо адаптувати в площину фінансового права. Фінансові правовідносини, тобто суспільні відносини, які виникають у зв'язку з формуванням, розподілом та використанням централізованих і децентралізованих фондів коштів [8], також можна розподілити на матеріальні та процесуальні. Матеріальні, у свою чергу, мають регулятивний характер, тобто закріплюють права й обов'язки потенційних учасників цих правовідносин щодо одержання, розподілу та використання певних фінансових ресурсів. Процесуальні фінансові правовідносини мають процедурний, похідний характер, оскільки встановлюють форми і методи мобілізації фінансових ресурсів, порядок їх розподілу, форми та методи контролю за їх використанням. Процесуальні правовідносини логічно випливають із матеріальних, зумовлені останніми.

Адаптуючи цитату К. Маркса в площину фінансового права, отримуємо таку формулу: процесуальні фінансові правовідносини є формою реалізації матеріальних фінансових правовідносин, тоді як матеріальні є базою для виникнення процесуальних.

Повертаючись до норми права як регулятора суспільних відносин, розглянемо матеріальні та процесуальні норми фінансового права, які в теорії права виділяються за критерієм належності до таких підсистем права, як матеріальне та процесуальне.

Матеріальні норми, направлені на регулювання фінансових правовідносин, отримують своє зовнішнє закріплення у формально-юридичних джерелах, тобто в текстуальних формах. У цьому аспекті точним є зауваження С.С. Алексєєва про те, що «ознаки юридичних прав та обов'язків (офіційність, публічність, нормативний характер) мають реальне значення не тоді, коли у нас існують лише певні думки про права й обов'язки, про те, що «можна» і «необхідно», а лише тоді, коли ці думки і уявлення мають чітко визначений за змістом характер і отримують зовнішнє, документальне закріплення, тобто набувають характеру формальної визначеності» [1, с. 17]. Таким чином, саме формальна визначеність є тією ознакою фінансового права, яка

дозволяє розглядати останнє в якості загальної, універсальної основи виникнення фінансових правовідносин. Будь-яка норма права повинна бути відображена в нормативно-правовому акті, і лише після цього суб'єкти можуть розпоряджатися своїми правами та виконувати свої обов'язки.

Ознака формальної визначеності однаково стосується як матеріальних фінансових норм, так і процесуальних, оскільки будь-яка процедура повинна бути нормативно закріпленою, чітко сформульованою, стадійно сформованою. В іншому разі суб'єкт, який діяв у невстановлений або неналежний спосіб, буде притягнений до відповідальності, передбаченої законодавством. Наприклад, Податковий кодекс України [7] у ст. 78 закріплює підстави та порядок проведення документарної позапланової перевірки. Уявімо ситуацію, що контролюючий орган мав законну підставу (матеріальний аспект) для проведення цієї перевірки, але здійснив її з порушенням встановленої процедури (не видав наказ; не ознайомив із наказом підконтрольного суб'єкта; порушив строки; залучив до проведення перевірки податкову міліцію без наявних на те підстав тощо). У цьому разі суб'єкт, щодо якого проводилася документарна позапланова перевірка, має законні підстави для оскарження діянь або актів контролюючого органу.

М.П. Кучерявенко, згадуючи у своїй монографії «Податкові процедури: правова природа та класифікація» [4] наукові праці Ю.І. Мельникова [6, с. 21] та В.М. Горшенєва [2, с. 218], влучно підкреслює, що «в теорії процесу сформувалася думка про похідний характер процесуального права від матеріального, яке опосередковується такою проміжною ланкою, як правозастосовний процес».

З цього випливає, що матеріальна та процесуальна норми за відсутності сполучного елемента – правозастосовного процесу – є двома окремими абстрактними конструкціями. І лише залучення пов'язуючої ланки спричиняє взаємозумовлене поєднання, що призводить до наслідків правового характеру.

Висновки. Таким чином, фінансові правовідносини регулюються розгалуженою системою матеріальних і процесуальних норм, закріплених у джерелах права. Норми матеріального права визначають певну модель поведінки шляхом встановлення прав та обов'язків суб'єктів права. Норми процесуального права встановлюють процедури, тобто послідовність дій, необхідних для реалізації прав та обов'язків, передбачених нормами матеріального права. У зв'язку з тим, що норми матеріального права відповідають на питання «Що можна або що необхідно зробити?», а норми процесуального права – «У якому порядку реалізується відповідне правило поведінки?», поєднуючи відповіді на ці запитання, спостерігаємо співвідношення між вказаними нормами, опосередковане правозастосовним процесом.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Право. Азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. М.: 1999. С. 17.
2. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М. Юрид. лит., 1972. С. 218.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Баїте, 2015. 392 с.
4. Кучерявенко Н.П. Налоговые процедуры: правовая природа и классификация: монография. К.: Правова єдність, 2009. 496 с.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Дебаты по поводу закона о краже леса. Соч. Т. I. К., С. 158.
6. Мельников Ю.И. Природа и содержание норм процессуального права в социалистическом обществе. Ярославль, 1976. С. 21.
7. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
8. Роль В.Ф., Сергієно В.В., Попова С.М. Фінансове право: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2011. 392 с.
9. Танчин І.З. Соціологія: навч. посіб. К., 2008. 351 с.
10. Теорія держави і права: підручник / за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2014. 368 с.

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ОДНОСТРОЄМ

З'ясовано зміст поняття адміністративно-правового регулювання забезпечення одностроєм працівників Національної поліції України. Розглянуто сутність однострою поліцейських. Розкрито положення конкретних нормативно-правових актів у цій сфері.

Ключові слова: Національна поліція, адміністративно-правове регулювання, однострій, форма одягу.

Выяснено содержание понятия административно-правового регулирования обеспечения униформой работников Национальной полиции Украины. Рассмотрены сущность униформы полицейских. Раскрыто положение конкретных нормативно-правовых актов в данной сфере.

Ключевые слова: Национальная полиция, административно-правовое регулирование, униформа, форма одежды.

The content of the concept of administrative and legal regulation of the provision by the one-stop staff of the National Police of Ukraine is clarified. The essence of the uniform police is considered. The provisions of specific legal acts in this area are disclosed.

Key words: National Police, administrative-legal regulation, uniform, form of clothing.

Вступ. Одним із ключових факторів формування системи Національної поліції, забезпечення готовності поліцейських до виконання покладених на них завдань із підтримання публічної безпеки і порядку, захисту конституційних прав та свобод громадян України є якісне, належне та достатнє адміністративно-правове регулювання забезпечення працівників Національної поліції України речовим майном, зокрема одностроєм. Те, настільки чітко буде побудована система нормативно-правового регулювання у цій сфері, визначає, наскільки ефективними будуть механізми реалізації забезпечення одностроєм поліцейських. Таким чином, питання адміністративно-правового регулювання є надзвичайно важливим для розуміння усіх процесів і закономірностей, що відбуваються у забезпеченні одностроєм працівників Національної поліції.

Постановка завдання. У контексті проблематики, пов'язаної із захистом прав людини, окремими вченими у рамках сучасної вітчизняної адміністративно-правової науки досліджувалося загальне поняття адміністративно-правового регулювання забезпечення. З огляду на недостатню кількість наукових публікацій з окресленого питання існує потреба в подальших наукових дослідженнях не тільки змісту поняття адміністративно-правового регулювання забезпечення одностроєм працівників поліції, але і змісту загального щодо нього поняття адміністративно-правового регулювання забезпечення.

Результати дослідження. У найбільш загальному вигляді під правовим регулюванням (від лат. *regulare* – «спрямування, впорядкування») розуміють один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою впорядкування їх в інтересах людини, суспільства і держави [1, с. 128].

На думку О.М. Мельник, правове регулювання – це здійснюваний всією системою юридичних засобів державно-владний вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування, закріплення, охорони та розвитку [2, с. 134].

Правове регулювання забезпечується завдяки спеціально створеному державному механізму. Основними елементами цього механізму є норми права, зафіксовані у нормативно-право-

вих актах, якими визначається модель можливої та необхідної поведінки суб'єктів суспільних відносин; юридичні факти – певні життєві обставини, що мають зв'язок виникнення, зміни або припинення правових відносин; суспільні відносини, опосередковані нормами права; акти реалізації прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин – діяльність згідно з приписами правових норм; правові санкції стосовно порушників норм права [3, с. 715]. Таким чином, можна підсумувати, що сукупність правових норм, закріплених у нормативно-правових актах, виражають сутність правового регулювання, упорядковують суспільні відносини у сфері, на яку спрямовані.

З урахуванням предмета й основного методу галузі адміністративного права можемо зазначити, що адміністративно-правове регулювання характеризує спеціально-юридичний механізм впливу адміністративного права на поведінку і діяльність його адресатів. Унаслідок адміністративно-правової регламентації формується юридична основа, визначаються зафіксовані в правових величинах орієнтири для організації діяльності учасників адміністративно-правових відносин на досягнення фактичних завдань адміністративного права [4, с. 74]. Мається на увазі, що адміністративно-правове регулювання характеризується цілеспрямованістю на зміну, виникнення та скасування конкретних суспільних відносин.

Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови слово «забезпечити» означає «створити надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти що-небудь від небезпеки» [5, с. 281]. Отже, правове забезпечення слід розглядати як сукупність правових норм, що створюють умови реалізації чогось, гарантують щось.

Тому розкриття змісту поняття «адміністративно-правове регулювання забезпечення» сприятиме більш чіткому формулюванню понятійно-категоріального апарату адміністративно-правової науки загалом і коректному використанню цього поняття зокрема [6, с. 24].

Тим не менш, у науковій юридичній літературі досі не розкрито дефініції поняття «адміністративно-правове регулювання забезпечення одностроєм працівників Національної поліції».

Враховуючи вищевикладене, під терміном адміністративно-правове регулювання забезпечення одностроєм працівників Національної поліції України пропонується розуміти регламентовану адміністративно-правовими нормами діяльність суб'єктів державно-владних повноважень, спрямовану на створення необхідних умов для належного функціонування системи органів і підрозділів поліції шляхом встановлення системи гарантій належного речового забезпечення та правил носіння однострою працівниками поліції.

Адміністративно-правове регулювання забезпечення одностроєм працівників Національної поліції розкривається за допомогою нормативно-правових актів, у яких містяться норми, здатні на належному рівні врегулювати відносини, що виникають у сфері речового забезпечення поліцейських.

Базовим нормативно-правовим актом виступає Закон України «Про Національну поліцію». Відповідно до ст. 20 поліцейські мають єдині однострій, який вони отримують безоплатно. Зразки предметів однострою поліцейських затверджує Кабінет Міністрів України.

Більш того, на серйозне значення однострою вказує ч. 5 цієї ж статті, де зазначається, що використання спеціальних звань, відзнак, однострою і службового посвідчення поліцейською особою, яка не є поліцейським, заборонене і має наслідком відповідальність відповідно до закону [7].

Водночас слід зазначити, що ані в Кодексі України про адміністративні правопорушення, ані в Кримінальному кодексі України не передбачена конкретна норма щодо відповідальності за незаконне носіння форменого одягу та знаків розрізнення.

Ст. 353 Кримінального кодексу України встановлює відповідальність лише за самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи, пов'язане з використанням форменого одягу чи службового посвідчення працівника правоохоронного органу [8].

Питання щодо адміністративної відповідальності за незаконне носіння форменого одягу та знаків розрізнення сьогодні також залишається відкритим, тому що Кодекс України про адміністративні правопорушення не містить відповідних норм. У цьому питанні ми можемо погодитися з думкою Ю.С. Коллера, який відзначає, що законодавцеві необхідно негайно повернутися до цієї проблеми та прийняти відповідну законодавчу базу, де безперечно передбачити внесення змін до чинного КУпАП шляхом доповнення ст. 186-8, яка б передбачала відповідальність за незаконне носіння та використання форменого одягу і знаків розрізнення особами, які не мають на те права [9, с. 201].

Також значну роль відіграє Закон України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України», який є чинним нині. У цьому нормативно-правовому акті визначено, що службова дисципліна будується на високій свідомості і зобов'язує кожну особу рядового

і начальницького складу виявляти повагу до колег по службі та інших громадян, бути ввічливим, дотримуватися правил внутрішнього розпорядку, носіння встановленої форми одягу, вітання й етикету. Більш того, у разі недотримання ними зазначеної вимоги старші за званням і посадою в усіх випадках зобов'язані вимагати від молодших дотримання службової дисципліни, у т. ч. правил носіння встановленої форми одягу [10].

Нещодавно Верховною Радою України прийнято Закон України «Про дисциплінарний статут Національної поліції України», але він поки що не набрав чинності. Згідно з новим Статутом службова дисципліна, крім основних обов'язків поліцейського, визначених ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію», також зобов'язує поліцейського дотримуватися правил носіння однострою та знаків розрізнення [11].

Ще одним основоположним нормативно-правовим актом у сфері забезпечення одностроєм поліцейських є Положення про Національну поліцію.

На реалізацію ст. 20 Закону України «Про Національну поліцію» Положення визначає, що Національна поліція відповідно до покладених на неї завдань організовує і здійснює в установленому порядку матеріально-технічне та ресурсне забезпечення діяльності органів Національної поліції, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери її управління, зокрема приміщеннями, полігонами, засобами зв'язку, транспортними засобами, озброєнням, спеціальними засобами, пально-мастильними матеріалами, одностроєм, іншими видами матеріально-технічних ресурсів, необхідних для виконання покладених на них завдань [12].

Можна констатувати, що ці нормативно-правові акти загалом регулюють головні питання діяльності Національної поліції, проходження служби поліцейськими, їх права й обов'язки. Серед загального спектру питань регулюються і питання забезпечення працівників Національної поліції України одностроєм. Останнє розглядається як одне з базових правил служби в поліції.

Щодо наступних нормативно-правових актів у сфері забезпечення одностроєм поліцейських, то їхня особливість полягає у тому, що вони містять спеціальні норми у контексті регулювання тематики носіння однострою усіма працівниками Національної поліції, зразки їх зовнішнього вигляду, норми забезпечення тощо.

Так, особливо важливу роль серед них за сучасних умов відіграє Постанова Кабінету Міністрів України «Про однострій поліцейських» [13]. Згідно з цією Постановою було затверджено опис і зразки предметів однострою поліцейських. Зазначений нормативний акт детально визначає опис головних уборів, верхнього одягу, білизни, взуття, спорядження, фурнітури та знаків розрізнення.

На реалізацію вищезазначеної Постанови прийнято наказ МВС України від 19 серпня 2017 р. № 718 «Про затвердження Правил носіння однострою поліцейських», який визначає, що поліцейські повинні носити однострій, що відповідає зразкам і описам, затвердженим у встановленому законодавством України порядку, у суворій відповідності із цими Правилами [14].

Цей нормативно-правовий акт вперше дає визначення однострою, а також визначає відмінність цього поняття від форми одягу.

Так, однострій визначається як загальна назва затверджених у встановленому порядку предметів одягу, головних уборів, взуття, білизни, спорядження та знаків розрізнення, які мають особливі відмінні відзнаки (колір, конструкцію, крій, фурнітуру).

У свою чергу, форма одягу – це вужче поняття, а саме комплект предметів одягу, головних уборів, взуття, білизни, спорядження та знаків розрізнення, об'єднаних за своїм призначенням і сезонністю.

Під форменим одягом у науці розуміють однаковий за кольором, кроєм та іншими ознаками одяг, що є цілеспрямовано створюваним образом, покликаним здійснити емоційно-психологічний вплив на будь-яку особу з метою її повідомлення про причетність носія до правозахисної структури органів державної влади, який встановлюється законом і затверджується нормативно-правовими актами органів державної влади. Одяг на невербальному рівні надає інформацію про функціональні обов'язки поліцейських. Професійно розроблена і якісно виготовлена форма дозволяє продемонструвати внутрішню дисципліну в колективі працівників Національної поліції [15, с. 344].

У контексті нашого дослідження слід наголосити, що поліцейські забезпечуються саме одностроєм, а форма одягу – це вже конкретна частина однострою, яка використовується в тій чи іншій ситуації під час службової діяльності.

Ще одним нормативним актом у цій сфері є наказ МВС України від 22 червня 2016 р. № 530 «Про затвердження норм належності однострою поліцейських (у мирний час)» [16].

У цьому наказі безпосереднього реалізується гарантоване Законом України «Про Національну поліцію» право на безоплатне отримання однострою. Так, забезпечення поліцейських одностроєм здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України (за винятком поліцейських поліції охорони, що утримується за рахунок коштів від надання послуг з охорони, які здійснюються на договірних засадах), інших джерел, не заборонених законом, з урахуванням установлених нормами належності строків носіння (експлуатації) предметів однострою.

Висновки. Підводячи підсумки, можна резюмувати, що адміністративно-правове регулювання забезпечення одностроєм працівників Національної поліції України становить повноту регулювання порядку забезпечення та правил носіння однострою з допомогою адміністративно-правових норм, а також надання завдяки ним відповідних гарантій речового забезпечення, які разом з іншими правовими та неправовими гарантіями створюють систему можливостей користування працівникам поліції правами, передбаченими законодавством.

Список використаних джерел:

1. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України: Академічний курс: підручник. Київ: Юрид. Думка. 2004. 584 с.
2. Мельник О.М. Сфера правового регулювання: поняття, ознаки, види. Право України. 2010. № 9. С. 132–138.
3. Великий енциклопедичний юридичний словник / голов. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2012. 1020 с.
4. Битяк Ю.П., Зуй В.В. Адміністративне право України: конспект лекцій. Харків: Націон. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 1996. 160 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
6. Степаненко К.В. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод громадян України за кордоном: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2009. 229 с.
7. Закон України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
8. Кримінальний кодекс України від Закон України «Про Національну поліцію» від 05 квітня 2001 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
9. Коллер Ю.С. Адміністративна відповідальність за незаконне носіння форменого одягу та знаків розрізнення. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2015. № 3. С. 196–204.
10. Закон України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» від 22 лютого 2006 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-15>.
11. Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15 березня 2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59106.
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію» від 28 жовтня 2015 р. № 877. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF/paran9#n9>.
13. Постанова Кабінету Міністрів України «Про однострій поліцейських» від 30 вересня 2015 р. № 823. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/823-2015-%D0%BF>.
14. Наказ МВС України від 19 серпня 2017 р. № 718 «Про затвердження Правил носіння однострою поліцейських». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1122-17>.
15. Бакал В. Поняття та сутність форменого одягу працівників внутрішніх справ. Митна справа. 2013. Спеціальний випуск. С. 341–345.
16. Наказ МВС України від 22 червня 2016 р. № 530 «Про затвердження норм належності однострою поліцейських (у мирний час)». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1004-16>.

СПЕЦИФІКА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті розкрито специфіку адміністративно-правових відносин у сфері виконавчого провадження, яка відображає їх відмінні особливості, у т. ч. щодо їх формування, розвитку, перебігу та завершення. Вона зумовлена похідними особливостями цих правових зв'язків як адміністративно-правових і винятковими особливостями, які характеризують різномірні відносини в межах попередніх як автономні, зумовлені своєю процесуальною, управлінсько-сервісною, владно-розпорядчою належністю, та які мають власне нормативне врегулювання (виконавче законодавство), особливий характер і риси самих проваджень, що існують у його межах, унікальні різновиди адміністративних дій юрисдикційних органів, які в сукупності є специфічними та такими, що застосовуються тільки в цій сфері.

Ключові слова: адміністративно-правові відносини, виконавче провадження, виконання рішень, особливості, специфіка.

В статье раскрыта специфика административно-правовых отношений в сфере исполнительного производства, которая отражает их отличительные особенности, в т. ч. по их формированию, развитию, течению и завершению. Она обусловлена производными особенностями данных правовых связей как административно-правовых и исключительными особенностями, характеризующими разнородные отношения в пределах предыдущих как автономные, обусловленные своей процессуальной, управленческо-сервисной, властно-распорядительной принадлежностью, и которые имеют собственное нормативное урегулирование (исполнительное законодательство), особый характер и черты самих производств, существующих в его пределах, уникальные разновидности административных действий юрисдикционных органов, которые в совокупности являются специфическими и такими, которые применяются только в этой сфере.

Ключевые слова: административно-правовые отношения, выполнение решений, исполнительное производство, особенности, специфика.

The article reveals the specifics of administrative-legal relations in the sphere of executive proceedings, which reflects their distinctive features, including their formation, development, course and completion. It is caused by derivative features of the data of legal relations, as administrative-legal and exceptional features, which characterize heterogeneous relations within the previous ones as autonomous, due to their procedural, managerial-service, power-administrative affiliation and which, accordingly, have their own normative settlement (executive law), the special nature and features of the proceedings themselves, existing within it, etc.

Key words: administrative-legal relations, execution of decisions, executive proceedings, peculiarities, specifics.

Вступ. Протягом останнього десятиріччя в науковій літературі з'явилося чимало праць, присвячених філософському і соціологічному аналізу проблем теорії та історії розвитку суспільних відносин [1], у т. ч. й адміністративно-правових. Розкриття їх специфіки порівняно з правовідносинами у науці в цілому здійснюється саме через конкретизацію сфери, в якій складаються такі суспільні відносини [2, с. 60].

За нашим баченням, виконавче провадження у сфері загальної судової та виконавчої юрисдикції – це: 1) елемент захисного механізму відправлення справедливого правосуддя; 2) гарант реалізації основних завдань судочинства й адміністративної діяльності уповноважених органів і посадових осіб; 3) запорука ефективності реалізації приписів правових норм, звернення їх до виконання шляхом застосування примусових заходів; 4) адміністративна діяльність уповноважених органів і посадових осіб щодо реалізації виконання законних судових і позасудових юрисдикційних рішень; 5) сукупність адміністративно-правових зв'язків між учасниками процесу забезпечення примусового виконання рішень і відновлення справедливості.

Тож, розуміючи основні концептуальні характеристики досліджуваної сфери, здійснимо спробу виокремити специфіку адміністративно-правових відносин у її межах.

Побіжно на специфіку адміністративно-правових відносин звертали свою увагу такі вчені, як К.С. Бельський, А.Л. Борко, Ю.В. Георгієвський, І.Б. Морозова, І.В. Потапенко, М.А. Скоробагатко, А.М. Треушников, Ю.В. Фролов, В.Є. Хмелько, Е.О. Шевченко, С.В. Щербак та ін. Проте безпосередньо на сфері виконавчого провадження в Україні їх науковий погляд сфокусований не був, зосереджуючись на загальних чи суміжних чинниках.

Результати дослідження. Загалом особливість і важливість адміністративно-правових відносин полягає в тому, що саме в них проявляється вся складність і комплексність адміністративного права [3, с. 80; 4, с. 74]. У свою чергу, в теорії адміністративного права існують два основні підходи до визначення специфіки таких відносин. Згідно з першим підходом адміністративні правовідносини виникають у процесі державного управління, мають обов'язковий суб'єкт – орган державного управління (орган виконавчої влади), є відносинами влади – підкорення, у яких відсутня юридична рівність сторін. З позиції другого підходу адміністративні правовідносини виникають у сфері державного управління, можуть відбуватися між усіма суб'єктами адміністративного права у будь-якому їх поєднанні, поділяються відповідно до співвідношення прав та обов'язків суб'єктів на дві групи: відносини влади – підкорення та рівноправні відносини [5, с. 109; 6, с. 42–43].

На думку Е.О. Шевченко, специфіка цих відносин, які є предметом регулювання адміністративного права, також визначається особливостями тих норм, завдяки яким вони впорядковуються та стають правовими. Цей момент має власне значення, адже саме правовими нормами визначається зміст і спрямованість правового регулювання взаємовідносин між суб'єктами адміністративного права, а також їх правовий статус, що реалізується в межах цих правовідносин. Більш того, саме завдяки цим нормам діє механізм гарантування та захисту прав і свобод особи. Ю.В. Георгієвський у цьому контексті вказує, що зміщення пріоритетів у співвідношенні держави й особи на користь останньої потребує запровадження відповідних механізмів із захисту прав і свобод громадян, а найбільш ефективною формою такого захисту від порушень з боку суб'єктів управління є судова процесуальна форма [7, с. 5; 8, с. 1117], а в нашому випадку – ще й виконавча.

Слід додати, що адміністративно-правові норми, регулюючи управлінські й охоронні відносини, а також відносини, пов'язані з захистом прав і свобод людини і громадянина, забезпечують фундаментальні умови існування людського суспільства. Як зазначає К.С. Бельський, і з цим варто погодитися, адміністративне право – екзистенціальна, тобто найбільш пов'язана з буттям та існуванням людини галузь права [9, с. 19]. У цьому аспекті до адміністративного права певною мірою наближується лише кримінальне право, оскільки припиняє «війну всіх проти всіх» і досить ефективно допомагає укріпленню громадського порядку. Виникнувши на тлі необхідності соціального управління, адміністративне право створює фундамент, основу для нормального й ефективного розвитку і функціонування високорозвинених суспільних систем. Таким чином, адміністративне право можна назвати не лише головним суспільним регулятором у нашій державі, а й основою, яка створює підвалини суспільного життя в державі [10, с. 50].

Тобто, перш за все, специфікою аналізованих відносин є їх належність до сфери адміністративної юрисдикційності (публічної), особливістю якої є забезпечення, захист, гарантування, охорона та врегулювання основоположних потреб держави, суспільства й окремого її представника. Відтак ці відносини мають публічний характер та є, з-поміж всього, управлінськими, які за своєю природою є дуалістичними, коли в поєднанні існують як владно-розпорядчі дії, так і сервісні у вигляді надання різноманітних послуг у межах аналізованої сфери.

Неможливо оминати увагою той факт, що адміністративно-правові відносини у сфері виконавчого провадження є адміністративно-процесуальними, тобто складаються з приводу реалізації норм не тільки однойменної матеріальної галузі (адміністративного права), а й інших юридичних галузей. Вони спрямовані на реалізацію норм адміністративного, земельного, трудо-

вого, сімейного, господарського, митного, житлового, кримінально-виконавчого, міжнародного, цивільного, фінансового, аграрного та інших галузей права [11].

Тут доцільно вказати, що раніше правовідносинам, які виникали у виконавчому провадженні, були властиві риси цивільних процесуальних правовідносин, що визначалися системою процесуальних дій, які виконувалися органом примусового виконання, учасниками процесу; змістом, формою, умовами виконання процесуальних дій; системою прав та обов'язків суб'єктів правовідносин; гарантіями їхньої реалізації [12, с. 10]. Однак, враховуючи сучасний характер правовідносин, що виникають у виконавчому провадженні, неможливо говорити про їхню цивільну процесуальну природу. На увагу заслуговує досить обережна позиція російської вченої І.Б. Морозової про притаманність правовідносинам, що виникають у виконавчому провадженні, ознак цивільних процесуальних правовідносин та адміністративно-правових [13; 14, с. 39]. Це і засвідчує різноманітність таких правовідносин.

Окрім того, аналізовані правові зв'язки мають власне нормативне врегулювання, тобто коло законодавчих (законів і підзаконних нормативно-правових) актів, які створюють систему т. зв. виконавчого законодавства. Наприклад, це: 1) Закони України «Про виконавче провадження» від 02 червня 2016 р. № 1404-VIII [15]; «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02 червня 2016 р. № 1403-VIII [16]; Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV [17]; Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV [18]; Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [19]; Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV [24]; 2) Наказ Міністерства юстиції України: «Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень» від 02 квітня 2012 р. № 512/5 [20]; «Про затвердження Порядку реалізації арештованого майна» від 29 вересня 2016 р. № 2831/5 [21]; «Спеціальні вимоги до осіб, які претендують на зайняття посад державних виконавців відділу примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України» від 21 жовтня 2016 р. № 3005/5 [22]; «Про затвердження Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження» від 05 серпня 2016 р. № 2432/5 [23]; 3) спільні накази: «Про затвердження Порядку взаємодії органів державної виконавчої служби та митниць Державної фіскальної служби під час передавання майна, конфіскованого за рішеннями судів, та розпорядження ним»: Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства фінансів України від 23 березня 2018 р. № 892/5/379 [24]; «Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України та органів і осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів»: Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України від 30 січня 2018 р. № 64/261/5 [25]; «Про затвердження Порядку взаємодії органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів, та органів Державної прикордонної служби України під час здійснення виконавчого провадження»: Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України від 30 січня 2018 р. № 256/5/65 [26]; 4) Постанови Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Порядку виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників» від 03 серпня 2011 р. № 84529 [27] та ін.

Вважаємо за доцільне навести думку С.В. Щербака, з якою ми частково погоджуємося, про те, що аналізовані правовідносини мають такі особливості: вони виникають у разі примусового виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів; без волі стягувача (фізичної або юридичної особи) державний виконавець не має права відкривати виконавче провадження; державний виконавець є обов'язковим суб'єктом правовідносин у виконавчому провадженні і на нього покладений обов'язок своєчасного, повного та реального виконання рішень судів та інших органів; необхідність у відкритті виконавчого провадження виникає тоді, коли суб'єкти права не можуть самостійно, без втручання компетентного органу реалізувати свої законні права або інтереси; владний характер правовідносин; правовідносини у виконавчому провадженні виникають, змінюються та припиняються у певному порядку, закріпленому в законі (наприклад, правовідносини на стадії відкриття виконавчого провадження чітко визначені); характерною рисою кола суб'єктів правовідносин виконавчого провадження є їх чітка визначеність, оскільки це впливає з такої властивості судових рішень, як преюдиціальність; процедура вчинення виконавчих дій регламентує права й обов'язки державного виконавця, за межі яких він виходити не може; обов'язковість вимог державного виконавця для всіх інших суб'єктів виконавчого провадження та для усіх органів, організацій, посадових осіб, громадян і юридичних осіб [14, с. 44–45].

Необхідно уточнити, що вищезгаданий науковець притримується класичної, або ж навіть застарілої, моделі розуміння предмета адміністративного права, прихильники якої стверджують, що адміністративно-правові відносини є виключно відносинами влади – підкорення. Ми – прихильники іншої позиції, а тому вважаємо, що не зовсім коректним є його ствердження, що між суб'єктами аналізованих правовідносин немає рівності, оскільки Державна виконавча служба – це орган держави, отже, це відносини влади (з боку державного виконавця – наділеного певними повноваженнями) та підлеглості (з боку іншого суб'єкта правовідношення – стягувача, боржника, які зобов'язані дотримуватися вимог державного виконавця) [14, с. 45]. За нашим баченням, це однобоке розуміння суб'єктного складу правовідносин, що супроводжують виконавче провадження, в т. ч. і їх природи. Окрім Державної виконавчої служби, обов'язки із виконання рішень мають також приватні виконавці, органи доходів і зборів, банки та інші фінансові установи. Однак і це не головне, оскільки частково можна стверджувати, що вони, як делеговані представники, наділені спеціальною правосуб'єктністю. Потенційними учасниками виконавчого провадження є виконавець, сторони, представники сторін, прокурор, експерт, спеціаліст, перекладач, суб'єкт оціночної діяльності – суб'єкт господарювання, особи, права інтелектуальної власності яких порушені, поняті, працівники поліції, органи опіки і піклування, а також визначені законами чи підзаконними актами інші органи й установи. Між ними не завжди виникають відносини влади – підпорядкування. Стверджувати, що наукова думка цього науковця є хибною, теж неправомірно, оскільки в самому спеціалізованому законі окремо виділено суб'єктів та учасників виконавчого провадження. А тому найбільш вдалим буде висновок про те, що в умовах сучасності аналізовані правовідносини бувають рівноправними, субординаційними та функціональними залежно від правосуб'єктності їх учасників, останній різновид яких описаний С.В. Щербаком.

Слід наголосити, що виникнення різнорідних адміністративно-правових відносин у сфері виконавчого провадження в будь-якому разі спричинене адміністративною нормою: зобов'язальною, управлінською, процесуальною, зобов'язальною тощо. Тоді як момент початку, перебіг і закінчення є різним залежно від того, які суб'єкти вступають у правовідношення та стосовно якого об'єкта, кола правомочностей і їх мети.

Також необхідно додати, що, окрім вищенаведеного, особливостями аналізованих правовідносин є характер і риси самих проваджень, що існують у його межах, різновиди адміністративних дій юрисдикційних органів, які в сукупності є специфічними та такими, які застосовуються тільки в цій сфері.

Так, законодавець визначив, що є провадження щодо виконання судових рішень та щодо виконання рішень інших органів і посадових осіб [15], однак не відокремив самі процедури їх здійснення. Надано загальні правила та положення виконання рішень судових і позасудових рішень, де передбачено стадії їх реалізації. В Інструкції з організації примусового виконання рішень [20] і деяких законодавчих актах містяться тільки окремі вказівки щодо здійснення примусового виконання рішень позасудових органів, тоді як у кодифікованих законах конкретної галузі надається деталізація виконання судових рішень. Відсутність деталізації особливостей здійснення примусового виконання рішень позасудових органів у межах одного нормативно-правового акта дещо ускладнює процедуру його виконання, а тому доцільно на законодавчому рівні врегулювати це питання. Натомість сучасне виконавче законодавство розрізняє провадження майнового та немайнового характеру.

Загалом процедура виконання рішення налічує декілька стадій, етапи реалізації яких знаходимо в Законі України «Про виконавче провадження» від 02 червня 2016 р. № 1404-VIII та в Інструкції з організації примусового виконання рішень, затвердженою Наказом Міністерства юстиції України від 02 квітня 2012 р. № 512/5: 1) ініціювання здійснення примусового виконання рішення; 2) з'ясування наявності правових підстав для відкриття виконавчого провадження; 2-1) повернення виконавчого документа стягувачу без прийняття його до виконання; 3) відкриття виконавчого провадження; 4) вжиття невідкладних виконавцем заходів щодо забезпечення примусового виконання рішень; 5) визначення місця виконання рішення; 6) за наявності підстав: відкладення проведення виконавчих дій, відстрочка або розстрочка виконання, встановлення чи зміни способу і порядку виконання рішення; поновлення виконавчого провадження; 7) вчинення виконавчих дій, у т. ч. примусових: перевірка інформації про наявність боржника, його майна, місця роботи або здійснення опису й арешту майна; за наявності підстав об'єднання виконавчих проваджень – здійснення розшуку боржника, його майна, розшуку дитини за виконавчим документом про відібрання дитини; застосування заходів примусового виконання рішень; звернення стягнення на майно боржника; виконання рішень немайнового характеру; 8) закінчення або зупи-

нення виконавчого провадження, повернення виконавчого документа стягувачу; 9) відновлення виконавчого провадження.

Ці стадії ілюструють основні адміністративні дії виконавця щодо примусового виконання рішень і надають конкретизоване уявлення про сферу виконавчого провадження загалом, демонструючи її виняткові характеристики. У свою чергу, суб'єкти, об'єкти та зміст відображають їх виняткову структуру.

Висновки. Усе вищевикладене дає можливість сформулювати висновок, згідно з яким специфіка адміністративно-правових відносин у сфері виконавчого провадження розкриває їх відмінні особливості, у т. ч. щодо їх формування, розвитку, перебігу та завершення. Вона зумовлена двома чинниками: 1) похідними особливостями цих правових зв'язків як адміністративно-правових, котрі забезпечують, захищають, гарантують, охороняють і врегульовують основоположні потреби держави, суспільства й окремого її представника в конкретній галузевій і сферичній належності; 2) винятковими особливостями, які характеризують різномірні відносини в межах попередніх як автономні, зумовлені своєю процесуальною, управлінсько-сервісною, владно-розпорядчою належністю та які, відповідно, мають власне нормативне врегулювання (виконавче законодавство), особливий характер і риси самих проваджень, що існують у його межах, унікальні різновиди адміністративних дій юрисдикційних органів, які в сукупності є специфічними та такими, які застосовуються тільки в цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Хмелько В.Є. Найзагальніші особливості суспільних відносин. Філософська думка. 1974. № 6.
2. Борко А.Л. Поняття та особливості адміністративно-правових відносин у сфері функціонування судової системи України. Європейські перспективи. 2013. № 3. С. 59–64.
3. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навч. посіб. К.: Атіка, 2008. 624 с.
4. Скоробагатко М.А. Адміністративно-правові відносини у сфері експертно-криміналістичної діяльності органів внутрішніх справ України. Європейські перспективи. 2013. № 5. С. 74–76.
5. Бахрах Д.Н. Административное право: учебник. М.: Норма, 2007. 816 с.
6. Фролов Ю.М. Сутність та особливості адміністративно-правових відносин. Наше право. 2013. № 11. С. 41–46.
7. Георгієвський Ю.В. Адміністративна юстиція: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2004. 19 с.
8. Шевченко Е.О. Визначення поняття адміністративно-правових відносин з урахуванням пріоритетного значення та ролі в них суб'єкта адміністративного права (на прикладі адміністративного суду). Форум права. 2011. № 1. С. 1116–1122.
9. Бельский К.С. Феноменология административного права. Смоленск, 1995.
10. Потапенко І.В. Роль адміністративного права в регулюванні суспільних відносин. Європейські перспективи. 2014. № 5. С. 50–54.
11. Кісіль З.Р., Кісіль Р.В. Адміністративне право: навч. посіб. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 696 с.
12. Штефан М.Й. Цивільний процес: підручник. К.: Ін Юре, 1997. 608 с.
13. Морозова И.Б., Треушников А.М. Исполнительное производство: учеб.-практ. пособ. М.: Городец, 1999. 328 с.
14. Щербак С.В. Адміністративно-правове регулювання виконавчого провадження в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Національна академія наук України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2002. 225 с.
15. Про виконавче провадження: Закон України від 02 червня 2016 р. № 1404-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 30. Ст. 542.
16. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 02 червня 2016 р. № 1403-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 29. Ст. 535.
17. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
18. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
19. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

20. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень: Наказ Міністерства юстиції України від 02 квітня 2012 р. № 512/5. Офіційний вісник України. 2012. № 27. С. 23.

21. Про затвердження Порядку реалізації арештованого майна: Наказ Міністерства юстиції України від 29 вересня 2016 р. № 2831/5. Офіційний вісник України. 2016 р. № 76. С. 179.

22. Спеціальні вимоги до осіб, які претендують на зайняття посад державних виконавців відділу примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України: Наказ Міністерства юстиції України від 21 квітня 2016 р. № 3005/5. Офіційний вісник України. 2016. № 87. С. 395.

23. Про затвердження Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження: Наказ Мін'юст України від 05 серпня 2016 р. № 2432/5. Офіційний вісник України. 2016. № 64. С. 454. Ст. 2182.

24. Про затвердження Порядку взаємодії органів державної виконавчої служби та митниць Державної фіскальної служби під час передавання майна, конфіскованого за рішеннями судів, та розпорядження ним: Наказ Міністерства юстиції України; Мінфін України від 23 березня 2018 р. № 892/5/379. Офіційний вісник України. 2018. № 26. С. 239. Ст. 963.

25. Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України та органів і осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Наказ МВС України, Мін'юст України від 30 січня 2018 р. № 64/261/5. Офіційний вісник України. 2018. № 11. С. 153.

26. Про затвердження Порядку взаємодії органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів, та органів Державної прикордонної служби України під час здійснення виконавчого провадження: Наказ Мін'юст України; МВС України; від 30 січня 2018 р. № 256/5/65. Офіційний вісник України. 2018. № 11. С. 153.

27. Про затвердження Порядку виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або [...]: Постанова Кабінет Міністрів України від 03 серпня 2011 р. № 84529. Урядовий кур'єр. 2011. № 154.

УДК 342.9 (477)

ПЛУГАТАР Т.А.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню актуальних питань забезпечення гендерної рівності в діяльності Національної поліції України. Акцентовано увагу на тому, що механізм реалізації та забезпечення гендерної рівності в органах поліції не є досконалим, про що свідчить існування окремих аспектів дискримінації осіб як жіночої, так і чоловічої статі. Зроблено висновок, що ефективність забезпечення гендерної рівності в діяльності Національної поліції України залежить не тільки від прийняття декларативних норм, а й безпосередньо від запровадження відповідних організаційних заходів у цій сфері. Надано пропозиції щодо вирішення актуальних питань забезпечення гендерної рівності в діяльності Національної поліції України.

Ключові слова: *гендер, гендерна рівність, гендерна політика, Національна поліція України, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.*

Статья посвящена исследованию актуальных вопросов обеспечения гендерного равенства в деятельности Национальной полиции Украины. Акцентируется внимание на том, что механизм реализации и обеспечения гендерного равенства в органах полиции не является совершенным, о чем свидетельствует существование дискриминации лиц как женского, так и мужского пола. Сделан вывод, что эффективность обеспечения гендерного равенства в деятельности Национальной полиции Украины зависит не только от принятия декларативных норм, но и непосредственно от внедрения соответствующих организационных мероприятий в этой сфере. Даны предложения по решению актуальных вопросов обеспечения гендерного равенства в деятельности Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: *гендер, гендерное равенство, гендерная политика, Национальная полиция Украины, обеспечение равных прав и возможностей женщин и мужчин.*

The article is devoted to the study of topical issues of gender equality in the activities of the National Police of Ukraine. The emphasis is placed on the fact that the mechanism for implementing and ensuring gender equality in the activities of the National Police of Ukraine is not perfect, as evidenced by the existence of discrimination against persons, both feminine and male. It is concluded that the effectiveness of ensuring gender equality in the activities of the National Police of Ukraine depends not only on the adoption of declarative norms, but also directly from the implementation of appropriate organizational measures in this area. The proposals on solving urgent issues of ensuring gender equality in the activities of the National Police of Ukraine are presented.

Key words: *gender, gender equality, gender policy, National police of Ukraine, ensuring equal rights and opportunities for women and men.*

Вступ. Формування України як демократичної, правової держави з високим соціальним та економічним рівнем життя і політичною стабільністю зумовлює необхідність орієнтації нашої країни на європейську інтеграцію, яка визнається одним із основних орієнтирів її сучасної зовнішньої політики. За цих умов постає потреба у гармонізації соціальних та економічних інституцій, а також національного законодавства із загальноєвропейськими стандартами та вимогами. Це, у свою чергу, передбачає проведення ефективного реформування вітчизняних органів державної влади, одним із напрямів якого є забезпечення гендерної рівності в їх діяльності, оскільки проблема формування та реалізації дієвої гендерної політики в українському суспільстві сьогодні є актуальною і потребує свого вирішення.

Наша держава відповідно до Звіту з глобального гендерного розриву за 2016 р., представленого Світовим економічним форумом, займала 69 місце за індексом гендерної рівності (у рейтингу серед 142 країн), у 2017 р. посіла 61 місце (у рейтингу серед 144 країн) [1].

З цього приводу слушною є думка Н. Грицяк, яка підкреслює, що «державна гендерна політика, як один з основних регулятивних механізмів суспільного життя, покликана підтримувати цінності справедливості, поваги до особистості незалежно від її статевої належності» [2, с. 115]. Саме тому гендерна політика в Україні, особливо в умовах обраного курсу на побудову європейських демократичних інститутів, постає зовсім у новому, актуальному світлі та вимагає утвердження цінності гендерної рівності як у суспільстві загалом, так і в різних його інституціях зокрема. Це, насамперед, недопущення гендерної дискримінації, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень (у першу чергу, через обрання в представницькі органи та призначення на урядові посади), забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків щодо поєднання професійних і сімейних обов'язків, унеможливлення проявів гендерного насильства тощо [3].

З огляду на це очевидно, що сьогодні гендерна політика має спрямовуватися на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в усіх сферах державної і суспільної діяльності, у т. ч. й у діяльності правоохоронних органів, зокрема Національної поліції України.

Останнім часом у вітчизняній науковій літературі приділяється значна увага питанням забезпечення гендерної рівності в діяльності як органів державної влади взагалі, так і правоохоронних органів зокрема. Так, дослідженню окремих аспектів забезпечення гендерної рівності були присвячені роботи таких вчених, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурка,

М.В. Буроменський, Ю.П. Битяк, Г.С. Буга, І.П. Голосніченко, Ю.А. Гончарова, О.В. Горбачова, О.Р. Дашковська, Д.П. Калаянов, В.В. Кириченко, А.Т. Комзюк, О.Г. Комісаров, С.В. Кувакін, Н.В. Максименко, Т.М. Мельник, О.В. Лаврінченко, К.Б. Левченко, А.С. Олійник, О.О. Орлова, О.В. Петришин, А.С. Політова, В.Ф. Погорілко, В.В. Романова, О.М. Руднева, О.В. Ряшко, О.Ю. Синявська, О.М. Смірнова, І.В. Шульженко, М.В. Щелкунова та інші вчені. Незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень у цій сфері, сьогодні немає комплексного підходу до вивчення цієї проблеми, не вироблено наукового підґрунтя забезпечення гендерної рівності в діяльності безпосередньо Національної поліції України.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення правового аналізу актуальних проблем забезпечення гендерної рівності в діяльності Національної поліції України та наукове обґрунтування пропозицій щодо їх вирішення.

Результати дослідження. Упровадження принципу рівних прав і можливостей жінок і чоловіків є однією з важливих умов сталого соціально-економічного розвитку, позитивних змін у суспільстві та його благополуччя, реалізації прав людини та самореалізації особистості, запорукою ефективного розв'язання наявних проблем, а також європейської інтеграції України та виконання міжнародних зобов'язань згідно з основними міжнародними договорами у сфері захисту прав людини, у т. ч. Цілей Сталого Розвитку до 2030 р., затверджених Генеральною Асамблеєю ООН [4, с. 8].

У цьому контексті необхідно підкреслити, що реальним кроком на шляху до реалізації взятих державою на себе зобов'язань стало прийняття відповідних законодавчих і підзаконних актів, які на законодавчому рівні визначили забезпечення гендерної рівності одним із першочергових завдань із реалізації ефективної державної політики. Так, наприклад, Закон України від 08 вересня 2005 р. № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» став першим законодавчим актом, який містить визначення не лише поняття «дискримінація за ознакою статі» та «сексуальні домагання», а й безпосередньо поняття «гендерна рівність» як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [5]. Не менш важливу роль у сфері забезпечення гендерної рівності відіграють також Закон України від 06 вересня 2012 р. № 5207-VI «Про засади запобігання та протидії дискримінації» [6], Закон України від 07 грудня 2017 р. № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [7], Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 р., затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 113-р [8], Концепція Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 р., затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2017 р. № 229-р [9] та безпосередньо сама Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 р., затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 273 [10] тощо.

Положення щодо принципу рівних прав і можливостей жінок та чоловіків знайшли своє відображення безпосередньо й у Законі України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII «Про Національну поліцію», згідно з яким на службу в поліцію можуть бути прийняті громадяни України віком від 18 років, які мають повну загальну середню освіту, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, та які володіють українською мовою (ч. 1 ст. 49 Закону) [11].

Незважаючи на наявність профільних законодавчих і підзаконних актів у сфері забезпечення та реалізації рівних прав жінок і чоловіків, варто констатувати декларативність законодавчих гарантій у сфері забезпечення гендерної рівності, у т. ч. й у діяльності Національної поліції України. Причинами цьому можуть слугувати, зокрема: низька обізнаність із міжнародними стандартами у сфері захисту від гендерної дискримінації; невміння представників юридичної професії (у т. ч. поліцейських), ідентифікувати ті випадки, коли порушення прав і законних інтересів стає наслідком дії дискримінаційних положень законодавства або гендерно нейтральних законодавчих актів, що на практиці призводять до дискримінаційних наслідків; сприйняття текстів міжнародних документів як абстрактних конструкцій, які не пропонують конкретних моделей вирішення реальних життєвих ситуацій тощо [12].

Слід погодитися з тим, що нині, хоча й на законодавчому рівні, усе ж таки створені реальні передумови забезпечення та реалізації рівних прав жінок і чоловіків, однак конкретизація

положення щодо гендерної рівності в різних сферах суспільного життя, у т. ч. й у правоохоронній, відсутня. Механізм реалізації та забезпечення гендерної рівності жінок і чоловіків не є досконалим, про що свідчить існування дискримінації осіб як жіночої, так і чоловічої статі в українському суспільстві, зокрема у реалізації прав на працю в процесі влаштування на службу в публічній сфері [13, с. 300].

Підтвердженням цьому може слугувати той факт, що нині, за міжнародними даними, жінки складають до 15% співробітників правоохоронних органів. Більшість жінок-поліцейських виконують паперову роботу та не займають керівних посад [14]. Статистичні дані стосовно кількості жінок і чоловіків безпосередньо в Національній поліції України дають підстави стверджувати, що їх діяльність поки що не повною мірою відповідає вимогам міжнародних стандартів щодо забезпечення гендерної рівності. Зокрема, за статистичними даними, наприкінці 2017 р. у структурі Національної поліції України кількість жінок склала лише 21,8% від загальної чисельності [15].

Таким чином, можна виділити такі проблемні питання у сфері забезпечення гендерної рівності в діяльності Національної поліції України: недосягнення рівності між жінками та чоловіками серед працівників поліції; недостатнє забезпечення рівного ставлення та рівних кар'єрних можливостей для працівників чоловічої і жіночої статі; наявність проблеми сексуальних домагань на робочому місці; невмотивовані відмови щодо прийняття жінок на службу в поліцію. Водночас існують і певні проблеми щодо забезпечення прав чоловіків, які працюють в органах поліції, зокрема: частіші, ніж щодо жінок, порушення їх соціально-трудова прав; виконання службових завдань, пов'язаних із ризиком для життя та здоров'я тощо.

З метою вирішення проблемних питань, що виникають у повсякденній діяльності органів системи МВС України (зокрема Національної поліції України), у т. ч. й у сфері забезпечення гендерної рівності в їх діяльності, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р була схвалена Стратегія розвитку органів системи МВС України до 2020 р. Одним з основних пріоритетів їх розвитку визначено дотримання та забезпечення прав людини, а безпосередньо реалізація цього пріоритету передбачає забезпечення мінімізації порушень прав людини й основних свобод у діяльності органів системи МВС (у т. ч. і Національної поліції України), зокрема шляхом удосконалення організаційних механізмів забезпечення реалізації гендерної політики в діяльності цих органів, а також упровадження комплексного гендерного підходу до політики розвитку кадрового потенціалу [16]. Однак слід констатувати, що, незважаючи на схвалену Стратегію, План заходів з її реалізації сьогодні й досі відсутній, враховуючи те, що згідно з п. 2 розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р Міністерству внутрішніх справ разом з іншими заінтересованими центральними органами виконавчої влади необхідно було у тримісячний строк розробити та подати Кабінету Міністрів України проект плану заходів із реалізації названої Стратегії.

Одним зі шляхів забезпечення гендерної рівності в діяльності Національної поліції України варто вважати також План заходів МВС щодо виконання Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 р., затверджений наказом Міністерства внутрішніх справ України від 12 грудня 2017 р. № 1019 (далі – План заходів) [17], на виконання якого в усіх підрозділах органів системи МВС (у т. ч. й Національній поліції України) були визначені відповідальні за реалізацію Плану заходів і контактні особи з гендерних питань, що забезпечують підтримку його реалізації, з числа яких наказом МВС від 27 лютого 2018 р. № 149 було створено робочу групу з реалізації Плану заходів і затверджено її склад.

Проте зазначений План заходів сьогодні не повною мірою відповідає реаліям сьогодення, оскільки не враховує як останні законодавчі зміни у цій сфері (набуття чинності нового Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [6] та, відповідно, втрата чинності Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» [18]), так і запровадження нових організаційних механізмів у сфері забезпечення гендерної рівності в системі МВС України (наприклад, створення в МВС окремого відділу з питань дотримання гендерної рівності та затвердження положення про його діяльність).

Ретельний аналіз згадуваної Стратегії та Плану заходів дає підстави стверджувати, що, з одного боку, Національна поліція України активно залучена до процесу виконання основних міжнародних зобов'язань України щодо ефективного забезпечення реалізації гендерної політики в Україні, і впровадження принципу гендерної рівності є одним із пріоритетів Національної поліції України, а з іншого – сучасний стан забезпечення гендерної рівності у цих органах не повністю відповідає вимогам і міжнародним стандартам.

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене вище, можна зробити такі висновки: по-перше, механізм реалізації та забезпечення гендерної рівності в діяльності Національної поліції України сьогодні не є досконалим, про що свідчить існування окремих аспектів дискримінації осіб як жіночої, так і чоловічої статі; по-друге, незважаючи на наявність профільних законодавчих і підзаконних актів у сфері забезпечення гендерної рівності, у т. ч. і в Національній поліції України, їх норми залишаються переважно декларативними через низку як об'єктивних, так і суб'єктивних причин; по-третє, ефективність забезпечення гендерної рівності в діяльності Національної поліції України залежить не тільки від закріплення окремих норм і положень, а й безпосередньо від запровадження відповідних організаційних заходів у цій сфері. На нашу думку, для вирішення проблемних питань забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей жінок і чоловіків в органах поліції необхідно:

- розробити та затвердити План заходів із реалізації Стратегії розвитку органів системи МВС до 2020 р., у якому детально визначити відповідні організаційні механізми забезпечення гендерної рівності в діяльності Національної поліції України;
- внести відповідні зміни до Плану заходів МВС щодо виконання Національного плану дій із виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 р., у яких передбачити як останні законодавчі зміни у сфері забезпечення гендерної рівності, так і запровадження нових організаційних механізмів у цій сфері;
- призначити постійного радника з гендерних питань, відповідального за забезпечення принципу гендерної рівності в Національній поліції України, а також розробити та прийняти положення про його діяльність, визначивши завдання, функції, права й обов'язки радника з гендерних питань;
- створити окремий структурний підрозділ (відділ / сектор) із питань дотримання гендерної рівності в Національній поліції України, розробити й затвердити положення про його діяльність;
- забезпечити організацію та проведення окремих навчань, семінарів і тренінгів для поліцейських щодо підвищення їх обізнаності з гендерних питань, зокрема із запобігання та протидії насильству за ознакою статі, а також реагування на сексуальні домагання і дискримінацію на робочих місцях, реагування на факти вчинення насильства за ознакою статі з урахуванням оцінки ризиків, що загрожують постраждалій особі;
- упровадити принцип симетричного і рівноважного включення чоловіків і жінок у процес прийняття управлінських рішень щодо діяльності Національної поліції України, сприяти подоланню гендерних стереотипів і збалансованому представництву статей в управлінні;
- створити можливості особистісного розвитку, професійного самовизначення та кар'єрного зростання незалежно від статевої належності шляхом включення відповідних положень до порядку відбору кадрів;
- здійснювати моніторинг імплементації гендерного підходу в діяльності Національної поліції України через використання механізмів гендерного аналізу й експертизи, відпрацювання єдиного алгоритму дій щодо реалізації гендерної стратегії.

Список використаних джерел:

1. Індекс гендерного розриву. ГС «Економічний дискусійний клуб». URL: <http://edclub.com.ua/tegy/indeks-gendernogo-rozryvu>.
2. Грицяк Н. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики: монографія. Київ: НАДУ, 2004. 384 с.
3. Біденко Ю., Кисельова В. Про гендерну політику в Україні. Всеукраїнська мережа осередків гендерної освіти. URL: <http://gendercenter.sumdu.edu.ua/index.php/news/314-pro-hendernu-polityku-v-ukraini>.
4. Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців сектору безпеки / Колектив авторок. Київ, 2017. 264 с.
5. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08 вересня 2005 р. № 2866-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
6. Про засади запобігання та протидії дискримінації: Закон України від 06 вересня 2012 р. № 5207-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.

7. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 грудня 2017 р. № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. С. 32. Ст. 35.

8. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 р.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 113-р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80>.

9. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 р.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2017 р. № 229-р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/229-2017-%D1%80>.

10. Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 р.: постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 273. Офіційний вісник України. 2018. № 33. С. 64. Ст. 1165.

11. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. С. 1970. Ст. 379.

12. Уварова О. Права жінок і гендерна рівність в Україні. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://helsinki.org.ua/prava-zhinok-i-henderna-rivnist-v-ukrajini-o-uvarova/>.

13. Сердюченко О.В., Коваленко Ж.А. Механізм забезпечення гендерної рівності при працевлаштуванні в органи прокуратури України. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 2. С. 300–304.

14. Сverdlova O. Жінки в поліції. ГО «Центр Соціальна Дія». URL: <http://noborders.org.ua/zhinki-v-politsiyi>.

15. В Нацполіції на сьогодні працюють майже 22% жінок – МВС. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/2240561-v-natspolitsiji-na-sogodni-pratsyuyut-mayje-22-jinok-mvs.html>.

16. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ України на період до 2020 р.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80>.

17. Про заходи з виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 113-р: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 12 грудня 2017 р. № 1019. URL: http://mvs.gov.ua/upload/file/1325_plan_zahod_v_darou_04_1.12.pdf.

18. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 р. № 2789-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.

УДК 342.9

РУБАН А.Г.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР КАДРОВОЇ РОБОТИ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ ЩОДО ПРОКУРОРІВ

Запропоновано трактувати адміністративні процедури кадрової роботи в органах прокуратури як сукупність конкретно визначених процедурних дій уповноважених працівників кадрової служби, які здійснюють свою діяльність у встановленому законодавством порядку з метою захисту прав і свобод громадянина та держави, результатом яких є винесення відповідного рішення та / або прийняття адміністративного акта. Визначено, що до основних видів адміністративних процедур кадрової роботи в органах прокуратури відносять: процедури добору та призначення на посаду прокурора або державних службовців; процедури переміщення по службі в органах прокуратури; процедури переведення прокурора на посаду до іншого органу прокуратури; процедури підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів органів прокуратури; процедури звільнення прокурора або державного службовця з посади.

Ключові слова: кадрові процедури, прокуратура, кадрова робота, відбір, підвищення кваліфікації.

Предложено трактовать административные процедуры кадровой работы в органах прокуратуры как совокупность конкретно определенных процедурных действий уполномоченных работников кадровой службы, осуществляющих свою деятельность в установленном законодательством порядке в целях защиты прав и свобод гражданина и государства, результатом которых является вынесение соответствующего решения и / или принятия административного акта. Определено, что к основным видам административных процедур кадровой работы в органах прокуратуры относятся: процедуры отбора и назначения на должность прокурора или государственных служащих; процедуры по службе в органах прокуратуры; процедуры перевода прокурора на должность в другой орган прокуратуры; процедуры подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров органов прокуратуры; процедуры увольнения прокурора или государственного служащего от должности.

Ключевые слова: кадровые процедуры, прокуратура, кадровая работа, отбор, повышение квалификации.

The administrative procedures for personnel work in the prosecutor's office are interpreted as a set of specifically defined procedural actions of authorized employees of the personnel service who carry out their activities in accordance with the procedure established by law in order to protect the rights and freedoms of the citizen and the state, the result of which is the issuance of an appropriate decision and / or adoption of an administrative act. It is determined that the main types of administrative procedures for personnel work in the prosecutor's office are: the procedures for selecting and appointing prosecutors or civil servants; Procedures for employment in the prosecutor's office; the procedure for transferring the prosecutor to a position in another prosecutor's office; procedures for training, retraining and improving the skills of prosecutors; procedures for the dismissal of a prosecutor or a civil servant from office.

Key words: HR procedures, prosecutor's office, personnel work, selection, advanced training.

Вступ. Мета діяльності органів прокуратури полягає у захисті прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. Реалізація цієї мети, а також поставлених перед прокуратурою завдань прямопропорційно залежить від якісної організації кадрової роботи та діяльності уповноважених осіб щодо прийняття, переміщення та звільнення прокурорів та інших працівників, які працюють в органах прокуратури. Сьогодні існує чимало нормативно-правових актів, які тим чи іншим чином регламентують правові основи організації кадрової роботи в органах прокуратури. До них, зокрема, можна віднести: Конституцію України, Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII, Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII, Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII, Положення про організацію кадрової роботи в органах прокуратури, затверджене Наказом Генеральної прокуратури України від 18 грудня 2017 р. № 351, та інші нормативно-правові акти.

Тим не менш, таке ґрунтовне правове закріплення не є запорукою ефективної реалізації кадровими органами своїх повноважень у практичній діяльності. Навпаки, дедалі частіше спостерігається неузгодженість правових норм, їх недосконалість і фрагментарність, що, як наслідок, впливає не лише на безпосередню кадрову роботу в прокуратурі, а й на діяльність органів прокуратури України загалом.

Теоретичні та практичні аспекти кадрової роботи в органах прокуратури свого часу були досліджені такими науковцями, як Ю.І. Андрієвська, М.М. Бурбика, А.П. Горзов, В.В. Дерев'яноко, С.А. Євдокіменко, А.М. Куліш, С.В. Мазурик, І.В. Озерський, А.О. Петрова, В.В. Сухонос, В.Д. Селезньов, В.В. Устименко та ін. Однак у зв'язку з затвердженням нового Положення про організацію кадрової роботи в органах прокуратури питання кадрової роботи в органах прокуратури потребують подальшого аналізу.

Постановка завдання. З метою дослідження основних проблем організації кадрової роботи в органах прокуратури вважаємо за доцільне назвати основні види адміністративних процедур кадрової роботи в прокуратурі щодо прокурорів і виокремити прогалини в законодавстві, які потребують удосконалення та належного правового закріплення.

Результати дослідження. Процесуальною основою адміністративних процедур щодо порядку здійснення кадрової діяльності в органах прокуратури України виступає Наказ Генеральної прокуратури від 18 грудня 2017 р. № 351, яким затверджено «Положення про організацію кадрової роботи в органах прокуратури» (далі – Положення), та інші нормативно-правові акти, перераховані вище. Так, аналізуючи зазначене положення, а також норми Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII та Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII, можна виокремити види адміністративних процедур кадрової роботи в прокуратурі.

До основних видів адміністративних процедур кадрової роботи в органах прокуратури можна віднести:

- процедури добору та призначення на посаду прокурора або державних службовців;
- процедури переміщення по службі в органах прокуратури;
- процедури переведення прокурора на посаду до іншого органу прокуратури;
- процедури підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів органів прокуратури;
- процедури звільнення прокурора або державного службовця з посади.

Окреслені види доцільно поділяти на два підвиди: адміністративні процедури кадрової роботи щодо прокурорів та адміністративні процедури кадрової роботи щодо державних службовців, які працюють в органах прокуратури. Таке розмежування вбачається необхідним із декількох причин. По-перше, зазначені адміністративні процедури характеризуються відмінністю правової регламентації: процедури кадрової роботи щодо прокурорів визначаються Положенням і Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII, тоді як адміністративні процедури щодо державних службовців, які працюють (або мають намір працювати) в органах прокуратури, регламентуються Законом України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII, дія якого не поширюється на прокурорів (п. 13 ч. 3 ст. 3 Закону України «Про державну службу»). По-друге, головними суб'єктами, уповноваженими здійснювати правоохоронну функцію держави, виступають саме прокурори, тому розгляд адміністративних процедур кадрової роботи щодо прокурорів є превалюючим і потребує окремої уваги.

Процедура добору кандидата на посаду прокурора починається з його відповідності вимогам, що ставляться до осіб, які претендують на зайняття посади прокурора, визначені ст. 27 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. Зокрема, прокурором місцевої

прокуратури може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше двох років і володіє державною мовою; прокурором регіональної прокуратури – громадянин України, який має стаж роботи в галузі права не менше трьох років; прокурором Генеральної прокуратури України – громадянин України, який має стаж роботи в галузі права не менше п'яти років [1]. Якщо особа відповідає цим вимогам, вона подає документи до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів (далі – КДКП), яка здійснює перевірку поданих документів на відповідність поставленим вимогам та законодавству України.

Наступною ланкою добору кандидата на посаду прокурора є складання ним кваліфікаційного іспиту, який проводиться з метою перевірки рівня теоретичних знань у галузі права, європейських стандартів у галузі захисту прав людини, володіння державною мовою, аналітичних здібностей кандидатів і практичних навичок [1]. Він складається з двох частин – тестової та практичної (вирішення ситуативного завдання).

Після успішного складання кваліфікаційного іспиту КДКП організовує спеціальну перевірку кандидатів на посаду прокурора. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII наголошує, що порядок здійснення такої перевірки визначається Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції» (ч. 1 ст. 32). Однак зазначений нормативно-правовий акт втратив чинність ще 01 вересня 2016 р. Сьогодні чинним залишається Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII, який визначає порядок здійснення спеціальної перевірки (ст. 56–58 Закону). Тому пропонуємо ч. 1 ст. 32 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII викласти в такій редакції:

«Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів організовує спеціальну перевірку кандидатів на посаду прокурора, які успішно склали кваліфікаційний іспит. Відомості про особу, які підлягають спеціальній перевірці, а також порядок її здійснення визначаються Законом України «Про запобігання корупції».

Однак навіть позитивний результат щодо проведення такої перевірки не є підставою для прийняття особи на посаду прокурора. Так, з кінця 2017 р. змінено порядок добору кандидатів на посади прокурорів, а саме – проходження спеціальної підготовки кандидата в Національній академії прокуратури України (далі – НАПУ).

На спеціальну підготовку направляються особи, які успішно склали кваліфікаційний іспит та за результатами спеціальної перевірки були зараховані до резерву на заміщення вакантних посад прокурорів. Така підготовка триває протягом одного року, складається з теоретичної та практичної частини (вивчення правил прокурорської етики, складання процесуальних документів тощо) і після завершення передбачає складання іспиту, який також містить теоретичну та практичну частини.

Ще в липні 2017 р. КДКП оголосила добір кандидатів на посаду прокурора місцевої прокуратури у кількості 300 осіб. 727 осіб виявили бажання взяти в ньому участь. За результатами кваліфікаційного іспиту та спеціальної перевірки Комісією було зараховано до резерву на заміщення вакантних посад прокурорів 308 кандидатів. 1 особа відмовилася від подальшої участі в доборі. Нині навчання в НАПУ проходять 307 кандидатів [2].

Рішенням КДКП від 13 вересня 2017 р. № 25дк-17 затверджено Порядок проходження кандидатами на посаду прокурора спеціальної підготовки та методики її оцінювання [3]. П. 4 Порядку, на відміну від попередньої редакції, передбачає збільшення строку проходження практики в органах прокуратури з трьох до п'яти місяців. Однак внесені зміни до п. 4 щодо строків проходження практики не потягли внесення змін до інших пунктів Порядку. Зокрема, абз. 2 п. 36 визначає, що практична підготовка кандидатів проводиться протягом трьох місяців за індивідуальним планом. Тобто, норми одного нормативно-правового акта суперечать одна одній, що може негативно впливати на їх практичну реалізацію, адже одні кандидати зможуть проходити практику протягом трьох місяців, інші – протягом п'яти, що по суті не буде порушенням норм законодавства, однак може слугувати проявом професійної дискримінації щодо тих осіб, які проходили практику протягом п'яти місяців і яких не влаштували на посаду. Зазначена колізія потребує відповідного регламентування шляхом закріплення єдиних строків проходження практики під час спеціальної підготовки кандидата.

Треба звернути увагу на те, що керівники кадрових підрозділів органів прокуратури мають власну позицію щодо цього питання. Під час розробки проекту Порядку вони заперечували збільшення строку проходження практики. На їх думку, оптимальним вважається проведення ознайомчої практики строком один місяць або один день на тиждень [2]. Крім того, вони критикують позицію, згідно з якою організація та безпосереднє керівництво практикою здійснюється

керівниками прокуратур, зазначаючи, що фактично на керівників прокуратур покладаються додаткові обов'язки, не регламентовані законодавством.

Заглиблюючись у питання проходження практики під час спеціальної підготовки, ми отримали такі висновки. По-перше, в ч. 4 ст. 32 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII визначено: «кандидати направляються Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів для проходження спеціальної підготовки в Національній академії прокуратури України» [1]. Крім того, ст. 33 зазначеного Закону чітко вказує, що кандидат на посаду прокурора проходить спеціальну підготовку саме у Національній академії прокуратури України.

По-друге, згідно з ч. 1 ст. 80 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII одним з основних завдань Національної академії прокуратури України (а не органів прокуратури) є здійснення спеціальної підготовки кандидатів на посаду прокурора. На додаток, абз. 3 ч. 1 ст. 80 Закону наголошує, що спеціальна підготовка може здійснюватися шляхом відрадження прокурорів до НАПУ.

У контексті спеціальної підготовки прокуратури можуть виступати виключно як суб'єкти ознайомчої практики кандидатів, що триватиме до одного місяця [2]. В іншому разі на органи прокуратури покладаються невластиві їм функції та повноваження, адже згідно з законодавством їх має виконувати НАПУ. Також треба додати, що КДКП не уповноважена встановлювати будь-які додаткові обов'язки для прокурорів, не передбачені законодавством. Тому нині питання щодо строків і місця проходження практики під час спеціальної підготовки кандидатів на посади прокурорів залишається неврегульованим.

У зв'язку з цим пропонуємо ввести єдині строки проходження практики на базі НАПУ – п'ять місяців – та визначити органи прокуратури як суб'єктів ознайомчої практики, тривалість якої складатиме один місяць.

У разі відкриття вакантної посади КДКП оголошує проведення конкурсу на зайняття таких посад серед кандидатів, які перебувають у резерві та пройшли спеціальну підготовку, та розміщує відповідну інформацію (орган прокуратури, де є вакантна посада, кількість цих посад, строк подачі заяв тощо) на своєму офіційному веб-сайті не пізніше, ніж за десять днів до проведення конкурсу.

КДКП проводить конкурс на зайняття вакантних посад прокурора на підставі рейтингу кандидатів і за результатами конкурсу КДКП надсилає керівникові відповідної прокуратури подання про призначення кандидата на посаду прокурора органу прокуратури, на зайняття вакантної посади в якому кандидат подавав заяву [1].

Останнім елементом процедури добору кандидата на посаду прокурора є прийняття адміністративного акта, а саме наказу керівника прокуратури про призначення кандидата на посаду прокурора, який видається протягом тридцяти днів із дня надсилання КДКП відповідного подання.

Отже, процедура добору та призначення на посаду прокурора не є ідеальною моделлю добору кандидатів та потребує належного законодавчого закріплення й усунення окремих колізій.

Враховуючи викладене, можна стверджувати, що процедура добору кандидата на посаду прокурора складається з таких етапів:

- 1) подача документів та їх перевірка КДКП;
- 2) складання кваліфікаційного іспиту;
- 3) проведення спеціальної перевірки кандидатів, передбаченої антикорупційним законодавством;
- 4) проходження спеціальної підготовки в НАПУ;
- 5) оголошення вакантних посад в органах прокуратури та проведення конкурсу КДКП;
- 6) призначення кандидата на посаду прокурора або відмова в призначенні на посаду.

Наступними видами адміністративних процедур кадрової роботи є переведення та переміщення кадрів в органах прокуратури. Особливістю процедур переміщення та переведення прокурора в органах прокуратури є те, що чинні нормативно-правові акти регламентують виключно переміщення прокурорів у межах одного органу та переведення прокурора на посаду до іншого органу того ж або вищого рівня (ст. 38 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII та Розділ III Положення про організацію кадрової роботи в органах прокуратури, затверджене Наказом Генеральної прокуратури України від 18 грудня 2017 р. № 351).

У цьому контексті надзвичайно актуальним питанням залишається недосконалість положень ст. 38 Закону України «Про прокуратуру», що негативно впливає на вирішення питань переведення прокурорів у випадках, передбачених ст. 41, 55, 59 та 60 вищевказаного Закону. Зокрема, переміщення прокурорів у межах одного органу та переведення прокурора на посаду до іншого

органу того ж або вищого рівня в загальному випадку можуть здійснюватися лише упродовж десяти календарних днів із дня виникнення вакансії, але не пізніше дати направлення прокуратурою області повідомлення до КДКП про вакантну посаду.

Однак згідно з нормами законодавства про працю, п. 1 Розділу III Положення про організацію кадрової роботи в органах прокуратури, затвердженого Наказом Генеральної прокуратури України від 18 грудня 2017 р. № 351, та офіційних роз'яснень КДКП (листи від 05 січня 2018 р. № 11/2/4-542вих-18, від 28 вересня 2017 р. № 11/2/3-1868вих-17) призначення на вакантні посади допускається також і після повідомлення КДКП, але до моменту оголошення конкурсу в таких чотирьох випадках:

- якщо посаду прокурора скорочено (ліквідовано) і щодо нього здійснюється процедура вивільнення (ст. 60 Закону);
- у разі повернення на роботу основного працівника (з відпустки для догляду за дитиною та в інших випадках, коли за тимчасово відсутнім прокурором зберігалось робоче місце) (ст. 59 Закону);
- коли переведення зумовлене необхідністю виконання вимог антикорупційного законодавства щодо недопущення підпорядкованості близьким особам (ст. 55 Закону);
- протягом місяця після звільнення (припинення повноважень) з адміністративної посади (ст. 41 Закону).

Про кожен факт такого призначення регіональна прокуратура має письмово інформувати КДКП не пізніше наступного робочого дня після видачі відповідного наказу [4] з клопотанням про виключення Комісією відповідної вакансії з обліку вакантних і тимчасово вакантних посад прокурорів.

Тому адміністративні процедури кадрової роботи щодо переміщення та переведення прокурорів в органах прокуратури потребують чіткого нормативного регламентування на рівні законодавства, а не окремих листів і роз'яснень КДКП.

Наступним видом адміністративних процедур кадрової роботи в органах прокуратури є процедури підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації прокурорів. Як справедливо зазначає І. Козьяков, сучасні потреби кадрового забезпечення органів прокуратури України та тенденції організації роботи з кадрами в органах прокуратури зумовлюють необхідність проведення безперервного професійного навчання як невід'ємної складової частини професійної діяльності прокурорів та обов'язкової умови їхнього кар'єрного зростання [5, с. 38]. С.І. Нечипоренко визначає, що система підготовки та підвищення кваліфікації прокурорів включає цільову підготовку у базових вищих навчальних юридичних закладах, стажування молодих спеціалістів, самостійне навчання, проведення постійно діючих семінарів, науково-практичних конференцій, стажувань у структурних підрозділах, кабінетах криміналістики, навчання в Інституті підвищення кваліфікації кадрів Національної академії прокуратури України [6, с. 152–153].

В органах прокуратури функціонує єдина система підвищення кваліфікації прокурорів, визначена Положенням про єдину систему підвищення кваліфікації прокурорсько-слідчих працівників органів прокуратури України, затвердженим наказом Генерального прокурора України від 30 квітня 2013 р. № 57. Відповідно до зазначеного нормативно-правового акта складовими частинами системи підвищення кваліфікації є: самостійне навчання; індивідуальні завдання; стажування в структурних підрозділах апаратів прокуратур обласного рівня та Генеральної прокуратури України; спільне (колективне) навчання; навчально-методичні семінари, у т. ч. заняття у Школі молодого спеціаліста, тощо; науково-практичні конференції; підготовка працівників, зарахованих до кадрового резерву для висунення на керівні посади; навчання в Інституті підвищення кваліфікації кадрів Національної академії прокуратури України, у т. ч. за дистанційною формою [7].

Підвищення рівня кваліфікації прокурорів є невід'ємною складовою частиною їх повсякденної діяльності та спрямоване на послідовне систематичне удосконалення теоретичних і практичних знань, вмінь і навичок, необхідних для ефективної реалізації мети діяльності органів прокуратури. Крім того, підвищення кваліфікації впливає на просування працівника по службі, у разі нарахування надбавки до посадового окладу, вирішення питання про дострокове присвоєння класного чину. Тобто, до працівників, які сумлінно, старанно та якісно виконують свої обов'язки щодо підвищення кваліфікації, органами прокуратури застосовуються різноманітні заходи заохочення.

Останнім видом адміністративних процедур кадрової роботи щодо прокурорів є процедури звільнення прокурора з посади. Правовою основою звільнення прокурора з посади, припинення та зупинення його повноважень на посаді є розділ VII Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII, Розділ V Положення про організацію кадрової роботи в орга-

нах прокуратури, затвердженого Наказом Генеральної прокуратури України від 18 грудня 2017 р. № 351, і Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. Не заглиблюючись детально у процес і всі етапи припинення повноважень прокурором, визначимо лише ті проблемні аспекти, які потребують чіткої регламентації та нормативно-правового визначення. Зокрема, здійснивши аналіз вищезазначених нормативно-правових актів, ми отримали такі результати:

1. Законодавство передбачає чотири шляхи для звільнення з посад прокурорів місцевої, регіональної та Генеральної прокуратури України:

- на підставі подання КДКП – відповідно до ст. 62 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII звільнення прокурора допускається виключно в межах подання КДКП і лише з визначених законодавством підстав, до яких належать: неможливість виконувати свої повноваження за станом здоров'я; неможливість переведення на іншу посаду або відсутність згоди на це у зв'язку з безпосереднім підпорядкуванням близькій особі; припинення громадянства України або набуття громадянства іншої держави; неможливість подальшого перебування на тимчасово вакантній посаді; ліквідація чи реорганізація органу прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду, або скорочення кількості прокурорів органу прокуратури [1].

- на підставі подання Вищої ради правосуддя – згідно зі ст. 62 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII звільнення прокурора допускається виключно в межах подання Вищої ради правосуддя і лише з визначених законодавством підстав, зокрема порушенням ним вимог щодо несумісності. Законодавство не дає чіткої відповіді, хто може виступати суб'єктом звернення до Вищої ради правосуддя – Генеральний прокурор чи керівник органу прокуратури, в якому обіймає посаду прокурор.

- без подання КДКП за наказом керівника органу прокуратури – виключно з таких підстав: набрання законної сили судовим рішенням про притягнення прокурора до адміністративної відповідальності за корупційне правопорушення, пов'язане з порушенням обмежень, передбачених Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції»; набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо прокурора; подання заяви про звільнення з посади за власним бажанням [1]; переведення прокурора за його згодою до іншого органу прокуратури; а також з підстав, передбачених Законом України «Про очищення влади» [8]. Варто враховувати, що за наявності спеціальної підстави звільнення у ст. 51 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII у наказі додатково відповідна загальна норма Кодексу законів про працю України не зазначається.

- за рішенням КДКП у дисциплінарному порядку – на підставі п. 3 ч. 1 ст. 49 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII.

2. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII не дає чіткої відповіді щодо умов для прийняття КДКП за наслідками дисциплінарного провадження рішення про неможливість подальшого перебування на посаді прокурора, оскільки воно, по суті, за своїм правовими наслідками є ідентичним до дисциплінарного стягнення у виді звільнення з посади в органах прокуратури.

Крім того, у разі прийняття такого рішення КДКП буде незрозуміло, у якому вигляді в практичній діяльності керівник органу прокуратури має приймати кадрові рішення про неможливість подальшого перебування особи на посаді прокурора, адже ч. 1 ст. 51 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII такої підстави звільнення з посади прокурора не передбачає.

3. У зв'язку з правовою невизначеністю нині відсутній єдиний підхід до питання можливості звільнення прокурора у разі поновлення судом на роботі особи, яка раніше обіймала відповідну посаду. Оскільки така підстава звільнення Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII не передбачена, а можливість застосування п. 6 ст. 40 Кодексу законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII є щонайменше сумнівною, уповноваженим особам рекомендується вирішувати питання про поновлення працівника на зазначеній у рішенні суду посаді з попереднім прийняттям рішення про вивільнення цієї посади шляхом переведення прокурора, який її обіймав, на іншу посаду у тій же прокуратурі чи прокуратурі нижчого рівня [9]. Зазначена проблема не має законодавчо визначеного механізму реалізації, а тому потребує належного вирішення шляхом внесення змін до ст. 51 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII як визначення однієї з підстав звільнення, а також закріплення відповідного механізму реалізації цієї норми в Розділі V Положення про організацію кадрової роботи в органах прокуратури, затвердженого Наказом Генеральної прокуратури України від 18 грудня 2017 р. № 351.

4. Через неврегульованість у законодавстві нині відсутня реальна можливість для звільнення прокурорів за станом здоров'я на підставі п. 1 ч. 1 ст. 51 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. Зазначене зумовлюється такими обставинами:

- законодавством не затверджений відповідний перелік захворювань, які б унеможливили виконання прокурором своїх повноважень;
- Міністерством охорони здоров'я України не створено спеціальної медичної комісії, яка була б наділена повноваженнями проводити медичне обстеження та надавати медичний висновок щодо можливості або неможливості виконувати свої обов'язки прокурора за станом здоров'я;
- законодавство не регламентує правові механізми для проведення такою комісією примусового медичного обстеження прокурора, навіть у разі очевидної наявності у нього ознак захворювання, яке перешкоджає виконанню ним його обов'язків. А через відсутність підлг для прокурорів, звільнених за такою підставою, у них відсутня заінтересованість добровільного проходження відповідного медичного обстеження.

У свою чергу, потрібно додати, що звільнення прокурора на підставі п. 1 ч. 1 ст. 51 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII лише за наявності висновку МСЕК про встановлення прокурору групи інвалідності без подання КДКП суперечитиме вимогам законодавства та слугуватиме безумовною підставою для поновлення такого прокурора на роботі адміністративним судом.

Зазначене дозволяє зробити висновок, що адміністративні процедури звільнення прокурорів із посад сьогодні не є досконалими та потребують якісного нормативно-правового регулювання шляхом внесення змін і доповнень, у першу чергу, до Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII, а також до Розділу V Положення про організацію кадрової роботи в органах прокуратури, затвердженого Наказом Генеральної прокуратури України від 18 грудня 2017 р. № 351.

Висновки. З урахуванням викладеного можна стверджувати, що адміністративні процедури кадрової роботи в органах прокуратури – це сукупність конкретно визначених процедурних дій уповноважених працівників кадрової служби, які здійснюють свою діяльність у встановленому законодавством порядку з метою захисту прав і свобод громадянина та держави, результатом яких є винесення відповідного рішення та / або прийняття адміністративного акта.

Адміністративні процедури кадрової роботи в органах прокуратури щодо прокурорів мають низку проблемних питань, викликаних прогалинами в правовому регулюванні. Тому здійснення ефективної діяльності кадровими підрозділами органів прокуратури потребує нагальних змін і доповнень до чинного законодавства про діяльність органів прокуратури. Особливу увагу необхідно звернути на положення, що регламентують процедури добору та призначення на посаду прокурора та процедури звільнення прокурора з посади.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 2–3. Ст. 1.
2. Про перспективи проходження кандидатами на посади прокурорів у прокуратурах практики, як складової їх спеціальної підготовки: тези виступу на навчально-методичному семінарі з керівниками кадрових підрозділів прокуратури від 20 квітня 2018 р.
3. Про затвердження Порядку проходження кандидатами на посаду прокурора спеціальної підготовки та методики її оцінювання, навчального плану спеціальної підготовки: Рішення КДКП № 25дк-17 (зі змінами, внесеними Рішеннями КДКП від 02 квітня 2018 р. № 39дк-18, від 14 червня 2018 р. № 84дк-18).
4. Положення про організацію кадрової роботи в органах прокуратури: Наказ Генеральної прокуратури України від 18 грудня 2017 р. № 351.
5. Козьяков І. Принципи постійної професійної підготовки прокурорів. Вісник Національної академії прокуратури України. 2016. № 2 (44). С. 37–43.
6. Нечипоренко С.І. Адміністративно-правові засади проходження служби в органах прокуратури: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Національний університет «Одеська юридична академія». О., 2011. 205 с.
7. Положення про єдину систему підвищення кваліфікації прокурорсько-слідчих працівників органів прокуратури України: наказ Генерального прокурора України від 30 квітня 2013 р. № 57.
8. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
9. Проблемні питання організації кадрової роботи в органах прокуратури в умовах законодавчих змін: тези виступу на навчально-методичному семінарі з керівниками кадрових підрозділів прокуратури від 20 квітня 2018 р.

**ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА
МІЖНАРОДНИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
ЯК СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ СПОРТОМ В УКРАЇНІ**

У роботі проведено аналіз діяльності міжнародних неурядових організацій як суб'єктів управління спортом в Україні. Подана загальна характеристика категорії «міжнародних неурядових організацій», системи суб'єктів управління спортом в Україні та місця міжнародних неурядових організацій у ній. Вивчено внутрішню структуру міжнародних неурядових організацій. Проаналізовано функціональні органи міжнародних неурядових організацій як суб'єктів управління спортом в Україні. З'ясовано особливості взаємодії міжнародних неурядових організацій із суб'єктами управління спортом в Україні.

Ключові слова: фізична культура, спорт, міжнародні неурядові організації, функціональна характеристика, зарубіжний досвід.

В работе проведен анализ деятельности международных неправительственных организаций как субъектов управления спортом в Украине. Дана общая характеристика категории «международных неправительственных организаций», системы субъектов управления спортом в Украине и места международных неправительственных организаций в ней. Изучено внутреннюю структуру международных неправительственных организаций. Проанализированы функциональные органы международных неправительственных организаций как субъектов управления спортом в Украине. Выявлены особенности взаимодействия международных неправительственных организаций с субъектами управления спортом в Украине.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, международные неправительственные организации, функциональная характеристика, зарубежный опыт.

The work analyzes the activities of international non-governmental organizations as subjects of sports management in Ukraine. This is a general description of the category of “international non-governmental organizations”, the system of subjects of sports management in Ukraine and the place of international non-governmental organizations in it. The internal structure of international non-governmental organizations has been studied. The functional bodies of international non-governmental organizations as subjects of sports management in Ukraine are analyzed. The peculiarities of interaction of international non-governmental organizations with subjects of sports management in Ukraine are revealed.

Key words: physical education, sport, international non-governmental organizations, functional characteristic, foreign experience.

Вступ. Фізична культура – діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей із метою їх гармонійного, передусім фізичного, розвитку та ведення здорового способу життя [1].

Першочерговим завданням держави та суспільства, а отже, й органів управління фізичною культурою і спортом є турбота про громадянина, його здоров'я, надання йому можливостей для активного заняття фізичною культурою і спортом. Прийшло усвідомлення того, що майбутнє кожної держави визначається здоров'ям членів суспільства, а це веде до посилення ролі фізичної культури та спорту в діяльності державних органів.

Вивчаючи різні аспекти управління сферою фізичного виховання і спорту, недоцільно обійти увагою міжнародний спортивний рух.

В умовах, коли Україна стала рівноправним членом різних міжнародних спортивних об'єднань, репрезентує свої команди на Олімпійських іграх, чемпіонатах світу і Європи, інших змаганнях, майбутні фахівці повинні знати, які організації мають статус міжнародних спортивних, із чого складаються їх цільові настанови та функціональні області.

Спортивні й організаційні досягнення України дозволяють їй сформувати імідж держави, що приділяє значну увагу розвитку спорту [2]. Яскраві перемоги на найбільших міжнародних змаганнях видатних українських спортсменів – Яни Клочкової, Віталія й Володимира Кличків, Андрія Шевченка, з перемогами яких асоціюється Україна за кордоном, а також публічна діяльність цих спортсменів за межами спортивної арени формують позитивний імідж фізично сильної, здорової і, крім того, культурної й освіченої нації [3].

Результати дослідження. Що таке міжнародні спортивні організації? Міжнародні неурядові організації (МНУО) – це основний інститут світового громадянського співтовариства, який об'єднує на постійній основі суб'єктів внутрішньодержавного права декількох країн, володіє правореалізуючою міжнародною правосуб'єктністю в межах, передбачених правоутворюючими суб'єктами міжнародного права, не ставить своєю метою одержання прибутку і діє відповідно до основних принципів і норм міжнародного права [4].

Міжнародні неурядові організації вважаються найважливішим носієм світової громадської думки й інституалізованим суб'єктом світового громадянського співтовариства. Світова громадська думка впливає на учасників міжнародних відносин з метою виконання вже існуючих правил поведінки і створення на їх основі нових міжнародних норм. Це проявляється на різних етапах механізму міжнародно-правового регулювання [5].

Міжнародні спортивні організації – універсальні і регіональні неурядові міжнародні організації з фізичної культури, фізичного виховання і спорту.

Цікавим є час початку зародження міжнародного спортивного руху. Міжнародний спортивний рух зародився в кінці XIX – на початку XX ст. Причин його виникнення саме у цей історичний період безліч. Потрібно звернути увагу на найбільш вагомі, а саме розвиток спорту в країнах світу; розвиток міжнародних зв'язків між країнами (економічних, політичних, культурних, наукових та ін.)

Саме в цей час на базі окремих національних спортивних союзів та організацій почали утворюватися перші міжнародні спортивні об'єднання, тобто федерації з видів спорту: гімнастики – у 1881 р., веслування – у 1892 р., ковзанярського спорту – у 1892 р., велоспорту – у 1900 р. та ін. У 1894 р. було засновано Міжнародний олімпійський комітет [6].

Ядром сучасної інституційної міжнародної спортивної системи є Міжнародний олімпійський комітет (МОК), який був створений бароном П'єром де Кубертенем для відродження олімпійського руху 23 червня 1894 р. на Міжнародному спортивному конгресі, що проходив у Парижі [7].

У чому проявляється основна місія МОК?

Перш за все, це поширення олімпізму в світі і керівництво олімпійським рухом. Згідно з Олімпійською хартією МОК покликаний:

- заохочувати координацію, організацію та розвиток видів спорту та проведення спортивних змагань;
- вживати заходів, спрямованих на зміцнення єдності олімпійського руху, захист його незалежності і збереження автономії спорту;
- співпрацювати з громадськими та приватними організаціями та державними органами, щоб поставити спорт на службу людства, сприяючи тим самим боротьбі за мир;
- протидіяти будь-яким формам дискримінації, заохочувати і підтримувати просування жінок у спорті на всіх рівнях і у всіх структурах;
- керувати боротьбою проти застосування допінгу в спорті;
- заохочувати і підтримувати відповідальний підхід до проблем охорони навколишнього середовища;
- сприяти сталому розвитку спорту і т. д.

МОК координує взаємодію з суб'єктами, що входять до олімпійського руху, такими як національні олімпійські комітети (далі – НОК), міжнародні спортивні федерації (далі – МФ) і асоціації МСФ, інші неурядові організації, які пов'язані зі спортом і діють на міжнародному рівні, чії статuti і діяльність узгоджуються з Олімпійською хартією. Нині МОК було визнано 204 НОК, які об'єднані в 5 континентальних асоціацій, 7 МСФ із зимових видів спорту і 28 – із літніх.

Доречно буде згадати про види міжнародних спортивних організацій.

Розрізняють міжнародні спортивні об'єднання універсального, загального характеру, діяльність яких не обмежена однією областю фізичної культури і спорту (наприклад, Міжнародна рада фізичного виховання і спорту), і спеціальні – за видами спорту (міжнародні спортивні федерації боксу, волейболу і т. д.), за галузями знань і діяльності, що мають пряме відношення до фізичної культури і спорту (Федерація спортивної медицини), ті, що об'єднують спортсменів за професійною (Міжнародний спортивний союз залізничників), релігійною (Міжнародний католицький союз фізичного виховання і спорту) та іншою належністю. Існують міжнародні спортивні об'єднання, членами яких є національні спортивні організації лише соціалістичних країн (Спортивний комітет дружніх армій) або лише капіталістичних (Міжнародна рада військового спорту). Більшість міжнародних спортивних об'єднань керують розвитком любительського спорту, деякі об'єднують організації любительського і професійного спорту (наприклад, міжнародні федерації тенісу, футбольних асоціацій). Існує міжнародне спортивне об'єднання професійного спорту (наприклад, Міжнародна федерація боротьби).

Створення в 1894 р. МОК і початок регулярного проведення Олімпійських ігор стимулювали формування ряду міжнародних спортивних федерацій [8]. У період до Першої світової війни з'явилися: в 1900 р. – Міжнародний союз велосипедистів; у 1904 р. – Міжнародна федерація футбольних асоціацій; у 1907 р. – Міжнародний союз стрілецького спорту і Міжнародний союз вітрильного спорту; у 1908 р. – Міжнародна любительська федерація плавання і Міжнародна ліга хокею на льоду; у 1912 р. – Міжнародна любительська легкоатлетична федерація, Міжнародна федерація тенісу і Міжнародна любительська федерація боротьби; у 1913 р. – Міжнародна федерація фехтування. Крім того, в 1904 р. була створена Міжнародна федерація автомобільного спорту, що керувала розвитком цього виду спорту, який не входив до програми Олімпійських ігор, хоча і визнаний МОК. У період між Першою і Другою світовими війнами були створені ще декілька міжнародних спортивних федерацій, у т. ч.: в 1920 р. – Міжнародна федерація важкої атлетики; у 1921 р. – Міжнародна федерація кінного спорту; у 1924 р. – Міжнародна федерація каное, Міжнародна федерація хокею на траві, Міжнародна федерація бобслею і тобогану і Міжнародна федерація лижного спорту; у 1926 р. – Міжнародна федерація настільного тенісу; у 1931 р. – Міжнародна федерація стрільби з лука; у 1932 р. – Міжнародна любительська федерація баскетболу; у 1934 р. – Міжнародна федерація бадмінтону; у 1938 р. – Міжнародна асоціація бейсболу.

Після Другої світової війни (у другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. XX ст.) були створені такі міжнародні спортивні федерації: 1946 р. – Міжнародна асоціація любительського боксу і Міжнародна федерація гандболу; 1947 р. – Міжнародна федерація волейболу; 1948 р. – Міжнародний союз сучасного п'ятиборства; 1951 р. – Міжнародна федерація дзюдо; 1952 р. – Міжнародна федерація софтболю.

Надалі були створені такі міжнародні спортивні федерації: 1957 р. – Міжнародна федерація санныго спорту; 1966 р. – Всесвітня федерація керлінгу; 1973 р. – Всесвітня федерація тхеквондо; 1987 р. – Міжнародний союз триатлону; 1998 р. – Міжнародний союз біатлону (до цього біатлон розвивався під егідою Міжнародного союзу сучасного п'ятиборства і біатлону).

Цікавим є питання організаційної побудови, адже у більшості міжнародних спортивних організацій вона, деякою мірою, ідентична. Вищим органом об'єднання є конгрес (генеральна асамблея) делегатів національних спортивних організацій-членів. Конгрес збирається з періодичністю, яка визначається статутом, і вирішує найбільш важливі питання діяльності. Конгрес обирає керівні органи, які у різних об'єднаннях мають різну назву (керівний комітет, рада, адміністративна рада, бюро). Керівний орган очолює, зазвичай, президент. Ці органи здійснюють керівництво діяльністю об'єднання у період між засіданнями конгресу (асамблеї). У деяких міжнародних об'єднаннях утворюються виконавчі комітети [9].

Сесія є загальними зборами членів МОК і його вищим органом. Чергові Сесії проводяться не рідше одного разу на рік і двічі в олімпійському році. Надзвичайна сесія МОК може бути скликана Президентом або на письмову вимогу не менш як однієї третини членів МОК. Сесія має такі повноваження, як:

- вибір членів МОК, почесного Президента, почесних членів і членів пошани;
- вибір Президента, віце-президентів та інших членів Виконкому МОК;
- вибір міста – організатора Олімпійських ігор;
- затвердження щорічного звіту і бюджету МОК;
- остаточне визнання або позбавлення остаточного визнання НОК, асоціацій НОК, МСФ, асоціацій МСФ та інших організацій і т. д.

Рішення Сесії остаточні, вони приймаються простою більшістю голосів. Однак для внесення змін до основоположних принципів олімпізму, до правил Олімпійської хартії або інших положень, вказаних в Олімпійській хартії, необхідна більшість у дві третини поданих голосів.

Створений у 1921 р. Виконавчий комітет МОК здійснює керівництво олімпійським рухом між сесіями. У Виконавчий комітет входить 15 членів: президент МОК, 4 віце-президенти і 10 членів. Віце-президенти і члени вибираються Сесією шляхом таємного голосування, причому вибір таких членів повинен відображати склад Сесії.

Виконком МОК бере на себе спільну відповідальність за адміністративне керівництво й управління справами МОК. Виконком контролює дотримання Олімпійської хартії, до того ж, це єдиний орган, який має право пропонувати зміни Хартії або офіційні роз'яснення Сесії МОК. Серед інших повноважень Виконкому – затвердження внутрішніх організаційних регламентів, складання річного звіту МОК, включаючи фінансову звітність, призначення і звільнення Генерального директора МОК за пропозицією Президента МОК та інші функції.

Виконком МОК збирається за ініціативою Президента або на вимогу більшості його членів не менше ніж за десять днів до його проведення. На засіданнях Виконкому, які можуть проводитися й у вигляді теле- або відеоконференцій, головує Президент МОК. Кворум, необхідний для проведення засідання Виконкому МОК, складається з восьми осіб. Рішення Виконкому МОК приймаються більшістю голосів.

Президент представляє МОК і головує на всіх заходах МОК. Президент вибирається Сесією МОК більшістю голосів шляхом таємного голосування. У минулому термін повноважень Президента не був обмежений, але з 1999 р цей термін становить вісім років і може бути продовжений один раз на чотири роки.

У МОК працюють 22 комісії, основне завдання яких – консультування Президента, Виконавчого комітету і Сесії МОК. Комісії можуть бути постійними і тимчасовими (*ad hoc*) [10].

Постійними комісіями МОК є комісії з культури, медицини, нових джерел фінансування, програми ігор, засобів масової інформації, антидопінгового контролю, юридичних питань, філателії та ін. Також існує комісія МОК, яка відповідає за формулювання і вдосконалення системи етичних принципів, включаючи етичний кодекс, який є невід'ємною частиною Олімпійської хартії. Крім того, вона розглядає претензії, пред'явлені через недотримання етичних принципів, включаючи випадки порушення Етичного кодексу і, за необхідності, пропонує Виконкому МОК застосувати санкції.

Говорячи про тимчасові комісії, можна навести приклад Координаційної комісії, яка створюється для кожної нової редакції Олімпійської хартії, а для вивчення міст – кандидатів на проведення Олімпійських ігор створюються дві Оціночні комісії [11].

Президент МОК визначає завдання кожної комісії і призначає їх членів. Вони вибираються з числа експертів в області роботи комісії. Склад комісій зазвичай змішаний, туди можуть входити члени МОК, представники МФ і НОК, спортсмени, технічні експерти, консультанти та фахівці в галузі спорту. Тільки члени МОК можуть бути головами комісій. Президент є членом всіх комісій і робочих груп, він також приймає рішення про розпуск комісій, коли вважає, що їх завдання було виконано.

Адміністрацію МОК очолює генеральний директор, який виступає від імені Президента МОК і за сприяння керівників невеликих відділів, відповідальних за зв'язки з представниками бізнесу та громадськості в певних областях, таких як Олімпійські ігри, фінанси й адміністрування, спорт, співпраця з НОК, міжнародне співробітництво і розвиток та ін.

Останні десятиліття внесли значні корективи у ставлення міжнародних і національних спортивних організацій до професійного спорту. Відбулася ґрунтовна переоцінка його ролі і місця у сучасному суспільстві. Змінилися і погляди на концепцію аматорства та професіоналізму. Старе вузьке тлумачення понять «аматор» і «професіонал» залишилося у минулому. На теренах колишніх країн соціалістичної співдружності, котрі у минулому негативно ставилися до професійного спорту, почали активно розвиватися окремі його види. Створилися об'єктивні передумови до співпраці структур професійного спорту та міжнародних спортивних організацій.

Першість у юридичному об'єднанні зусиль щодо розвитку аматорського та професійного спорту належить Міжнародному союзу велосипедистів (UCI), який було засновано у 1900 р. До 1965 р. під його егідою розвивався як аматорський, так і професійний велоспорт. У 1965 р. в структурі UCI сформовано дві федерації: Міжнародна аматорська федерація велосипедного спорту (FIAC) та Міжнародна федерація професійного велосипедного спорту (FIRC). Обидві федерації автономні в технічних, дисциплінарних та адміністративних питан-

нях лише настільки, наскільки це не суперечить статуту та регламенту UCI. Їх статuti, а також зміни і доповнення до них стають чинними лише після затвердження керівним комітетом UCI, до складу якого входять 10 членів: президент і генеральний казначей та по 4 члени від FIAS і FIPC. Демократичність формування керівного органу UCI та позитивні зміни у ставленні МОК до професійного спорту дозволили Міжнародному союзові велосипедистів на початку 90-х рр. розробити спільний календар змагань, у яких залежно від рейтингу могли брати участь або лише гонщики-професіонали, або змішані команди, або тільки непрофесіонали. Цим вони узаконили відкриті змагання і створили передумови для вдосконалення спортивної майстерності гонщиків-непрофесіоналів. Окрім організації змагань для кваліфікованих велосипедистів, UCI опікується розвитком дитячого та юнацького велосипедного спорту. У статуті UCI відсутній запис, що визначає статус аматорства.

Міжнародна федерація футбольних асоціацій (FIFA) заснована в 1904 р. [12]. До її складу входять 6 регіональних організацій: Європейський союз футбольних асоціацій (UEFA), Азійська й Африканська футбольні конфедерації, Конфедерації футболу Північної та Центральної Америки і Карибського моря, Південної Америки, Австралії та Океанії. Федерація займається розвитком аматорського та професійного футболу і, на відміну від інших федерацій, не поділяє спортсменів на аматорів і професіоналів. Вони класифікуються в міжнародному футболі за віком і рівнем майстерності (футболісти, що виступають у Кубку світу, Олімпійських іграх, молодіжних і юнацьких чемпіонатах світу).

Професійний баскетбол до 1988 р. не мав своєї міжнародної структури. У 1988 р. в США створена Світова баскетбольна асоціація, що об'єднує 7 північноамериканських та 8 європейських команд. У 1990-х рр. створено Європейську професійну лігу та Східноєвропейську баскетбольну лігу. Після того, як Міжнародна федерація баскетболу прийняла рішення про допуск баскетболістів-професіоналів до ігор Олімпіади 1992 р., вона стала цікавитися і професійним баскетболом, провідну роль у якому відіграє Національна баскетбольна асоціація (NBA) США. Слід відзначити, що участь в Олімпійських турнірах професійних баскетболістів сприяв підвищенню рівня олімпійського баскетболу.

Міжнародна федерація тенісу (ITF) заснована в 1912 р. Вона визнає й аматорів, і професіоналів. З 1968 р. розпочалися регулярні зустрічі аматорів і професіоналів. Перший відкритий турнір із тенісу було проведено 21 квітня 1968 р. в англійському місті Борнмут. У цьому ж році став відкритим один із чотирьох турнірів Великого шолома – Wimbledon. Надалі всі великі турніри стали відкритими. У 1972 р. провідні тенісисти світу започаткували Асоціацію тенісистів-професіоналів (ATP), а наступного року була створена і жіноча асоціація професійного тенісу (WTA). Ці три організації є флагманами світового тенісу. Тепер ITF, ATP і WTA мають спільний календар змагань.

У професійному боксі сьогодні немає єдиної організації, яка б очолювала його розвиток у світі. До 1980-х рр. існували дві організації: Всесвітня боксерська асоціація (WBA) і Всесвітня боксерська рада (WBC). У 1983 р. з'явилася Міжнародна боксерська федерація (IBF), а в 1988 р. – Всесвітня боксерська організація (WBO). Усі вони проводять змагання за своїми версіями. Наявність різних боксерських організацій, розіграші величезної кількості чемпіонських титулів (чемпіони світу, континентальні та інтерконтинентальні чемпіони у 17 вагових категоріях за кожною версією) негативно позначаються на об'єктивності визначення кращих боксерів. Становище ще більше ускладнюється тим, що кожна з провідних міжнародних організацій професійного боксу складає свої рейтинги найсильніших боксерів. Найсильнішими їх можна вважати досить умовно, оскільки на місце у рейтингу певного боксера суттєво впливають авторитетні промоутери (Дон Кінг, Боб Арум та ін.) і телекомпанії, що викупили права на трансляції боксерських поєдинків за певною версією.

У гольфі існує також кілька міжнародних організацій: Асоціація професійних гравців у гольф; Асоціація професійного гольфу для жінок; Асоціація професійного гольфу короткими клюшками.

За ініціативи американських спортивних бізнесменів із Національної футбольної ліги (NFL) в 1991 р. створена Світова ліга з американського футболу. До неї входять 6 північноамериканських команд і 4 європейські: з Барселони, Франкфурта, Мілана і Лондона.

Бурхливий розвиток професійного спорту і розуміння того, що аматорський (олімпійський) спорт не відповідає змісту поняття «аматор» кінця XIX – початку XX ст., змусили керівництво МОК прийняти рішення (1986–1987 рр.) стосовно допуску професіоналів з окремих видів спорту до Олімпійських ігор. Імовірно їх кількість у майбутньому буде збільшуватися.

Висновки. Отже, сучасний міжнародний спортивний рух налічує більше 300 організацій. Жоден вид людської діяльності не має такої кількості міжнародних організацій, що свідчить про розповсюдженість і популярність занять фізичним вихованням, спортом, рекреацією в країнах світу. Міжнародні спортивні об'єднання працюють переважно автономно, не підпорядковуючись будь-якому всесвітньому органу.

Міжнародні спортивні організації як суб'єкти управління фізичною культурою і спортом в Україні здійснюють свій вплив через допомогу в створенні відповідних національних організацій, визнання їх, встановлення і зміцнення зв'язків із ними, контроль за виконанням цими організаціями прийнятих статутів; вивчення і поширення міжнародного досвіду в своїй області; створення матеріально-фінансової бази для розвитку фізичної культури і спорту; розробку правил і положень, що стосуються певного вигляду спорту; планування й організацію міжнародних змагань; реєстрацію рекордів та ін.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про фізичну культуру і спорт». Спортивна газета. 1994. 29 січня.
2. Семченко О.А. Спортивний імідж України / Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова. Одеса.
3. Семченко О.А. Іміджева політика України. Київ, 2014. 272 с.
4. Тарасов О.В. Международные неправительственные организации и международное право. Харьков, 1999. С. 68.
5. Тарасов О.В. Міжнародні неурядові організації в системі світового громадянського співтовариства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. К., 1995. С. 8.
6. Міжнародний олімпійський комітет. URL: <https://www.olympic.org/>.
7. Хавин Б.Н. Все об олимпийских играх. Москва: Физкультура и спорт, 1985. 464 с.
8. Олимпийский спорт: учебник: в 2 т. Т. 1 / ред. В.Н. Платонов. Киев: Олимпийская литература, 2009. С. 130.
9. Ищенко С. А. Проблемы управления в международном спортивном движении. Теория и практика физической культуры. 2001. № 4. С. 48–51.
10. Олимпийский спорт: в 2 т. / под. общ. ред. В.Н. Платонова. К.: Олимп. л-ра, 2009. Т. 1. 736 с.
11. Бріскін Ю.А. Міжнародна олімпійська система: принципи, структура і діяльність. Лекція з навчальної дисципліни «Олімпійський і професійний спорт».
12. Статут УЄФА. URL: https://resources.fifa.com/mm/document/affederation/generic/01/09/75/14/fifa_statutes_072008_en.pdf.

ПОЛІТИЗАЦІЯ СЛУЖБОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ЯК ДЕСТАБІЛІЗУЮЧИЙ ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено питанням політизації службових правовідносин у сфері національної безпеки України. Проаналізовано нормативно-правові акти, які визначають порядок регулювання службових правовідносин в органах, що забезпечують національну безпеку держави. Зроблено висновок про те, що деполітизація публічної служби в милітаризованих формуваннях дозволить державним службовцям якісно виконувати завдання і функції держави у сфері національної безпеки України.

Ключові слова: політизація, милітаризовані органи, службові правовідносини, публічна служба, національна безпека.

Статья посвящена вопросам политизации служебных правоотношений в сфере национальной безопасности Украины. Проанализированы нормативно-правовые акты, которые определяют порядок регулирования служебных правоотношений в органах, обеспечивающих национальную безопасность государства. Сделан вывод о том, что деполитизация публичной службы в милитаризованных формированиях позволит государственным служащим качественно выполнять задачи и функции государства в сфере национальной безопасности Украины.

Ключевые слова: политизация, милитаризованные органы, должностные правоотношения, публичная служба, национальная безопасность.

The article is devoted to questions of politicization of official legal relations in the sphere of national security of Ukraine. The normative-legal acts, which determine the procedure of regulation of service legal relations in state authorities, which ensure the national security of the state, are analyzed. It is concluded that the depoliticization of the public service in militarized formations will allow the state servants to perform high-quality tasks and functions of the state in the sphere of national security of Ukraine.

Key words: politicization, militarized state authorities, official legal relations, public service, national security.

Вступ. Політизація службових правовідносин має безпосереднє відношення до рівня національної безпеки держави. Чим більша політизація публічної служби, службових правовідносин, тим більша неузгодженість, непослідовність і хаотичність функціонування публічної служби, що, в свою чергу, створює ще більшу загрозу сфері національної безпеки держави. Службові правовідносини у сфері національної безпеки держави мають ґрунтуватися на високих професійних навичках, вміннях і знаннях, переконанні, спеціальній освіті, що визначає якість і ефективність публічної служби.

Деполітизацію публічної служби досліджували такі вчені, як Н. Армаш, Ю. Битяк, Б. Гаєвський, М. Головатий, В. Горбатенко, С. Дубенко, В. Куйбіда, В. Князєв, І. Коліушко, В. Луговий, В. Скрипник, М. Янюк та ін. Однак залишаються малодослідженими питання деполітизації службових правовідносин у діяльності публічних службовців як дестабілізуючого фактору погіршення стану національної безпеки держави.

Постановка завдання. Мета статті – зменшити політизацію службових правовідносин публічних службовців шляхом удосконалення правових норм, які регулюють їх політичну нейтральність і підвищення рівня національної безпеки держави, виключити із практики діяльності державних політичних діячів застосування принципу політичної доцільності, прийняття ними рішень лише відповідно до Конституції та законів України.

Результати дослідження. Протягом останнього десятиліття прийнято низку документів, що спрямовані на створення професійної, політично нейтральної, авторитетної державної служби, серед них:

- Указ Президента України «Про Стратегію реформування системи державної служби в Україні» від 14 квітня 2000 р. № 599/2000;
- Програма розвитку державної служби на 2005–2010 рр., затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 08 червня 2004 р. № 748;
- Указ Президента України «Про заходи щодо реформування державної служби в Україні та забезпечення захисту конституційних прав державних службовців» від 20 вересня 2007 р. № 900/2007.

Зазначимо, що у вітчизняному законодавстві передбачено політичний нейтралітет для державних службовців, у т. ч. і мілітаризованих органів влади (Закони України «Про державну службу», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про політичні партії в Україні» тощо). Варто зауважити, що принцип політичної нейтральності закріплено в ст. 4 Закону України «Про державну службу», зокрема сформовано принцип політичної неупередженості, який передбачає «недопущення впливу політичних поглядів на дії та рішення державного службовця, а також утримання від демонстрації свого ставлення до політичних партій, демонстрації власних політичних поглядів під час виконання посадових обов'язків» [1]. Політична нейтральність державного службовця полягає в тому, що під час провадження службової діяльності він повинен об'єктивно і неупереджено виконувати законні накази (розпорядження) осіб, яким він підпорядкований, незалежно від партійної належності цих осіб і своїх особистих переконань; державний службовець не може демонструвати свої політичні погляди та вчиняти інші дії, що будь-яким способом можуть засвідчувати його особливе ставлення до певних політичних сил, партій чи блоків; не має права утворювати політичні партії, блоки та бути їх членом, брати участь у страйках та акціях громадської непокори. Крім того, державному службовцеві забороняється брати участь у передвиборній агітації [2].

Для ефективного функціонування службових правовідносин сфери національної безпеки держави нам потрібна чітка правова регламентація цих осіб, адміністративно-правове розмежування їх повноважень, компетенції, порядку взаємодії та відповідальності. Саме тому для запобігання можливих зловживань із боку цих осіб законодавець має ретельно підходити до нормативного регулювання порядку прийняття на публічну службу та її проходження на посадах державних політичних діячів. Будь-який суб'єктивізм у цьому питанні є недоречним, оскільки загрожує як інтересам громадян України (через непрофесійність прийдешніх чиновників), так і самій державі, яка через деструктивні дії невідповідних своїй посаді осіб знижує рівень національної безпеки держави, втрачає авторитет серед власного населення.

Важливо зазначити, що така політизація службових правовідносин в Україні стала проявлятися не лише у функціонуванні різних рівнів органів державної влади і їх цивільних службовців, а й у діяльності мілітаризованих органів (правоохоронних органів, військових формувань тощо). А це, у свою чергу, підвищує рівень загрози у сфері національної безпеки держави. За вимогами чинного законодавства керівниками правоохоронних органів, військових формувань, їх заступниками мають бути цивільні особи, які призначаються з числа представників політичних сил, які отримали більшість на виборах. Міністр внутрішніх справ як керівник правоохоронного органу є членом кабінету Міністрів України. Відповідно до п. 3. ст. 6 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» посади членів Кабінету Міністрів України належать до політичних посад, на які не поширюється трудове законодавство та законодавство про державну службу [3]. Це положення стосується і Міністра оборони України, його першого заступника та заступника, які є цивільними особами згідно із Законом України «Про національну безпеку України». Відповідно до п. 7 ст. 15 зазначеного Закону «Міністр оборони України призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України з числа цивільних осіб». За п. 8 ст. 15 цього ж Закону «Перший заступник Міністра оборони України та заступники Міністра оборони України призначаються на посади з числа цивільних осіб» [4].

Сьогодні єдиним чинним нормативним документом, який стосується статусу державного політичного діяча як такого, є Закон України «Про Кабінет Міністрів України» [3]. Саме ним і встановлюються обмеження і вимоги щодо державних політичних діячів – членів Кабінету Міністрів України. Так, відповідно до його положень, членами Кабінету Міністрів України можуть бути громадяни України, які мають право голосу, вищу освіту та володіють державною мовою. Не можуть бути призначені на посади членів Кабінету Міністрів України особи, які мають судимість, не погашену і не зняту в установленому законом порядку.

Такі зміни у чинному законодавстві України відповідають європейській і світовій практиці функціонування зазначених мілітаризованих формувань. Однак в українських реаліях вибір таких політичних діячів і їх діяльність мають здебільшого негативний характер, ніж позитивний. Для цього потрібен час і формування високопрофесійних, відповідальних політиків. Крім того, під час призначень на політичні посади політичними партнерами здійснюються домовленості, згідно з якими приймаються зміни до чинного законодавства з метою призначення на посаду тієї чи іншої особи, без належного рівня освіти та / або досвіду роботи у цій галузі. Такі призначення є шкідливими для службових правовідносин у сфері національної безпеки держави і їх слід розглядати як політичну корупцію, а не як політичні рішення.

Така загальноєвропейська практика знайшла своє підтвердження у Законі України «Про національну безпеку України». Цим Законом визначено, що Міністр оборони, перший заступник і заступник є цивільними особами, тобто політиками, яких призначають політичні сили, що отримали більшість під час виборів. Тепер, з погляду практики, слід визначитися, наскільки ці політичні особи політизуватимуть державний орган, міністерство, яке вони очолюють. Розраховувати на їх високий рівень професіоналізму, їх толерантність, достатній досвід управління великими організаційно-управлінськими структурами та політичну нейтральність – марна справа. Нам потрібні реальні правові гарантії діяльності не лише державного секретаря, а й функціонування в цілому державного органу, який спроможний забезпечити службові правовідносини, не допустивши їх політизації.

У зв'язку з прийняттям вищезазначеного Закону України постає питання внесення відповідних змін до Закону України «Про Збройні сили України», зокрема доповнення ст. 8-1 «Повноваження Міністра оборони, першого заступника та заступника як цивільних осіб» такими положеннями:

Міністр оборони України:

1) здійснює військово-політичне керівництво Збройними Силами України, забезпечує формування державної політики у сфері реалізації політики держави у Збройних Силах України, політичних і стратегічних цілей у сфері оборони, принципів і напрямів розвитку Збройних Сил України; 2) організовує діяльність, спрямовану на всебічне забезпечення життєдіяльності Збройних Сил України, їх функціонування та розвитку в межах виконання основних завдань державної політики у сфері оборони; 3) забезпечує нормативно-правове регулювання діяльності Збройних Сил України, погоджує та подає на розгляд Кабінету Міністрів України розроблені міністерством проекти законів, актів Кабінету Міністрів України з питань діяльності Збройних Сил України; 4) затверджує стратегічні програми діяльності та визначає пріоритетні напрями роботи Збройних Сил України, шляхи виконання покладених на них завдань, затверджує плани їх роботи; 5) забезпечує виконання міжнародних договорів України, що належать до сфер діяльності Збройних Сил України; 6) забезпечує ведення та використання баз (банків) даних, визначає порядок обміну інформацією між структурними підрозділами Збройних Сил України та іншими центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра оборони України; 7) приймає рішення про розподіл бюджетних коштів, головним розпорядником яких є Міністерство оборони України; 8) визначає обов'язки першого заступника та заступника.

Перший заступник міністра оборони забезпечує виконання завдань і доручень Міністра оборони в межах закону та визначених посадових обов'язків. За відсутності Міністра оборони виконує його обов'язки. Заступник міністра оборони забезпечує виконання завдань і доручень Міністра оборони, першого заступника Міністра оборони в межах закону та визначених посадових обов'язків.

Із цього випливає, що Міністр оборони, його перший заступник і заступник, як цивільні особи, не мають повноважень кадрового характеру (призначення на посади та звільнення з посад) військовослужбовців і повноважень щодо безпосереднього втручання в службово-бойову діяльність особового складу. Ці повноваження належать професійному фахівцю у сфері функціонування збройних сил – начальнику генерального штабу. Це і є реальний спосіб деполітизації Збройних Сил України.

У ст. 10 Закону України «Про Національну поліцію» прямо передбачена політична нейтральність поліції, а саме: «поліція забезпечує захист прав і свобод людини незалежно від політичних переконань і партійної належності. Поліція у своїй діяльності є незалежною від рішень, заяв чи позицій політичних партій і громадських об'єднань. В органах і підрозділах поліції заборонено використовувати будь-які предмети, на яких зображена символіка політичних партій, і

проводити політичну діяльність. Поліцейським заборонено висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових повноважень, а також використовувати службові повноваження у політичних цілях» [5].

Позапартійність виписана і в Законі України «Про службу безпеки України». Зокрема, в ст. 3 Закону України «Про службу безпеки України» зазначено: «діяльність Служби безпеки України, її органів і співробітників ґрунтується на засадах законності, поваги до прав і гідності особи, позапартійності та відповідальності перед народом України». У ст. 6 цього ж закону зазначено позапартійність Служби безпеки України. Зокрема, «використання Служби безпеки України в партійних, групових чи особистих інтересах не допускається. Діяльність партій, рухів та інших громадських об'єднань, що мають політичні цілі, у Службі безпеки України забороняється. На період служби чи роботи за трудовим договором членство співробітників Служби безпеки України у таких об'єднаннях зупиняється. Як виняток, дозволяється членство працівників, які уклали трудовий договір із Службою безпеки України, у професійних спілках [6].

Зазначені правові норми стосуються службовців мілітаризованих структур. На практиці положення і вимоги політичної нейтральності з боку службовців мілітаризованих формувань виконуються беззаперечно. А якщо і виникають окремі порушення, то реакція до таких службовців є миттєвою – аж до звільнення зі служби. Однак слід зауважити, що виписані норми позапартійності та політичної нейтральності абсолютно не діють і не поширюються на міністрів, їх заступників як політичних діячів. Цьому сприяє недосконалість законодавства, яке фактично дозволяє політизувати державний орган, особливо мілітаризоване формування, що тягне за собою значне погіршення службових правовідносин і, як наслідок, небезпеку погіршення рівня національної безпеки держави. Як розв'язати цю проблему? У чому ключ розв'язання цієї проблеми? Наука адміністративного права має сьогодні відповісти на питання: навіщо в механізмі державного управління має відбуватися розподіл праці публічних службовців, чому політика має бути відділена від реалізації виконавчих повноважень і яким чином це слід зробити? Як розв'язання цього питання впливатиме на діяльність органів державної влади, їх службових правовідносин, і яке значення це має для сфери національної безпеки держави? Відповідь на ці питання має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки його розв'язання дозволить зменшити політизацію державних органів і їх службових правовідносин, підвищить ефективність державного регулювання, що у підсумку сприятиме підвищенню рівня національної безпеки держави.

Історія взаємозв'язку між політичною й адміністративною сферами в Україні впродовж останнього десятиріччя має безліч драматичних ситуацій. Важливо зазначити, що така політизація службових правовідносин в Україні стала проявлятися не лише у функціонуванні різних рівнів органів державної влади і їх цивільних службовців, а й у діяльності мілітаризованих органів (правоохоронних органів, військових формувань тощо). А це, в свою чергу, підвищує рівень загрози у сфері національної безпеки держави. За вимогами чинного законодавства керівниками правоохоронних органів, військових формувань, їх заступниками мають бути цивільні особи, які призначаються з числа представників політичних сил, що отримали більшість на виборах. Як показує практика останніх десяти років, такі призначення виявилися не на користь функціонування цих мілітаризованих формувань, а відтак і не сприяли підвищенню рівня національної безпеки держави.

На наш погляд, закріплення положення про міністрів і їх заступників як політичних діячів є загальноєвропейською практикою. А значні помилки у діяльності цих політиків свідчать лише про надзвичайно низький рівень їх політичної культури, незадовільний рівень організаційно-управлінської діяльності, фахової підготовки, недостатній практичний і життєвий досвід, низькі моральні якості, з одного боку, та недостатній громадський контроль за їх діяльністю – з іншого. Так, на посади призначалися політики, цивільні особи, які не мали належної освіти за профілем діяльності, з відсутнім досвідом роботи у мілітаризованих формуваннях, відсутнім належним досвідом організаційно-управлінської діяльності у таких складних організаційно-управлінських структурах, недостатнім життєвим досвідом. Їх призначення продукувало значні зміни у функціонуванні керівників усіх рівнів мілітаризованого формування. Для прикладу, при зміні головного політичного функціонера міністерства лише в центральному апараті МВС України було звільнено понад 1 800 осіб. Такі перестановки торкнулися й обласних і районних рівнів. Перепризначення керівників середньої ланки відбувалися не завжди за принципом професіоналізму, без проведення відповідних конкурсів заміщення вакантних посад, а частіше за все – із порушенням спеціального законодавства (наприклад, положення про проходження служби), з урахуванням такого чинника у підборі кадрів, як особиста відданість, лояльність до певної політичної сили, підтримка її у своїй службовій діяльності та перетворення силових і мілітаризованих органів у власну службу безпеки

політичної партії, яка прийшла до влади. Такі перекоси у діяльності службових правовідносин у сфері національної безпеки України в мілітаризованих органах, які є найважливішими суб'єктами сектору національної безпеки й оборони, та їх політизація є неприпустимою і такою, що катастрофічно погіршує рівень національної безпеки держави.

Вирішення цієї проблеми лежить у нормативно-правовому вдосконаленні адміністративно-правового статусу державного політичного діяча. Так у ст. 16 Закону України «Про національну поліцію України» визначені основні повноваження Міністра внутрішніх справ України у відносинах із поліцією. Зокрема, Міністр внутрішніх справ України: 1) забезпечує формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, а також надання поліцейських послуг і контролює її реалізацію поліцією; 2) забезпечує нормативно-правове регулювання діяльності поліції, погоджує та подає на розгляд Кабінету Міністрів України розроблені поліцією та Міністерством внутрішніх справ України проекти законів, актів Кабінету Міністрів України з питань діяльності поліції; 3) затверджує стратегічні програми діяльності та визначає пріоритетні напрями роботи поліції, шляхи виконання покладених на неї завдань, затверджує плани її роботи; 4) забезпечує виконання міжнародних договорів України, що належать до сфер діяльності поліції; 6) забезпечує ведення та використання баз (банків) даних, визначає порядок обміну інформацією між Міністерством внутрішніх справ України, поліцією та іншими центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України; 7) приймає рішення про розподіл бюджетних коштів, головним розпорядником яких є Міністерство внутрішніх справ України; 8) виконує інші обов'язки відповідно до цього та інших законів України [5].

Аналізуючи повноваження міністра, виписані в нормі закону, можна зробити висновок, що в цілому Міністр не має повноважень на втручання в оперативно-службову, службово-бойову, слідчу діяльність і повноважень у кадровій функції (погодження на призначення, звільнення керівників департаментів, управлінь тощо). Саме ці функції вказують на наявність або відсутність політичного впливу на службові правовідносини поліції. Однак під час ретельного аналізу закону можемо констатувати таке. Відповідно до п. 5. ст. 15 Закону України «Про національну поліцію України» «керівники територіальних органів поліції призначаються на посади та звільняються з посад керівником поліції за погодженням з Міністром внутрішніх справ України». А якщо повернутися до українських реалій, то і призначення, і звільнення керівників територіальних підрозділів поліції відбувається за вказівкою Міністра внутрішніх справ. Саме через призначення і звільнення керівників вказаних рівнів поліції визначається політизація роботи правоохоронного, мілітаризованого формування. А той, хто призначає і звільняє з посади, має прямий вплив на оперативно-розшукову, слідчу, службово-бойову діяльність. Це і є реальна політизація мілітаризованого органу. За останні десять років таких прикладів політизації мілітаризованих формувань можна навести безліч. Така невинуватна політизація службових правовідносин є дестабілізуючим фактором і причиною погіршення стану національної безпеки держави.

Висновки. На основі аналізу наукової літератури, практики діяльності органів державної влади, мілітаризованих формувань можна зробити висновок про те, що не варто протиставляти державного політичного діяча державному службовцю, не варто намагатися визначити, хто із них головний, а хто – другорядний. Ефективність державної служби, в основі якої лежать службові правовідносини, залежить від збалансованості й оптимізації політично-адміністративної взаємодії державних політичних діячів, політиків і державних службовців, від їхніх відносин стосовно влади й управління, але в межах, визначених законом. Чим кращий рівень збалансованості й оптимізації політично-адміністративної взаємодії, чим досконаліша правова норма розмежування повноважень державного політичного діяча та державного чиновника, їх адміністративно-правового статусу, тим стабільніше функціонування державного органу, службових правовідносин, тим вищий рівень національної безпеки держави.

З метою запобігання фактору політизації поліції як мілітаризованого правоохоронного органу пропонується усунути прогалини в чинному Законі України «Про національну поліцію України». Зокрема, в ст. 16. п. 7 формулювання «виконує інші обов'язки відповідно до цього та інших законів України» слід виключити. Доповнити ст. 16 п. 8 такого змісту: «забезпечує представлення інтересів МВС України у взаємовідносинах із поліцейськими органами зарубіжних країн, підписує відповідні угоди про співпрацю»; п. 5. ст. 15 Закону України «Про національну поліцію України» викласти у такій редакції: «керівники територіальних органів поліції призначаються на посади та звільняються з посад керівником національної поліції».

Чітке та законодавчо закріплене розмежування політичного й адміністративного рівнів системи державного управління в Україні дозволить, з одного боку, зменшити рівень політизації службових правовідносин, з іншого – підвищити рівень національної безпеки держави через застосування якості підготовки і реалізації управлінських рішень, всебічне запровадження ідеї «державного менеджменту» (передусім маркетингової орієнтації системи державного управління на потреби громадян), розвиток конкурентних відносин між державним і приватним секторами, децентралізацію як засіб розвитку самоврядної парадигми управління та розвитку креативного мислення.

Реальна деполітизація публічної служби, особливо мілітаризованих формувань, дозволить державним службовцям якісно виконувати завдання і функції держави, в т. ч. у сфері національної безпеки держави на професійній основі, гарантуватиме сталість і стабільність службових правовідносин, покращання добробуту суспільства й силу держави, бездоганність та ефективність управлінської діяльності, її незалежність від можливих політичних змін.

Список використаних джерел:

1. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
2. Професійна етика публічної служби та запобігання конфлікту інтересів: навч. посіб. / Головне управління державної служби України, Порогова програма корпорації «Виклики тисячоліття» (МСС) щодо зниження рівня корупції. К: Школа вищого корпусу державної служби, 2010. 67 с.
3. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/794-18/page3>.
4. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/page2>.
5. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page5>.
6. Про службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.

УДК 342.9

ЧЕРВЯКОВА О.В.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПІДПРИЄМЦІВ І МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

У статті виділено особливості адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в окремих країнах і визначено можливості використання відповідного зарубіжного досвіду в Україні в контексті вдосконалення механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності.

Ключові слова: захист прав суб'єктів підприємницької діяльності, захист підприємців, адміністративно-правовий захист, захист прав.

В статье выделены особенности административно-правового обеспечения защиты прав субъектов предпринимательской деятельности в отдельных странах и определены возможности использования соответствующего зарубежного опыта в Украине в контексте совершенствования механизма защиты прав субъектов предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: защита прав субъектов предпринимательской деятельности, защита предпринимателей, административно-правовая защита, защита прав.

In the article is highlighted the features of administrative protection of the rights of business entities in individual countries and identifies opportunities for using foreign experience in Ukraine in the context of improving the mechanism for protecting the rights of business entities.

Key words: *protection of the rights of subjects of entrepreneurial activity, protection of entrepreneurs, administrative legal protection, protection of rights.*

Вступ. Підприємництво відіграє провідну роль у формуванні економіки України, визначенні конкурентоспроможності держави на міжнародному рівні. Інтеграційні процеси, учасником яких є Україна, участь України в міжнародних правозахисних організаціях (універсальних і регіональних), а також прийняття безпрецедентного рішення Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Бурмич та інші проти України» з виділенням системної проблеми невиконання державою судових рішень, на перший план виводять питання вдосконалення механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні на державному рівні. Для цього доцільним є аналіз зарубіжного досвіду регулювання та практики захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності. У питаннях вирішення конфліктів підприємців із суб'єктами владних повноважень провідне значення має вивчення зарубіжного досвіду адміністративно-правового забезпечення захисту прав підприємців задля виділення тих його аспектів, аналіз і висновки за якими могли бути використані в Україні задля вдосконалення відповідної захисної діяльності.

В основу написання статті покладено дослідження таких науковців, як К.Б. Айріян, Н.В. Боженко, М.М. Гультай, Л.С. Козак, С.М. Кравчук, В.В. Лемак, О.В. Радомська, О.В. Федорук, Г. Харутюнян та ін., що займалися окремими проблемами забезпечення прав в Україні та за її межами.

Постановка завдання. Незважаючи на численні зміни законодавства з питань захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності, розвиток засобів захисту, проблема захисту підприємництва в Україні залишається невирішеною в повному об'ємі.

Метою статті є вивчення зарубіжного досвіду адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності та встановлення можливості його використання в Україні.

Результати дослідження. У рамках нашої статті ми зупинимось на деяких особливостях адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в окремих країнах, тобто на національному рівні, що можуть бути підґрунтям для вдосконалення адміністративно-правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. В умовах поглиблення європейської інтеграції України з наміром набуття членства в Європейському Союзі (далі – ЄС), на увагу, насамперед, заслуговує досвід країн-членів ЄС у питаннях адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності. О.В. Радомська вважає, що «національна політика в країнах-членах ЄС має на меті надання кращих умов для господарської діяльності, збільшення конкурентоспроможності і зростання та поглинання компаній. Всі 496 країн-членів ЄС мають добре розвинену мережу організацій із регулювання та підтримки розвитку підприємництва. Деякі з них є державними закладами або установами, які мають державну підтримку, а інші є приватними» [1, с. 495–496]. Щодо адміністративно-правового захисту, то корисними для вивчення, на наш погляд, можуть бути процедура розгляду справ про захист прав суб'єктів підприємницької діяльності, учасники процесу, арсенал способів і засобів захисту, черговість застосування методів захисту тощо.

Зарубіжний досвід захисту прав підприємців має приклади створення і функціонування спеціалізованих судів у відповідній сфері. Наприклад, у Німеччині функціонує окремий суд зі справ про банкрутство (Insolvenzgericht), який перебуває в юрисдикції центрального земельного суду з цивільних справ (Amtgericht). Його компетенцією охоплено вирішення спорів щодо неплатоспроможності (Insolvenz). Інститут банкрутства включає в себе субінститут відновлення платоспроможності. Коли Україна розпочала будувати ринкову економіку, вказує Л.С. Козак, вона зіткнулася з проблемою вибору політики у сфері банкрутства, спрямованої на ліквідацію боржника чи на його фінансову санацію. Можливість фінансового оздоровлення передбачена введеним в 1999 р. новим законодавством про фінансову неспроможність у Німеччині. Пріоритетність санації над ліквідацією боржника є ідеологією законодавства про фінансову неспроможність у Франції [2, с. 292]. Не стільки факт створення вказаних спеціалізованих судів, як процедура розгляду справ у таких судах заслуговує на увагу в контексті використання закордонного досвіду для

вдосконалення адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Зокрема, у процесі вирішення спорів із приводу порушення, оспорення чи невизнання прав суб'єктів підприємницької діяльності беруть участь фахівці з різних сфер господарювання, а не тільки юристи.

Аналізуючи судовий захист прав суб'єктів підприємницької діяльності у Німеччині, зауважимо, що у разі виникнення спору у відповідній сфері між підприємцем та органом державної влади, актом якого такі права були порушені, підприємець має право звернення по захист до Конституційного Суду, коли інші засоби захисту були вичерпані. Тим самим вирішується не тільки проблема підвищення ефективності засобів захисту на національному рівні, збільшення їх кількості, а й мінімізуються звернення по захист на наднаціональному рівні, в першу чергу, до ЄСПЛ. У 2017 р. Україна посідала перше місце серед усіх країн, які звертаються по захист до відповідної наднаціональної правозахисної установи. У 2018 р. цей показник змінився на четверте місце [3]. Але слід розуміти, що зміна показника відбулася не через вдосконалення механізму захисту прав на державному рівні, а через вилучення з реєстру ЄСПЛ та передачу на розгляд Комітету міністрів 12 143 скарг із зауваженням, що звернення до ЄСПЛ з аналогічних питань (пілотне рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», а також «Бурмич та інші проти України») одразу будуть передаватися до цього органу з тим, аби не витратити ресурси ЄСПЛ на вирішення однотипних питань про системне невиконання рішень національних судів в Україні. Таке безпрецедентне рішення було результатом розгляду 29 тис. порушень Україною ст. 6 та 13 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. [4] та протоколів до неї, що і стало передумовою прийняття такого унікального рішення ЄСПЛ і свідчить про нагальну необхідність вдосконалення механізму захисту прав, закріплених і гарантованих Конвенцією, на державному рівні.

Виходячи з означеного, досвід Німеччини та інших країн щодо захисту прав особи в конституційному суду є корисним для вивчення і врахування з метою вдосконалення засобів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Про це стверджує М.М. Гультай, визначаючи, що сьогодні «активно обговорюється питання запровадження в системі конституційного судочинства України інституту конституційної скарги як демократичного механізму захисту конституційних прав людини від посягань із боку держави та її посадових осіб» [5, с. 62].

У Німеччині інститут конституційної скарги функціонує в рамках механізму централізованого конституційного контролю, характерною ознакою якого є виділення в системі судової влади окремого органу конституційної юрисдикції. К.Б. Айріян констатує, що «автором ідеї створення спеціалізованих конституційних судів, відокремлених від судів загальної юрисдикції, є австрійський вчений Г. Кельзен. Суть цієї ідеї полягала в тому, що конституційний суд мав приймати рішення з метою захисту прав громадян від неконституційних, дискримінаційних актів парламенту. Його задум вперше було втілено в 1920 р. в Чехословаччині, Австрії та Ліхтенштейні» [6, с. 61]. Незважаючи на існування негативних поглядів і публікацій, вказує С.М. Кравчук, у багатьох країнах через кілька років після введення такого органу, як конституційний суд, вводився й інститут конституційної скарги. Зокрема, так було в Австрії, Греції, Іспанії, Португалії, ФРН [7, с. 214].

В.В. Лемак визначає, що напрацьований досвід впровадження конституційної скарги є достатнім у Центральній Європі. Більше того, можна сміливо стверджувати, що в класичному варіанті цей інститут, як демократичний механізм захисту конституційних прав людини від посягань із боку держави та її посадових осіб [5, с. 62], народився саме в цьому регіоні (Австрія, Німеччина) [8, с. 49]. Інститут конституційної скарги в Німеччині, вважає В.В. Лемак, може бути оцінений як класичний і передбачає два види конституційних скарг, виділення яких зумовлене федеративною структурою держави: конституційної скарги (Verfassungsbeschwerde) до земельного Конституційного Суду (Verfassungsgericht) конкретної федеральної землі, на підставі якої розглядається порушення прав конституції цієї землі, якщо така процедура нею передбачена, і федеральної конституційної скарги до Федерального конституційного суду (Bundesverfassungsgericht, ФКС), який розглядає порушення прав Основного закону ФРН. Особливостями інституту конституційної скарги Німеччини В.В. Лемак називає: а) широке коло суб'єктів звернення; б) можливість оскарження дій і бездіяльності виконавчої влади Федерації або землі, судових рішень і законів; в) конституційна скарга подається після її розгляду в загальному судовому порядку або без такого, якщо скарга має суспільне значення або без її термінового розгляду особою буде завдано тяжких наслідків [8, с. 52].

Наразі в Україні функціонує інститут нормативної конституційної скарги. Однак в умовах зростаючого значення захисту права людини Венеціанська комісія висловлюється за здійснення конституційного контролю індивідуальних адміністративних актів і рішень суду на підставі індивідуальних скарг, оскільки порушення прав осіб часто є результатом неконституційних індивідуальних актів. Венеціанська комісія говорить про користь інституту повної конституційної скарги не тільки тому, що він забезпечує всеохоплюючий захист конституційних прав, але також із погляду субсидіарного характеру засобів правового захисту в ЄСПЛ і бажання вирішувати проблеми прав осіб на національному рівні [9, с. 7].

Вважаємо можливим використати досвід конституційного контролю індивідуальних адміністративних актів і рішень суду на підставі індивідуальних скарг Австрії, де запроваджено повну індивідуальну скаргу. Саме цей досвід, як нам видається, є можливим і доцільним для використання в Україні. Зокрема, австрійська модель конституційної скарги охоплює право приватних осіб оскаржити до конституційного суду всі види юридичних актів, дії чи бездіяльність органів державної влади, що призводять до порушення їх конституційних прав. На відміну від більшості європейських країн, конституційні законодавчі акти Австрії не вказують на вимогу щодо порушення саме тих прав і свобод, що передбачено Федеральною Конституцією, як передумову подання конституційної скарги і не визначають їх закритий перелік. Особливістю австрійської моделі конституційної скарги, яка вирізняє її серед інших моделей повної індивідуальної скарги, у т. ч. конституційної скарги у ФРН, також є можливість індивіда звернутися до Конституційного Суду Австрії не лише з питань конституційності закону, а й щодо законності актів адміністративних органів, якими порушуються права, гарантовані конституційним законодавством [5, с. 63, 66].

Суб'єктом ініціювання в органі конституційної юрисдикції спеціальної процедури щодо захисту відповідного права, тобто подачі конституційної скарги, є заявник – фізична або юридична особа, котра має намір оскаржити відповідний акт, який, на її думку, порушує (або може порушити) конкретне право, а суб'єктом-відповідачем – державний орган (посадова особа), який відповідно до своєї компетенції його видав [6, с. 61]. Конституційне законодавство Австрії вимагає від скаржника доведення шкоди, яка завдається або може бути завдана йому внаслідок прямої дії закону чи нормативного акта адміністративного органу, і виключає можливість подання конституційної скарги у публічних інтересах. Крім законів та інших нормативних актів, предметом конституційної скарги можуть виступати й правозастосовні акти. Зауважимо, що в Австрії визначається строк, у який конституційну скаргу може бути подано, а саме – протягом шести тижнів із моменту вручення рішення, ухваленого останньою інстанцією [5, с. 63, 66].

Передумовою подання відповідної конституційної скарги до Конституційного Суду є вичерпання всіх засобів юридичного захисту [10, с. 10]. Аналіз зарубіжного законодавства дає змогу К.Б. Айріян стверджувати, що «в межах інституту конституційної скарги конституційний суд, на відміну від адміністративних судів, не проводить відповідного розгляду питання задля розв'язання відповідного спору у справі, а дає оцінку відповідності конституції закону чи іншого нормативного акта. Отже, головною умовою звернення з конституційною скаргою для фізичних і юридичних осіб є вичерпання всіх інших засобів захисту порушених прав. Зауважимо, що ця умова також зумовлює захист конституційного суду від перетворення його на суд касаційної інстанції» [6, с. 66].

За видом модель конституційної скарги Австрії належить до централізованого конституційного контролю, на протипагу якій функціонує децентралізована модель (США, Данія, Фінляндія, Ісландія та Норвегія). Наприклад, американська модель індивідуальної конституційної скарги характеризується децентралізованим, інцидентним порядком розгляду справ і забезпечує прямий індивідуальний доступ до конституційного правосуддя, оскільки особа може безпосередньо звернутися до суду щодо питання неконституційності. Звичайні суди можуть розглядати конституційність правової норми або індивідуального акта; це означає, що звичайний суддя не застосовує норму, яку вважає неконституційною. Перевага цієї моделі в тому, що заявник не повинен дочекатися закінчення тривалого процесу в Конституційному Суді. Аналогічно до вищесказаного в країнах ЄС суди не повинні застосовувати закони, що суперечать законодавству ЄС. З іншого боку, недоліком цієї моделі є те, що суди розглядають і конституційні питання, і питання щодо законів, що може призвести до суперечностей у тлумаченнях, даних різними судами, особливо якщо ці справи не оскаржуються до Верховного суду. А це може призвести до проблеми правової визначеності [10, с. 10].

Розглядаючи зарубіжний досвід адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності та можливості його використання в Україні, зауважимо, що доцільним для врахування в Україні є, як вважає Н.В. Боженко, відхід від теорії «державного патерналізму» (коли вирішення правових спорів здійснюється виключно в ході правозастосовної діяльності, шляхом прийняття відповідного обов'язкового для виконання рішення) і переходу до «плюралістичного підходу», який характеризується формуванням розгалуженої системи альтернативних процедур на основі посередництва під час вирішення адміністративно-правових спорів. Процедура досудового врегулювання адміністративно-правового спору, зауважує вчена, є однією з найпопулярніших форм врегулювання конфлікту у багатьох країнах світу, яка успішно діє в Австрії, Великій Британії, Норвегії, Франції, Фінляндії та затверджена на рівні національного законодавства. За даними статистики, в США, Канаді, Нідерландах 85% усіх конфліктів вирішується із застосуванням досудового врегулювання спору [11, с. 91–92].

У деяких країнах прийняті спеціальні юридичні норми, відповідно до яких до участі в судовому процесі сторони повинні спробувати вирішити свій спір шляхом медіації. Поширюється практика медіації у країнах Східної Європи. Значний досвід є уже в Польщі, Албанії та інших країнах [12, с. 34]. У Керівних принципах № 15 для кращого виконання наявної Рекомендації Ради Європи щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами і сторонами – приватними особами, зазначено, що судді відіграють важливу роль у розвитку альтернативних методів розв'язання спорів між адміністративними органами і приватними сторонами. Коли таке можливо, судді мають одержати повноваження рекомендувати сторонам методи, альтернативні судовому розгляду, зокрема процедуру примирення, медіацію та переговори з метою врегулювання, і проводити відповідні інформаційні заходи. Відтак важливо забезпечити наявність зазначених альтернативних методів шляхом або започаткування відповідних програм при судах, або направлення сторін до нейтральних посередників з офіційного списку. У судовому розгляді справи суддям належить брати до уваги досягнуту сторонами згоду, окрім випадків, коли вона суперечить публічному інтересу [13]. Наразі в Україні прийнято за основу Проект Закону про медіацію [14], у зв'язку з тим, що майже всі спори в Україні розглядаються судами, і наявний високий показник звернень до суду. Це означає, що наша правова система не пропонує своїм громадянам ефективних позасудових способів урегулювання спорів, що повинно бути вирішене з огляду на наведені вище принципи та рекомендації Ради Європи щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами і сторонами – приватними особами.

Що стосується інших суб'єктів адміністративно-правового захисту прав підприємців, окрім судів, то у всіх країнах ЄС відповідальність розподілена між кількома міністерствами або між спеціальними відділами із підприємництва всередині міністерств. Зазвичай політика щодо розвитку підприємництва провадиться Міністерством економічних справ і / або Міністерством промисловості і торгівлі. Але й інші міністерства ведуть роботу з підтримки підприємництва (наприклад, Міністерство зайнятості, Міністерство економіки, Центр громадської технології, спеціальні громадські банки та ін.), чия діяльність пов'язана з наданням допомоги підприємству у питаннях зайнятості, навчання, міжнародної торгівлі, розвитку і т. д. Такий розподіл відповідальності між кількома міністерствами вимагає великої координації діяльності всіх країн у рамках ЄС [1, с. 496]. У цьому контексті зауважимо, що на наддержавному рівні участь у забезпеченні прав, які закріплено у Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. [4], приймає Комітет міністрів Ради Європи як урядовий наднаціональний орган, який включає міністрів закордонних справ всіх держав учасниць (або їх постійних дипломатичних представників) і уповноважений на контроль виконання рішень ЄСПЛ, що для України ілюструє рішення у справі «Бурмич та інші проти України».

Висновки. Аналіз досвіду адміністративно-правового забезпечення захисту прав осіб в окремих країнах і можливості його використання в Україні дозволяє виділити особливості відповідної діяльності, які доцільно вивчити задля прийняття рішення про впровадження в Україні в рамках вдосконалення механізму забезпечення прав суб'єктів підприємницької діяльності за напрямками: 1) розширення учасників процесу вирішення спорів із приводу порушення, оспорення чи невизнання прав суб'єктів підприємницької діяльності: запрошення для участі фахівців із різних сфер господарювання, а не тільки юристів; 2) розвитку централізованого конституційного контролю у вигляді впровадження в Україні інституту повної конституційної скарги: звернення по захист прав суб'єктів підприємницької діяльності до Конституційного Суду, коли інші засоби захисту були вичерпані; 3) розширення позасудових способів урегулювання спорів: медіація; 4) взаємодія уряду України з Комітетом міністрів Ради Європи задля вирішення системної проблеми невиконання або тривалого виконання Україною судових рішень.

Список використаних джерел:

1. Радомська О.В. Досвід адміністративно-правового регулювання захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання у країнах ЄС: адаптація законодавства України. Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П.Є. Казанського: матеріали четвертої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 лист. 2013 р.) / відп. за вип. М.І. Пашковський; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2013. С. 494–497.
2. Козак Л.С., Федорук О.В. Інститут банкрутства як невід'ємний елемент ринкової економіки. Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія. 2010. Вип. 7. С. 290–294.
3. European Court of Human Rights: Pending applications allocated to a judicial formation / Council of Europe. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_2018_BIL.pdf.
4. Рада Європи; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. Офіційний вісник України. 1998. № 13. / № 32 від 23 серпня 2006 р. С. 270.
5. Гультай М.М. Класичні моделі конституційної скарги на прикладі Австрії та Іспанії. Вісник академії правових наук України. 2012. № 2. С. 62–74.
6. Айріян К.Б. Проблеми впровадження інституту конституційної скарги в Україні: підвідомчість судових справ адміністративної та конституційної юрисдикції. Вісник Конституційного Суду України. 2014. № 5. С. 61–71.
7. Кравчук С.М. Індивідуальна конституційна скарга в Україні (елементи праволюдності методології інституту). Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2016. № 845. С. 213–217.
8. Лемак В.В. Конституційна скарга: досвід держав Центральної Європи і можливі уроки для України. Публічне право. 2016. № 4. С. 49–56.
9. Харутунян Г. Індивідуальна конституційна скарга: європейські тенденції системного розвитку. Конференція на тему «Защита прав человека органами конституционного правосудия»: Київ, Україна, 2011. (Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия) в сотрудничестве с Конституционным судом Украины). Верховний Суд України. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/\\$FILE/CDL_JU-2011-018.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/$FILE/CDL_JU-2011-018.pdf).
10. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия): исследование о прямом доступе к конституционному правосудию № 538/2009 (На основании комментариев Г-на Гагика Арутюняна (Член Комиссии, Армения), Г-жи Ангелики Нуссбергер (Заместитель Члена Комиссии, Германия), Г-на Петера Пацолая (Член Комиссии, Венгрия)). Council of Europe URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad\(2010\)039rev-gus](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad(2010)039rev-gus).
11. Боженко Н.В. Сутність та особливості досудового врегулювання адміністративно-правових спорів. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. Спецвипуск. Ч. 2. С. 90–93.
12. Подковенко Т.О. Медіація як один з альтернативних способів розв'язання юридичних конфліктів. Держава і право. 2009. Вип. 45. С. 31–38.
13. Європейська комісія з ефективності правосуддя; Керівні принципи № 15 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами і сторонами – приватними особами від 07 грудня 2007 р. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL: http://sc.gov.ua/ua/inshi_dokumentistandarti_u_sferi_sudochinstva.html.
14. Верховна Рада України; Постанова «Про прийняття за основу проекту Закону України про медіацію» від 03 листопада 2016 р. № 1725-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 48. С. 20. Ст. 828.

УДК 35.078.1

ЧОРНА В.Г.

ВИДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ

У статті здійснено систематизацію адміністративно-правових обмежень. Запропоновано адміністративно-правові обмеження класифікувати залежно від таких критеріїв: моменту застосування; тривалості; соціального статусу; фізичних властивостей особи; характеру; родовидової складової частини; території дії; способу вираження; сфери виникнення.

Ключові слова: обмеження, правові обмеження, адміністративно-правові обмеження, суб'єкт, заборона.

В статье осуществлена систематизация административно-правовых ограничений. Предложено административно-правовые ограничения классифицировать в зависимости от следующих критериев: момента применения; продолжительности; социального статуса; физических свойств личности; характера; родовидовых составляющих; территории действия; способа выражения; сферы возникновения.

Ключевые слова: ограничения, правовые ограничения, административно-правовые ограничения, субъект, запрет.

In this scientific article the systematization of administrative and legal constraints is carried out. Proposed administrative restrictions are classified according to the following criteria: the moment of application; duration social status; physical properties of a person; character; tribal component; territory of action; a way of expression; sphere of origin.

Key words: restrictions, legal restrictions, administrative restrictions, subject, prohibition.

Вступ. Здійснення класифікації завжди поєднане з пошуком підстави поділу елементів, що класифікуються, на групи, тобто з набором критеріїв. Як зауважив В.А. Василенко, щоб класифікація була природною і стійкою, тобто правдиво відображала реальну дійсність і давала найбільш повне й істинне уявлення про співвідношення і взаємозв'язки елементів системи, а отже, про побудову й організацію системи в цілому, вона повинна здійснюватися на підставі множинності критеріїв, а обрані критерії повинні відповідати комплексу найважливіших особливостей, властивостей елементів досліджуваної системи. Правильність вибору критеріїв класифікації, що залежить від ступеня врахування всіх найбільш характерних ознак, якостей і властивостей досліджуваних елементів, визначає її пізнавальну значимість і науково-практичну цінність.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження видів адміністративно-правових обмежень.

Окремі питання адміністративно-правових обмежень були предметом наукових досліджень Т.О. Вовк, О.Ф. Скакун, О.В. Кузьменко, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, В.М. Бевзенко, Р.С. Мельника, Х.П. Ярмачі та ін.

Результати дослідження. Н.І. Матузов, О.В. Малько виділяють правообмеження, які забороняють здійснювати відповідному органу влади функції, що не входять до його компетенції. Діяльність державних структур повинна обмежуватися їх компетенцією, яка ґрунтується на принципі «дозволено тільки те, що прямо дозволено законом». Загальні обмеження – своєрідна універсальна система стримувань і противаг. Обмеження специфічні – властиві або президентській, або парламентській, або змішаній формі [1, с. 67].

О.В. Малько пропонує таку класифікацію правових обмежень залежно від: 1) елемента структури норми права: юридичний факт-обмеження (гіпотеза), юридичний обов'язок, заборона,

призупинення та ін. (диспозиція), покарання (санкція); 2) предмета правового регулювання: конституційні, цивільні, екологічні і т. д.; 3) обсягу: повні (обмеження дієздатності дітей) і часткові (обмеження дієздатності неповнолітніх у віці від 14 до 18 років); 4) часу дії: постійні (встановлені законом виборчі обмеження) і тимчасові (визначені в акті про надзвичайний стан); 5) змісту: матеріально-правові (позбавлення премії) і морально-правові (догана) [1, с. 232]. О.В. Малько додає, що іншим різновидом обмежень є призупинення дій прав, свобод, які також здійснюються у формі обмежень адміністративної дієздатності у разі запровадження надзвичайного стану [1, с. 87–88].

У теорії права науковці-теоретики здебільшого дотримуються схожої позиції щодо класифікації правових обмежень і пропонують їх класифікувати на види залежно від таких підстав:

- елемента структури норми права: юридичний факт-обмеження (гіпотеза), юридичний обов'язок, заборона, призупинення та ін. (диспозиція), покарання (санкція);

- предмета правового регулювання: конституційні, цивільні, екологічні та подібні обмеження;

- обсягу: повні (обмеження дієздатності дітей) і часткові (обмеження дієздатності неповнолітніх у віці від 14 до 18 років);

- часу дії: постійні (встановлені законом виборчі обмеження) і тимчасові (зазначені в акті про надзвичайний стан);

- змісту: матеріально-правові (позбавлення премії) і морально-правові (догана) [2].

Слід відзначити, що правові концепції теоретиків права стали основою для подальших наукових розробок із теорії правових обмежень у галузі не лише адміністративного права, але і конституційного, цивільного, фінансового та інших галузей. Однак, враховуючи предмет нашого дослідження, особливу увагу зосередимо на видах адміністративно-правових обмежень.

А.П. Коренєв виокремлює залежно від характеру такі адміністративно-правові обмеження: особисті, організаційні, майнові обмеження, згідно з якими правопорушник втрачає можливість продовжити правопорушення і починає виконання правових обов'язків [3, с. 195]. Цікавим видається момент застосовування такого адміністративно-правового обмеження – порушення норм права вже має місце, і лише після цього А.П. Коренєв пропонує застосовувати певне обмеження. На противагу такій позиції ми все ж таки вважаємо, що адміністративно-правові обмеження повинні застосовуватися компетентним суб'єктом до порушення норм права – лише тоді вони можуть виконувати найбільш дієву роль.

Протилежну думку відстоює О.С. Мірошніченко та пропонує адміністративно-правові обмеження відносити до адміністративно-попереджувальних заходів і визначає їх таким чином: обмеження або зупинення освоєння земельних ділянок у разі проведення геологорозвідувальних та інших робіт із порушенням вимог земельного законодавства України, обмеження, тимчасова заборона або припинення будівництва, освоєння земельних ділянок, проведення геологорозвідувальних, агротехнічних та інших робіт, які проводяться з порушенням земельного законодавства або можуть негативно вплинути на стан земельних ресурсів; обмеження чи зупинення (тимчасово) діяльності підприємств і об'єктів, незалежно від їх підпорядкування та форм власності, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища (зокрема земельного законодавства); обмеження, зупинення або заборона викидів (скидів) забруднюючих речовин [4, с. 62, 74–75]. Автор поділяє адміністративно-правові обмеження на загальні та спеціальні, включаючи консервацію земель із метою здійснення заходів, спрямованих на відновлення родючості ґрунтів [4, с. 110].

С.В. Мірошник виокремлює дві групи правових обмежень: правомірні та неправомірні. На переконання автора, правомірні обмеження достатньо широко використовуються кримінальним, цивільним, трудовим, адміністративним, екологічним, господарським, податковим, конституційним законодавством. Щодо неправомірних правових обмежень або, іншими словами, протизаконних обмежень, то вони мають форму правопорушення. Воно може відображатися у вигляді різноманітних діянь, що порушують право та закон. Наприклад, незаконний арешт, незаконне позбавлення пільг, незаконне примушення до виконання різноманітних робіт тощо [5, с. 19].

За змістом, на думку С.В. Мірошник, правові обмеження можливо розподілити на: правові обмеження як заходи процесуального захисту (наприклад, накладення адміністративного арешту на майно) та правові обмеження як правові покарання (наприклад, відкликання ліцензії на здійснення банківських операцій у разі незадовільного фінансового становища кредитної організації) [5, с. 20].

Ми погоджуємося з позицією Н.М. Оніщенко, яка обґрунтовує класифікацію правових обмежень залежно від змісту цінностей, яких позбавляється суб'єкт, на: матеріально-правові (наприклад, конфіскація майна) та морально-правові (наприклад, догана) обмеження [6, с. 229].

В.К. Колпаков виділяє обмеження, які стосуються службовців у зв'язку з державною службою. Адміністративіст виокремлює два види адміністративно-правових обмежень. По-перше, це обмеження, пов'язані з прийняттям на державну службу. Відповідно до них не можуть бути обраними або призначеними на посаду в державному органі та його апараті особи, які: визнані у встановленому порядку недієздатними; мають судимість, що є несумісною із зайняттям посади; у разі прийняття на службу будуть безпосередньо підпорядковані або підлеглі особам, які є їх близькими родичами чи свояками. Крім зазначених, законами України можуть бути встановлені й інші обмеження щодо прийняття на державну службу.

По-друге, обмеження, пов'язані з проходженням служби. До них належать: обмеження загального порядку; заборона на здійснення дій, що є корупційними; спеціальні, з метою запобігання корупції, обмеження щодо державних службовців та інших осіб, уповноважених виконувати функції держави [7, с. 147–148].

Також адміністративіст вказує на обмеження правоздатності особи, яка полягає в тому, що внаслідок дії адміністративно-правових норм відбувається: 1) звуження кола прав. У цьому разі конкретний громадянин повністю або частково позбавляється деяких прав, наданих йому особою. Наприклад, позбавлення права керування транспортними засобами через вчинення правопорушення, передбаченого ст. 130 КУпАП (управління транспортними засобами в стані сп'яніння); 2) покладання на громадян додаткових обов'язків. У цьому разі на громадянина, поза його волею, в адміністративному порядку органом управління покладаються додаткові обов'язки. Такі обов'язки можуть бути персоніфікованими, тобто зверненими до конкретної особи (обов'язок відбувати таке адміністративне стягнення, як виправні роботи), а можуть мати загальний характер, наприклад, обов'язок додержуватися певних правил під час перебування в районах епідемій, епізоотій, екологічних катастроф; обов'язок додержуватися режимних вимог під час роботи з літературою обмеженого використання тощо.

У будь-якому разі обмеження правоздатності має виключно тимчасовий характер і може бути зумовлене лише однією з двох обставин. По-перше, виникнення особливих умов здійснення державного управління (стихійні лиха, епідемії, епізоотії, умови цивільної оборони), коли на громадян в адміністративно-правовому порядку покладаються додаткові обов'язки і коли немає можливості реалізовувати певні права, передбачені нормами адміністративного права. По-друге, вчинення конкретним громадянином правопорушення, у зв'язку з чим на нього або покладаються додаткові обов'язки, або він позбавляється окремих прав. Громадянин, притягнений до адміністративної відповідальності, зобов'язаний виконати рішення компетентного державного органу про застосування до нього санкції, наприклад, сплатити штраф [7, с. 152].

А.В. Басов пропонує класифікувати адміністративно-правові обмеження на: 1) просторові обмеження – запроваджуються на певній території, яка повинна бути визначена у відповідному акті (Указі Президента, рішенні парламенту країни, рішенні Уряду тощо); 2) тимчасові обмеження – запроваджуються в умовах виникнення надзвичайної ситуації, в обов'язковому порядку повинні мати строк дії, що також визначається у рішенні уповноваженого суб'єкта. Так, Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» чітко визначає строки дії обмежень, що запроваджуються, а саме: 30 та 60 діб (залежно від території дії режиму). Також указаний закон передбачає можливість продовження дії таких обмежень до 30 діб. Тобто загальний строк дії обмежень складає 90 діб. Однак ст. 7 Закону не містить положення щодо числа разів продовження дії режиму надзвичайного стану, а отже, і максимального строку дії таких обмежень. Це питання є актуальним, тому що необмежений строк дії обмежень, які застосовуються в умовах дії режиму надзвичайного стану, перетворює їх із тимчасового на повсякденний стан суспільства та держави в цілому. Однак цей аспект потребує проведення окремого наукового дослідження.

Л.В. Шинкарук виокремлює групу адміністративно-правових обмежень, які застосовуються в економіці: кількісні обмеження – це форма державного нетарифного регулювання торгового обігу, що визначає товари, експорт або імпорт яких дозволено. Такі обмеження використовуються за рішенням органу влади однієї держави або на підставі міжнародних угод, які координують торгівлю певними групами товарів [8, с. 64]; логістичні обмеження – обмеження, що виникли у зв'язку з пошкодженням транспортної (автомобільної чи залізничної) й енергетичної інфраструктури (лінії електропередач, газопроводів), відновлення роботи яких потребує значних капіталовкладень [8, с. 199].

В.А. Мельник акцентує увагу на обмеженнях, що можуть застосовуватися та визначати, які види цінних паперів можуть випускати конкретні емітенти [9, с. 135].

Серед заходів, які можуть застосовуватися до юридичних осіб, – обмеження чи заборона певних видів діяльності, позбавлення ліцензії тощо.

Т.О. Коломоєць відзначає, що у публічному праві обмеження зустрічаються у формі заборон, обов'язків, відповідальності. Так, в екологічному праві закріплені специфічні правові обмеження – ліміти (на викиди забруднюючих речовин, мікроорганізмів у навколишнє середовище). Ці обмеження за своїм змістом є екологічними, а за формою – правовими [10, с. 98]. Також Т.О. Коломоєць зазначає, що на жаль, сьогодні ні у правовій доктрині, ні у законодавстві вичерпного переліку адміністративно-примусових заходів у екологічному праві у систематизованому вигляді немає. Саме тому варто запропонувати власний перелік, до якого включити: обстеження підприємств, установ, організацій з метою перевірки дотримання вимог екологічного законодавства; обмеження, тимчасове припинення у встановленому порядку діяльності юридичних, фізичних осіб, експлуатації об'єктів, у т. ч. будівництва, реконструкції та розширення об'єктів і подання пропозицій до відповідних центральних органів виконавчої влади щодо припинення діяльності осіб у разі порушення екологічного законодавства; обмеження руху транспорту та проведення огляду його з метою обробки, тимчасової зупинки у разі виявлення можливого небезпечного впливу на життя і здоров'я людей [10, с. 398].

Окремим видом адміністративно-правових обмежень слід, на нашу думку, виділити валютні обмеження, які застосовують уповноважені суб'єкти публічної адміністрації з метою реалізації валютної політики в державі. Нагадаємо, що обмеження на валютному ринку були введені восени 2014 р. Підставою для такого рішення регулятора стало знецінення гривні та висока готовність громадян знімати кошти з банківських рахунків. Так, у 2015 р. населення продало банкам близько 1,5 млрд доларів, а з початку 2017 р. – 261 млн доларів. Остаточного зняти валютні обмеження сьогодні неможливо через політичну й економічну нестабільність у країні, посилення ризиків, пов'язаних із внутрішньою політичною нестабільністю, зволіканням із відновленням співпраці з Міжнародним валютним фондом та відповідним надходженням офіційного фінансування [11].

У сфері бюджетних відносин виділяють т. зв. «бюджетні обмеження» – це вмотивовані в бюджетний процес процедури у вигляді законодавчих норм, які визначають характер політичних і адміністративних рішень у сфері фінансової політики щодо величини та розподілу державних витрат і джерел їхнього фінансування [12, с. 104].

Висновки. Таким чином, на підставі вищевикладеного пропонуємо адміністративно-правові обмеження класифікувати залежно від таких критеріїв:

1. залежно від моменту застосування: а) обмеження, що застосовуються з метою недопущення порушення норм і передбачають звуження меж правил поведінки суб'єкта; б) обмеження, що застосовуються з метою притягнення особи, яка порушила норми, до юридичної відповідальності;
2. залежно від тривалості: а) короткострокові (термін обчислюється днями); б) довгострокові (термін обчислюється роками);
3. залежно від соціального статусу: а) обмеження дієздатності суб'єкта; б) обмеження, пов'язані з професійною діяльністю особи, яка перебуває на публічній службі; в) обмеження, що застосовуються до осіб, щодо яких здійснюється адміністративний нагляд;
4. залежно від фізичних властивостей особи (стосується лише фізичних осіб – суб'єктів адміністративного права): а) вікові обмеження; б) пов'язані зі станом здоров'я;
5. залежно від характеру: а) особисті; б) майнові (наприклад, валютні, митні); в) організаційні;
6. залежно від родовидової складової частини: а) обмеження особистих прав і свобод громадян; б) корупційні обмеження;
7. залежно від території дії: а) діють лише на території України; б) просторові;
8. залежно від способу вираження: а) обмеження, що застосовуються як попереджувальний захід; б) обмеження, що застосовуються як захід адміністративної відповідальності;
9. залежно від сфери виникнення: а) публічні адміністративно-правові обмеження; б) адміністративно-правові обмеження, регламентовані земельним законодавством; в) адміністративно-правові обмеження щодо інформаційних правовідносин; г) адміністративно-правові обмеження, що виникають із приводу реалізації права на надра; д) адміністративно-правові обмеження у соціально-культурній сфері; е) адміністративно-правові обмеження у сфері розвитку економічної конкуренції.

Список використаних джерел:

1. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве. М.: Юристъ, 2003. 250 с.
2. Теория государства и права. Курс лекций. URL: <https://lawbook.online/prava-gosudarstva-teoriya/teoriya-gosudarstva-prava.html>.
3. Коренев А.П. Административное право России: учебник: В 3 ч. М.: МЮИ МВД России, 1996. Ч. 1. 280 с.
4. Мирошниченко О.С. Адміністративно-правові засоби охорони земельних відносин в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2005. 202 с.
5. Мирошник С.В. Правовые стимулы в российском законодательстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ростов-на-Дону, 1997. 26 с.
6. Мала енциклопедія теорії держави і права / за заг. ред. Ю.Л. Бошицького. К.: Вид-во Європейського університету, 2010. 368 с.
7. Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Адміністративне право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
8. Шинкарук Л.В., Бевз І.А., Барановська І.В. та ін. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». К., 2015. 304 с.
9. Мельник В.А. Ринок цінних паперів. Довідник керівника підприємства. К.: А.Л.Д., ВІРА-Р, 1998. 560 с.
10. Коломоєць Т.О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2005. 455 с.
11. Національний банк України встановив валютні обмеження. URL: <http://www.dw.com/uk/нацбанк-послабив-валютні-обмеження/a-19094232>
12. Бюджетна система: підручник / за ред. С.І. Юрія, В.Г. Демянишина, О.П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 624 с.

УДК 342.9

ШКЛЯР С.В.

**ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА КОНТРОЛЮ
ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА
ПРО ЗАХИСТ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ**

У статті розкрито загальнотеоретичні напрацювання науковців щодо розуміння поняття об'єкту контролю. Проаналізовано положення чинного та перспективного законодавства щодо формулювання змісту поняття об'єкта контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції. На основі дослідженого матеріалу подане власне визначення поняття об'єкта контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, яке пропонується розглядати у широкому та вузькому розумінні. Також зауважено на необхідності відокремлювати поняття предмета контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції від об'єкта.

Ключові слова: *контроль, законодавство, захист економічної конкуренції, об'єкт контролю, предмет контролю, громадський контроль, об'єкт перевірки, Антимонопольний комітет України.*

В статье раскрыты общетеоретические наработки ученых относительно понимания понятия объекта контроля. Проанализированы положения действующего и перспективного законодательства относительно формулировки содержания понятия объекта контроля за соблюдением законодательства о защите экономической конкуренции. На основе исследованного материала подано собственное определение понятия объекта контроля за соблюдением законодательства о защите экономической конкуренции, которое предложено рассматривать в широком и узком смысле. Также отмечено необходимость отделять понятия предмета контроля за соблюдением законодательства о защите экономической конкуренции от объекта.

Ключевые слова: контроль, законодательство, защита экономической конкуренции, объект контроля, предмет контроля, общественный контроль, объект проверки, Антимонопольный комитет Украины.

The article reveals the general theoretical developments of scientists regarding the concept of the object of control. The provisions of the current and prospective legislation regarding the wording of the content of the concept of the object of control over compliance with the legislation on the protection of economic competition are analyzed. Based on the material studied, we propose our own definition of the object of control over observance of the legislation on the protection of economic competition, which is proposed to be considered in a broad and narrow sense. It was also noted that it is necessary to separate the concepts of the subject of control over observance of the legislation on the protection of economic competition from the object.

Key words: control, legislation, protection of economic competition, object of control, subject of control, public control, object of verification, Antimonopoly Committee of Ukraine.

Вступ. Побудова системи контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, пошук нових підходів у її функціонуванні, розробка більш ефективних методів і принципів діяльності щодо контролю у зазначеній сфері є неможливою без чіткого розуміння ключових понять термінологічного апарату контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції. З'ясування сутності та змісту таких ключових понять є необхідним і у контексті того, що правове регулювання контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції є досить розгалуженим і таким, що динамічно розвивається, та, за таких умов, відсутні окремі чіткі засадничі визначення термінологічного апарату. До таких ключових понять у сфері контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, сутність і правову природу яких необхідно з'ясувати для проведення подальших наукових досліджень, належить об'єкт контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції.

Вагомий внесок у розв'язання проблеми, що розглядається, зробили такі вітчизняні вчені, як А.В. Бодюк, В.В. Бурцев, Ф.Ф. Бутинець, Н.В. Лапухін, В.І. Подольський, В.А. Полторадня та ін. Різні аспекти державного контролю досліджували у своїх працях такі відомі адміністративісти, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, І.В. Арістова, Д.М. Бахрах, А.І. Берлач, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, М.Ю. Кравчук, О.В. Кузьменко, В.І. Курило, В.В. Ладиченко, І.Ю. Ломакіна, Р.С. Мельник, Н.Р. Нижник, Н.В. Хорошак, В.К. Шкарупа, В.З. Янчук та ін.

Постановка завдання. Аналізуючи положення науково-теоретичної літератури, слід зауважити, що сьогодні відсутні будь-які системні напрацювання з приводу дослідження об'єкта контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції. Здебільшого предметом наукових пошуків обиралася більш широка проблематика, наприклад, «об'єкт державного контролю». Такий стан наукових розробок зумовлює актуальність і нагальність проведення нашого наукового пошуку.

Метою статті є з'ясування сутності об'єкта контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції та надання визначення зазначеному поняттю.

Результати дослідження. Щодо підходу до розуміння зазначеної проблематики у науковців відсутня однастайна позиція. В.Л. Синчук зауважує, що в основі з'ясування сутності об'єкта контролю лежать такі базові наукові категорії, як «об'єкт і предмет наукового дослідження»,

а також «об'єкт управління» [1]. Погоджуємося з таким твердженням, оскільки наукове пізнання є системним, а тому для розкриття ключових понять і категорій будь-якої спеціальної галузі або сфери наукового пошуку завжди необхідно враховувати загальнотеоретичний і загальнонауковий підхід до розуміння загальних понять і термінів.

Термін «об'єкт» походить від пізньолатинського «objectum» – те, що протистоїть суб'єкту в його наочно-практичній і пізнавальній діяльності [2, с. 259]. Поняття «об'єкт», як стверджує С.В. Гушко, походить від латинського «objicere» – «кидаю вперед, протиставляю». Об'єкт не просто відповідає об'єктивній реальності, а виступає як взаємодія з суб'єктом її частини. Об'єктом є конкурентний господарюючий об'єкт [3, с. 86]. Як зауважує з цього приводу В.І. Войтко, існує дві реальності: об'єктивна, яка протистоїть людині, її світу, її свідомості, психіці, та суб'єктивна, яка виникає як результат відображення суб'єктом об'єктивної реальності, її пізнання та перетворення у предметну реальність людини. Грунтуючись на такому підході, об'єкт можна визначити як матеріальний предмет пізнання та практичного впливу з боку людини (суб'єкта) [4, с. 473; 5, с. 108].

Звісно, вчення про об'єкт наукового пізнання, об'єкт діяльності й управління з'явилися ще задовго до виникнення відносин контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції. Проте основні наукові постулати такого вчення є актуальними і в розкритті поняття об'єкта контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, зокрема про те, що об'єктом слід вважати ті явища реальності, що існують і розвиваються поза межами свідомості та сприйняття людини, протистоять їй та розвиваються за власними законодавчими мірностями, у зв'язку з чим потребують пізнання та перетворення з боку людини та її цілеспрямованої діяльності.

Оскільки відсутні чіткі визначення поняття об'єкта контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, звернемо увагу на погляди науковців щодо розуміння об'єкта державного контролю та господарського контролю загалом. Так, у колишньому радянському союзі об'єкти контролю розглядали науковці: В.А. Полторадня, який зауважував, що об'єктами контролю є всі види діяльності підприємств, організацій, установ і їх посадовців [6, с. 25]. Е.Г. Вайнштейн, у свою чергу, стверджував, що до об'єктів контролю в банках слід відносити здійснювані ними операції, облік і господарську діяльність самих банків [7, с. 3]. Н.В. Кузельний під об'єктами контролю як функції управління пропонував розуміти предмети, господарські процеси, явища, посадових і матеріально-відповідальних осіб і тому подібне, на яких направлена діяльність перевіряючих» [8, с. 7–8].

Як бачимо, серед вчених відсутня єдність у підходах до визначення поняття об'єкта контролю. Здебільшого науковці ототожнюють його із предметом контролю, вдаючись до розробки детального переліку тих явищ матеріального світу, які підлягають пізнанню та перетворенню: господарські операції, діяльність та облік підприємства, посадові особи та матеріально-відповідальні особи тощо. Такий підхід, на наш погляд, є не зовсім правильним, оскільки об'єкт контролю є більш загальною категорією, зміст якого є універсальним, відображаючи в узагальненому і концентрованому вигляді ту реальну дійсність і явища матеріального світу (у цьому разі – господарської діяльності та ринкових відносин), на які спрямована діяльність щодо здійснення контролю.

В.С. Шестак стверджує, що контрольна діяльність, як і будь-яка інша цілеспрямована діяльність, стосується, по-перше, лише визначених об'єктів, коло яких може бути визначено законом або договором. По-друге, суб'єкта контролю цікавить не сам по собі той чи інший об'єкт, не будь-які, а лише окремі параметри його існування, їхня кількісна чи якісна сторона. Тобто суб'єкт контролю установлює факти поведінки чи стану об'єкта контролю [9, с. 30].

О.М. Островський і А.М. Кашаєв вважають, що об'єктами бухгалтерського контролю є засоби, їх джерела, господарські процеси. Об'єктом бухгалтерського контролю також є організація самого бухгалтерського обліку [10, с. 45]. У сучасній економічній науці об'єкти контролю знайшли своє місце у дослідженнях А.В. Бодюка та Ф.Ф. Бутинця. Зокрема, А.В. Бодюк зазначав, що об'єктами економічного контролю, залежно від структури, можуть бути загальноекономічні, конкретні фінансово-господарські та іншого виду системи макро- чи мікрорівня або їх окремі структурні елементи. Ці системи у процесі діяльності, до речі, можуть трансформуватися, ліквідуватися тощо, що також розширює поле економічного контролю [11, с. 393]. Ф.Ф. Бутинець до об'єктів контролю відносив основні виробничі фонди; оборотні виробничі фонди; готову продукцію, товари; резерви і запаси; працю як джерело національного багатства і об'єкт господарського контролю; природні ресурси як джерело національного багатства й об'єкт господарського контролю та ін. [12, с. 56–64].

Аналізуючи наведене, слід також відзначити, що науковці до об'єкта контролю відносять як статичні явища матеріального світу: цехи, ланки, бригади, товари, виробничі фонди, природні ресурси, так і динамічні явища (суспільні відносини та процеси): технологічні та господарські операції, працю, відносини з приводу проведення окремих господарських операцій тощо. Найбільш доцільним є визначення А.В. Бодюка щодо об'єктів контролю, який здійснив найбільше узагальнення, віднісши до об'єктів контролю фінансового-господарські чи інші системи та їх відповідні структурні елементи залежно від виду та спрямованості самого контролю. Також важливо, що об'єкт контролю та його зміст великою мірою залежить від виду контролю та сфери здійснення такого контролю.

М.К. Якимчук під об'єктами контролю розуміє лише об'єкти управління, стосовно яких здійснюється контрольна діяльність [13, с. 193]. Такий підхід, на наш погляд, є не зовсім виправданим, оскільки поняття об'єкта контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції є набагато ширшим за поняття об'єкта управління. Також такий підхід є неактуальним і з огляду на існування різних видів контролю, в т. ч. і недержавних його проявів.

Не дає однозначного визначення поняттю об'єкта контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції також і чинне та перспективне законодавство України у досліджуваній сфері. Окремі підходи до розуміння терміна можна виявити, аналізуючи положення законів України «Про Антимонопольний комітет України» від 26 листопада 1993 р. № 3659-ХІІ [14], «Про природні монополії» від 20 квітня 2000 р. № 1682-ІІІ [15] та інших законів у сфері правового регулювання захисту економічної конкуренції.

Зокрема, відповідно до Закону України «Про Антимонопольний комітет України» від 26 листопада 1993 р. № 3659-ХІІ [14] у сфері здійснення контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції Антимонопольний комітет України має повноваження перевіряти суб'єкти господарювання, об'єднання, органи влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління та контролю щодо дотримання ними вимог законодавства про захист економічної конкуренції та під час проведення розслідувань за заявами і справами про порушення законодавства про захист економічної конкуренції [14].

Закон України «Про природні монополії» від 20 квітня 2000 р. № 1682-ІІІ [15] дозволяє стверджувати, що об'єктом контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції є все-таки не сам суб'єкт господарювання, а його діяльність. Зокрема, відповідно до ст. 2 Закону визначено, що дія цього Закону поширюється на відносини, що виникають на товарних ринках України, які перебувають у стані природної монополії, та на суміжних ринках. Законодавством про природні монополії можуть установлюватися особливості регулювання діяльності суб'єктів природних монополій на окремих товарних ринках [15].

Натомість у Положенні про Порядок проведення перевірок додержання законодавства про захист економічної конкуренції, затвердженому розпорядженням Антимонопольного комітету України від 25 грудня 2001 р. № 182-р [16], вживається поняття «об'єкт перевірки». З аналізу норм Положення можна зробити висновок, що це відповідне підприємство, установа, організація (суб'єкт господарювання), до якого спрямована планова чи позапланова виїзна перевірка. Проте, на наш погляд, для цілей нашого дослідження недоцільно буде ототожнювати поняття «об'єкт контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції» з поняттям «об'єкт перевірки Антимонопольним комітетом України». Останнє поняття, на відміну від поняття «об'єкт контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції», є конкретно окресленим і вирізняється наділеними притаманними лише йому специфічними рисами: відповідний структурний підрозділ Антимонопольного комітету України перевіряє конкретний суб'єкт господарювання з точною назвою, видом діяльності, структурою та кадровим складом тощо. Об'єкт контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції є поняттям, яке вживається узагальнено без поіменної індивідуалізації.

Положенням визначено, що Антимонопольним комітетом України під час проведення перевірок витребовуються документи, письмові й усні пояснення та інша інформація, що стосується завдань і мети перевірки (у т. ч. з обмеженим доступом), потрібна для здійснення Комісією своїх функцій, зокрема: розпорядження (рішення) органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, що перевіряються, протоколи нарад і засідань їхніх структурних підрозділів тощо [16].

Перспективне законодавство, а саме проект Закону України «Про громадський контроль» (доопрацьованого) від 13 листопада 2015 р. № 2737-1 надає чітке визначення поняття об'єкта контролю: це органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові

особи. Хоча у Преамбулі зазначеного законопроекту зазначається, що він визначає зміст державної політики щодо реалізації прав фізичних і юридичних осіб, об'єднаних у громадські об'єднання, на здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб [17]. Тобто зазначені положення суперечать один одному, оскільки, з одного боку, законодавець пропонує вважати об'єктом громадського контролю конкретних суб'єктів владних повноважень, а з іншого – зауважує, що контроль громадські об'єднання здійснюють не за ними, а за їхньою діяльністю.

Така неоднозначність у тлумаченні поняття «об'єкт контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції» свідчить про необхідність зведення до єдиної системи усіх підходів як наукової доктрини, так і законодавчої техніки у зазначеній сфері та вироблення єдиного усталеного поняття об'єкта контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, розкриття його змісту.

Вважаємо, що недоцільно визначати об'єктом контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції суб'єкт господарювання, оскільки державні органи, громадські організації та інші суб'єкти не здійснюють контроль будь-якого суб'єкта господарювання. Кожен суб'єкт господарювання є самостійним і незалежним у виборі виду своєї діяльності та може її здійснювати у будь-який спосіб, обмежуючись лише прямими заборонами, що містяться у законодавстві. Тому об'єктом контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції нами визначаються саме окремі види діяльності учасника ринку, тією мірою, у якій вони порушують або можуть порушити відносини вільної та рівної економічної конкуренції.

Також, як уже було відзначено, від поняття об'єкта контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції слід відрізнити предмет контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції. Останній – це конкретні прояви матеріального світу, фактичні дані або чітко визначені аспекти діяльності суб'єкта господарювання, стан ринкових відносин у конкретній сфері, на які спрямована контрольна діяльність. На наш погляд, визначення поняття, яке нами розглядається, залежить від виду й обсягу контролю, а також підходу до розуміння самої сутності контролю. А тому слід розглядати поняття об'єкта контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції у широкому та вузькому (конкретному) розумінні.

Висновки. У широкому розумінні об'єкт контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції – це ринок як цілісна саморегулятивна система, яка включає у себе усі його складові частини й інститути, процеси та відносини: ціноутворення, діяльність суб'єктів господарювання, відносини між суб'єктами господарювання, внутрішньоорганізаційні та виробничі відносини і процеси, що складаються всередині суб'єкта господарювання з приводу здійснення ним своєї діяльності тощо.

У вузькому (конкретному) розумінні об'єкт контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції – це комерційна діяльність суб'єкта господарювання як учасника ринкових відносин (виробнича, торгівельна, посередницька тощо), внутрішньогосподарські процеси, що пов'язані з такою діяльністю, а також відносини, які складаються між суб'єктами господарювання з приводу такої діяльності тією мірою, якою вони порушують або можуть спричинити порушення відносин вільної та рівної економічної конкуренції.

Список використаних джерел:

1. Синчук В.Л. Объект и предмет контроля за деятельностью органов прокуратуры Украины. Legea si viata. URL: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2014/6-2/31.pdf>.
2. Большая советская энциклопедия: в 30 т. Т. 18 / гл. ред. А.М. Прохоров. М.: Сов. энциклопедия, 1974. 632 с.
3. Гушко С.В. Методологічний та організаційний аспекти обліку, аналізу та аудиту в управлінні підприємств гірничо-металургійного комплексу: монографія. К.: КНЕУ, 2010. 332 с.
4. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. К.: Головн. ред. УРЕ АН УРСР, 1974. 775 с.
5. Психологічний словник / за ред. В.І. Войтка. К.: Головн. вид. видавн. об'єдн. «Вища школа», 1982. 216 с.
6. Полторацкая В.А. Ревизия и контроль хозяйственной деятельности сельскохозяйственных предприятий. К.: Киевского университета, 1967. 267 с.
7. Вайнштейн Э.Г. Ревизия и контроль в банках. М.: «Высшая школа», 1974. 336 с.
8. Кужельный Н.В. Бухгалтерский учет и его контрольные функции. М., Финансы и статистика, 1985. 143 с.

9. Шестак В.С. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2002. 195 с.
10. Островский О.М., Кашаев А.Н. О совершенствовании внутривозвращенного бухгалтерского контроля. Бухгалтерский учет. 1988. № 6.
11. Бодюк А.В. Фіскальні аспекти економічного природокористування: монографія. Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. 570 с.
12. Бутинец Ф.Ф. Предмет и объекты контроля в сельскохозяйственных предприятиях. К.: 1976. 108 с.
13. Якимчук М.К. Організаційно-правові основи управління в органах прокуратури України: дис. док. юрид. наук: 12.00.07. Чернівці, 2002. 446 с.
14. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26 листопада 1993 р. № 3659-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 50. С. 472.
15. Про природні монополії: Закон України від 20 квітня 2000 р. № 1682-ІІІ. Офіційний вісник України. 2000. № 19. С. 7.
16. Про затвердження Положення про порядок проведення перевірок додержання законодавства про захист економічної конкуренції: Розпорядження Антимонопольного комітету України від 25 грудня 2001 р. № 182-р. Офіційний вісник України. 2002. № 7. С. 434.
17. Проект Закону України «Про громадський контроль» (доопрацьований) від 13 листопада 2015 р. № 2737-1. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=55101&pf35401=364466>.

УДК 351.74 (477)

ШУЛЕШКО В.В.

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ

У статті автор, на підставі доктринальних розроблень щодо змісту та сутності юридичної відповідальності та її окремих видів (кримінальної й адміністративної), а також ґрунтовного аналізу відповідних нормативно-правових актів, які регулюють процедуру притягнення поліцейських патрульної поліції до зазначених видів відповідальності, визначає особливості останніх, а також з'ясовує питання щодо можливості притягнення патрульної поліції (Департаменту патрульної поліції як юридичної особи публічного права) до адміністративної відповідальності. Розкрито зміст юридичної відповідальності як елемента адміністративно-правового статусу патрульної поліції.

Ключові слова: юридична відповідальність, патрульна поліція, поліцейський, юридична особа публічного права, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, цивільно-правова відповідальність.

В статті автор, на основі доктринальних розробок, касаючихся содержания и сущности юридической ответственности и ее отдельных видов (уголовной и административной), а также глубокого анализа соответствующих нормативно-правовых актов, регулирующих процедуру привлечения полицейских патрульной полиции к указанным видам ответственности, выделяет особенности последних, а также выясняет вопрос о возможности привлечения патрульной полиции (Департамента патрульной полиции как юридического лица публичного права) к юриди-

ческой ответственности. Раскрыто содержание юридической ответственности как элемента административно-правового статуса патрульной полиции.

Ключевые слова: юридическая ответственность, патрульная полиция, полицейский, юридическое лицо публичного права, уголовная ответственность, административная ответственность, гражданско-правовая ответственность.

In the article, the author, on the basis of doctrinal developments concerning the content and nature of legal responsibility and its separate types (criminal and administrative), as well as in-depth analysis of the relevant regulatory and legal acts regulating the procedure for involving patrol police officers in these types of responsibility, identifies the features of the latter, and also clarifies the issue of the possibility of attracting patrol police (the Department of Patrol Police, as a legal entity of public law and its territorial administrations) to administrative responsibility. As a consequence, the article discloses the content of legal liability as an element of the administrative and legal status of the patrol police.

Key words: legal responsibility, patrol police, policeman, legal person of public law, criminal liability, administrative responsibility, civil liability.

Вступ. Реформування органів внутрішніх справ розпочалося зі створення патрульної поліції як основи для формування всієї Національної поліції. На це вказують функції (сфери діяльності, де робота міліції була оцінена вкрай негативно), у межах яких патрульна поліція має забезпечити: підтримання публічної безпеки та порядку; безпеку дорожнього руху; швидке й ефективне припинення більшості правопорушень; продуктивну профілактичну та превентивну діяльність тощо. Зазначене свідчить про те, що ріст довіри населення до поліції, яку визначено основним критерієм ефективності її діяльності, більшою мірою зумовлений роботою саме патрульних поліцейських.

Описане вказує на необхідність дослідження основних важелів, які забезпечують дотримання виконання покладених на поліцію завдань, серед яких чільне місце належить питанням юридичної відповідальності патрульної поліції, які становлять своєрідну гарантію виконання патрульними поліцейськими їхніх службових функціональних обов'язків. Крім того, юридична відповідальність є одним з основних елементів адміністративно-правового статусу патрульної поліції, без дослідження якого неможливо визначити останній.

Окремі теоретико-прикладні питання процедури притягнення патрульних поліцейських до окремих видів юридичної відповідальності досі залишаються нез'ясованими, зокрема, актуальним залишається питання юридичної відповідальності патрульної поліції як юридичної особи публічного права в особі Департаменту патрульної поліції та його територіальних органів.

Дослідження особливостей юридичної відповідальності патрульної поліції та її працівників неможливе без аналізу напрацювань учених-юристів, які присвятили свої роботи визначенню сутності та змісту інших категорій юриспруденції, як-от: юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності (Л.В. Авраменко, А.І. Андрющенко, К.Г. Волинка, М.С. Кельман, Д.А. Липинський, О.Г. Мурашин, В.С. Нерсисянц, О.В. Петришин, О.Ф. Плахотний, П.М. Рабінович, І.М. Рябець, М.Я. Сакали, О.Ф. Скакун, М.В. Цвік); кримінальна відповідальність (Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Н.С. Лейкина, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін); адміністративна відповідальність (С.М. Алфьоров, С.В. Ващенко, М.М. Долгополова, В.К. Колпаков, А.П. Купін, Д.М. Лук'янець). Дослідженню питань юридичної відповідальності патрульної поліції як юридичної особи сприяло вивчення праць, присвячених питанням цивільно-правової відповідальності (В.І. Борисова, В.М. Зубар, І.О. Гаврилова).

Постановка завдання. Метою статті є окреслення змісту та визначення конкретних особливостей юридичної відповідальності патрульної поліції.

Результати дослідження. Відповідальність – це «обов'язок відповідати за щось» [1, с. 603–604], а точніше – «покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова» [2, с. 620]. У філософії відповідальність розглядається як категорія, що відображає «об'єктивний, історично-конкретний характер взаємовідносин між особистістю, спільнотами, соціальними групами з точки зору усвідомленого виконання взаємних вимог, обов'язків, що до них висуваються» [3, с. 134]. Таке розуміння пов-

ною мірою розкриває призначення відповідальності як універсального регулятора суспільних відносин, гарантію дотримання окремими особами встановлених у державі правил поведінки, зокрема морально-етичних.

Юридична відповідальність являє собою різновид соціальної відповідальності [4, с. 54; 5, с. 430; 6, с. 92; 7, с. 74]. Як різновид суспільної відповідальності юридична відповідальність має власні специфічні риси, які відображені в її дефініціях, а множинність останніх вказує на те, що до сьогодні в правовій науці не сформовано єдиного підходу до розуміння однієї з найважливіших правових категорій. Зокрема, В.С. Нерсесянц розглядає юридичну відповідальність як примусовий захід, який застосовується за вчинення правопорушення та «передбачений санкцією порушеної норми й застосований до правопорушника компетентним державним органом або посадовою особою в належному процесуально-правовому порядку» [8, с. 522]. О.Ф. Скакун вважає, що юридична відповідальність – це «передбачені законом вид і міра державно-владного (примусового) зазнання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення» [9, с. 431]. Д.А. Липинський розглядає юридичну відповідальність як динамічне правове явище, сутність якого відображається у взаємозв'язку між «диспозицією та санкцією правової норми, позитивної відповідальності, заходів державного примусу, які забезпечують відповідну поведінку осіб» [10, с. 361]. Проте, напевно, найповніше визначення юридичної відповідальності у своєму монографічному дослідженні запропонував Д.М. Лук'янець: «Юридична відповідальність – це регламентована правовими нормами реакція з боку уповноважених суб'єктів на діяння фізичних або юридичних осіб (колективних суб'єктів), що проявляються в недотриманні встановлених законом заборон, невиконанні встановлених законом обов'язків, порушенні цивільно-правових зобов'язань, нанесенні шкоди або завданні збитків, і виражена в застосуванні до осіб, які вчинили такі діяння, засобів впливу, що тягнуть за собою позбавлення особистого, майнового або організаційного характеру» [11, с. 11].

Усі вищенаведені дефініції поняття «юридична відповідальність» відображають її змістовні ознаки, серед яких ми можемо виділити такі:

- 1) є одним із видів соціальної відповідальності, яка може існувати лише в межах правовідношення;
- 2) її, без перебільшення, можна вважати одним із найефективніших регуляторів правовідносин, сформованих у суспільстві;
- 3) являє собою складну правову категорію, що передбачає як негативну (за допомогою засобів державного примусу), так і позитивну (особа не зазнає негативних наслідків ані майнового, ані організаційного, ані особистого характеру, а навпаки – заохочується) юридичну відповідальність;
- 4) притягнення особи до юридичної відповідальності регламентовано нормами як матеріального (які передбачають власне вид і міру покарання), так і процесуального (визначають правовий порядок притягнення особи до юридичної відповідальності) характеру;
- 5) для притягнення особи до юридичної відповідальності мають скластися певні обставини, причому для позитивної та негативної відповідальності такі підстави різні і залежать від характеру діяння, у разі негативної юридичної відповідальності обов'язковою умовою є вчинення діяння негативного характеру, а для позитивної, навпаки, позитивного;
- 6) негативна юридична відповідальність настає тоді, коли діяння, яке вчинила особа, порушує загальнообов'язкові правила поведінки, встановлені в законодавстві.

Суб'єктом юридичної відповідальності, тобто особою-правопорушником, може бути як фізична, так і юридична особа. Фізичною особою в такому разі є поліцейський, а точніше, поліцейський патрульної поліції, специфіка діяльності якого відображена в підзаконному нормативно-правовому акті, який регулює роботу патрульної поліції – «Положенні про патрульну службу Міністерства внутрішніх справ», затверджені наказом Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України від 2 липня 2015 р. № 796 [12], проте в зазначеному нормативно-правовому акті немає положень, які стосуються питань відповідальності поліцейських, що дозволяє зробити висновок, що відповідальність поліцейські патрульної поліції несуть разом з іншими поліцейськими Національної поліції згідно із ч. 1 ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію», в якій зазначено, що «у разі вчинення протиправних діянь поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність відповідно до закону» [13]. Необхідно звернути увагу на те, що в наведеній нормі йдеться суто про негативну юридичну відповідальність, але вже в ч. 2 зазначеної статті законодавець ніби уточнює, що, окрім притягнення до дисциплінарної відповідальності за дисциплінарний проступок, до поліцейських може бути

застосоване і заохочення в порядку, визначеному Дисциплінарним статутом Національної поліції України, що підтверджує можливість настання для поліцейських патрульної поліції дисциплінарної відповідальності двох видів: негативної та позитивної. Необхідно звернути увагу на те, що законодавець використовує не термін «правопорушення», який більш прийнятний для національного законодавства як такий, що є визначальною умовою для притягнення особи до юридичної відповідальності, а термін «протиправне діяння». На підтримку тези А.М. Шульги про те, що «будь-яке правопорушення завжди є протиправним діянням. Проте не будь-яке протиправне діяння є правопорушенням. Необхідно, щоб таке діяння було результатом вільного волевиявлення правопорушника (було винною поведінкою)» [14, с. 846], зазначимо, що норму ч. 1 ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію» варто інтерпретувати так: поліцейські будуть нести відповідальність не за всі протиправні діяння, а конкретно за вчинені правопорушення.

В юридичній науці є досить багато визначень останнього. Так, М.В. Цвік і О.В. Петришин зазначають, що «правопорушення – це протиправне, винне, соціально шкідливе діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатної особи, яке тягне за собою юридично визначені для правопорушника негативні наслідки» [15, с. 359].

М.С. Кельман і О.Г. Мурашин розглядають правопорушення як «суспільно небезпечне, винне діяння деліктоздатного суб'єкта, яке суперечить вимогам правових норм» [16, с. 429]. Ідентичної думки дотримується К.Г. Волинка і додає, що таке діяння може бути як дією, так і невчиненням однієї з дій – бездіяльністю [17, с. 178]. В.С. Нерсисянц дотримується дещо іншого погляду та визначає, що правопорушення – це «неправомірне (протиправне), суспільно шкідливе, винне діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, за яке в чинному праві передбачена юридична відповідальність» [18, с. 517].

Об'єднує наведені дефініції розуміння правопорушення, яке пропонує П.М. Рабінович: «Правопорушення – це юридично протиправне винне діяння деліктоздатного суб'єкта, яке є особистісно або суспільно шкідливим чи небезпечним» [19, с. 157].

Наведені дефініції дають змогу визначити сутність правопорушення – діяння, за вчинення якого патрульна поліція та (або) її працівники будуть нести юридичну відповідальність, шляхом виокремлення його основних рис:

1) це діяння (дія чи бездіяльність), яке суперечить тим правилам поведінки, які встановлені в законодавстві, отже, якщо діяння суперечить іншим нормам, наприклад, морально-етичним, і вони не закріплені на законодавчому рівні, то притягнути особу до відповідальності неможливо;

2) діяння має дві зовнішні форми прояву – дію чи бездіяльність, отже, щоб бути притягнутим до юридичної відповідальності, патрульній поліції або поліцейському необхідно вчинити дію (активна форма, яка передбачає активні рухи) чи бездіяльність (пасивна форма – навпаки, передбачає невчинення дій), водночас важливий той факт, що дії, які не мають зовнішнього вираження, наприклад, думки, не вважаються тим діянням, за яке особу взагалі можна притягнути до юридичної відповідальності;

3) притягнути до відповідальності особу можна, якщо вона буде деліктоздатною особою. Мається на увазі, що особа вчиняє даний вчинок свідомо та висловлює власне бажання, коли коїть його свідомо, навмисно, тобто фактично керує своїми вчинками, неделіктоздатна (психічно хвора) особа не може бути притягнута до юридичної відповідальності, хоча формально й може вчинити правопорушення, оскільки вона не усвідомлює власних вчинків, останні не є вираженням її справжньої волі;

4) правопорушення обов'язково повинно бути винним діянням, що свідчить про те, що воно скоєне умисно, тобто особа планувала його вчинити, або з необережності, коли особа під час скоєння правопорушення не бажала настання цих наслідків, але повинна була припускати те, що вони можуть настати;

5) наявність причинно-наслідкового зв'язку між вчиненим діянням і наслідками, тобто наслідки діяння (його результати) мають спричинятися саме цим діянням, а не якимось іншим;

6) діяння, вчинене особою, так чи інакше завдає шкоди інтересам суспільства, окремих громадян або групи суб'єктів, або є суспільно-небезпечними для них, причому інколи достатньо факту того, що така шкода могла бути, наприклад, внаслідок недодержання правил експлуатації обладнання керівником могли бути травмовані підпорядковані йому працівники.

Отже, за вчинене правопорушення поліцейські патрульної поліції можуть бути притягнуті до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності на підставах і в порядку, передбачених чинним законодавством, залежно від виду та характеру

правопорушення. Кожний із зазначених видів відповідальності передбачає різний механізм притягнення осіб (зокрема поліцейських), а також відповідні особливості, пов'язані зі специфічним статусом поліцейського. Зазначене зумовлює необхідність розгляду кожного з видів юридичної відповідальності окремо для визначення особливостей притягнення патрульного поліцейського до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності.

Кримінальна відповідальність є найтяжчим видом відповідальності, яка настає за вчинення злочину. У науці кримінального права відповідальність розглядають як «передбачене Кримінальним кодексом обмеження прав і свобод особи, яка вчинила злочин, що індивідуалізується в обвинувальному вироку суду і здійснюється спеціальними органами виконавчої влади держави» (за Ю.В. Бауліним) [20, с. 28], або як «обов'язок підлягати заходам кримінально-правового впливу, що містять обмеження, страждання, покладені законом на особу, яка вчинила злочин» (за Н.С. Лейкиною) [21, с. 31].

Кримінальну відповідальність поліцейські патрульної поліції будуть нести в разі вчинення ними кримінального правопорушення, тобто злочину – передбаченого Кримінальним кодексом України (далі – КК України) суспільно небезпечного винного діяння (дія або бездіяльність), яке вчинене суб'єктом злочину (ч. 1 ст. 11 КК України) [22]. Таке покарання призначає суд у порядку кримінального провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК). З огляду на те, що настання кримінальної відповідальності для поліцейських патрульної поліції пов'язане з виконанням ними своїх службових обов'язків, перша характеризується певною подвійністю: поліцейський патрульної поліції може бути притягнутий до юридичної відповідальності як фізична особа (загальні злочини) та як службова особа.

Притягнення поліцейського патрульної поліції до кримінальної відповідальності за вчинене ним правопорушення під час виконання своїх службових обов'язків має свої особливості, які випливають з аналізу норм Загальної частини КК України, а саме:

1) якщо поліцейський вчинить злочин під час виконання службового обов'язку, судом це буде розцінюватися як обставина, що обтяжує відповідальність (п. 4 ч. 1 ст. 67 КК України) [22];

2) поліцейський, який вчинив злочин згідно зі ст. 54 КК України, може бути позбавлений спеціального звання, якщо це бути передбачено у вироку суду [22];

3) поліцейський, який скоїв злочин, може бути позбавлений права обіймати певні посади в поліції або взагалі проходити службу в поліції чи інших правоохоронних органах строком від двох до п'яти років. Така санкція може бути застосована до поліцейського у вигляді як основного, так і додаткового покарання, а за злочини, передбачені Законом України «Про очищення влади» [23] – виключно як додаткове покарання, строком на п'ять років (ст. 55 КК України) [22];

4) поліцейському як працівнику правоохоронних органів [24, с. 4, 72–75], згідно з положенням ч. 2 ст. 57 КК України, не може бути призначене покарання у вигляді виправних робіт [22];

5) особлива частина КК України містить склади злочинів, які передбачають наявність спеціальних суб'єктів правопорушень, до кола яких у ст. 364 («Зловживання владою або службовим становищем»), ст. 365 («Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу») та ч. 2 ст. 370 («Провокація підкупу») КК України, разом з іншими спеціальними суб'єктами віднесено і поліцейських, зокрема поліцейських патрульної поліції як службових осіб (ст. 364 КК України), так і працівників правоохоронних органів (ст. 365 і ч. 2 ст. 370 КК України) [22].

У науці адміністративного права вчені по-різному визначають дефініцію «адміністративна відповідальність». Так, В.К. Колпаков вважає, що «адміністративна відповідальність – це примусове, з додержанням встановленої процедури, застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку заходів впливу, які виконані правопорушником» [25, с. 76]. С.М. Алфьоров і С.В. Ващенко так визначають адміністративну відповідальність: «різновид правової відповідальності, специфічна форма негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів на відповідну категорію протиправних проявів (передусім адміністративних проступків), згідно з якою особи, що скоїли ці правопорушення, повинні дати відповідь перед повноваженим державним органом за свої неправомірні дії і понести за це адміністративні стягнення в установлених законом формах і порядку» [26, с. 82]. Д.М. Лук'янець, який у своєму монографічному дослідженні розглядає інститут адміністративної відповідальності, дійшов висновку про те, що «адміністративна відповідальність являє собою механізм реалізації в адміністративному порядку санкції правової норми, яка має форму стягнення» [27, с. 11].

Адміністративна відповідальність відрізняється від кримінальної насамперед тяжкістю санкцій, які можуть бути застосовані до правопорушника: вони є менш негативними, ніж санкції, передбачені кримінальним правом, з огляду на те, що сам злочин відрізняється від адміністративного правопорушення тим, що останній є суспільно шкідливим діянням, тоді як злочин – це суспільно небезпечне діяння. Отже, адміністративна відповідальність настає для поліцейських за вчинення адміністративних правопорушень, яким визнається «протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність» [28].

Особливості, пов'язані із притягненням поліцейських патрульної поліції до адміністративної відповідальності, можна виокремити з аналізу положень ст. 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП):

1) поліцейський у разі вчинення ним адміністративного правопорушення, за загальним правилом, несе відповідальність за дисциплінарним статутом, винятком є правопорушення, передбачені:

– КУпАП (гл. 13-А, ст. ст. 42, 85, 122–124, 125, 182, 184–1, 185–6, 185–8, 195–5, 212–2, 212–5);
г) Митним кодексом України [29] (порушення митних правил);

2) до поліцейських не може бути застосовано такі види адміністративних стягнень: громадські роботи, виправні роботи й адміністративний арешт [28].

Отже, для поліцейських патрульної поліції адміністративним законодавством передбачений конкретний перелік правопорушень, за які вони можуть бути притягнені до адміністративної відповідальності, у всіх інших випадках вони будуть нести дисциплінарну відповідальність.

Під час аналізу юридичної відповідальності, до якої може бути притягнуто патрульну поліцію, варто розглянути і випадки, коли суб'єктом правопорушення буде не фізична особа – поліцейський патрульної поліції, а юридична – Департамент патрульної поліції, який є юридичною особою публічного права (п. 9 Положення про Департамент патрульної поліції, затверджене наказом Національної поліції України від 6 листопада 2015 р. № 73) [30]. Дослідження питання про притягнення Департаменту патрульної поліції як юридичної особи публічного права неможливе без надання характеристики останнім.

На думку В.І. Борисової, юридичні особи публічного права – це «публічно-правові утворення (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державні підприємства, державні установи тощо), що мають на меті державні інтереси, тобто визнані державою і забезпечені правом інтереси соціальної спільноти, задоволення яких слугує неодмінною умовою і гарантією її існування і розвитку» [31, с. 7–8]. Така юридична особа завжди має спеціальну правосдатність, тобто комплекс прав і обов'язків, які «відповідають цілям і завданням її діяльності. Обсяг правосдатності юридичних осіб публічного права визначається в спеціальних нормативно-правових актах про ці особи, а також в їхніх засновницьких документах» [32, с. 31]. Тому варто погодитися з І.О. Гавриловою, яка у своєму дослідженні доходить висновку, що «юридичні особи є реальними суб'єктами адміністративного правопорушення, а статистичні дані підтверджують факт застосування до них заходів адміністративної відповідальності» [33, с. 72]. Підтверджують наведену думку також непоодинокі статті КУпАП, положення яких містять пряму вказівку на суб'єкта правопорушення, яким може бути юридична особа. Зокрема, у ст. 27 КУпАП передбачено, що «штраф є грошовим стягненням, що накладається на громадян, посадових та юридичних осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених цим Кодексом та іншими законами України» [28]. Проте законодавчо питання щодо притягнення юридичної особи (як приватного, так і публічного права) до адміністративної відповідальності визначені здебільшого фрагментарно, без можливості виокремлення зрозумілого правового механізму її реалізації. Тому в контексті адміністративно-деліктних норм КУпАП ми можемо констатувати наявність норми, яка передбачає можливість притягнення Департаменту патрульної поліції до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень за ст. 14–2 КУпАП («адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі (за допомогою технічних засобів, що дають змогу здійснювати фотозйомку або відеозапис та функціонують згідно із законодавством про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах), несуть юридичні та фізичні особи, за якими зареєстровано транспортний засіб» [28]), за умови наявності на матеріальному балансі Департаменту патрульної поліції службових транспортних засобів.

Патрульна поліція як юридична особа публічного права буде нести відповідальність за збитки та шкоду, завдані фізичним та юридичним особам у зв'язку із протиправною діяльністю патрульних поліцейських. Така відповідальність за змістом є цивільно-правовою. Так, саме ст. 16 Цивільного кодексу України (ЦК України) [34] відшкодування збитків та інші способи компенсації моральної (немайнової) шкоди та майнової шкоди визначені як способи захисту цивільних прав та інтересів осіб. У ст. 22 ЦК України визначено зміст та способи відшкодування майнових збитків, а у ст. 23 – моральної шкоди.

Варто зазначити, що можливість компенсації збитків та шкоди Департаментом патрульної поліції впливає, зокрема, як із норм матеріального адміністративного права, так і з адміністративно-процесуальних норм. За приклад першого випадку можна навести такі положення:

– ч. 3 ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію», а саме: «Держава відповідно до закону відшкодовує шкоду, завдану фізичній або юридичній особі рішеннями, дією чи бездіяльністю органу або підрозділу поліції, під час здійснення ним своїх повноважень» [13];

– ст. 68 Закону України «Про запобігання корупції»: «Збитки, шкода, завдані фізичній або юридичній особі внаслідок незаконних, рішень, дій або бездіяльності суб'єкта, який здійснює заходи щодо запобігання і протидії корупції¹, відшкодовуються з державного бюджету України в установленому законом порядку <...>» [35];

Що стосується адміністративно-процесуальних норм, то можемо звернутися до п. 6 ч. 2 ст. 245 Кодексу адміністративного судочинства України [36], відповідно до якого в разі задоволення позову адміністративний суд може ухвалити рішення про стягнення з відповідача – суб'єкта владних повноважень коштів на компенсацію шкоди, завданої його протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю.

Питання дисциплінарної відповідальності поліцейських патрульної поліції нами розглянуті в межах окремого дослідження.

Висновки. Юридична відповідальність як елемент адміністративно-правового статусу патрульної поліції має низку особливостей. Серед них на увагу заслуговують отримані нами висновки щодо питань притягнення поліцейських патрульної поліції до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності; настання для поліцейських патрульної поліції дисциплінарної негативної та позитивної відповідальності тощо.

Ключові особливості юридичної відповідальності патрульної поліції України можуть бути визначені за умови з'ясування її змісту, який має чітко виражений дуалістичний характер, тобто виражається на двох рівнях:

1) на першому рівні юридична відповідальність патрульної поліції проявляється в її настанні для Департаменту патрульної поліції як юридичної особи публічного права – в адміністративній та цивільно-правовій відповідальності;

2) на другому рівні юридичній відповідальності підлягає патрульний поліцейський, який є як представником держави (поліцейський), так і працівником (посадова службова особа) юридичної особи публічного права (Департаменту патрульної поліції чи його територіального підрозділу), а саме: кримінальний, адміністративний, дисциплінарний та цивільно-правовий відповідальності.

Отже, до особливостей юридичної відповідальності патрульної поліції, що впливають з її змісту, можуть бути віднесені такі:

– відповідальність Департаменту патрульної поліції нерозривно пов'язана із притягненням її працівника (поліцейського) до індивідуальної відповідальності (цивільно-правової та/або дисциплінарної), тобто є «консолідованою» відповідальністю;

– цивільно-правова відповідальність патрульного поліцейського завжди буде мати регресивний характер;

– дисциплінарна відповідальність може як бути основним видом відповідальності патрульного поліцейського, так і мати «наслідковий» (другорядний) характер, а саме: 1) дисциплі-

¹ Згідно зі ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», органи Національної поліції віднесені, зокрема, до спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції. У свою чергу, патрульна поліція є функціональною складовою частиною Національної поліції згідно зі ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію», а Департамент патрульної поліції являє собою міжрегіональний територіальний орган Національної поліції відповідно до Положення про Департамент патрульної поліції.

нарна відповідальність – як наслідок набрання чинності рішенням суду про притягнення особи (поліцейського) до кримінальної чи адміністративної відповідальності; 2) дисциплінарна відповідальність – як консолідована відповідальність у разі притягнення Департаменту патрульної поліції до адміністративної відповідальності.

Дослідження питань юридичної відповідальності патрульної поліції України лише підкреслили значущість та складність її адміністративно-правового статусу, що актуалізує необхідність подальшого вивчення останнього.

Список використаних джерел:

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1935. Т. 2. 742 с.
2. Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід (голова) та інші; Акад. наук УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. К.: Наук. думка, 1970–1980. Т. 1. К., 1970. 799 с.
3. Андрущенко А.І., Рябець І.М. Соціальна відповідальність: теоретико-методологічний аспект аналізу. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. 2009. № 844. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. Вип. 23. С. 133–135.
4. Гришук В.К. Соціальна відповідальність: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 152 с.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Харків: Консум, 2006. 477 с.
6. Сакали М.Я. Правова природа юридичної відповідальності за вчинення податкових правопорушень. Актуальні проблеми держави і права. 2010. С. 91–95.
7. Плахотный А.Ф. Проблемы социальной ответственности. К., 1981. 191 с.
8. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства: учебник. М., 1999. 552 с.
9. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
10. Липинский Д.А. Проблемы юридической ответственности. К., 2005. 456 с.
11. Лук'янець Д.М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку: монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАН України, 2001. 220 с.
12. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 2 липня 2015 р. № 796. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15>.
13. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580–VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № № 40–41. Ст. 379.
14. Шульга А.М. Об'єктивно протиправне діяння, об'єктивно правомірне поведінка. Форум права. 2012. № 3. С. 846–849. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
15. Загальна теорія держави і права: підручник / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
16. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави та права: підручник. К.: Кондор, 2005. 609 с.
17. Волинка К.Г. Теорія держави і права: навчальний посібник. К.: МАУП, 2003. 240 с.
18. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства: учебник для юридических ВУЗов и факультетов. М., 1999. 552 с.
19. Рабінович П.М. Основы общей теории права та держави: навчальний посібник. Львів: Край, 2007. 192 с.
20. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Х.: Право, 2010. 456 с.
21. Лейкина Н.С. Личность преступника и уголовная ответственность. Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. 132 с.
22. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № № 25–26. Ст. 131.
23. Про очищення влади: Закон України від 16 вересня 2014 р. № 1682–VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 44. Ст. 2041.
24. Бурбика М.М., Уткіна М.С. Судові та правоохоронні органи (у схемах і таблицях): навчальний посібник. Суми: Сумський державний університет, 2016. 123 с.
25. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність: навчальний посібник. К.: Юрінком-Інтер, 2008. 256 с.
26. Алфьоров С.М., Ващенко С.В., Долгополова М.М., Купін А.П. Адміністративне право: Загальна частина: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.

27. Лук'янець Д.М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми правореалізації: автореф. дис. ... докт. юрид. наук; 12.00.07. К., 2007. 35 с.
28. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
29. Митний кодекс України: Закон від 13 березня 2012 р. № 4495-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № № 44–48. Ст. 552.
30. Положення про Департамент Патрульної поліції: наказ Національної поліції України від 6 листопада 2015 р. № 73. URL: http://patrol.police.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/Polozhennya_DPP_zi_zminamy_vid_31_10_16.pdf.
31. Борисова В.І. До проблеми участі публічних юридичних осіб в цивільних правовідносинах. Трансформація ринкових відносин в Україні: організаційно-правові та економічні проблеми: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2003 р.). Одеса : Астропринт, 2003. С. 7–11.
32. Зубар В.М. Співвідношення понять «юридична особа публічного права» та «юридична особа приватного права». Актуальні проблеми держави і права. 2008. Вип. 41. С. 30–33.
33. Гаврилова І.О. Юридичні особи як суб'єкти адміністративної відповідальності. Юридичний вісник. 2016. № 2 (39). С. 68–74.
34. Цивільний кодекс України: Закон від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № № 40–44. Ст. 356.
35. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 2056.
36. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № № 35–37. Ст. 446.

УДК 346.1

ШУМІЛО О.М.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕЧНОСТІ ЗАСОБІВ ОСОБИСТОЇ ГІГІЄНИ ТА КОСМЕТИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті представлений розгорнутий нормативно-правовий аналіз стану законодавства України, яке регулює забезпечення безпечності засобів особистої гігієни та косметичної продукції в Україні.

Ключові слова: *безпечність продукції, нехарчова продукція, косметична продукція, стандартизація, технічний регламент.*

В статье представлен развёрнутый нормативно-правовой анализ состояния законодательства Украины, которое регулирует обеспечение безопасности средств личной гигиены и косметической продукции в Украине.

Ключевые слова: *безопасность продукции, непищевая продукция, косметическая продукция, стандартизация, технический регламент.*

The article presents a detailed legal analysis of the state of Ukrainian legislation that regulates the provision of safety of personal hygiene and cosmetic products in Ukraine.

Key words: *safety of products, non-food products, cosmetic products, standardization, technical regulations.*

Вступ. Сьогодні хімічні речовини використовуються щодня, всюди та кожним із нас на роботі і вдома. Товари широкого вжитку можуть містити хімічні речовини, небезпечні для здоров'я людей і навколишнього середовища. Найбільш поширеними у побуті серед товарів, які штучно виготовляються з хімічних речовин, є косметика та засоби особистої гігієни, іграшки, побутові і мийні засоби, текстиль, будівельні матеріали.

Скорочення використання небезпечних хімічних речовин у товарах є одним із головних завдань у досягненні сталого розвитку. Зниження ризиків впливу хімікатів на здоров'я та навколишнє середовище часто є предметом законодавчих заходів і заходів із регулювання ризиків. З кожним роком все більшого значення набувають наукові дані про небезпечний вплив хімікатів, що містяться у товарах повсякденного вжитку.

Косметична продукція та засоби особистої гігієни є найбільш поширеними у повсякденному житті хімічними товарами. До них належать речовини або препарати, що контактують із будь-якою частиною поверхні тіла людей або зубами, слизовою оболонкою порожнини рота винятково з метою чистки, ароматизації, зміни зовнішнього вигляду, захисту, підтримки у доброму стані, усунення запаху тіла за винятком тих випадків, коли очищення, ароматизація, зміна, збереження і коректування спрямовані на лікування або запобігання хворобам. Тому вирішення питання зниження ризиків впливу хімікатів на здоров'я людей і навколишнє середовище набуває особливої важливості.

Постановка завдання. Незважаючи на численні зміни у вітчизняному законодавстві України, питання зниження ризиків впливу хімікатів на здоров'я людей і навколишнє середовище залишається невирішеним у повному об'ємі.

Метою статті є аналіз сучасного стану законодавства України в галузі зниження ризиків впливу хімікатів на здоров'я людей і навколишнє середовище.

Результати дослідження. Чинне законодавство України у сфері безпечності засобів особистої гігієни та косметичної продукції базується, перш за все, на Законі України «Про захист прав споживачів» [1], який регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності, встановлює права споживачів, а також визначає механізм їх захисту й основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів. Закон визначає, що безпека продукції – відсутність будь-якого ризику для життя, здоров'я, майна споживача і навколишнього природного середовища за звичайних умов використання, зберігання, транспортування, виготовлення й утилізації продукції.

До законодавства, яке регламентує безпечність засобів особистої гігієни та косметичної продукції, слід також віднести Цивільний [2] і Господарський [3] кодекси України.

Якщо косметична продукція становить ризик для здоров'я людини, розповсюджувачі повинні негайно повідомити про це відповідальну особу й орган ринкового нагляду, вказавши детальну інформацію, зокрема про невідповідність і коригувальні заходи відповідно до положень Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» [4]. Цей законодавчий акт встановлює правові й організаційні засади здійснення державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції – діяльність органів доходів і зборів із забезпечення відповідності продукції, що ввозиться на митну територію України для вільного обігу, встановленим вимогам, а також забезпечення відсутності загрози від такої продукції суспільним інтересам.

Закон України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» [5] установлює правові й організаційні засади введення в обіг в Україні нехарчової продукції і забезпечення її безпечності. Під безпечною нехарчовою продукцією слід розуміти будь-яку продукцію, яка за звичайних або обґрунтовано передбачуваних умов використання (у т. ч. щодо строку служби та за необхідності введення в експлуатацію – вимог стосовно встановлення і технічного обслуговування) не становить жодного ризику чи становить лише мінімальні ризики, зумовлені використанням такої продукції, які вважаються прийнятними і не створюють загрози суспільним інтересам, з урахуванням: характеристик продукції, у т. ч. її складу, упаковки, вимог щодо встановлення і технічного обслуговування; впливу продукції на іншу продукцію, якщо вона використовуватиметься разом із нею; попереджень, що містяться на етикетці продукції, в інструкції з її використання та знищення, а також в іншій інформації стосовно продукції; застережень щодо споживання чи використання продукції певними категоріями населення (дітьми, вагітними жінками, людьми похилого віку тощо).

Згідно із зазначеним нормативно-правовим актом забезпечення безпечності продукції – це комплекс заходів, що вживаються виробниками, розповсюджувачами, органами державного рин-

кового нагляду з метою забезпечення відповідності продукції, що введена в обіг на ринку України, загальній вимозі щодо безпечності нехарчової продукції. А під небезпечною нехарчовою продукцією слід розуміти будь-яку продукцію, що не відповідає визначенню терміна «безпечна нехарчова продукція».

Декрет КМ України «Про стандартизацію і сертифікацію» [6] визначає правові й економічні основи систем стандартизації та сертифікації, встановлює організаційні форми їх функціонування на території України. Сертифікація продукції в державній системі сертифікації поділяється на обов'язкову та добровільну.

Сертифікація продукції в державній системі сертифікації здійснюється призначеними для цього органами з сертифікації – підприємствами, установами й організаціями з метою: запобігання реалізації продукції, небезпечної для життя, здоров'я та майна громадян і навколишнього природного середовища; сприяння споживачеві в компетентному виборі продукції; створення умов для участі суб'єктів підприємницької діяльності в міжнародному економічному, науково-технічному співробітництві та міжнародній торгівлі.

Закон України «Про стандартизацію» [7] у ч. 1 ст. 4 передбачає, що метою стандартизації в Україні є: 1) забезпечення відповідності об'єктів стандартизації своєму призначенню; 2) керування різноманітністю, застосовністю, сумісністю, взаємозамінністю об'єктів стандартизації; 3) забезпечення раціонального виробництва шляхом застосування визнаних правил, настанов і процедур; 4) забезпечення охорони життя та здоров'я; 5) забезпечення прав та інтересів споживачів; 6) забезпечення безпечності праці; 7) збереження навколишнього природного середовища й економія всіх видів ресурсів; 8) усунення технічних бар'єрів у торгівлі та запобігання їх виникненню, підтримка розвитку і міжнародної конкурентоспроможності продукції.

Застосування національних стандартів і кодексів усталеної практики в Україні передбачено ст. 23 Закону України «Про стандартизацію». Так, національні стандарти та кодекси усталеної практики застосовуються безпосередньо чи шляхом посилання на них в інших документах. Вони застосовуються на добровільній основі, крім випадків, коли обов'язковість їх застосування встановлена нормативно-правовими актами. Національний орган стандартизації забезпечує розміщення на офіційному веб-сайті текстів національних стандартів і кодексів усталеної практики, обов'язковість застосування яких установлена нормативно-правовими актами, не пізніше ніж за 30 календарних днів із дня офіційного опублікування таких актів із безоплатним доступом до зазначених національних стандартів і кодексів усталеної практики.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва, враховуючи особливості таких сфер, визначає порядок застосування національних стандартів і кодексів усталеної практики для забезпечення потреб оборони України відповідно до покладених на нього завдань.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про визначення державного підприємства, яке виконує функції національного органу стандартизації» [8] передбачено, що функції національного органу стандартизації виконує державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» (ДП «УкрНДНЦ», www.ukrndnc.org.ua). З 10 жовтня 2012 р. ДП «УкрНДНЦ» розпочало розповсюдження електронних копій нормативних документів у сфері стандартизації України. Таким чином, законодавство передбачає обов'язкове розміщення державних стандартів із безоплатним доступом до них, а державна установа ДП «УкрНДНЦ» пропонує їх придбати.

Запроваджено два рівні стандартизації залежно від суб'єкта стандартизації, який приймає стандарти:

- національні стандарти, прийняті національним органом стандартизації;
- стандарти і технічні умови, прийняті підприємствами, установами й організаціями.

Скасовується галузева стандартизація, у зв'язку з чим протягом п'ятнадцяти років центральні органи виконавчої влади мають право у відповідних сферах діяльності та в межах своїх повноважень перевіряти, переглядати свої галузеві стандарти з метою переведення їх на національний рівень або на рівень підприємств чи скасування. Також відповідно до Закону України «Про стандартизацію»: не допускається погодження проектів національних стандартів із державними органами; скасовується державна реєстрація технічних умов і не допускається встановлення будь-яких правил, пов'язаних із розробленням стандартів і технічних умов підприємств; скасовано обов'язковість застосування національних стандартів.

Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» [9] визначає правові й організаційні засади розроблення, прийняття та застосування технічних регламентів і передбаче-

них ними процедур оцінки відповідності, а також здійснення добровільної оцінки відповідності. Він регулює відносини, що виникають у зв'язку з розробленням і прийняттям технічних регламентів і передбачених ними процедур оцінки відповідності, їх застосуванням стосовно продукції, яка вводиться в обіг, надається на ринку або вводиться в експлуатацію в Україні, а також здійсненням добровільної оцінки відповідності.

Дія цього Закону поширюється на всі види продукції, за винятком: виробів мистецтва й унікальних виробів народного художнього промислу; предметів колекціонування й антикваріату.

Дія цього Закону не поширюється на: санітарні та фітосанітарні заходи; оцінку відповідності якості зерна та продуктів його переробки, насіння та садивного матеріалу згідно із законами України «Про зерно та ринок зерна в Україні», «Про насіння і садивний матеріал»; оцінку відповідності колісних транспортних засобів і їх частин; оцінку відповідності сільськогосподарських і лісогосподарських тракторів, їх причепів і змінного причіпного обладнання, систем, складових частин та окремих технічних вузлів; заходи щодо державної експертизи у сферах криптографічного та технічного захисту інформації; обов'язкову оцінку відповідності послуг.

Обов'язкова оцінка відповідності послуг здійснюється згідно із законодавством.

Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» будується на презумпції відповідності припущення, яке визнається достовірним, поки не буде доведено інше, про те, що продукція, пов'язаний із нею процес або метод виробництва чи інший об'єкт відповідає вимогам відповідного технічного регламенту, що визначені в ньому, а орган з оцінки відповідності відповідає спеціальним вимогам до призначених органів з оцінки відповідності чи визнаних незалежних організацій. Під технічним регламентом слід розуміти нормативно-правовий акт, у якому визначено характеристики продукції або пов'язані з ними процеси та методи виробництва, включаючи відповідні процедурні положення, додержання яких є обов'язковим. Він може також включати або виключно стосуватися вимог до термінології, позначень, пакування, маркування чи етикетування тією мірою, якою вони застосовуються до продукції, процесу або методу виробництва.

Відповідно до ст. 4, 14, 18 Закону України «Про державну статистику» [10], п. 4 Положення про Державну службу статистики України [11], враховуючи положення ст. 80, 81, 95 Цивільного кодексу України [12], ч. 8 ст. 19 та ст. 55 Господарського кодексу України, з метою подальшого вдосконалення державних статистичних спостережень зі статистики внутрішньої торгівлі й отримання повної, всебічної та об'єктивної статистичної інформації Державною службою статистики України було затверджено форми державних статистичних спостережень № 1-торг (місячна) «Звіт про товарооборот торгової мережі» та № 3-торг (квартальна, річна) «Звіт про продаж і запаси товарів у торгівій мережі» [13]. Відповідно до переліку товарів, які належать до товарних груп форми № 3-торг (квартальна, річна), слід звітуватися про продаж і запаси непродовольчих товарів, у т. ч. продаж товарів, які вироблені на території України (у тис. грн) та про запаси товарів у торгівій мережі та на складах на кінець звітного року (у тис. грн). Під звітність підпадають товари парфумерно-косметичні, до яких віднесено: мило, речовини і засоби поверхнево-активні органічні, що використовують як мило; папір, вата, повсть, фетр і матеріали неткані, просочені або покриті милом чи мийним засобом (ця підкатегорія включає засоби для особистої гігієни); парфуми та воду туалетну; засоби для макіяжу губ і очей; засоби для манікюру та педикюру; пудру косметичну і туалетну; засоби косметичні для макіяжу чи догляду за шкірою (у т. ч. засоби сонцезахисні та для засмаги), н. в. і. у. [14]; шампуні, лаки для волосся, засоби для тривалої завивки чи випрямлення волосся; лосьйони та засоби для догляду за волоссям інші, н. в. і. у.; засоби для гігієни ротової порожнини і зубів (у т. ч. пасти та порошки фіксуючі для зубних протезів), нитки зубні.

Таким чином, органи державної влади здійснюють дієвий контроль за наявністю парфумерно-косметичних товарів у торгівельній мережі та контролюють наявність їх залишків.

Постановою КМ України «Про визначення сфер діяльності, в яких центральні органи виконавчої влади здійснюють функції технічного регулювання» [15] затверджено перелік сфер діяльності, в яких центральні органи виконавчої влади здійснюють функції технічного регулювання відповідно до ст. 5 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності».

МОЗ України як один із центральних органів виконавчої влади має здійснювати функції технічного регулювання у сфері створення, виробництва, контролю якості та реалізації косметичної продукції.

Технічне регулювання в сфері обігу косметичної продукції в Україні може змінитися з моменту впровадження у національне законодавство Технічного регламенту на косметичну продукцію та запровадження європейського підходу до здійснення контролю та нагляду за вже виго-

товленою продукцією, тобто перенесення його зі стадії виробництва на стадію введення її в обіг на ринку, що дає змогу суттєво зменшити втручання державних органів у діяльність суб'єктів господарювання.

Аналіз обігу косметичної продукції в Україні свідчить про наявність значної кількості проблем у сфері виробництва та реалізації безпечної для споживача косметичної продукції, оскільки чинні вимоги щодо її безпечності не відповідають європейському законодавству і не сприяють вільному переміщенню продукції з України на європейські ринки.

Таким чином, зазначені вище проблеми будуть вирішені шляхом розроблення та прийняття проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Технічного регламенту на косметичну продукцію», що дозволить запровадити в Україні норми щодо безпеки косметичної продукції відповідно до вимог нормативно-правових актів Європейського Союзу.

Згідно з Наказом Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики України «Про затвердження робочої програми розроблення технічних регламентів на період до 2020 р.» [16], на виконання ст. 19 Закону України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» [17], який втратив чинність 10 лютого 2016 р., та розпорядженням КМ України «Про затвердження плану першочергових заходів щодо реформування системи технічного регулювання» [18] у четвертому кварталі 2015 р. МОЗ України мало розробити Технічний регламент щодо безпечності косметичної продукції на основі Регламенту (ЄС) № 1223/2009 Європейського Парламенту та Ради від 30 листопада 2009 р. на косметичну продукцію.

Наказом Мінекономрозвитку України «Про внесення зміни до робочої програми розроблення технічних регламентів на період до 2020 р.» [19] було підтверджено термін розробки Технічного регламенту на косметичну продукцію на кінець четвертого кварталу 2015 р.

МОЗ України запропонувало для громадського обговорення проект постанови КМ України «Про затвердження Технічного регламенту на косметичну продукцію». Повідомлення про оприлюднення «До проекту постанови КМ України «Про затвердження Технічного регламенту на косметичну продукцію»», проект регуляторного акта, аналіз регуляторного впливу та пояснювальна записка були розміщені на офіційному веб-сайті МОЗ України у грудні 2015 р.

На публічне обговорення виносився проект Постанови КМ України «Про затвердження Технічного регламенту на косметичну продукцію», а також Аналіз регуляторного впливу до проекту Постанови КМ України «Про затвердження Технічного регламенту на косметичну продукцію». Останній містить у собі такі складові частини:

1. Опис проблеми, яку необхідно розв'язати шляхом державного регулювання.
2. Цілі державного регулювання.
3. Визначення й оцінка альтернативних способів досягнення визначених цілей.
4. Механізми та заходи, що пропонуються для розв'язання проблеми.
5. Можливість досягнення визначених цілей у разі прийняття регуляторного акта.
6. Очікувані результати від прийняття регуляторного акта. Аналіз вигод і витрат.
7. Строк дії регуляторного акта.
8. Показники результативності регуляторного акта.
9. Заходи для відстеження результативності акта.

Відповідно до Плану розроблення технічних регламентів на 2016 р. [20] Технічний регламент на косметичну продукцію [21] мав бути розроблений МОЗ України як відповідальним органом за його розроблення [22].

Прийняття проекту Технічного регламенту на косметичну продукцію необхідне для забезпечення реалізації національної політики України, узгодженої з концепцією ВООЗ щодо охорони здоров'я громадян України, приведення українського законодавства у відповідність до зобов'язань України щодо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і створення правової бази ринкової економіки згідно з нормою права, а саме: забезпечення споживачів безпечними й ефективними косметичними продуктами; захист внутрішнього ринку від недоброякісних косметичних продуктів, що не відповідають вимогам безпеки й ефективності; забезпечення конкурентоспроможності та визнання вітчизняної продукції; запровадження процедури підтвердження відповідності косметичної продукції безпеці й ефективності; встановлення основних принципів і вимог до виробництва і впровадження в обіг косметичної продукції; визначення прав та обов'язків суб'єктів господарювання щодо виробництва безпечних та ефективних косметичних продуктів; визначення повноважень органів державної виконавчої влади щодо здійснення державної політики у сфері обігу косметичної продукції; адаптація національного законодавства у сфері обігу косметичної продукції до вимог європейського.

Аналізуючи сферу інтересів громадян під час прийняття Технічного регламенту на косметичну продукцію, слід зазначити, що вони можуть очікувати на такі позитивні зміни: покращення показників безпеки й ефективності косметичної продукції; зменшення кількості неприємних випадків від застосування небезпечних косметичних продуктів; покращення загального стану здоров'я населення; збільшення кількості робочих місць.

Негативним наслідком може бути підвищення цін на косметичну продукцію.

Список використаних джерел:

1. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р. за № 1023-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 30. Ст. 379.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. за № 435-IV. Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 461.
3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. за № 436-IV. Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 462.
4. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції: Закон України від 02 грудня 2010 р. за № 2735-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 21. Ст. 144.
5. Про загальну безпечність нехарчової продукції: Закон України від 02 грудня 2010 р. за № 2736-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 22. Ст. 145.
6. Про стандартизацію і сертифікацію: Декрет КМ України від 10 травня 1993 р. за № 46-93. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 27. Ст. 289.
7. Про стандартизацію: Закон України від 05 червня 2014 р. за № 1315-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 31. Ст. 1058.
8. Про визначення державного підприємства, яке виконує функції національного органу стандартизації: Розпорядження КМ України від 26 листопада 2014 р. за № 1163-р. Офіційний вісник України. 2014. № 97. Ст. 2815.
9. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15 січня 2015 р. за № 124-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 14. Ст. 96.
10. Про державну статистику: Закон України від 17 вересня 1992 р. за № 2614-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 43. Ст. 608.
11. Про затвердження Положення про Державну службу статистики України: Постанова КМ України від 23 вересня 2014 р. за № 481. Офіційний вісник України. 2014. № 78. Ст. 2237.
12. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. за № 435-IV. Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 461.
13. Про затвердження форм державних статистичних спостережень № 1-торг (місячна) «Звіт про товарооборот торгової мережі» та № 3-торг (квартальна, річна) «Звіт про продаж і запаси товарів у торгівій мережі»: Наказ Державної служби статистики України від 11 грудня 2015 р. за № 355. Ліга: Закон. 1 файл. FN016029.LHT.
14. Не введені в інші угруповання.
15. Про визначення сфер діяльності, в яких центральні органи виконавчої влади здійснюють функції технічного регулювання: Постанова КМ України від 16 грудня 2015 р. за № 1057. Офіційний вісник України. 2015. № 102. Ст. 3519.
16. Про затвердження робочої програми розроблення технічних регламентів на період до 2020 р.: Наказ Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики України від 14 грудня 2010 р. за № 567. Ліга: Закон. 1 файл. fin77353.LHT.
17. Про технічні регламенти та процедури оцінки відповідності: Закон України від 01 грудня 2005 р. за № 3164-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 12. Ст. 101.
18. Про затвердження плану першочергових заходів щодо реформування системи технічного регулювання: Розпорядження КМ України від 19 травня 2010 р. за № 1070-р. Урядовий кур'єр. 2010. № 93.
19. Про внесення зміни до робочої програми розроблення технічних регламентів на період до 2020 р. [не було опубліковано]: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 01 квітня 2015 р. за № 323. Ліга: Закон. 1 файл. ME150296.LHT.
20. Про затвердження плану розроблення технічних регламентів на 2016 р.: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 14 квітня 2016 р. за № 686. Ліга: Закон. 1 файл. ME160460.LHT.
21. Про затвердження Технічного регламенту на косметичну продукцію (неофіційний текст): Проект Постанови КМ України від 15 грудня 2015 р. Ліга: Закон. 1 файл. nt2001.LHT.
22. Про затвердження Технічного регламенту на косметичну продукцію (неофіційний текст): Проект Постанови КМ України від 15 грудня 2015 р. Ліга: Закон. 1 файл. nt2001.LHT.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.9(477)

АНДРІЯШЕВСЬКА М.С.

**СУЧАСНЕ МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРО ЗАПОБІГАННЯ
ВЧИНЕННЮ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДІТЕЙ**

У межах науково-правничої статті автор актуалізував, навів, розглянув, проаналізував та оцінив зміст комплексу сучасних предметно-регулятивних міжнародно-правових норм про запобігання вчиненню злочинів проти дітей.

Ключові слова: сучасне міжнародне право, діти, дитяча віктимність, злочини проти дітей, запобігання вчиненню злочинів проти дітей.

В рамках данної науково-правової статті автор актуалізував, привел, рассмотрел, проанализировал и оценил содержание комплекса современных предметно-регулятивных международно-правовых норм о предотвращении совершения преступлений против детей.

Ключевые слова: современное международное право, дети, детская виктимность, преступления против детей, предупреждение совершения преступлений против детей.

Within the given law study the author actualized, presented, considered, analyzed and appreciated the content of the present subject-matter international law provisions' complex concerning measures for preventing the crimes against children.

Key words: present international law, children, childish victimity, crimes against children, preventing crimes against children.

Вступ. Загальнопринятною, невід'ємною, необхідною та виправданою складовою частиною всеохоплюючої, далекоглядної, послідовної й ефективної політики боротьби зі злочинами проти дітей є комплекс спеціальних профілактичних, попереджувальних заходів та дій стратегічного та тактичного характеру, спрямованих саме на запобігання вчиненню таких злочинів.

Сьогодні, з огляду на вражаючі, фундаментальні та перспективні досягнення вітчизняної та закордонної дитячої криминології, віктимології, соціології, психології та педагогіки, немає особливої потреби детально розкривати та доводити наявність об'єктивних, очевидних чинників та характерних рис, що свідчать про фундаментальну соціально-вікову, фізично-вікову та психологічно-вікову вразливість та незрілість дітей як потенційних та/або фактичних жертв кримінальних злочинів.

Однак, попри вказані науково-теоретичні досягнення та відповідні, суто практичні супровідні результати та загальносвітову нормативізацію невідоротної кримінальної відповідальності за потенційне та/або фактичне вчинення злочинів проти дітей, останні й досі залишаються одним із надзвичайно доступних, привабливих і поширених об'єктів для вчинення цілої низки протиправних діянь різного характеру та ступеня тяжкості.

Базовими чинниками й основними характерними рисами комплексної вразливості дітей як жертв кримінальних злочинів є, безумовно, їхні фізична слабкість, безпомічність та психоемоційна нестійкість. Проявами таких дитячих показників є схильність дітей до надмірної, небезпечної довірливості, розгубленості, перебільшеного відчаю, страху, стресу тощо.

До того ж, як відомо, саме досвід та наслідки перебування жертвою злочину накладає на дитину глибоку та подекуди, на жаль, невиліковну протягом усього її подальшого життя соціаль-

ну, психологічну й іноді і суто фізичну травму. Дитина, будучи найбільшою соціальною цінністю будь-якого суспільства, ставши одного разу жертвою кримінального злочину, може зазнати певної, іноді і суттєвої та незворотної, десоціалізації, психологічної (психічної) фрустрації та, безумовно, і власної криміналізації.

Тому саме запобігання вчиненню злочинів проти дітей здається та, безперечно, і є не менш важливим та актуальним напрямом боротьби зі вчиненням злочинів проти дітей, ніж притягнення правопорушників до кримінальної відповідальності.

Варто зазначити, що всебічне забезпечення й ефективний захист основоположних прав і свобод дітей, повсякчасне попередження будь-якого стороннього порушення та/або того чи іншого незаконного обмеження таких прав і свобод, зокрема запобігання злочинам проти дітей, є однією з фундаментальних цілей загальноправової та кримінально-правової політики не лише окремих держав, але й всього міжнародного співтовариства.

Саме тому проблематика нормативізації завдань, принципів, орієнтирів, практичних заходів та очікуваних відчутних результатів імплементації політики запобігання скоєнню злочинів проти дітей є невід'ємним складником змісту відповідних предметно-тематичного розгляду й із забезпечення та захисту основоположних прав і свобод дітей.

У свою чергу, відповідні міжнародно-правові норми, стандарти, принципи та заходи містяться в цілій низці відомих, гласних, чинних міжнародних (глобальних та європейських) конвенцій, декларацій, рекомендацій, пактів, угод, договорів, планів дій, стратегій, програм тощо.

Постановка завдання. Отже, здійснення зазначеного предметно-тематичного розгляду й аналізу, а також заключна оцінка змісту відповідних предметно-регулятивних норм саме цих – як універсальних, так і спеціалізованих – функціонально-цілевих джерел сучасного міжнародного права і є єдиною метою нашого комплексного науково-правничого дослідження.

Результати дослідження. Весь наявний, сукупний комплекс відповідних міжнародно-правових норм, інститутів, принципів, стратегій, завдань, рекомендацій та заходів, які в широкому сенсі формують цілісну систему запобігання вчиненню кримінальних злочинів проти дітей, початково відтворюється на основі двох нормативно-правових складників фундаментального характеру.

По-перше, зазначений комплекс оперує системою фундаментальних, достатньо чітких та природних нормативізованих термінологічних понять та уявлень про дитину як таку та притаманні їй соціально-вікові, фізично-вікові та психологічно-вікові характерні риси. Так, у ст. 1 Конвенції про права дитини визначено, що дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-тирічного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [4].

У Преамбулі ж до Декларації прав дитини окремо та безспідставно зазначається, що дитина саме через її фізичну та розумову незрілість і вразливість потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту, до і після народження [1]. Так, Принцип 2 даної Декларації більш конкретно проголошує, що дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. Під час ухвалення із цією метою законів основною метою має бути найкраще забезпечення інтересів дитини.

Отже, безумовним є те, що заходи та дії з належного, спеціального правового захисту та спеціальної охорони дитини після її народження та, додамо від себе, у процесі її поступового дорослішання, передбачають і запобігання її віктимізації, тобто передбачають комплексне попередження вчинення кримінальних злочинів проти неї.

По-друге, системоутворювального, фундаментального значення набуває нормативізація змісту та важливості низки універсальних прав і свобод дитини, а також беззаперечного ціннісного імперативу щодо їх гарантування.

Згідно, наприклад, зі ст. ст. 3, 4 та 5 Загальної декларації прав людини, кожній людській особі незалежно від її віку гарантовано право на життя, свободу, особисту недоторканність, свободу від перебування в рабстві або в підневільному стані, свободу від тортур або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження і покарання [2].

Усі вказані, а також деякі інші універсальні права будь-якої людської особи, зокрема дитини, нормативно забезпечено також, наприклад, згідно з положеннями ст. ст. 2, 3, 4, 5, 9, 10 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (відомої як Європейська конвенція про права людини і основоположні свободи) [3]. Ці ж самі людські (і дитячі) права і свободи нормативізовано також у ст. ст. 6, 7, 8, 9, 18 та 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [6].

Універсальні права людини гарантовано дитині і згідно, наприклад, зі ст. ст. 6, 7, 8 та ін. Конвенції про права дитини (право на життя, здоровий розвиток, індивідуальність, громадянство, ім'я, сімейні зв'язки тощо) [4].

Необхідний нам предметно-тематичний, системний, нормоутворюючий аспект всіх наведених універсальних прав і свобод людини і, безумовно, дитини, логічно полягає в тому, що діти можуть стати жертвами таких кримінальних злочинів, як вбивство, нанесення тяжких, середніх та інших тілесних ушкоджень, незаконні вилучення та продаж внутрішніх органів, викрадення, работоргівля, незаконне переміщення та неповернення із-за кордону, трудова, рабська, зокрема сексуальна та/або порнографічна експлуатація, насильство, незаконне (насильницьке) вербування, фізичні та моральні знущання, приниження особистої гідності, примушення до вчинення незаконних дій, особистісна дискримінація на тій чи іншій підставі тощо.

Саме тому в Принципі 9 Декларації прав дитини і проголошено в узагальнюючому, підсумковому контексті, що дитина має бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості й експлуатації. Вона, тобто дитина, не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі [1].

Як ми бачимо, ніщо інше, як безпосереднє злочинне порушення наведених універсальних дитячих прав і свобод саме є безумовним кримінальним злочином, якому треба всіляко, системно, ефективно та комплексно запобігати, зокрема через зусилля всього міжнародного співтовариства.

Фундаментальне предметне значення в межах нашої теми, на наш погляд, має, наприклад, і універсальне право людини, а отже, дитини також, на соціальне забезпечення, яке гарантується положеннями ст. 22 Загальної декларації прав людини [2].

Аналогічне право дитини нормативізовано в Принципі 4 Декларації прав дитини, згідно з яким дитина має отримувати гідне харчування, житло, повноцінний відпочинок і якісне медичне обслуговування [1]. Очевидний антикримінальний, антивіктимний, застережний вимір даного права відтворюється в тому, що віктимізація дитини може статися саме через її більше або менше соціальне неблагополуччя (бідність, голод, бродяжництво, відсутність житла або неприпустимі умови домашнього проживання тощо).

Згідно зі ст. 25 Загальної декларації прав людини, аналогічного змісту набуває і право людини (і дитини) на такий життєвий рівень, зокрема, їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який необхідний для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї [2]. Аналогічне право всіх людей, без винятку, забезпечено і згідно зі ст. ст. 9 та 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [6]. У ч. 1 ст. 10 даного Пакту зазначено, що сім'я, яка є природним і основним осередком суспільства, повинні надаватися, за можливості, якнайширші охорона і допомога, особливо під час її утворення і поки вона відповідає за несамостійних дітей та їх виховання [6]. Дитяче право на користування благами соціального забезпечення, серед яких соціальне страхування, рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини, гарантоване дитині згідно зі ст. ст. 26 та 27 Конвенції про права дитини [4].

Саме тому ми і маємо зазначити, що максимальне усунення чинників, причин і фактичного стану бідності, матеріально-фінансового неблагополуччя дитини, її батьків, інших родичів та/або законних опікунів, зміцнення в такий спосіб інституту сім'ї, є важливим, дієвим, ефективним західом запобігання скоєнню злочинів проти дітей.

Таку саму соціально ефективну, дієву антивіктимну роль відіграє і право кожної людини, насамперед дитини, на здобуття освіти. Так, у ч. 1 ст. 26 Загальної декларації прав людини проголошено, що освіта має бути безплатною, хоча б початкова і загальна, а в ч. 2 цієї ж статті зазначається, у свою чергу, що освіта має бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод [2].

Принцип 7 Декларації прав дитини також захищає дитяче право на здобуття освіти, яка має бути безплатною й обов'язковою, щонайменше на початкових рівнях [1]. Це ж саме право набуває імперативного значення і згідно зі ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [7] та ст. 28 Конвенції про права дитини [4].

Отже, усунення загального соціального неблагополуччя дитини, яке насамперед виражається в її матеріально-фінансових нестатках та неотриманні нею того чи іншого рівня освіти, є однією з необхідних, фундаментальних заборук у справі запобігання вчиненню кримінальних злочинів проти дітей.

Запобігання скоєнню злочинів як проти дорослих осіб, так і проти дітей має здійснюватися, безумовно, і через недопущення, згідно зі ст. 12 Загальної декларації прав людини, будь-якого безпідставного посягання на недоторканність житла, тайну кореспонденції або на честь і репута-

цію. Кожна людина, а отже, і дитина, має право на захист закону від такого втручання або таких посягань [2].

Відчутне антивікітимне, запобіжне, попереджувальне значення мають також і власне правоосвітні положення ч. 1 ст. 29 даної Декларації, в якій зазначено, що кожна людина має обов'язки перед суспільством, в якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи. Такими обов'язками перед суспільством, які має усвідомлювати та виконувати доросла людина, є ніщо інше, як невчинення будь-яких кримінальних злочинів, зокрема і злочинів проти дітей, а також ціннісно-імперативне, обережне ставлення до дитячого життя, здоров'я, свободи, недоторканності, моралі тощо.

Також не можна залишити поза увагою зміст загальносоціальних антивікітимних положень ч. 1 ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Так, людині (і дитині) гарантовано право на участь у культурному житті, користування результатами науково-прогресу та їх практичне застосування [7].

У ч. 1 ст. 24 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права змістовно підсумовується все вищезазначене. Так, кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави [6].

Варто зазначити, що становище дитини як малолітньої особи нормативно відтворює і її становище/статус як потенційної малолітньої жертви злочинів, а згадані заходи щодо її захисту спрямовані і на попередження вчинення злочинів проти неї.

У ст. 26 даного Пакту зазначено, що всі люди, тобто і діти, є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону. Цей самий принцип заборони будь-якої дискримінації дитини забезпечено і згідно із ч. 3 ст. 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, в якій зазначається, що особливі заходи охорони і допомоги мають вживатися щодо всіх дітей і підлітків [7].

Дане право змістовно відтворює і право людини (та дитини) на попередження скоєння кримінальних злочинів проти неї.

Однак імперативність прав та інтересів саме дитини та її опосередкований антивікітимний вимір нормативізовано в Конвенції про права дитини.

Так, у ч. ч. 1 та 2 ст. 3 даної Конвенції зазначено, що в усіх діях щодо дітей незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що відповідають за соціальне забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини; держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і із цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів [1].

Не менш важливі антивікітимні положення містяться в ч. 3 ст. 3 даної Конвенції, де передбачено, що необхідно забезпечувати, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема в галузі безпеки й охорони здоров'я та з погляду численності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду. Отже, професійна компетентність та морально-ціннісні орієнтири працівників відповідних державних установ є необхідними, невід'ємними складниками дитячої антивікітимної політики будь-якого суспільства.

Згідно зі ст. 5 даної Конвенції, держави-учасниці поважають відповідальність, права й обов'язки батьків, а також, у відповідних випадках, членів розширеної сім'ї чи общини, як це передбачено місцевим звичаєм, опікунів чи інших осіб, що за законом відповідають за дитину, належним чином управляти і керувати дитиною. Дані антивікітимні положення логічно доповнюються змістом ч. 1 ст. 9 даної Конвенції, згідно з якою держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їхньому бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи, згідно із судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним, наприклад, коли батьки жорстоко поводяться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно ухвалити рішення щодо місця проживання дитини.

Тому не може бути жодних сумнівів у тому, що зростання дитини в сімейному, родинному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння є дієвим засобом запобігання вчиненню злочинів проти неї.

Складники міжнародно-правової системи запобігання скоєнню злочинів проти дітей можна розглянути на прикладі боротьби з тими чи іншими конкретними кримінальними злочинами. Тому звернемося до змісту загальних криминологічних і антивіктимних складників Конвенції про права дитини.

Так, у ч. 1 ст. 11 даної Конвенції зазначено, що держави-учасниці вживають заходів (зокрема, запобіжних) для боротьби з незаконним переміщенням і поверненням дітей із-за кордону.

Згідно зі ст. 16 даної Конвенції, злочинним визнається свавільне або незаконне втручання в здійснення дитячого права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконне посягання на честь і гідність дитини. Тобто дитина має право на захист закону від такого втручання або посягання.

У ст. 19 даної Конвенції зауважено, що держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів для захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження й експлуатації, зокрема сексуальних зловживань, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину. Такі заходи захисту, за необхідності, передбачають ефективні процедури для розроблення соціальних програм із метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також для порушення початку судової процедури.

У ст. 20 даної Конвенції нормативізовано важливість та дієвість антивіктимної турботи про дитину, яка опинилася в тяжких сімейних, невизначених обставинах. Зазначається, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення, або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою. Держави-учасниці, відповідно до своїх національних законів, забезпечують зміну догляду за дитиною.

Саме тому фундаментальні та дієві дитячі антивіктимні складники повинні відтворюватися і, наприклад, у національній політиці усиновлення дітей. Так, у ст. 21 даної Конвенції зазначено, що держави-учасниці, які визнають і/чи дозволяють існування системи усиновлення, забезпечують, щоб найкращі інтереси дитини передусім бралися до уваги, вони: забезпечують, щоб усиновлення дитини дозволяли лише компетентні власті, які визначають згідно із застосовуваними законом і процедурами та на підставі всієї інформації, що стосується справи і достовірна, що усиновлення допустимо з огляду на статус дитини щодо батьків, родичів і законних опікунів і що, якщо потрібно, зацікавлені особи дали свою усвідомлену згоду на усиновлення на підставі такої консультації, яка може бути необхідною; визначають, що усиновлення в іншій країні може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо дитина не може бути передана на виховання або в сім'ю, яка могла б забезпечити її виховання або усиновлення, і якщо забезпечення якогось придатного догляду в країні походження дитини неможливе; забезпечують, щоб у разі всиновлення дитини в іншій країні застосовувалися такі самі гарантії і норми, які застосовуються щодо всиновлення всередині країни.

Також, як відомо, легкими жертвами злочинів можуть стати діти з особливими фізичними і психологічними потребами/вадами. Тому зміст ч. 2 ст. 23 даної Конвенції забезпечує право неповнолітньої дитини на особливе піклування. Держави-учасниці заохочують і забезпечують надання, за наявності ресурсів, дитині, яка має на це право, та відповідальним за турботу про неї допомогу, щодо якої подано прохання і яка відповідає стану дитини та становищу її батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину.

Тяжким злочином, вчиненню якого необхідно всіляко запобігати, є та чи інша незаконна експлуатація дитини. Так, у ст. ст. 32, 33 та 34 даної Конвенції визнано право дитини на захист від економічної експлуатації та виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в здобутті нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку, від залучення дітей до протизаконного виробництва наркотичних та психотропних речовин і торгівлі ними, від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень.

Суто криминологічний запобіжний зміст ст. 35 даної Конвенції визначає важливість саме відвернення, тобто запобігання викраденням дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди в будь-яких цілях і в будь-якій формі.

Велике значення має і запобігання вчиненню кримінальних злочинів проти тих дітей, які самі порушили кримінальне законодавство. Тому в ст. 37 даної Конвенції зазначається

ся, що держави-учасниці забезпечують, щоб: жодна дитина не піддавалася катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поводження чи покарання. Ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення, які не передбачають можливості звільнення, не призначаються за злочини, скоєні особами, молодшими 18 років; жодна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюються згідно із законом та використовуються лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого періоду часу; обов'язкове гуманне ставлення до кожної позбавленої волі дитини і повага до гідності її особи з урахуванням потреб осіб її віку. Зокрема, кожна позбавлена волі дитина має бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не варто робити, та мати право підтримувати зв'язок зі своєю сім'єю шляхом листування та побачень, за винятком особливих обставин.

Серед чисельних джерел сучасного міжнародного права, які стосуються проблематики боротьби з конкретним видами кримінальних злочинів, саме Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства нормативно передбачає, по-перше, власне саму політику боротьби з означеним правопорушенням, яке, у свою чергу, може бути вчиненим саме проти дітей, а по-друге, відповідні запобіжні, попереджувальні, антивіктимні заходи.

Першим видом необхідних попереджувальних заходів є забезпечення обізнаності з даної проблематики дорослого суспільства, до представників якого належать особи, які контактують із дітьми та мають надавати їм відповідну допомогу.

Так, у ч. ч. 1 та 2 ст. 5 «Наймання, навчання та підвищення обізнаності спеціалістів, які працюють у контакті з дітьми» гл. II «Запобіжні заходи» даної Конвенції зазначено, що кожна сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для сприяння обізнаності про захист і права дітей серед осіб, які постійно контактують із дітьми в галузях освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, у судовій та правоохоронній сферах і в галузях, пов'язаних зі спортом, культурою та відпочинком. Кожна сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення надання особам, згаданим у п. 1 цієї статті, відповідних знань про сексуальну експлуатацію та сексуальне насильство стосовно дітей, засоби виявлення таких явищ та можливості, згадані в п. 1 ст. 12 цієї Конвенції [5].

Наступним запобіжним заходом, згідно із ч. 3 даної статті, є специфічне, цілком виправдане обмеження професійних прав окремих категорій осіб. Так, зазначається, що кожна сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів відповідно до свого національного законодавства для забезпечення умов, за яких унеможливується зайняття кандидатами, засудженими за вчинення діянь сексуальної експлуатації або сексуального насильства стосовно дітей, професіями, виконання яких передбачає регулярні контакти з дітьми [5].

Наступним видом антивіктимного заходу є освіта самих дітей – потенційних жертв таких злочинів. У ст. 6 «Освіта для дітей» даної Конвенції зазначено, що кожна сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення отримання дітьми протягом дошкільної та загальної середньої освіти інформації про ризик сексуальної експлуатації та сексуального насильства, а також про засоби самозахисту відповідно до їхнього рівня розвитку. Ця інформація, яка забезпечується там, де це доречно, у співробітництві з батьками, надається в загальнішому контексті інформації про статеве життя, звертає особливу увагу на випадки ризику, особливо ті, які передбачають використання нових інформаційно-комунікаційних технологій [5].

Також приділено увагу питанню контролю за поведінкою осіб, які здатні вчинити такі злочини. Тому в ст. 7 «Програми або заходи запобіжного втручання» сказано, що кожна сторона забезпечує можливість доступу тим особам, які побоюються, що можуть учинити будь-яке з правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції, де це доречно, до програм або заходів ефективного втручання, спрямованих на оцінювання та недопущення ризику можливого скоєння правопорушень.

Іншим запобіжним заходом є залучення громадських зусиль для протидії таким злочинам. У ст. 8 «Заходи для громадськості» даної Конвенції передбачено, що кожна сторона вживає комплексних заходів з підвищення обізнаності громадськості, надаючи інформацію про явище сексуальної експлуатації та сексуального насильства стосовно дітей і про запобіжні заходи, яких може бути вжито. Кожна сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для запобігання поширенню матеріалів, що рекламують установлені відповідно до цієї Конвенції правопорушення, або для заборони їх.

Останнім заходом із запобігання досліджуваному злочину проти дітей є залучення самих дітей та відповідних активних секторів до вироблення належної національної політики. У ст. 9 «Участь дітей, приватний сектор, засоби масової інформації та громадянське суспільство» даної Конвенції йдеться про те, що кожна сторона сприяє участі дітей, відповідно до їхнього рівня розвитку, у розробленні та реалізації державної політики, програм або інших ініціатив стосовно боротьби із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством щодо дітей. Кожна сторона заохочує приватний сектор, зокрема сектор інформаційно-комунікаційних технологій, індустрію туризму та подорожей, банківський та фінансовий сектори, а також громадянське суспільство брати участь у розробленні та реалізації політики запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і застосовувати внутрішні норми шляхом здійснення саморегулювання або спільного регулювання. Кожна сторона заохочує засоби масової інформації висвітлювати належну інформацію стосовно всіх аспектів сексуальної експлуатації та сексуального насильства щодо дітей із належною повагою до незалежності засобів масової інформації та свободи слова. Кожна сторона заохочує фінансування, зокрема, де це доречно, шляхом створення фондів, а також проєктів і програм, які громадянське суспільство виконує для запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і для їхнього захисту.

Висновки. Сучасне міжнародне право відтворює правовий статус дітей – потенційних та/або фактичних жертв злочинів у межах системи міжнародних норм про забезпечення універсальних прав і свобод людини, а отже, дитини.

Наявність вищенаведених універсальних прав і свобод людини, дитини також, побічно означає, що такі права дітей потенційно можуть бути порушені зловмисниками, а самі діти можуть стати жертвами кримінальних та інших злочинів.

Відповідні, розглянуті нами норми сучасного міжнародного й європейського права передбачають різні обов'язкові заходи із запобігання вчиненню злочинів проти дітей.

Однак сучасне міжнародне й європейське право потребує розроблення й укладання окремого, універсального, деталізованого, предметно-спеціалізованого правового джерела з питань запобігання вчиненню кримінальних злочинів проти дітей.

Список використаних джерел:

1. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
5. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_927.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

ЗЛОЧИННІ ТЕХНОЛОГІЇ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ: СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

У статті обґрунтовано необхідність разом із дослідженням способів підготовки, вчинення та приховування певного виду злочинів у межах кримінологічної характеристики встановлювати більш складні системи дій злочинців, спрямовані на досягнення злочинного результату – типові технології вчинення злочину. На основі аналізу цих двох категорій та визначення понять встановлено їх співвідношення як частини та цілого. Шляхом аналізу слідчо-судової практики визначені типові способи підготовки, вчинення та приховування незаконного грального бізнесу, а також типові технології розвитку незаконного грального бізнесу.

Ключові слова: *незаконний гральний бізнес, кримінологічна характеристика, спосіб вчинення злочину, технологія вчинення злочину.*

В статті обґрунтовано необхідність наряду з дослідженням способів підготовки, здійснення та приховування певного виду злочинів у межах кримінологічної характеристики встановлювати більш складні системи дій злочинців, спрямовані на досягнення злочинного результату – типові технології вчинення злочину. На основі аналізу цих двох категорій та визначення понять встановлено їх співвідношення як частини та цілого. Шляхом аналізу слідчо-судової практики визначені типові способи підготовки, вчинення та приховування незаконного грального бізнесу, а також типові технології розвитку незаконного грального бізнесу.

Ключевые слова: *незаконный игорный бизнес, криминалистическая характеристика, способ совершения преступления, технология совершения преступления.*

The article substantiates the necessity, along with the investigation of ways of preparing, committing and hiding a certain type of crime, to establish within the framework of the criminological characteristic more complex systems of criminal actions aimed at achieving a criminal result – the typical technologies for committing a crime. Based on the analysis of these two categories and the definition of their concepts, their relationship as a part and a whole is established. By analyzing the investigative and judicial practice, typical methods of preparation, commissioning and concealment of gambling, as well as standard technologies for the gambling, are defined.

Key words: *gambling, criminological characteristics, method of committing crime, technology of committing crime.*

Вступ. Історія виникнення та розвитку азартних ігор налічує багато століть. Їхня шалена привабливість внаслідок використання однієї з погано контрольованих рис людської природи – азарту, зумовила цікавість до них із боку кримінального середовища, яке стало отримувати свою користь від вад людської природи. У цьому процесі формувалася система дій, які виконуються під час злочинів у сфері грального бізнесу, більш-менш ефективні з яких стали типовими, тобто використовуються частіше, ніж інші. Ці дії традиційно вкладаються в систему способів вчинення злочину, які розглядаються в межах характеристики об'єктивної сторони та на практиці мають чітке криміналістичне значення, оскільки, як писав В.М. Шавер, «методика розслідування окремих видів злочинів завжди визначається методами вчинення злочину» [1, с. 46].

З розвитком та ускладненням способів скоєння злочинів, формуванням із них різних послідовностей під час вчинення конкретного злочину, виокремленням серед них найбільш часто застосовуваних та ефективних, ця категорія перестає відповідати змісту застосовуваних злочинцем дій, оскільки не може охопити всього їх обсягу. Отже, необхідне застосування більш об'ємного поняття, на що вже звернули увагу вчені. Це поняття вкладається в категорію «технологія вчинення злочину», вивчення якої має стосуватися кожного виду злочинності, а практичний інтерес являють встановлені під час наукових досліджень типові технології вчинення певного виду злочинів.

Поняття «технологія злочину» досить нове в сучасній кримінології, проте посіло своє місце серед предметів різних досліджень кримінально-правового блока наук. В основному це поняття застосовується для характеристики злочинів, які мають певну складність у вчиненні. Зокрема, воно часто застосовувалося під час вивчення проблем протидії економічним та податковим злочинам, зокрема, такими вченими, як: В.П. Корж, Г.М. Бірюков, С.В. Добровольський, В.В. Кучерявий та інші. Типові способи скоєння злочинів у сфері грального бізнесу розроблялися в криміналістичних дослідженнях, зокрема, З.М. Топорецькою [2]. Проте в жодному дослідженні категорія «технологія вчинення злочину» не стосувалася вивчення незаконного грального бізнесу.

Постановка завдання. Мета статті – встановлення типових технологій ведення незаконного грального бізнесу на основі визначення понять «технологія вчинення злочину», «спосіб вчинення злочину», встановлення їх співвідношення, а також застосування цих категорій до аналізу слідчої та судової практики розслідування фактів зайняття гральним бізнесом.

Результати дослідження. У процесі розгляду технології економічного злочину В.П. Корж зазначала, що її специфіка полягає в тому, що вона алгоритмізує організовану діяльність, тому може бути багатократно використана, тиражована для вирішення вихідних завдань у злочинному бізнесі, для ефективного, безпечного, оптимального режиму їх виконання, послідовності в досягненні поставлених цілей [3, с. 152–153]. Те саме можна сказати і про технології незаконного грального бізнесу.

Технологію злочину, скоєного організованим злочинним утворенням у сфері економіки, В.П. Корж розглядає як сукупність дій, операцій, прийомів, методів, форм впливу, спрямованих на вибір сфери та предмета злочинного посягання, способу злочину (зазвичай включає кілька способів самостійних складів злочину), його планування, здійснення різноманітних підготовчих дій до вчинення економічного злочину, приховування його слідів, а також на убезпечення організованої злочинної діяльності та її суб'єктів за допомогою корупційних зв'язків зі службовими особами державних органів влади й управління для отримання злочинних доходів та їх легалізації [3, с. 154].

Оскільки злочини у сфері грального бізнесу мають ознаки організованості, а також фактично вчиняються в економічній сфері, визначення, яке В.П. Корж дала технології злочину, скоєного організованим злочинним утворенням у сфері економіки, можна частково застосувати і до технології розглядуваного виду злочинів.

Вона зазначала, що поняття «технологія злочину» ширше за поняття його способу, оскільки є структурним компонентом першого. Отже, під час вивчення технології неможливо відійти від дослідження способу. Як вже було вказано, спосіб вчинення злочину найбільш вивчений криміналістикою, отже, логічним буде використати цей досвід і в кримінології, звичайно, відійшовши від криміналістичних цілей і взявши з відомих визначень тільки суть цього явища.

Зокрема, М.В. Салтевський визначає спосіб вчинення злочину як «комплекс динамічних актів, рухів» [4, с. 424–425].

В.В. Радаєв вважає, що способи вчинення злочинів – «це система відомостей про типові елементи ситуацій вчинення злочинів певних категорій, криміналістично значущих зв'язків між цими елементами» [5, с. 4].

Г.Г. Зуйковим, який заклав основи криміналістичного вчення про спосіб вчинення злочину, він розглядався як певна система дій і прийомів із підготовки, вчинення й приховування злочину, яка детермінується низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників [6, с. 10]. Зумовленість способу скоєння злочину різними об'єктивними й суб'єктивними чинниками визнають усі автори криміналістичних робіт [4, с. 426, 427; 7, с. 191, 192; 8, с. 33, 34].

До об'єктивних чинників, що впливають на спосіб вчинення злочину, належать: умови зовнішнього середовища, в якому скоєно злочин (особливості місця й обстановки); час вчинення; знаряддя; зв'язок із предметом посягання, стосунки злочинця з потерпілою особою тощо. До суб'єктивних чинників, що характеризують особу злочинця та зумовлюють спосіб вчинення

злочину, належать: мета злочину, бо вона визначає в загальному вигляді засоби й умови його вчинення; наявність у злочинця професійних знань, умінь і навичок; соціальні, психологічні та фізичні особливості злочинця; ціннісні орієнтири. Оскільки на спосіб вчинення конкретного виду злочину впливає конкретна сукупність чинників, серед яких один або декілька можуть мати вирішальне значення, спосіб вчинення злочину як в теоретичному, так і в практичному аспектах має вивчатися в поєднанні з означеними чинниками. Вивчення, узагальнення таких чинників може бути використано для вироблення заходів запобігання злочинам, а отже, служити завданням кримінологічної науки.

Врешті, уточнюючи визначення, Г.Г. Зуйкова, Р.С. Белкін розглядали спосіб вчинення злочину як «систему дій із підготовки, вчинення й приховування злочину, детермінованих умовами зовнішнього середовища та психофізіологічних властивостей особистості, що можуть бути пов'язані з вибіркоким використанням відповідних знарядь або засобів, умов, місця й часу, об'єднаних загальним злочинним задумом» [9, с. 211–217].

Останні дослідження категорії способу вчинення злочину в криміналістиці показали, що в його понятті мало що змінилося [10–12].

Дискусійним моментом у розгляді в криміналістиці способів вчинення злочинів є окреме виділення способу приховування злочину. Такої думки дотримуються Р.С. Белкін [13, с. 48], І.М. Лузгін і В.П. Лавров [14, с. 8], які вважають, що приховування – це діяльність, спрямована на перешкоджання розслідуванню шляхом утаювання, знищення, маскування або фальсифікації слідів злочину й злочинця та їх носіїв.

О.Н. Колесніченко [15, с. 35], М.С. Уткін [16, с. 15], М.П. Яблоков [17, с. 46–47] включають у спосіб вчинення злочину діяльність із підготовки, здійснення й приховування злочину. В.В. Вандишев [18] допускає, що спосіб приховування злочину може бути як самостійним елементом, так і частиною способу вчинення злочину залежно від наявності або відсутності єдиного злочинного задуму, що охоплює всі стадії злочинної діяльності.

На наш погляд, наявність трьох видів способів вчинення злочину логічна, оскільки вони чітко виділяються за своєю метою. Також це має практичне значення, тому що дозволяє оцінити інші значущі для кримінологічної характеристики деталі злочину. Наприклад, наявність способів готування злочину говорить про умисний характер злочину і дозволяє оцінити особу злочинця, а також умови, що сприяли можливості здійснення такої підготовки. Використання способів приховування злочинів свідчить про наявність в особи умислу уникнути відповідальності, а їхні характер і час застосування можуть вказувати на причину цього: або завчасно продуманий умисел, або намагання вийти із ситуації, в яку особа потрапила без злочинних намірів.

З огляду на вищезазначене, пропонуємо способом вчинення злочину називати сукупність дій, операцій, прийомів, методів, форм впливу, сформовану в певну систему, що служить досягненню конкретного завдання під час підготовки, вчинення чи приховування злочину.

Отже, виділяються три види способів: способи підготовки злочину, його вчинення чи приховування.

Технологію вчинення злочину варто розуміти як певну комбінацію об'єднаних загальним злочинним задумом способів підготовки злочину, його вчинення чи приховування, детерміновану умовами зовнішнього середовища та психофізіологічних властивостей особистості, що можуть бути пов'язані з вибіркоким використанням відповідних знарядь або засобів, умов, місця й часу.

Звичайно, як і у виробництві, технології бувають більш ефективні та менш ефективні щодо досягнення результату. Більш ефективні використовуються частіше, а тому набувають статусу типових. Сукупність таких типових технологій і повинна розглядатися в межах кримінологічної характеристики певного виду злочинності.

Конкретизуємо розглядувані категорії щодо незаконного грального бізнесу та розпочнемо з типових способів приготування, вчинення та приховування цих злочинів. З метою їх узагальнення нами проаналізовано 150 матеріалів кримінальних проваджень за фактами зайняття гральним бізнесом.

Виявлено такі способи приготування до зайняття гральним бізнесом: реєстрація суб'єкта господарювання – 13%; підшукування й отримання права на приміщення – 75%; підшукування відповідного місця роботи – 19%; створення комерційного сайту в інтернеті – 1%; найом працівників – 57%; підшукування засобів вчинення злочину – 82%; придбання необхідної для господарської діяльності офісної техніки та меблів – 10%; обладнання гральних місць – 44%; встановлення програмного забезпечення – 16%; перевірка працездатності гральних приладів – 28%; переобладнання гральних засобів для використання в азартних іграх – 1%.

Переобладнання гральних засобів для використання в азартних іграх полягає в підключенні купюроприймача, який до цього було відключено власником у зв'язку із заборонаю грального бізнесу, та встановленні додаткових гральних плат.

Спосіб безпосереднього ведення грального бізнесу логічно впливає з диспозиції ст. 203-2 Кримінального кодексу (далі – КК) України [19], яка фактично є бланкетною нормою, а отже, під час опису злочину в обвинуваченні слідчі зверталися до Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» [20].

Відповідно до результатів нашого дослідження, спосіб безпосереднього вчинення злочину з погляду його загальної характеристики проявився в такій діяльності: організація азартних ігор на гральних автоматах (зокрема, на комп'ютерних симуляторах) – 89%; організація спортивного тоталізатора – 1%; організація ігри в покер (не змагань, з отриманням доходу від виграшу або від ставок) – 4%; рулетка – 1%; надання доступу до гральних інтернет-ресурсів (онлайн-казино) – 9%.

Конкретні дії, які характеризують спосіб безпосереднього вчинення: отримання ставки – 65%; надання засобів доступу до гри – 79%; надання гральних приладів – 98%; видавання виграшу – 93%; розпорядження прибутком – 97%; забезпечення розміщення гральних приладів (надання приміщення, можливості підключення електроживлення тощо) – 1%.

Засобами доступу до гри були: гроші (купюроприймач, монетоприймач) – 23%; фішки – 4%; квитанція про ставку – 1%; поповнення кредиту гри (електронного рахунку) – 74%.

Однією з особливостей діяльності з незаконного грального бізнесу є складність її здійснення без залучення допомоги сторонніх осіб. Частіше за все злочинці наймають працівників, співвідношення категорій яких таке: оператори – 28%; адміністратори (за сумісництвом оператори) – 19%; продавці (за сумісництвом оператори) – 5%; оператори (за сумісництвом охоронці) – 8%; охоронці – 7%; бармени (за сумісництвом оператори) – 5%; офіціанти – 1%; касири – 3%; касири (за сумісництвом оператори) – 1%; круп'є – 2%. Здебільшого (56%) слідством не встановлювалася законність залучення найманих працівників: із 34 таких випадків законно найманою працею користувалися 38% суб'єктів господарювання, незаконно – 6%.

Під час вивчення слідчо-судової практики нами виділені такі способи маскуванню грального бізнесу: створення та реєстрація суб'єкта господарювання з іншими цілями діяльності – 14%; маскуванню грального закладу під інші заклади – 52%; організація азартних ігор під виглядом ігор, які законом не відносяться до азартних – 3%; переобладнання засобів азартних ігор – 1%.

Способи переобладнання засобів азартних ігор такі: демонтаж купюроприймача та купюровидавача з емуляцією в програмному забезпеченні використання одиниці часу замість аналога грошей – 1%; встановлення в системний блок комп'ютера додаткових гральних плат, які забезпечували його функціонування як грального апарату, із прихованим перемикачем режимів роботи – 1%.

Способи утаювання інформації: гральний бізнес без утворення та реєстрації суб'єкта господарювання – 79%; використання в діяльності чужої власності (приміщення, засобів азартних ігор тощо) – 81%; розміщення гральних закладів у приміщеннях, викриття внутрішньої обстановки яких ускладнене – 73%; розміщення гральних закладів у приміщеннях, проникнення до яких ускладнене – 28%; система домовленостей між організаторами, працівниками та клієнтами щодо порядку входу до приміщення – 11%; встановлення засобів обмеження доступу до програмного забезпечення – 5%; поширення інформації про гральний заклад лише через добре знайомих осіб – 12%; поширення інформації про гральний заклад лише через перевірених клієнтів за допомогою «візиток» – 6%.

Деталізуючи ці способи, ми виявили такі їхні особливості. Способи маскуванню внутрішньої обстановки приміщення: розміщення грального закладу в підвалі – 1%; приміщення без вікон або з наглухо затемненими вікнами та дверима – 71%. Способи ускладнення проникнення в приміщення: замкнені двері – 16%; розміщення грального закладу в таємному приміщенні, виявлення якого загальними засобами неможливе – 3%; допуск у приміщення тільки відвідувачів основного закладу – 14%. Організатори грального бізнесу встановлювали такий порядок входу до приміщення: за дзвінком на мобільний телефон – 14%; умовний стук – 13%; допуск тільки тих клієнтів, в яких знайомі обличчя (постійних) – 16%.

На додаток обвинувачені в зайнятті гральним бізнесом використовували такі способи фальсифікації інформації: взяття всієї вини на себе, заперечення участі в злочині та поінформованості про злочинну діяльність інших осіб – 45%; давання свідчень про власну непричетність до грального бізнесу, перекладання вини на інших осіб – 2%; укладення договорів про оренду

або відповідальне зберігання гральних приладів без права використання їх у комерційних цілях – 15%; укладення договорів про оренду або відповідальне зберігання гральних приладів із вказівкою про їхню непридатність до азартних ігор – 1%; укладення договорів про оренду приміщення із вказівкою мети його використання, не пов'язаної із гральним бізнесом – 2%; підробка документів, які свідчать про законність діяльності – 1%; підробка (крадіжка) документів про належність грального бізнесу іншим особам – 1%; отримання документів про переобладнання засобів азартних ігор у розважальні засоби, не призначені для отримання ставки та видачі виграшу – 1%; давання свідчень про непризначеність розважальних засобів для азартних ігор – 1%; отримання дозволу на проведення змагань зі спортивного покеру – 1%.

Відповідно до результатів узагальнення систематизованих вище способів підготовки, вчинення та приховування, найбільш типовою технологією розвитку незаконного грального бізнесу є така:

1. Підшукування приміщення й отримання на нього права.
2. Застосування способів приховування щодо приміщення.
3. Підшукування засобів вчинення злочину (засобів азартних ігор або засобів надання доступу до них).
4. Обладнання гральних місць.
5. Застосування способів приховування засобів вчинення злочину.
6. Найом працівників.
7. Інструктаж працівників щодо способів приховування злочину.
8. Організація азартних ігор або доступу до них.
9. Застосування способів приховування під час виявлення та розслідування діяльності грального закладу.

На перший погляд, у цій технології немає нічого складного – ознаки способів, які в ній використовуються, встановлюються без складнощів і в сукупності з іншими чітко складаються в склад об'єктивної сторони злочину. З іншого боку, за такою простотою й очевидністю типової технології вчинення цього злочину приховується тіньова сторона грального бізнесу, яка була й залишається в масі латентних злочинних епізодів, які прикриваються розкритим злочинном.

По суті застосування більш комплексного підходу до аналізу встановлених за кожним провадженням обставин злочину й отримання обґрунтованих припущень, що не всі вони встановлені повно й об'єктивно, і змусило нас замислитися про необхідність не тільки встановлення способів дій злочинців, а й укласти їх у більш складну систему, зазначену на початку статті – у технологію злочину. Застосування цієї категорії має примусити дослідника складати один спосіб до іншого й аналізувати, чому вони застосовані саме в цій комбінації, чому їх об'єднання стало для злочинців найбільш ефективним тощо.

Що стосується незаконного грального бізнесу, то в результаті дослідження кожного факту, який потрапив в поле нашого зору, увагу привернула одна особливість застосовуваних для підготовки, вчинення та приховування способів, яка лягла в основу іншої, більш ефективної типової технології скоєння злочинів.

У результаті перевірки слідством вказівок підозрюваних на причетність до злочину інших осіб, які оцінені слідством як способи приховування злочину, з'ясовано таке: особи не встановлені – 9%; причетність інших осіб не встановлена – 2%; особи не встановлені, і матеріали щодо них виділені в окреме провадження – 2%. Крім того, привертає увагу той факт, що в більшості розслідувань (майже 90%) така інформація взагалі не встановлювалася або не перевірялася, а обвинувачення будувалося на наявних доказах, які сторона захисту не заперечувала.

Те ж саме стосується перевірки поінформованості власника гральних засобів про незаконний бізнес із їх використанням. Належність цих засобів іншій особі, а не обвинуваченому, виявлено в 52% проаналізованих матеріалів, з яких: поінформованість про злочинне використання цих засобів заперечувалася і (або) не виявлена – 82%, виявлена – менше 1%. А в 17% випадків власника взагалі не встановлено. Навіть коли факт поінформованості власника гральних засобів про злочин було встановлено, компетентні органи не ухвалювали жодних рішень.

Якщо взяти до уваги всі встановлені в провадженні обставини, є обґрунтовані підстави вважати, що обвинувачений є лише виконавцем (співвиконавцем), а організатором (підбурювачем, основним співвиконавцем) є інша особа. Зокрема, в одному з досліджених нами випадків обвинувачений заявив про те, що саме власник підбурював його використовувати автомати для гри, проте органи досудового слідства і суд відкинули цю версію на підставі того, що особа декілька разів змінювала свої показання, і це було розцінене як чергова спроба уникнути відповідальності.

Що стосується засобів вчинення злочину, то обвинувачені володіли ними на підставі: права власності – 58%; оренди – 11%; договору зберігання – 16%; трудового договору – 14%, а в декількох випадках ця підстава взагалі не була встановлена. Документи на підтвердження права володіння засобами вчинення злочину були надані лише у 27% випадків, в більшості ж випадків цей факт встановлювався лише на основі показань підозрюваного. Судова практика вирішення долі засобів вчинення злочину також неоднозначна. Зокрема, у вироках за дослідженими нами матеріалами проваджень доля гральних автоматів – засобів злочину була вирішена так: конфісковано – 60%; знищено – 14%; повернуто власнику, причетність якого до злочину не встановлена – 21%; повернуто власнику-засудженому – 3%; питання не вирішено – 2%. Тобто можна казати, що більше ніж у 4 частині випадків засоби злочину повернулися в злочинний обіг. Крім того, під час вивчення практики виявлено 6 випадків повторного використання гральних засобів у злочинній діяльності вже після їх здавання на відповідальне зберігання власнику. Точну ж кількість фактів повторного використання гральних засобів у вчиненні злочину встановити неможливо, оскільки відсутні відповідні механізми та правові підстави. Це і надає власникам таких засобів можливість використовувати їх для отримання незаконних доходів постійно.

Зважаючи на такі результати, є всі підстави припускати, що злочинцями вироблено ефективну технологію ведення незаконного грального бізнесу, що дозволяє уникнути відповідальності справжнім його організаторам: організатор (або його довірена особа) підбурює певну особу (виконавця) або дає згоду на використання нею свого майна для грального бізнесу на таких умовах: із його боку – отримання певної суми, з боку виконавця – отримання прибутків понад суми, яка сплачується власнику засобів, особистої відповідальності в разі викриття злочину (можливо, за умови сплати штрафу організатором). Доказати звичайними засобами причетність до злочину власника засобів неможливо, адже показання виконавця сприймаються як намагання зменшити його відповідальність, а матеріальних слідів не залишається – всі домовленості усні, передача плати за користування майном прикривається договорами оренди (здебільшого усними, без фіксації виконання). В одному з випадків взагалі в оренду було здано приміщення, в якому власник зберігав гральні автомати після заборони грального бізнесу, і власник, за його словами, не знав, що орендар використовує ті автомати для скоєння злочину. Отже, організатор-власник засобів вчинення злочину уникає відповідальності і залишається зі своїм майном, яке може здати в оренду іншій особі. У такий спосіб він отримує незаконний прибуток і уникає відповідальності.

Висновки. Технологія вчинення злочину – це комбінація об'єднаних загальним злочинним задумом способів підготовки злочину, його скоєння чи приховування, детермінована умовами зовнішнього середовища та психофізіологічними властивостями особистості, що можуть бути пов'язані з вибіркоким використанням відповідних знарядь або засобів, умов, місця й часу. Компонентами технології злочину є способи вчинення злочину – сукупність дій, операцій, прийомів, методів, форм впливу, сформована в певну систему, що служить досягненню конкретного завдання під час підготовки, вчинення чи приховування злочину. Залежно від завдання виділяються три види способів: способи підготовки злочину, його вчинення чи приховування.

Найбільш ефективна з погляду уникнення відповідальності більшістю співучасників злочину й отримання максимуму прибутку типова технологія ведення незаконного грального бізнесу власником гральних засобів складається з таких способів: підшукування виконавця, готового за винагороду займатися гральним бізнесом за умови його особистої відповідальності в разі виявлення грального закладу (можливо, за умови сплати штрафу власником засобів); надання йому в оренду гральних засобів, отримання плати за оренду; у разі виявлення грального закладу – повернення своїх гральних засобів на підставі того, що причетність до злочину їхнього власника не встановлена. Застосування такої технології вчинення злочину встановлено на основі дослідження практики кримінальних проваджень. Відсутність ефективних заходів запобігання таким технологіям вчинення злочину призведе до все більшого їх поширення.

Список використаних джерел:

1. Шавер В.М. Об основных принципах частной методики расследования преступлений. Социалистическая законность. 1938. № 1. С. 46.
2. Топорецька З.М. Спосіб підготовки, вчинення та приховування злочину як структурний елемент криміналістичної характеристики злочинів у сфері грального бізнесу. Адвокат. 2011. № 9 (132). С. 44–48.

3. Корж В.П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности: монография. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 412 с.
4. Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному викладенні): підручник. К.: Кондор, 2006. 588 с.
5. Радаев В.В. Криминалистическая характеристика преступлений и ее использование в следственной практике: лекция. Волгоград, 1987. 21 с.
6. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: 12.717. Москва, 1970. 30 с.
7. Настільна книга слідчого: наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. К.: Ін Юре, 2003. 720 с.
8. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.К. Весельський, С.М. Зав'ялов, В.В. Пясовський. К.: КНТ, 2009. 160 с.
9. Белкин Р.С. Криминалистика. Проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. Москва, 1988. 301 с.
10. Дудніков А.Л. Проблеми визначення способу злочину в криміналістиці. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2011. Вип. 11. С. 58–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2011_11_10 (дата звернення: 18.06.2018).
11. Дудніков А.Л. Криміналістичне поняття «спосіб злочину». Проблеми законності. 2012. Вип. 120. С. 209–219. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2012_120_25 (дата звернення: 18.06.2018).
12. Ткач О.В. Спосіб вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики порушень недоторканності приватного життя. Форум права. 2015. № 1. С. 318–322. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_52.pdf (дата звернення: 18.06.2018).
13. Белкин Р.С. Общая теория советской криминалистики: монография. Саратов: Саратов. ун-т, 1986. 397 с.
14. Лузгин И.М., Лавров В.П. Способ сокрытия преступления и его криминалистическое значение. Москва, 1980. 102 с.
15. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений: учебник / В.П. Бахин, В.И. Гончаренко, Н.И. Клименко, А.Н. Колесниченко и др.; под ред. В.К. Лисиченко. Киев: Вища шк., 1988. 405 с.
16. Уткин М.С. Некоторые вопросы общей методики расследования преступлений: лекция. Омская высш. шк. милиции. Омск, 1986. 26 с.
17. Яблоков Н.П. Криминалистическая методика расследования: некоторые теорет. положения. Москва, 1985. 97 с.
18. Вандышев В.В. Способы сокрытия преступления и их классификация. Вестник СПбУ МВД России. 2000. № 2 (6). С. 94–100.
19. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III // Законодавство України: база даних. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.06.2018).
20. Про заборону грального бізнесу в Україні: Закон України від 15 травня 2009 р. № 1334–VI. Відомості Верховної Ради України. 2009. № 38. Ст. 536.

МЕТА, ЗАВДАННЯ ТА ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВИ

У статті обґрунтовано важливість повного й однозначного бачення концептуальних основ діяльності слідчих підрозділів правоохоронних органів держави, передусім мети, завдань та принципів. Визначено мету діяльності слідчих підрозділів правоохоронних органів. Узагальнено та класифіковано завдання діяльності слідчих підрозділів. Уточнено та виокремлено принципи діяльності слідчих підрозділів правоохоронних органів держави.

Ключові слова: мета, завдання, принципи, концептуальні засади, діяльність, органи досудового розслідування, слідчі підрозділи, правоохоронні органи.

В статті обоснована важність повного й однозначного видення концептуальних основ деятельности следственных подразделений правоохранительных органов государства, прежде всего, целей, задач и принципов. Определена цель деятельности следственных подразделений правоохранительных органов. Обобщены и классифицированы задачи деятельности следственных подразделений. Уточнены и выделены принципы деятельности следственных подразделений правоохранительных органов государства.

Ключевые слова: цель, задачи, принципы, концептуальные основы, деятельность, органы предварительного расследования, следственные подразделения, правоохранительные органы.

The article substantiates the importance of a complete and unambiguous vision of the conceptual foundations of the activity of investigating units of law enforcement bodies of the state, primarily its goals, tasks and principles. The purpose of activity of investigating units of law enforcement bodies is determined. The tasks of investigating units' activities are generalized and classified. The principles of activity of investigation units of law enforcement bodies of the state are specified and singled out.

Key words: purpose, tasks, principles, conceptual foundations, activity, bodies of pre-trial investigation, investigation units, law enforcement bodies.

Вступ. У процесі реформування системи правоохоронних органів в Україні, зокрема органів досудового розслідування, відбулися суттєві зміни нормативно-правового, організаційно-структурного та функціонального характеру. Зважаючи на традиційну практику слідчої діяльності, яка за тривалий час свого застосування укорінилася у вітчизняній системі правоохоронних органів, зараз також спостерігаються застарілі аспекти слідчої діяльності.

Сучасний незадовільний стан безпеки і рівень злочинності в державі, з одного боку, та недосконалий адміністративно-правовий статус органів досудового розслідування і слідчого, зумовили розширення завдань і підвищення складності справ, напруженості провадження, зростання психологічного навантаження, що потребує якісно нового рівня професіоналізму й ефективності в діяльності слідчих підрозділів правоохоронних органів держави. Тому питання зміни бачення та вдосконалення концептуальних засад діяльності слідчих підрозділів правоохоронних органів держави, передусім мети, завдань та принципів, особливо з урахуванням курсу на євроінтеграцію, є актуальним.

Діяльність слідчих підрозділів правоохоронних органів держави висвітлювали у своїх працях О.М. Бандурка, О.А. Баулін, В.М. Галунько, А.Є. Голубов, Ю.М. Грошевий, О.О. Кіпер,

Ю.Ф. Кравченко, О.І. Литвинчук, В.Т. Маляренко, А.Г. Нікуліна, М.І. Панов, М.С. Строгович, В.І. Фаринник, М.І. Хавронюк та інші правознавці.

Незважаючи на значний науковий доробок із даної проблематики, мета, завдання та принципи діяльності слідчих підрозділів правоохоронних органів потребують уточнення та комплексного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є уточнення мети, завдань та принципів діяльності слідчих підрозділів правоохоронних органів держави.

Результати дослідження. Цілком погоджуємося з А.Є. Голубовим у тому, що діяльність слідчого, як і будь-яка суспільно-корисна діяльність, має спрямовуватися на досягнення певної мети та виконання водночас відповідних завдань. Як справедливо зазначає автор, визначення мети такої діяльності, формулювання її, принаймні на рівні правосвідомості виконавця, є обов'язковою умовою належної організації та реалізації діяльності. Її усвідомлення безпосередньо слідчим, а також здійснення в повному обсязі є системно-організуючими чинниками, що надають діяльності логічної спрямованості, цілісності, зумовлюють вибір сил та засобів її виконання, забезпечують її ефективність та результативність, сприяють отриманню нової якості діяльності, можливості оцінювання її результатів [1, с. 58].

Сьогодні мета діяльності слідчих підрозділів правоохоронних органів держави однозначно й повно не закріплена в кримінальному процесуальному законодавстві. З огляду на завдання кримінального провадження, проголошені в ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України, можна зробити певні висновки й щодо мети та завдань діяльності досліджуваних підрозділів правоохоронних органів.

Так, завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності відповідно до своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, щоб до кожного учасника провадження була застосована належна правова процедура [2].

Що стосується власне слідчих підрозділів, основними завданнями, на наш погляд, є організація, проведення та завершення повного та неупередженого розслідування в розумні строки відповідно до встановлених законом порядку й процедури. Окрім того, слідчі підрозділи правоохоронних органів держави виконують і низку інших, другорядних та специфічних, водночас взаємопов'язаних завдань.

Так, згідно з наказом Міністерства внутрішніх справ України від 6 липня 2017 р. № 570 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України», на зазначені органи покладаються такі завдання: 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; 2) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів Національної поліції; 4) забезпечення компенсації фізичним і юридичним особам шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями; 5) виявлення причин і умов, через які скоєно кримінальні правопорушення, вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення [3].

У наказі Міністерства юстиції України від 4 липня 2017 р. № 2166/5 «Про затвердження Положення про органи досудового розслідування Державної кримінально-виконавчої служби України» зазначається, що завданнями органів досудового розслідування є: 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; 2) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, що підслідні слідчим органів Державної кримінально-виконавчої служби України (злочинів – у формі досудового слідства, кримінальних проступків – у формі дізнання); 4) забезпечення компенсації фізичним і юридичним особам шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями; 5) виявлення причин і умов, через які вчинено кримінальні правопорушення, вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення [4].

У свою чергу, Державне бюро розслідувань виконує завдання із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування (ст. 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань»): 1) злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до першої – третьої категорій посад державної служби, судьями та працівниками пра-

воохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України; 2) злочинів, вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального Прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; 3) злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім передбачених ст. 422 Кримінального кодексу України [5].

Завданням Національного антикорупційного бюро України є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці [6]. Детективи Національного антикорупційного бюро України здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених ст. ст. 191, 206–2, 209, 210, 211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 366–1, 368, 368–2, 369, 369–2, 410 Кримінального кодексу України [7], відповідно до підслідності, визначеної в ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України [2].

У контексті дослідження варто звернути увагу й на основні завдання діяльності слідчих підрозділів органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства. Завданням Державної фіскальної служби України є реалізація державної податкової політики та політики у сфері державної митної справи, державної політики у сфері боротьби із правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів, митних та інших платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьби із правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів. Даний орган провадить, відповідно до закону, оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, а також вживає заходів для відшкодування завданих державі збитків [8].

Варто зазначити, що ефективність виконання перелічених завдань залежить від фундаментальних і концептуальних засад провадження діяльності в цій сфері – принципів діяльності слідчих підрозділів правоохоронних органів держави.

У дослідженні принципів діяльності слідчих підрозділів правоохоронних органів держави варто звернути увагу на загальні принципи кримінального провадження, з якими, беззаперечно, мають узгоджуватися засади діяльності слідчих підрозділів правоохоронних органів. Так, згідно зі ст. ст. 7–29 Кримінального процесуального кодексу України, зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, належать такі принципи: 1) верховенства права; 2) законності; 3) рівності перед законом і судом; 4) поваги до людської гідності; 5) забезпечення права на свободу й особисту недоторканність; 6) недоторканності житла чи іншого володіння особи; 7) таємниці спілкування; 8) невтручання в приватне життя; 9) недоторканності права власності; 10) презумпції невинуватості та забезпечення доведеної вини; 11) свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 12) забезпечення права на захист; 13) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 14) публічності; 15) розумності строків; 16) мови, якою здійснюється кримінальне провадження [2].

Проте, на наш погляд, дані принципи віддзеркалюють лише нормативно-правовий аспект засад діяльності учасників кримінального провадження. Вважаємо за доцільне доповнити даний перелік принципами організаційного характеру: наприклад, наукового підходу (принцип упровадження науково обґрунтованих методів і методик досудового розслідування), смарт-технологій (принцип застосування в процедурі досудового розслідування сучасних технологій і техніки) тощо. Також велике значення мають і принципи результативності – якості й ефективності.

Нормативно закріплено, що діяльність органів досудового розслідування здійснюється відповідно до принципів верховенства права, законності, рівності перед законом і судом, поваги до людської гідності, забезпечення права на свободу й особисту недоторканність, недоторкан-

ності житла чи іншого володіння особи, таємниці спілкування, невтручання в приватне життя, недоторканності права власності, презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за те саме правопорушення, забезпечення права на захист, змагальності сторін кримінального провадження та свободи в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їхньої переконливості, безпосередності дослідження показань, речей і документів, забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, публічності, диспозитивності, розумності строків досудового розслідування [3; 4]. Як бачимо, даний перелік загалом збігається із загальними принципами кримінального провадження, зазначеними вище.

У свою чергу, діяльність Служби безпеки України, її органів і співробітників ґрунтується на засадах законності, поваги до прав і гідності особи, позапартійності та відповідальності перед народом України. А в оперативно-службовій діяльності Служба безпеки України також дотримується принципів поєднання єдиначальності і колегіальності, гласності і конспірації [9]. Проте даний перелік не можна вважати вичерпним.

Також основні засади організації та діяльності Державного бюро розслідувань передбачають такі принципи: 1) верховенства права; 2) законності; 3) справедливості; 4) неупередженості; 5) незалежності і персональної відповідальності кожного працівника Державного бюро розслідувань; 6) відкритості та прозорості діяльності Державного бюро розслідувань для суспільства та демократичного цивільного контролю, підзвітності і підконтрольності визначеним законом державним органам; 7) політичної нейтральності і позапартійності; 8) єдиначальності в поєднанні з колективним способом реалізації окремих повноважень Державного бюро розслідувань (не суперечить принципу процесуальної самостійності слідчого органу Державного бюро розслідувань) [5].

До основних принципів діяльності Національного антикорупційного бюро України законодавцем віднесено такі: 1) верховенства права; 2) поваги та дотримання прав і свобод людини і громадянина; 3) законності; 4) безсторонності та справедливості; 5) незалежності Національного бюро та його працівників; 6) підконтрольності і підзвітності суспільству та визначеним законом державним органам; 7) відкритості для демократичного цивільного контролю; 8) політичної нейтральності і позапартійності; 9) взаємодії з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями [6].

Цікавою вважаємо в контексті дослідження думку С.Д. Гусарева й О.Д. Тихомирова, які вважають, що до системи принципів, на які спирається робота слідчих органів, варто віднести (окрім вищезгаданих): етичність, науковість, гласність, плановість, оперативність, динамізм, незалежність, гуманізм, економічність [10, с. 360–366].

Висновки. Отже, вважаємо, що метою діяльності слідчих підрозділів правоохоронних органів держави є забезпечення ефективного й якісного досудового розслідування, що передбачає встановлення в оптимальні строки істинних обставин справи, в якій відкрито провадження, і забезпечення прав, свобод та інтересів його учасників на стадії досудового розслідування. І пропонуємо закріпити мету діяльності слідчих підрозділів правоохоронних органів держави в ст. 38 Кримінального процесуального кодексу України.

Досягнення поставленої мети потребує виконання низки завдань слідчими підрозділами правоохоронних органів, які запропоновано узагальнити та класифікувати так: 1) основні – організація, проведення та завершення повного та неупередженого розслідування в розумні строки відповідно до встановлених законом порядку та процедури, враховуючи підслідність, установлену ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України; 2) другорядні – попередження вчинення злочинів, виявлення причин і умов кримінальних правопорушень, вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення; забезпечення відшкодування фізичним і юридичним особам шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями та ін.; 3) специфічні – завдання, характерні для окремо взятих органів досудового розслідування: розслідування злочинів, вчинених службовими особами, які мають особливо відповідальне становище (Державне бюро розслідувань); розслідування та протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами (Національне антикорупційне бюро України); розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції й організованої злочинної діяльності у сфері управління й економіки, інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України (Служба безпеки України) тощо.

Виокремлено такі принципи діяльності слідчих підрозділів правоохоронних органів: 1) традиційні принципи нормативно-правового характеру – закріплені в ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України й інших нормативних актах (верховенства права, законності, рівності перед законом, поваги до людської гідності, презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, безпосередності дослідження показань, речей і документів, забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, публічності й інші); 2) принципи організаційно-методичного характеру – наукового підходу (принцип упровадження науково обґрунтованих методів і методик досудового розслідування), професіоналізму (слідчих і керівників слідчих підрозділів), самостійності слідчого, активної взаємодії (слідчих підрозділів правоохоронних органів з іншими підрозділами й органами), смарт-технологій (принцип застосування в процедурі досудового розслідування сучасних технологій і техніки), поміркованого впровадження іноземного досвіду тощо; 3) принципи результативності – ефективності (розслідування в максимально стислі строки за мінімальних затратах на утримання слідчого апарату й проведення розслідування), якості (досягнення високого рівня додержання прав і свобод, позитивної оцінки діяльності слідчих підрозділів сторонами провадження й громадськістю, підвищення рівня довіри тощо); 4) принципи психологічного характеру: етичності та гуманізму (щодо сторін провадження), вмотивованості (слідчого) тощо.

Список використаних джерел:

1. Голубов А.Є. Мета діяльності органів дізнання та досудового слідства з розслідування кримінальних справ. Юридична наука і практика. 2011. № 1. С. 57–63.
2. Кримінальний процесуальний кодекс від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–13. Ст. 88.
3. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 6 липня 2017 р. № 570. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/z0918-17>.
4. Про затвердження Положення про органи досудового розслідування Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ Міністерства юстиції України від 4 липня 2017 р. № 2166/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0822-17>.
5. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015 р. № 794–VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 6 Ст. 55.
6. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698–VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 47. Ст. 2051.
7. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квітня 2001 р. № 2341–III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
8. Про Державну фіскальну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 р. № 236. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>.
9. Про Службу безпеки України: Закон від 25 березня 1992 р. № 2229–XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 382.
10. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія: Основи юридичної діяльності: навчальний посібник. К.: Знання, 2005. 655 с.

УДК 343.2

ПЕТРОВСЬКИЙ А.В.

МІСЦЕ ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА ОЗНАКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ РОЗПИВАННЯ АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ

З'ясовано зміст об'єктивної сторони розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях. Розглянуто значення місця вчинення правопорушення як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони. Охарактеризовано конкретні місця, в яких законодавством заборонено вживати алкогольні напої. Запропоновано положення щодо вдосконалення чинного законодавства в цій сфері.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, об'єктивна сторона, місце вчинення правопорушення, алкогольні напої, слабоалкогольні напої.

Выяснено содержание объективной стороны распития пива, алкогольных, слабоалкогольных напитков в запрещенных законом местах. Рассмотрено значение места совершения правонарушения как обязательного признака объективной стороны. Охарактеризованы конкретные места, в которых законодательством запрещено употреблять алкогольные напитки. Предложены положения по совершенствованию действующего законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: административная ответственность, объективная сторона, место совершения правонарушения, алкогольные напитки, слабоалкогольные напитки.

The content of the objective side of brewing beer, alcohol, low alcohol drinks in the places prohibited by law is clarified. Considered the significance of the place of commission of the offense as a mandatory sign of the objective side. Characterized specific places in which the law prohibits the use of alcoholic beverages. The article proposes provisions for the improvement of the current legislation in this area.

Key words: administrative liability, objective party, place of commission of the offense, alcoholic beverages, low alcohol drinks.

Вступ. Споживання алкоголю в громадських місцях в Україні з кожним роком набуває все більших масштабів. За допомогою засобів масової інформації споживання слабоалкогольних напоїв, перш за все пива, перетворюється в справжній культ, реклама створює позитивний імідж особи, яка вживає такі напої, як успішної молоді людини, цим самим залучаючи до числа любителів алкогольних напоїв молодь і, щонайстрашніше, – зовсім юне підростаюче покоління. Для нас стає звичною картиною спостерігати на вулицях компанії підлітків із пляшками пива в руках.

Пиво споживається всюди – на вулицях, у парках, поїздах та іншому громадському транспорті, внаслідок чого потерпають і оточуючі. Таким чином, починаючи з пива, українська нація поступово спивається, і в першу чергу – українська молодь. Якщо не прийняти невідкладних жорстких заходів, Україна не матиме здорового майбутнього. Тому дослідження проблемних питань відповідальності за незаконне вживання спиртних напоїв, безумовно, наразі є актуальним.

Судова і правозастосовна практика свідчать про те, що адміністративно-правові засоби, які застосовуються для запобігання та припинення правопорушень у сфері антиалкогольного законодавства, часто виявляються неефективними. Сучасну державну політику з протидії алкоголізації населення в нашій країні необхідно проводити, враховуючи досвід минулих років. Головні завдання повинні полягати як у посиленні заходів покарання, так і послідовному викорінненні причин і умов, які сприяють масовому пияцтву.

У науці права загальновідомим є факт, що дія або бездіяльність особи можуть кваліфікуватися як протиправні лише за наявності в них складу адміністративного правопорушення. Питання складу окремих адміністративних правопорушень неодноразово ставали предметом

наукових досліджень відомих вітчизняних вчених-адміністративістів, серед яких можна виокремити наукові праці В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, А.І. Берлача, В.М. Бевзенка, П.В. Діхтєвсько-го, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, О.Є. Користіна та ін.

Постановка завдання. Мета – з'ясувати зміст об'єктивної сторони розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях.

Результати дослідження. Незважаючи на те, що термін «склад» адміністративного правопорушення використовується протягом тривалого часу, єдиного підходу серед науковців до його визначення немає. На наш погляд, вдалою є позиція В.К. Колпакова, який визначає склад адміністративного правопорушення як сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, за наявності яких діяння вважається адміністративним правопорушенням [1, с. 234].

У ст. 247 Кодексу України про адміністративні правопорушення до обставин, що зумовлюють закриття провадження в справі про адміністративне правопорушення, серед іншого віднесено й відсутність події та складу адміністративного правопорушення. Таким чином, правозастосовний орган повинен довести наявність факту складу адміністративного правопорушення, інакше особа не може бути притягнута до відповідальності [2, с. 81].

Як відомо, одним із елементів складу адміністративного правопорушення є об'єктивна сторона вчинення правопорушення. Юридична наука до основних елементів об'єктивної сторони відносить діяння у формі дії або бездіяльності, шкідливі наслідки та причинний зв'язок між діянням та наслідками. Але в окремих випадках додаткові елементи, такі як місце, час, спосіб, обстановка вчинення правопорушення тощо, якщо вони прямо вказані в диспозиції норми, стають обов'язковими, відсутність яких має наслідком відсутність складу правопорушення.

Під час включення правових ознак об'єктивної сторони законодавцем безпосередньо в конструкцію тієї чи іншої правової норми вони набувають кваліфікуючого значення.

Що стосується місця вчинення правопорушення, то КУпАП містить різноманітні їх види в залежності від правопорушень, зокрема:

1) території, де діють особливі правила поведінки: громадське місце (ст. 173), заборонене місце (ст. 85, 178), невідведене місце (ст. 174);

2) споруди: автомобільний шлях (ст. 141), автомобільна дорога (ст. 132-1), проїзна частина шляху, автомагістраль (ст. 122), залізничні колії (ст. 109), залізничний переїзд (ст. 128-1), порт, пристань, вантажний двір, контейнерний пункт (майданчик) (ст. 136), аеродром (ст. 111) тощо;

3) установи: військовий комісаріат (ст. 211-6), суд (ст. 185-5);

4) транспортні засоби: річкові і маломірні судна (ст. 117), трамвай, тролейбус, автобус, маршрутне таксі (ст. 119), повітряне судно (ст. 112), вантажний поїзд, гужовий транспорт, підніжки і дах вагонів (ст. 109), приміський поїзд, поїзди дальнього та місцевого сполучення, метрополітен (ст. 110) тощо [3, с. 141].

Диспозиція ч. 1 ст. 178 КУпАП містить два окремі діяння, які можуть бути і не пов'язані між собою:

1) розпивання пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв на вулицях, у закритих спортивних спорудах, у скверах, парках, у всіх видах громадського транспорту (включаючи транспорт міжнародного сполучення) та в інших заборонених законом місцях, окрім підприємств торгівлі і громадського харчування, в яких продаж пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв на розлив дозволена відповідним органом місцевого самоврядування;

2) поява в громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль [4].

З огляду на проблематику нашого дослідження нас цікавить саме перше діяння.

У даному випадку місце вчинення правопорушення виступає обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу даного адміністративного правопорушення. Якщо зазначені дії вчиняються в іншому місці, ніж це забороняє закон, підстави для притягнення особи до адміністративної відповідальності будуть відсутні.

Справа в тому, що вживання алкогольних напоїв законодавцем прив'язується до конкретних заборонених місць, перелік яких встановлюється законом. Частина із цих місць встановлена в самій диспозиції ст. 178 КУпАП, зокрема це:

1) вулиці;

2) закриті спортивні споруди;

3) сквери;

4) парки;

5) всі види громадського транспорту (включаючи транспорт міжнародного сполучення);

6) інші заборонені законом місця.

Єдиним законодавчим актом, який дає визначення поняття «вулиця», є Закон України «Про автомобільні дороги».

Відповідно до цього нормативно-правового акту вулиця – автомобільна дорога, призначена для руху транспорту і пішоходів, прокладання наземних і підземних інженерних мереж у межах населених пунктів [5].

У зв'язку з відсутністю визначення поняття «вулиця» в законодавчих актах у сфері обмеження вживання спиртних напоїв, за аналогією права, вбачається за можливе використовувати дане визначення.

У Правилах дорожнього руху цей термін вживається також у кореляції з поняттям «дорога», зокрема визначено, що автомобільна дорога, вулиця (дорога) – частина території, зокрема в населеному пункті, з усіма розташованими на ній спорудами (мостами, шляхопроводами, естакадами, надземними і підземними пішохідними переходами) та засобами організації дорожнього руху, призначена для руху транспортних засобів і пішоходів та обмежена по ширині зовнішнім краєм тротуарів чи краєм смуги відводу [6].

Відповідно до Закону України «Про фізичну культуру і спорт» спортивні споруди – окремі будівлі і комплекси споруд, призначені для оздоровчих та навчально-тренувальних занять, а також змагань із різних видів спорту, повинні відповідати вимогам загальної та спеціальної безпеки учасників і глядачів [7].

До закритих спортивних споруд відносяться:

1. Спортивні зали: універсальні; для спортивних ігор; спортивної, ритмічної, художньої гімнастики; хореографії; легкої та важкої атлетики; боротьби та боксу; тренажерів; спеціалізовані; тири для кульової стрільби; велотреки; манежі для кінного спорту.
2. Басейни (ванни з підігріванням) для: спортивного плавання; оздоровчого плавання; стрибків у воду; водного поло; веслувального спорту.
3. Поля та доріжки зі штучним льодом для: масового катання на ковзанах; хокею; хокею з м'ячем; швидкісного бігу на ковзанах; керлінгу.
4. Фізкультурно-рекреаційні споруди: сауна; кегельбан.
5. Кооперовані споруди: культурно-спортивні центри (об'єднання фізкультурно-спортивних споруд з закладами масового призначення) [8].

Що стосується парків і скверів, то, перш за все, про дані об'єкти інфраструктури населених пунктів згадується в Законі України «Про благоустрій населених пунктів», який відносить їх до територій загального користування: парки (гідропарки, лугопарки, лісопарки, парки культури та відпочинку, парки пам'ятки садово-паркового мистецтва, спортивні, дитячі, історичні, національні, меморіальні та інші), рекреаційні зони, сади, сквери та майданчики [9].

Більш конкретно визначення парку дається в Правилах утримання зелених насаджень у населених пунктах України. Відповідно до цих Правил парк – це самостійний архітектурно-організаційний комплекс площею понад 2 га, який виконує санітарно-гігієнічні функції та призначений для короткочасного відпочинку населення.

Залежно від характеру і призначення вони діляться на парки культури і відпочинку, районні, спортивні, дитячі, дендрологічні, історичні, національні, меморіальні, етнографічні парки-музеї, історичні, виставкові, зоологічні, аерофітотерапії тощо [10].

Цими ж Правилами передбачено поняття скверу – упорядкована й озеленена ділянка площею від 0,02 га до 2,0 га, яка є елементом архітектурно-художнього оформлення населених місць, призначена для короткочасного відпочинку населення [11].

Сквер, так само як і парк, є об'єктом озеленення міста. Він являє собою ділянку, розмір якої в більшості випадків не перевищує двох гектарів. Сквери найчастіше розміщуються на перехресті вулиць, на площі або ж у спальних районах.

Їхнє планування зазвичай включає:

- 1) майданчики;
- 2) квітники;
- 3) доріжки;
- 4) газони;
- 5) окремі групи чагарників і дерев.

Розглядаючи види громадського транспорту (включаючи транспорт міжнародного сполучення), на нашу думку, тут слід керуватись Законом України «Про транспорт», який визначає, що до транспорту загального користування відносяться:

- 1) залізничний;
- 2) морський;
- 3) річковий;
- 4) автомобільний;
- 5) авіаційний;
- 6) міський електротранспорт, у тому числі метрополітен [12].

Що стосується інших заборонених законом місць, то такі визначені в Законі України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів».

Відповідно до статті 15-2 цього Закону забороняється споживання пива (крім безалкогольного), алкогольних та слабоалкогольних напоїв, вин столових:

- 1) у закладах охорони здоров'я, крім споживання столових вин на території санаторіїв у спеціально відведених місцях;
- 2) у навчальних та освітньо-виховних закладах;
- 3) у громадському транспорті (включаючи транспорт міжнародного сполучення), на зупинках транспорту, в підземних переходах;
- 4) у закладах культури;
- 5) в закритих спортивних спорудах (крім пива в пластиковій тарі);
- 6) в ліфтах і таксофонах;
- 7) на дитячих майданчиках;
- 8) на спортивних майданчиках;
- 9) у приміщеннях органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших державних установ.

Як бачимо, деякі з них дублюються з Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Також на час проведення масових заходів сільські, селищні та міські ради в межах відповідної адміністративної території можуть заборонити або обмежити споживання пива (крім пива в пластиковій тарі), алкогольних, слабоалкогольних напоїв та вин [13].

Висновки. Як висновок зазначимо, що в умовах становлення і розвитку демократичної правової держави, побудови громадянського суспільства в Україні профілактика негативних соціальних відхилень, у тому числі і алкоголізму, – один з основних напрямів внутрішньої політики країни. Ідеться про вплив на процеси, що мають виняткове значення для майбутнього розвитку суспільства. І не останню роль у цьому процесі повинен відігравати інститут адміністративної відповідальності за розпивання алкогольних напоїв у заборонених законом місцях, який, на жаль, ще потребує свого вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Курс адміністративного права України / за ред. В.К. Колпакова та ін. К.: Юрінком Інтер, 2013. 872 с.
2. Берізко В.М. Особливості складу адміністративного правопорушення у сфері протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 1. С. 80–83.
3. Стрельченко О.Г. Специфіка проступку як складової частини адміністративного делікту. Право і суспільство. 2012. № 3. С. 137–143.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
5. Закон України «Про автомобільні дороги» від 08.09.2005 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-15>.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Правила дорожнього руху» від 10 жовтня 2001 р. № 1306. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF>.
7. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 24.12.1993 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12/ed20101117>.
8. Наказ Державного комітету України з будівництва та архітектури від 10.11.2003 р. № 184 «Про затвердження ДБН В.2.2-13-2003 «Спортивні та фізкультурно-оздоровчі споруди».
9. Закон України «Про благоустрій населених пунктів» від 06.09.2005 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-15>.
10. Наказ Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 10.04.2006 р. № 105 «Про затвердження Правил утримання зелених насаджень у населених пунктах України».
11. Наказ Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 10.04.2006 р. № 105 «Про затвердження Правил утримання зелених насаджень у населених пунктах України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-06>.
12. Закон України «Про транспорт» від 10.11.1994 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80>.
13. Закон України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» від 19.12.1995 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481/95-%D0%B2%D1%80>.

ДОСВІД КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ У СФЕРІ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕВИКОНАННЯМ РІШЕНЬ СУДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті узагальнено досвід країн пострадянського простору у сфері криміналізації злочинів, пов'язаних із невиконанням рішень суду у кримінальному провадженні. Обґрунтовано положення щодо формулювання усіх складів такого невиконання в одній статті кримінального закону.

Ключові слова: злочин, покарання, склад злочину, об'єкт злочину, правосуддя, правосвідомість, рішення суду, невиконання, зарубіжний досвід.

В статье обобщен опыт стран постсоветского пространства в сфере криминализации преступлений, связанных с неисполнением решений суда в уголовном производстве. Обосновано положения относительно формулировки всех составов такого невыполнения в одной статье уголовного закона.

Ключевые слова: преступление, наказание, состав преступления, объект преступления, правосудие, правосознание, решение суда, неисполнение, зарубежный опыт.

The article summarizes the experience of post-Soviet countries in the field of criminalization of crimes related to non-enforcement of court decisions in criminal proceedings. The justification of the provision concerning the formulation of all the components of such non-compliance in a single article of the criminal law has begun.

Key words: crime, punishment, crime, crime object, justice, legal consciousness, court decision, non-fulfillment, foreign experience.

Вступ. Конституція України у ст. 124 проголосила, що судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території держави. Саме це положення є основою існування правової держави. У зв'язку з цим невиконання рішення суду є проявом не тільки правого нігілізму, а й зневажливого ставлення до держави Україна, іменем якої воно проголошено. Серед такої групи правопорушень особливе занепокоєння викликає невиконання рішення суду у кримінальному провадженні, оскільки йдеться вже про особу, яка вчинила злочин і яка не бажає бути покараною за це. Це злочини, передбачені ст. 382 (у частині невиконання вироку), 389, 389¹, 390, 390¹ Кримінального кодексу (далі – КК) України. Звичайно, щоб вирішити завдання щодо необхідності чи її відсутності удосконалення вказаних статей кримінального закону, потрібно звернутися до позитивного зарубіжного досвіду у цій сфері.

Кримінальне право України з метою досягнення найвищої ефективності його норм повинно враховувати всі найкращі досягнення європейської і світової кримінально-правової думки та зарубіжного кримінального законодавства. Для цього важливо здійснювати компаративістські (порівняльні) дослідження і вміло розпоряджатися їх результатами в законотворчій діяльності, а також під час інтерпретації і застосування положень кримінального законодавства [1, с. 345].

Теоретичним дослідженням різних видів відповідальності за злочини проти правосуддя приділялася увага такими вченими, як Ю.В. Александров, М.І. Бажанов, В.І. Борисов, Ю.В. Баулін, В.В. Голіна, В.О. Глушков, Н.О. Гуророва, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, О.М. Джу-жа, О.О. Дудоров, О.М. Костенко, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, М.І. Мельник, А.А. Музика, Ю.В. Орел, В.І. Осадчий, М.І. Панов, А.В. Савченко, В.О. Туляков, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблистий, С.С. Яценко та ін.

Постановка завдання. Віддаючи належне цим та іншим вченим, вважаємо, що свого окремого дослідження потребує вивчення зарубіжного досвіду у сфері криміналізації злочинів, пов'язаних із невиконанням рішень суду у кримінальному провадженні, в першу чергу – країн пострадянського простору, що і є метою цієї статті.

Досягненню проголошеної мети сприятимуть певні умовні критерії – елементи складу злочину, види та розмір покарань за їх вчинення.

Результати дослідження. КК Республіки Азербайджан [2] у Розділі 32 «Злочини проти правосуддя» містить ст. 306 «Невиконання вироку, постанови суду або іншого судового акта»:

306.1. Злісне невиконання рішення, вироку, ухвали, постанови або наказу суду, що набрали законної сили, а також перешкодження їх виконанню – карається штрафом у розмірі від 1 до 3 тис. манатів, або громадськими роботами на строк від 320 до 480 годин, або виправними роботами на строк до 2 років, або позбавленням волі на строк до 3 років.

306.2. Ті самі діяння, вчинені службовою особою, – караються штрафом у розмірі від 4 до 6 тис. манатів, або виправними роботами на строк до 2 років, або позбавленням волі на строк від 3 до 5 років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років або без такого.

Забігаючи наперед, слід визнати, що переважна більшість КК країн пострадянського простору просто скопіювали статті кримінального закону Російської Федерації 1996 р. щодо відповідальності за невиконання рішення суду у кримінальному провадженні. Яскравим прикладом чого є аналізовані перші три кодекси.

Так, вірменський законодавець у КК Республіки Вірменія [3] у Главі 31 «Злочини проти правосуддя» передбачив ст. 353 «Невиконання судового акта»:

Умисне невиконання службовою особою вироку, рішення суду або іншого судового акта, що вступили в законну силу, або перешкодження їх виконанню – караються штрафом у розмірі від трьохсоткратного до п'ятисоткратного розміру мінімальної заробітної плати, або арештом на строк від 1 до 3 місяців, або позбавленням волі на строк не більше 2 років.

КК Республіки Білорусь [4] у Главі 34 «Злочини проти правосуддя» містить ст. 417 «Невиконання вироку суду про позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю»:

Ухилення засудженого від виконання вироку суду про позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю – карається штрафом або арештом на строк до 6 місяців.

Ст. 423. «Невиконання вироку, рішення або іншого судового акта»:

Невиконання посадовою особою вироку, рішення або іншого судового акта, що вступили в законну силу, або перешкодження їх виконанню – караються штрафом або позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Як бачимо, родовий об'єкт злочинів у всіх однаковий – правосуддя. Передбачено загальний склад невиконання рішення суду та декілька спеціальних за окремими видами покарань. Водночас суб'єктом невиконання рішення суду у Республіках Вірменія та Білорусь є виключно службові особи.

Аналогічна ситуація і в КК Грузії [5] у Главі XLIV «Злочини проти виконання судових актів» ст. 381 «Невиконання вироку чи іншого судового рішення»:

Невиконання представником влади, чиновником державного органу, органу місцевого самоврядування чи управління або особою, що здійснює керівні повноваження у підприємницькій чи іншій організації, вироку чи іншого судового рішення, що вступили в законну силу, або перешкодження його виконанню, – караються штрафом або суспільно корисною працею на строк від 180 до 240 годин, або арештом на строк від 3 до 6 місяців, або позбавленням волі на строк до 2 років із позбавленням права обіймати посади або займатися діяльністю на строк до 3 років.

Єдиним винятком тут є родовий об'єкт – встановлений порядок виконання судових рішень.

КК Республіки Казахстан [6] у Главі 17 «Кримінальні правопорушення проти правосуддя і порядку виконання покарань» містить ст. 430 «Невиконання вироку суду, рішення суду або іншого судового акта або виконавчого документа»:

1. Невиконання вироку, рішення суду або іншого судового акта або виконавчого документа, що вступили в законну силу, більше 6 місяців, а також перешкодження їх виконанню, – караються залученням до громадських робіт на строк до 800 годин або обмеженням волі на строк до 3 років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі діяння, вчинені особою з використанням свого службового становища, – караються залученням до громадських робіт на строк до 1 200 годин або обмеженням волі на строк від 3 до 5 років, або позбавленням волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 5 років.

3. Діяння, передбачені ч. 1 або 2 цієї статті, за якими сума стягнення перевищує 10 тис. місячних розрахункових показників, встановлених законодавством Республіки Казахстан на момент скоєння злочину, а також перешкодження їх виконанню – караються обмеженням волі на строк від 5 до 7 років або позбавленням волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 5 років.

Примітка. Особі, яка вчинила злочин, передбачений ч. 3 цієї статті, погасила всю суму заборгованості до винесення вироку суду, позбавлення волі не призначається.

Тут привертає увагу стимулювання позитивної посткримінальної поведінки та види покарань.

КК Киргизької Республіки [7] у Главі 31 «Злочини проти правосуддя» передбачає ст. 338 «Невиконання вироку суду, рішення суду або іншого судового акта»:

Злісне невиконання у встановлений термін вироку суду, рішення суду або іншого судового акта, що вступили в законну силу, а також перешкодження їх виконанню – караються громадськими роботами на строк від 80 до 240 годин, або штрафом у розмірі від 100 до 1 000 розрахункових показників, або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років, або позбавленням волі на строк від 1 до 2 років.

КК Киргизької Республіки [8] у Главі 47 «Злочини проти виконання судових актів та інших виконавчих документів» передбачає ст. 351 «Невиконання вироку суду засудженим до штрафу»:

1. Невиконання вироку суду, що вступив у законну силу, засудженим до штрафу за вчинення проступку або в разі заміни інших видів покарань за проступки або злочину штрафом або засудженим до позбавлення права займатися певною діяльністю, – карається позбавленням волі I категорії.

2. Невиконання посадовою особою вироку суду, що вступив у законну силу, про позбавлення її підлеглого права займати певну посаду, – карається позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю III категорії, або виправними роботами III категорії, або штрафом IV категорії.

Як бачимо, киргизький законодавець у новому КК передбачив одну статтю, що охоплює окремі випадки ухилення засудженим від призначеного покарання за вчинений злочин; кваліфікованим видом цього злочину є вчинення службовою особою. Однозначно правильним є виключення позбавлення волі для засудженого, який не виконує свій вирок.

Досить цікавим є досвід країн Балтії.

Так, КК Латвійської Республіки [9] у Главі XXIII «Злочинні діяння проти юрисдикції» містить ст. 296 «Невиконання постанови суду і розпорядження прокурора про покарання»:

(1) Невиконання або затримка виконання постанови суду або припису прокурора про покарання, вчинене особою, яка згідно із законом або покладеного завданням повинна була виконати його, – карається короткочасним позбавленням волі, або примусовими роботами, або штрафом.

(2) Ті самі дії, вчинені державними посадовими особами, які були зобов'язані виконати постанову суду або припис прокурора про покарання, – караються позбавленням волі на строк до 1 року, або короткочасним позбавленням волі, або примусовими роботами, або штрафом.

КК Литовської Республіки [10] у Главі XXXIV «Злочини та кримінальні проступки проти правосуддя» у ст. 242 «Ухилення від відбування покарання у вигляді арешту, позбавлення волі або від повернення на місце попереднього ув'язнення» передбачає таке:

Той, хто, будучи засуджений до покарання у вигляді арешту або позбавлення волі, але до взяття під варту ухилився від відбування призначеного покарання або будучи тимчасово відпущеним з арештантського будинку, місця ув'язнення або місця попереднього ув'язнення, не повернувся вчасно без поважної причини, карається штрафом або позбавленням волі на строк до 2 років.

Ст. 243. «Ухилення від відбування покарань або заходів карального впливу, не пов'язаних із позбавленням волі»:

Той, хто ухилився від відбування покарань або заходів карального впливу, не пов'язаних із позбавленням волі (за винятком конфіскації майна), вчинив кримінальний проступок і карається штрафом або арештом.

Ст. 244. «Ухилення від відбування покарання, призначеного юридичній особі»:

Працівник юридичної особи, відповідальний за виконання покарання, призначеного цій юридичній особі, який ухилився від цього покарання, вчинив кримінальний проступок і карається громадськими роботами або штрафом, або арештом.

Ст. 245. «Ухилення від рішення суду, не пов'язаного з покаранням»:

Той, хто ухилився від рішення суду, не пов'язаного з покараннями, вчинив кримінальний проступок і карається громадськими роботами, або штрафом, або обмеженням волі, або арештом.

Нечинний КК Республіки Естонія [11] у ст. 176-2 «Невиконання вироку або рішення суду» передбачав:

Умисне невиконання зверненого до виконання вироку або рішення суду, за відсутності ознак злочинів, передбачених ст. 121, 122, 166-2 та 176-1 цього Кодексу, карається штрафом або арештом, або позбавленням волі на строк до 5 років.

Пенітенціарний кодекс Республіки Естонія [12] у Розділі 3 «Винні діяння при виконанні покарання» у ст. 329 «Ухилення від відбування покарання» передбачає:

Ухилення засудженого, якому дозволено покинути місце ізоляції від суспільства або тюремного ув'язнення, від продовження відбування зверненого до виконання покарання, а також явне ухилення від призначеного за злочин і зверненого до виконання додаткового покарання, встановленого ст. 49, 491, 50, 51, 52 або 522 цього Кодексу, – карається грошовим стягненням або тюремним ув'язненням на термін до 1 року.

Як бачимо, балтійські країни по-різному розуміють особливості кримінально-правового забезпечення правосуддя. Якщо у КК Латвії збереглися традиції пострадянських країн, то кримінальні закони Естонії та Литви вже передбачають заходи кримінально-правового впливу як на засуджених осіб до певних видів покарань, так і до юридичної особи чи до відповідних службових осіб. Особливу увагу привертає намагання ухилення від відбування різних видів покарань передбачити в одній статті.

КК Республіки Молдова [13] у ст. 320 «Невиконання рішення судової інстанції» передбачає:

(1) Умисне невиконання або ухилення від виконання рішення судової інстанції, якщо ці діяння вчинені після накладення покарання за правопорушення, – караються штрафом у розмірі від 550 до 650 умовних одиниць, або неоплачуваною працею на користь суспільства на строк від 150 до 200 годин, або позбавленням волі на строк до 2 років.

(2) Умисне невиконання або ухилення від виконання службовою особою рішення судової інстанції, а так само перешкоджання його виконанню, якщо ці діяння вчинені після накладення покарання за правопорушення, – караються штрафом у розмірі від 650 до 850 умовних одиниць, або неоплачуваною працею на користь суспільства на строк від 180 до 240 годин, або позбавленням волі на строк до 3 років із позбавленням у всіх випадках права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від 2 до 5 років.

Ст. 319. «Ухилення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі»:

Ухилення від відбування покарання засудженого, якому було дозволено короточасний виїзд із місця позбавлення волі, – карається позбавленням волі на строк до 2 років.

Ст. 3201. «Невиконання заходів захисту жертви насильства в сім'ї, встановлених захисним приписом»:

Умисне невиконання або ухилення від виконання заходів захисту жертви насильства в сім'ї, встановлених судовою інстанцією в захисному приписі, – карається неоплачуваною працею на користь суспільства на строк від 160 до 200 годин або позбавленням волі на строк до 3 років.

По-перше, молдавському законодавцю вдалося усі види невиконання рішення суду у кримінальному провадженні передбачити в одній статті кримінального закону. По-друге, засудженим до позбавлення волі надається відстрочка, чого вітчизняне кримінально-виконавче законодавство поки що не знає. По-третє, ратифікація парламентом Молдови Стамбульської конвенції 2011 р. також зумовила кримінальну відповідальність за насильство в сім'ї та відповідні обмежувальні заходи до осіб, що його вчинили, проте їх не передбачено самим КК. Нами вже встановлено особливості кримінальної відповідальності за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників як злочину, що посягає на правосуддя в Україні в частині невиконання судових рішень у кримінальному провадженні [14, с. 142–145].

КК РФ [15] у Глава 31 «Злочини проти правосуддя» передбачає таке.

Ст. 315 «Невиконання вироку суду, рішення суду або іншого судового акта»:

Злісне невиконання представником влади, державним службовцем, муніципальним службовцем, а також службовцем державної або муніципальної установи, комерційної або іншої організації вироку суду, рішення суду або іншого судового акта, що вступили в законну силу, а також перешкоджання їх виконанню, – караються штрафом у розмірі до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або в розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період до 18 місяців, або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на

строк до 5 років, або виправними роботами на строк до 480 годин, або примусовими роботами на строк до 2 років, або арештом на строк до 6 місяців, або позбавленням волі на строк до 2 років.

Як бачимо, лише невиконання вироків із призначенням або обмеження, або позбавлення волі є злочином. Має місце і необмежена судова дискреція – таку кількість основних і додаткових покарань не передбачає жодний вивчений нами кримінальний закон.

КК Республіки Узбекистан [16] у Главі XVI «Злочини проти правосуддя» у ст. 232 «Невиконання судового акта» передбачає таке.

Ухилення від виконання судового акта, що зобов'язує вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення, що продовжується після застосування адміністративного стягнення, а також перешкоджання виконанню судового акта, – караються штрафом до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або обов'язковими громадськими роботами до 360 годин, або виправними роботами до 3 років, або обмеженням волі на строк до 1 року, або позбавленням волі до 1 року.

Ті самі діяння, вчинені службовою особою, – караються штрафом від 100 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або позбавленням певного права до 5 років, або обмеженням волі від 2 до 5 років, або позбавленням волі до 5 років.

Висновки. Отже, вивчення досвіду країн пострадянського простору у сфері криміналізації злочинів, пов'язаних із невиконанням рішень суду у кримінальному провадженні, дозволяє сформулювати певні висновки.

1. Родовим об'єктом у більшості країн є правосуддя, безпосереднім – встановлений порядок належного виконання вироків, ухвал і постанов суду і призначеного ним покарання. Встановлено, що лише в КК України передбачено кримінальну відповідальність за невиконання рішень Європейського суду з прав людини.

2. Об'єктивна сторона досить часто ускладнюється вказівкою на таке оціночне поняття, як злісність – злісне чи особливо злісне невиконання рішення суду. В абсолютній більшості злочини є з формальним складом.

3. Суб'єктом злочинів виступають або засуджені до певних видів покарань чи інших кримінально-правових заходів впливу, або службові особи.

4. Суб'єктивна сторона у формі умислу, вид умислу – прямий: особа усвідомлює факт невиконання рішення суду і бажає так діяти.

5. Стосовно покарання та інших заходів кримінально-правового характеру слід вказати на їх повну різноманітність і відсутність будь-якої системності. Водночас слід позитивно відзначити ті країни, які для засуджених до певних видів покарань передбачають виключно позбавлення волі, для службових осіб – штраф або громадські роботи.

Перспективним напрямком подальших досліджень є визначення місця кримінального проступку серед злочинів, що посягають на встановлений порядок виконання рішень суду у кримінальному провадженні, й обґрунтування положення щодо формулювання усіх складів такого невиконання в одній статті.

Список використаних джерел:

1. Хавронюк М.І. Наукове осмислення правової доктрини та кримінального законодавства зарубіжних країн. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1 (1). С. 298–347. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/1/17.pdf.
2. КК Республіки Азербайджан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353#pos=2845;-56.
3. КК Республіки Вірменія. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show#31>.
4. КК Республіки Білорусь. URL: <http://xn----ctbcgfviccvibf9bq8k.xn--90ais/statya-423>.
5. КК Грузії. URL: http://www.carim-east.eu/media/legal%20module/natfr/GE_3.2%20CriminalCode_En.pdf.
6. КК Республіки Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=5485;-36.
7. КК Киргизької Республіки (чинний до кінця 2018 р.). URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/568>.
8. КК Киргизької Республіки. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527?cl=ru-ru>. Вступає в силу 01 січня 2019 р.
9. КК Латвійської Республіки. URL: <http://www.alex-lawyer.lv/ugolovnijzakonlatviirus.pdf>.
10. КК Литовської Республіки. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877&subID=100107735,100107738,100107772#text>.

11. Нечинний КК Естонської Республіки Естонія. URL: file:///D:/Downloads/Estonia_CC_as_of_2002_ru.pdf.
12. Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки. URL: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2015.07.2018.pdf>.
13. КК Республіки Молдова. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/>.
14. Чорна О.В. Кримінальна відповідальність за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників в Україні. *Jurnalul juridictional: teorie si practica: Publicatie stiintifico-practica dedrept*. 2018. № 2 (30). С. 142–145.
15. КК Російської Федерації. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/92d337ccb0bfa433cfb933ae2ef639f06fea27e8/.
16. КК Республіки Узбекистан. URL: <http://lex.uz/docs/111457>.

УДК 343.1

ЧУГУНІКОВ І.І.

АНТИСОЦІАЛЬНІСТЬ ЯК МАТЕРІАЛЬНА ОЗНАКА ЗЛОЧИНУ (КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ)

У статті, крізь призму законодавчого визначення злочину, аналізуються проблеми об'єкта кримінально-правової охорони. Робиться висновок про те, що матеріальна ознака злочину не обмежується суспільною небезпекою, а повинна включати й антисоціальність діяння. З метою підвищення статусу об'єкта як обов'язкового елемента складу злочину та введення його у нормативно-правову площину пропонується нова редакція ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: злочин, склад злочину, об'єкт кримінально-правової охорони, суспільна небезпека, протиправність, соціальний порядок, антисоціальність.

В статті сквозь призму законодательного определения преступления анализируются проблемы объекта уголовно-правовой охраны. Делается вывод о том, что материальный признак преступления не ограничивается общественной опасностью, а должен включать и антисоциальность деяния. С целью повышения статуса объекта как обязательного элемента состава преступления и введения его в нормативно-правовую плоскость предлагается новая редакция ч. 1 ст. 11 Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: преступление, состав преступления, объект уголовно-правовой охраны, общественная опасность, протиправность, социальный порядок, антисоциальность.

Problems of object of criminal-legal protection through the prism of the legislative definition of a crime are analyzed in the article. It is concluded that a material sign of a crime is not limited to a social danger, while the antisocial nature of an act must be also included. In order to improve the status of object, as an obligatory element of a concept of a crime and its imposition to the normative-legal plane, the new version of P. 1 of Art. 11 of the Criminal Code of Ukraine is proposed.

Key words: crime, concept of a crime, object of criminal-legal protection, social danger, wrongfulness, social order, antisociality.

Вступ. Питання об'єкта кримінально-правової охорони є наріжним каменем будь-якої кримінально-правової доктрини. За своєю сутністю – це питання про соціальне призначення кримінально-правової галузі як такої. Однак, незважаючи на те, що ключове значення об'єкта злочину для кримінального права було встановлено вітчизняними корифеями у цій сфері догматичної юриспруденції достатньо давно, що цілком природно, оскільки поза об'єктом фактично неможливо пізнати сутність суспільно небезпечного посягання, саме цьому елементу складу злочину на нормативному рівні приділено найменше уваги. Така ситуація провокує певне ігнорування об'єкта як у законотворчій, так і у правозастосовчій діяльності, що зрештою призводить до перетворення цього поняття з наріжного каменя у другорядне питання, яке взагалі не має принципового значення, а у підсумку – до втрати кримінально-правовим регулюванням свого цільового призначення з можливістю використовувати кримінально-правовий арсенал для вирішення будь-яких (політичних, ідеологічних, кон'юнктурних, корпоративних тощо) завдань. Завадити цим процесам, як уявляється, може лише підвищення статусу об'єкта як обов'язкового елемента складу шляхом введення його у нормативно-правову площину.

Постановка завдання. Метою статті є доведення тези щодо нормативного характеру поняття об'єкта злочину. Для її досягнення необхідно послідовно виконати такі завдання: 1) проаналізувати підставу кримінальної відповідальності у світлі інтеграційних процесів України; 2) розглянути проблему співвідношення таких понять, як суспільна небезпека й об'єкт злочину; 3) довести тезу про те, що матеріальна ознака злочину не обмежується суспільною небезпечністю і повинна бути доповнена вказівкою на антисоціальність діяння, яка характеризує його спрямованість на ту чи іншу, чітко визначену, частину існуючого соціального порядку; 4) запропонувати нову редакцію ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Результати дослідження. Однією з найбільш розповсюджених тез сьогодення, якими зазвичай обґрунтовується необхідність реформування української кримінально-правової системи взагалі і її системоутворюючої складової частини кримінально-правової галузі зокрема, є теза щодо необхідності їх приведення у відповідність до європейських «стандартів». З цією метою певній ревізії піддаються майже усі інститути як Загальної, так і Особливої частин КК. Однак найбільшу увагу фахівців, у зазначеній площині, привертають вітчизняні положення про підстави кримінальної відповідальності, згідно з якими у такій якості виступає виключно вчинене суспільно небезпечне діяння, яке містить склад злочину. Склад злочину позиціонується як сукупність встановлених у законі про кримінальну відповідальність юридичних об'єктивних (об'єкт, об'єктивна сторона) та суб'єктивних (суб'єкт, суб'єктивна сторона) ознак, що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочинне. Особливо наголошується й на тому, що склад злочину – це реально існуюча система ознак, а не витвір людської фантазії чи просто вигадка, а тому її можна пізнати та використати в практичній діяльності [1, с. 101]. Саме з цих причин відсутність хоча б одного з елементів складу злочину (об'єкта, суб'єкта, об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони) розглядається діючим Кримінальним процесуальним кодексом України (як, до речі, і попереднім) як реабілітуюча (особа визнається невинуватою у вчиненні злочину, відновлюється її добре ім'я, репутація, гідність, відшкодовується шкода, завдана їй незаконними діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду) підстава для закриття кримінального провадження (п. 2 ч. 1 ст. 284) [2, с. 557–558].

На відміну від вітчизняної, західна кримінально-правова доктрина орієнтується на дещо інші вихідні положення, не оперуючи поняттям «склад злочину» і використовуючи інші категорії – «структура злочину», «склад діяння», «склад закону». Так, англійська доктрина кримінального права в її класичному варіанті розглядає злочин у цілому як єдність двох елементів: *actus reus* (заборонена поведінка, зовнішній об'єктивний компонент злочину) та *mens rea* (настрій розуму діяча, який характеризується наміром, необережністю або недбалістю щодо об'єктивних елементів вчиненої поведінки). Аналогічної позиції дотримуються і сучасні французькі юристи, пов'язуючи ознаки будь-якого злочину з наявністю матеріального та морального елементів, сукупність яких розглядається у якості складу злочинного діяння. На думку німецьких фахівців, структура злочину включає до себе такі елементи, як протиправність, винність, відповідність ознакам «складу закону» та караність. Відповідність «складу закону» розуміється як виконання конкретним діянням законодавчо визначених ознак складу закону, тобто ознак, що визначені у відповідній нормі. Про відповідність злочинного діяння складу закону або про виконання складу закону може йтися тільки тоді, коли його ознаки відповідають усім ознакам складу закону. Інакше кажучи, склад закону розглядається у якості законодавчо визначених об'єктивних і суб'єк-

тивних передумов поведінки, що перебуває під загрозою покарання, необхідних для визнання її злочинним діянням. Склади закону детально регламентуються в Особливій частині КК ФРН. Суттєвою особливістю німецького кримінального права є позбавлення вини статусу елемента складу закону [3, с. 123, 131, 153, 189–190]. Незважаючи на певні розбіжності щодо структури злочину, західну кримінально-правову традицію об'єднує одне – вона не пов'язує підстави кримінальної відповідальності з наявністю об'єкта злочину чи кримінального проступку, акцентуючи увагу на змісті кримінально-правової норми й абстрагуючись від того, на що саме спрямовано діяння винного, а подекуди і від того, хто саме його вчиняє [3, с. 171]. Тому пропозиції щодо необхідності перегляду вітчизняного підходу до підстави кримінальної відповідальності, які лунають у світлі інтеграційних процесів, насамперед пов'язуються з позбавленням об'єкта статусу необхідного елемента складу злочину. Слід зазначити, що передумови для такого рішення дійсно існують. Як відомо, поняттю об'єкта злочину у вітчизняній кримінально-правовій теорії тривалий час надавалася певна ідеологічна забарвленість. «Роздержавлення» вчення про об'єкт злочину викликало широку дискусію щодо «нових» підходів до його визначення, яка до загального знаменника так і не призвела. Зрештою, об'єкт злочину почав розглядатися як комплексне явище, яке охоплює собою будь-які наукові позиції щодо його розуміння [4, с. 72]. Безумовно, така «безпринципність» у визначенні об'єкта злочину суттєво віддаляє це поняття від нормативних меж і сприяє ситуації, коли у правозастосовчій практиці питання про об'єкт навіть не постає, а у науці кримінального права, якщо й згадується про цей елемент складу злочину, то виключно у якості данини вітчизняній традиції. Тому не дивно, що майже у всіх науково-практичних коментарях, у т. ч. і найбільш вагомих, об'єкту злочину присвячується одне-два речення. Причому це поняття фактично підганяється під вже проаналізовану об'єктивну сторону того чи іншого діяння, у зв'язку з чим запропоновані трактовки безпосередніх об'єктів є малопритатними для потреб правозастосовчої практики, тому і не заслуговують на увагу з боку правоохоронних і судових органів, яку ті акцентують виключно на з'ясуванні ознак об'єктивної сторони й ознак суб'єктивних елементів складу злочину. Так, наприклад, автори науково-практичного коментаря КК України за редакцією М.І. Мельника і М.І. Хавронюка об'єкт шахрайства з фінансовими ресурсами (ст. 222) позиціонують як встановлений законодавством порядок фінансування, кредитування й оподаткування господарської діяльності, об'єкт злочину, передбаченого ст. 223 КК – як встановлений законом порядок випуску (емісії) й обігу цінних паперів, а злочину, передбаченого ст. 224 КК – як встановлений законом порядок виготовлення й обігу недержавних цінних паперів [5, с. 548, 554, 559]. Неважко помітити, що подібні уявлення про безпосередні об'єкти зазначених злочинів зумовлені попереднім розглядом ознак *X* об'єктивної сторони й абсолютно нічого у площині кваліфікації вчиненого не додають, характеризуючи швидше те, яким чином вчиняється діяння, аніж те, на що воно спрямовано. У сучасній кримінально-правовій літературі зазначається, що на практиці саме сукупність ознак об'єктивної та суб'єктивної сторін і суб'єкта злочину дають уявлення про об'єкт конкретних злочинних діянь, тобто визначають ті цінності (блага, суспільні відносини), які порушуються внаслідок вчинення відповідного злочину. Тому ніколи не потрібно заздалегідь визначати об'єкт злочину і саме з урахуванням таких «міркувань» підходити до розслідування. Можливо припускати різні варіанти об'єкту таких діянь, вірогідні цінності, на які здійснюється посягання, але починати розслідування, вже маючи від початку «тверде» уявлення про об'єкт злочинних діянь, не потрібно [6, с. 297]. Із цим цілком можна погодитися. Але проблема полягає в тому, що встановленням ознак об'єктивної та суб'єктивної сторін найчастіше все і закінчується. Ні правозастосувач, ні, здебільшого, доктрина не бачать особливого сенсу у подальшому витраченні зусиль на пошуки об'єкта, який до того ж залишається невизначеним і доволі відірваним від реального життя поняттям. На цьому фоні пропозиції щодо обмеження складу злочину матеріальними та моральними елементами виглядають більш ніж привабливими. Але чи дійсно такий підхід володіє суттєвими перевагами, у зв'язку з чим вартий того, щоб його запозичити? На нашу думку, особливих підстав для позитивної відповіді на поставлене питання немає. Навпаки, вітчизняне вчення про об'єкт злочину надає ширші можливості і для з'ясування сутності вчиненого діяння, і для його правильної кримінально-правової оцінки. Тому позбавлення об'єкта статусу обов'язкового елемента складу злочину (кримінального правопорушення) навряд чи можна вважати магістральним напрямком вдосконалення українського кримінального права. Більш того, не можна не звернути увагу й на те, що західна кримінально-правова теорія до об'єкта злочину не така вже й байдужа. Ще Ч. Бекарія акцентував на тому, що справжнім мірилом злочину є шкода, яку він заподіює суспільству. Це одна з тих очевидних істин, для відкриття якої не потрібно ні квадратів, ні телескопів і яка є доступною для будь-якого середнього

розуму. На цих же позиціях стояла і Декларація прав людини і громадянина 1789 р. Франції, ст. 5 якої проголошувала, що закон може заборонити лише ті дії, які є шкідливими для суспільства. На злоспрямованості злочину наполягав і А. Фейербах, а Ліст підкреслював, що злочин може бути визначений (за сутністю) як осудна, протиправна дія, яка внаслідок своєї небезпеки для устрою правових благ обкладена покаранням [7, с. 647]. Дійсно, визначаючи злочин, західний законодавець насамперед акцентує увагу на протиправності цього діяння (§ 12 КК ФРН, ст. 1 КК Швейцарії, § 1 КК Австрії, ст. 2 КК Бельгії тощо).

Однак, якщо спочатку протиправність розумілася як суперечність тільки кримінальному закону, тобто як кримінальна протиправність, то в сучасних умовах це поняття суттєво розширилося – протиправність розуміється як суперечність діяння правопорядку у цілому. Як слушно зазначає Ю.В. Баулін, протиправність у такому розумінні означає ніщо інше, як невідповідність вчиненого діяння положенням існуючого правового регулювання суспільних відносин [8, с. 14]. Під цим кутом зору дещо змінюється і зміст помилки суб'єкта (т. зв. юридичної помилки). У встановленні протиправності діяння вирішальне значення має не помилка особи щодо відсутності кримінально-правової заборони, а розуміння того, що вона діє всупереч існуючому правопорядку. Тому відсутність такого розуміння розглядається у якості підстави для визнання особи невинуватою (§ 17 КК ФРН). Невипадково західні фахівці поряд із матеріальною та моральною ознаками злочину подекуди виокремлюють ознаку протиправності як суперечності вчиненого існуючому правопорядку й ознаку «невиправданості» [3, с. 153]. Остання означає, що відсутні причини для виправдання вчиненого діяння: особа не діяла в умовах необхідної оборони чи крайньої необхідності, не виконувала законний наказ або розпорядження, не діяла під примусом або внаслідок помилки. З'ясовуючи юридичну природу вчинків у стані необхідної оборони, крайньої необхідності тощо, Ю.В. Баулін доходить висновку, що вони відрізняються від злочинного діяння як своїм протилежним суспільно-політичним змістом, так і іншою юридичною формою, у зв'язку з чим виключають саме ознаки злочину, тобто суспільну небезпеку (такі вчинки є суспільно корисними чи соціально сприйнятними) і протиправність (суспільно корисні вчинки не тільки не суперечать існуючому правопорядку, а й заохочуються як правовими приписами, так і моральними постулатами – І. Ч.) діяння [9, с. 108]. У своїх подальших працях Ю.В. Баулін запропонував визначити злочин як підставу кримінальної відповідальності у якості суспільно-небезпечного, протиправного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК [8, с. 14]. За такого цілком слушного, на нашу думку, підходу стає зрозумілим, що матеріальна ознака злочину не обмежується суспільною небезпекою, а включає до себе і протиправність діяння. Якщо суспільна небезпека полягає у здатності діяння заподіювати істотну шкоду об'єкту кримінально-правової охорони (саме ця ознака злочину дозволяє виокремити його від інших правопорушень, наприклад, від адміністративних проступків, у визначенні яких законодавець про суспільну небезпеку не згадує, зазначаючи, що ці порушення за своїм характером не тягнуть кримінальної відповідальності – ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП)) то протиправність – у його спрямованості проти існуючого порядку суспільних відносин. Інакше кажучи, протиправність показує, чому саме заподіюється шкода, а суспільна небезпека – наскільки суттєвою вона є. Обидві матеріальні ознаки злочину перебувають у відносинах взаємовиключення. Злочин не визнається як протиправні діяння, якими не заподіюється істотна шкода (наприклад, малозначні діяння), так і діяння, які цілком здатні заподіяти таку шкоду, але не є протиправними. Такий щільний зв'язок між двома матеріальними ознаками злочину зумовлює наявність і їх спільної формальної ознаки – передбаченості вчиненого діючим КК і його законодавчої оцінки у вигляді санкції статті Особливої частини. Однак виокремлення протиправності у якості самостійної матеріальної ознаки злочину дозволяє з'ясувати, чому саме вчинене не є кримінально-карним. Відповідь достатньо очевидна – за відсутності протиправності діяння не може визнаватися злочин, тому що стає безоб'єктом.

Життя та здоров'я нападника перестають бути об'єктом кримінально-правової охорони, якщо шкода їм заподіюється особою, яка перебуває у стані необхідної оборони, власність перестає бути таким об'єктом у разі заподіяння їй шкоди у стані крайньої необхідності і т. ін. Ще О.Ф. Кістяківський зазначав, що, почавши себе захищати проти беззаконного нападу, суб'єкт порушує або знищує права злочинного нападника [10, с. 373]. М.С. Таганцев, визначаючи об'єкт злочинів проти життя, наполягав на тому, що його складають певні юридичні відносини у вигляді недоторканості життя членів суспільства [11, с. 17]. Вчиняючи суспільно-небезпечне посягання, особа виводить себе за межі цих відносин, внаслідок чого її здоров'я та життя стають доторканими, а заподіяння їм шкоди набуває ознак правомірності.

Таким чином, слід особливо підкреслити ту обставину, що з'ясування сутності таких ознак злочину, як протиправність і «невиправданість», що виокремлюються в західній теорії кримінального права, поза їх зв'язками з об'єктом кримінально-правової охорони є неможливим, тому що за своїм характером цей зв'язок є генетичним. У плані вирішення зазначеної проблеми вітчизняна кримінально-правова теорія, як уявляється, не тільки не поступається теорії західній, а й має цілу низку доволі суттєвих переваг. Тому, повертаючись до вихідного тезису про необхідність запозичення закордонного досвіду щодо підстави кримінальної відповідальності, залишається тільки погодитися з О.І. Бойцовим, який щиро не розуміє, навіщо потрібне таке повернення до «джерел», коли витрачено стільки зусиль, щоб з'ясувати сутність цієї проблеми [12, с. 28–29]. Адже розвиток кримінально-правової системи України повинен пов'язуватися не з позбавленням об'єкта злочину статусу обов'язкового елемента складу, а навпаки, з підвищенням цього статусу, для чого цьому поняттю слід надати суто нормативного характеру.

У юридичній літературі при характеристиці суспільної небезпеки традиційно зазначається, що її передусім зумовлює саме об'єкт посягання [13, с. 128–138; 14, с. 24]. Ця позиція поділяється і судовою практикою, особливо в тих країнах, де КК вимагає у призначенні покарання обов'язково враховувати ступінь і характер суспільної небезпеки діяння (наприклад, ч. 2 ст. 61 КК Республіки Вірменія), у зв'язку з чим підкреслюється, що останній, насамперед, залежить від об'єкта злочину [14, с. 25]. Проте, як уявляється, характер суспільної небезпеки від виду об'єкта кримінально-правової охорони не залежить. За елементарною логікою, загроза комусь чи чомусь не може включати до себе те, на що вона спрямована. Такий підхід, швидше за все, пов'язаний з тим, що об'єкт злочину доволі тривалий час розглядався під певним ідеологічним кутом і в цьому сенсі не був позбавлений своєї соціально-класової характеристики. Так, згідно зі ст. 6 КК УРСР 1922 р. злочином визнавалася будь-яка суспільно-небезпечна дія чи бездіяльність, яка загрожує основам радянського ладу і правопорядку, встановленому робітничо-селянською владою на перехідний до комуністичного устрою період часу. Звідси зрозуміло, що суспільно-небезпечними визнавалися виключно такі посягання, які могли заподіяти шкоду, головним чином, новому соціальному порядку, причому навіть у тому разі, якщо те чи інше діяння не було передбачено діючим КК. І хоча КК УРСР 1960 р. у характеристиці об'єктів кримінально-правової охорони вже не містив такого відверто класового підґрунтя (вона була замінена т. зв. ієрархічністю суспільних відносин, завдяки чому найбільш небезпечними визнавалися діяння проти суспільного устрою СРСР, його політичної й економічної системи, соціалістичної власності), все одно він був спрямований, перш за все, на охорону здобутків соціалізму. Звідси цілком зрозуміло, що суспільно небезпечним визнавалося передусім те, що заподіювало шкоду цим здобуткам.

Це знаходило свій прояв і в законодавчій оцінці суспільної небезпеки таких діянь. Наприклад, розкрадання соціалістичного майна в особливо великих розмірах, на відміну від викрадення особистого майна, каралося, у т. ч., і смертною карою. В умовах сьогодення ситуація дещо змінилася й об'єкт посягання втратив свої класові ознаки, набувши виключно ознак соціальних. Незважаючи на те, що діючий КК України проголошує у якості нового пріоритету правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, а прихильники антропологічного підходу постійно наполягають на новій системі Особливої частини, де на першому місці повинні фігурувати інтереси особи, доволі важко сказати, який саме об'єкт є найважливішим. Максимально можливий строк позбавлення волі (15 років) передбачений як за злочини проти особи (ст. 115, ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153, ч. 2 ст. 147, ч. 3 ст. 149), так і за злочини проти держави (ч. 3 ст. 110, ч. 1 ст. 111, ст. 112, ст. 114, ч. 2 ст. 114¹), авторитету її органів і журналістів (ч. 2 ст. 347, ч. 2 ст. 347¹, ст. 348, ст. 348¹) чи суспільства (ст. 257, ч. 3 ст. 258, ч. 1 ст. 258³, ч. 5 ст. 260, ч. 3 ст. 265, ч. 3 ст. 265¹). Те ж саме стосується і довічного позбавлення волі, яке стосовно злочинів проти особи передбачено тільки у ч. 2 ст. 115 КК.

До того ж, за злочини проти держави цей вид покарання може бути застосований і в тому разі, коли психічне ставлення винного до загибелі людей є необережним, а також тоді, коли мають місце інші тяжкі наслідки, пов'язані із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, великої матеріальної шкоди, знищенням важливих об'єктів, життєвовабезпечуючих комунікацій тощо (ч. 3 ст. 110 КК). Застосування довічного позбавлення волі у разі необережного психічного ставлення винного до загибелі людини не виключають і злочини проти суспільства (ч. 3 ст. 258 КК). Про це свідчить формула, яку використовує законодавець, – «дії, що призвели». Що стосується дійсної пріоритетності охорони прав і свобод людини, то тут виникають питання. Так, наприклад, умисне легке тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 125), умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій (ч. 1 ст. 126) караються максимум виправними роботами на

строк до одного року, а порушення законодавства про захист рослин (ст. 247) чи проста крадіжка (ч. 1 ст. 185) – обмеженням волі на строк до двох років і позбавленням волі на строк до трьох років відповідно; умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, вчинене групою осіб, карається позбавленням волі від трьох до п'яти років, як і дії, передбачені ч. 2 ст. 126 КК, а каліцтво тварин, вчинене групою осіб – від п'яти до восьми років, як і крадіжка, вчинена у великих розмірах, і т. ін. Це зайвий раз доводить, що об'єкт злочину не є структурною складовою частиною його суспільної небезпеки. Вона залягає в іншій площині – спосіб посягання, характер наслідків, що настали (зворотній чи незворотній), їх розмір, ступінь здійснення злочинного наміру, характер діяння (дія, бездіяльність, обставини, що їх супроводжують), вчинення його одноособово чи у співучасті, форма та вид вини, криміноутворюючі ознаки суб'єкта злочину. Як слушно зазначає Н.Ф. Кузнецова, «спеціальний суб'єкт включається до діяння, автором якого він є» [13, с. 137]. Так, крадіжка, грабіж, вимагання, шахрайство, привласнення, розтрата та заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем з погляду об'єкта є абсолютно однаковими діяннями – всі вони заподіюють шкоду власності. Проте з позиції способу їх вчинення розбій і вимагання є найбільш небезпечними злочинами цієї групи, а ознаки спеціального суб'єкта діяння, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК, зумовлюють його підвищену небезпеку порівняно з крадіжкою (ч. 1 ст. 185), грабежем (ч. 1 ст. 186) і шахрайством (ч. 1 ст. 190). Верховна Рада України 04 червня 2018 р. у першому читанні прийняла законопроект № 7064, згідно з яким КК України доповнюється ст. 286¹, яка передбачатиме відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху, що спричинило середньої тяжкості, тяжкі тілесні ушкодження або смерть потерпілого, вчинене у стані сп'яніння. Ч. 2 цієї статті встановлює відповідальність особи, яка, будучи позбавленою права керування транспортними засобами за діяння, передбачене ч. 1 цієї статті, знову керує транспортним засобом. З погляду свого об'єкта – безпеки руху й експлуатації транспорту, – цей злочин нічим не відрізняється від інших діянь, передбачених XI розділом КК, у т. ч. і діяння, передбаченого ст. 286. Його підвищена суспільна небезпека знаходить своє відображення у санкції у виді позбавлення волі на строк від восьми до десяти років за ч. 1 та позбавлення волі строком на п'ять років за ч. 2, де взагалі використовується не притаманна вітчизняному кримінальному законодавству абсолютно визначена санкція, зумовлена криміноутворюючими ознаками спеціального суб'єкта – особою у стані сп'яніння й особою, позбавленою права керування транспортними засобами. Не робить об'єкт злочину складовою частиною його суспільної небезпеки і положення, яке стало майже аксіоматичним, згідно з яким кримінальний закон бере під охорону найбільш важливі суспільні відносини (цінності, блага тощо). Дійсно, низка об'єктів має суто кримінально-правову природу. Це життя, здоров'я (хоча останні зміни ст. 173² КУпАП свідчать про те, що здоров'я особи охороняється і нормами адміністративного законодавства, оскільки тут передбачається відповідальність за застосування фізичного насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень. Звідси постає, що насильство, яке завдало фізичного болю, охоплюється ст. 173² КУпАП), фізична свобода, статевая свобода та статевая недоторканість, основи національної безпеки, мир, безпека людства та міжнародний правопорядок. Однак переважна більшість відносин, що охороняються КК, охороняються й іншими галузями права. Так, наприклад, КУпАП охороняє здоров'я населення (глава 5), власність (глава 6), довкілля (глава 7), належну господарську діяльність (глава 8, глава 9, глава 12, глава 13), безпеку руху й експлуатації транспорту (глава 10), права громадян (глава 11, глава 15-А), належну службову діяльність (глава 13-А), порядок нанесення військової служби (глава 13-Б), громадський порядок і громадську безпеку (глава 14), порядок управління, включаючи правосуддя (глава 15). З погляду своєї соціальної характеристики ці об'єкти нічим не відрізняються від тих, що охороняються КК. Різниця полягає лише в інтенсивності впливу на ці об'єкти, тобто в наявності чи відсутності суспільної небезпеки. Так, наприклад, викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрата не є суспільно-небезпечним, якщо його вартість на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Якщо ж вартість майна перевищує цей показник, вчинене розглядається як кримінально-каране діяння, тобто з'являється така складова частина суспільної небезпеки, як розмір заподіяної шкоди. В інших випадках наявність суспільної небезпеки зумовлює такий її складник, як спосіб посягання (у разі вчинення грабежу, розбою, вимагання чи заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем), тому вартість викраденого майна значення не має. Розмежування адміністративних правопорушень і злочинів може бути засноване і на іншій криміноутворюючій складовій частині суспільної небезпеки – характері діяння. Так, відповідно до ч. 1 ст. 296 КК хуліганство – це умисне грубе порушення громадського порядку з мотивів явної

неповаги до суспільства, яке супроводжується особливою зухвалістю або винятковим цинізмом. Якщо таке порушення не супроводжувалося особливою зухвалістю або винятковим цинізмом, його необхідно кваліфікувати як дрібне хуліганство (ст. 173 КУпАП).

Розмежувальним критерієм між злочином та іншими правопорушеннями може виступати і така складова частина суспільної безпеки, як форма вини. За цим критерієм умисні легкі тілесні ушкодження є злочином (ст. 125 КК), а необережні – цивільно-правовим деліктом, хоча цілком зрозуміло, що об'єктом і того, й іншого виступає здоров'я особи. Зазначені обставини свідчать про те, що об'єкт посягання не є складником суспільної безпеки. Слід підкреслити і те, що діючий КК України зобов'язує суд у призначенні покарання враховувати не характер і ступінь суспільної безпеки, а ступінь тяжкості вчиненого злочину (п. 3 ч. 1 ст. 65). Як роз'яснює Пленум Верховного Суду України у п. 3 своєї постанови «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р., визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди повинні виходити з класифікації злочинів, а також із особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форми вини, мотиву і мети, способу, стадії вчинення, кількості епізодів злочинної діяльності, ролі кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, характеру і ступеня тяжкості наслідків). Неважко помітити, що об'єкт злочину у цій постанові не згадується. Викладене дозволяє укласти, що передбачена ст. 11 КК дефініція злочину охоплює такі елементи складу, як об'єктивна сторона, включаючи криміноутворюючі ознаки спеціального суб'єкта, суб'єктивна сторона (її законодавець враховує навіть двічі: один раз як складову частину суспільної безпеки, а другий – як самостійну ознаку, хоча вина та винність у кримінальному праві є синонімами. Незважаючи на те, що діючий КПК України зобов'язує суд окремо вирішити питання щодо наявності складу злочину та винуватості обвинуваченого (п. 2 та 3 ч. 1 ст. 368) у кримінально-процесуальній літературі цілком слушно зазначається, що винною у вчиненні злочину може бути визнана тільки особа, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння умисно або через необережність [2, с. 679]) – через ознаку суспільної безпеки (слід підтримати вітчизняного законодавця у його прагненні зберегти саме цю ознаку кримінально-караного діяння, оскільки саме вона повною мірою відображає об'єктивну і суб'єктивну шкідливість злочину, дозволяє відмежувати його від інших правопорушень, які є лише суспільно-шкідливими. Якщо ж суспільну небезпеку пов'язати виключно з об'єктивною шкідливістю злочину, як на цьому наполягають КК деяких пострадянських країн, зокрема ч. 1 ст. 14 КК Республіки Молдова, то майже неможливо буде пояснити, чому, наприклад, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, передбачених ст. 121 КК України, є набагато небезпечнішим, ніж заподіяння тілесних ушкоджень, передбачених ст. 128 КК, оскільки з погляду об'єктивної шкоди ці діяння є абсолютно тотожними) і суб'єкта – через ознаку вчинення злочину виключно фізичною осудною особою, що досягла встановленого законом віку. Поза увагою законодавця залишається тільки такий елемент складу злочину, як об'єкт, що, поза сумнівом, теж зумовлює його певне ігнорування як у законодавчій, так і у правозастосовчій площині, хоча позиція щодо чотирих елементної структури складу злочину залишається незмінною. Тому введенню об'єкта до структури складу злочину може сприяти лише конституювання ще однієї (поряд із суспільною небезпекою) матеріальної ознаки складу злочину – протиправності. Причому саме вона, на нашу думку, є первинною. «Аргументація, за якої протиправність проголошується первинною, а суспільна небезпека – вторинною, є непридатною за сутністю та методологічно занепадною», – зазначала Н.Ф. Кузнецова [13, с. 144]. Ця теза не викликає заперечень, якщо йдеться про кримінальну протиправність, тобто передбаченість вчиненого діючим КК. У цьому ж разі мається на увазі інший аспект – спрямованість злочину проти тих чи інших суспільних відносин, яка враховується навіть вітчизняним адміністративним законодавством. Відповідно до ст. 9 КУпАП адміністративним проступком визнається протиправна, винна дія чи бездіяльність, за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. У цьому визначенні протиправність як ознака адміністративного проступку та його передбаченість нормами адміністративного законодавства явно розрізняються, що є абсолютно правильним, оскільки саме спрямованість правопорушення і визначає «сферу його життєдіяльності». Помилки законодавця з визначенням цієї сфери не заважають йому «створювати» суспільну небезпеку відповідних діянь, а її ігнорування з боку правозастосувача – реалізовувати ті чи інші приписи на практиці. Навіть Н.Ф. Кузнецова не заперечувала того факту, що законодавець оцінка того чи іншого вчинку є суб'єктивною, хоча саме вона може мати вирішальне значення для визнання його злочином [13, с. 144]. Так, наприклад, законодавець визнає тяжким злочином дії, передбачені ч. 3 ст. 299 КК, встановлюючи санкцію від п'яти до восьми років позбавлення волі. Ззовні суспільна небезпека зазначених тут діянь, виходячи з такої санкції, сумнівів не ви-

кликає. Але на що саме спрямований цей злочин? Термінологія, яку використовує законодавець – «каліцтво», «загибель», «особлива жорстокість» – свідчить про те, що він, у першу чергу, намагається захистити життя та здоров'я тварин, а в адміністративно-правовій площині – ще й їх статеву недоторканість (ч. 3 ст. 89 КУпАП передбачає відповідальність за насильницькі дії стосовно тварин, спрямовані на задоволення статевої пристрасті). Але вітчизняним охоронним галузям такий об'єкт невідомий, що цілком природно, оскільки Цивільний кодекс розглядає тварин у якості об'єкта цивільних прав, на який розповсюджується правовий режим речі (ст. 180 ЦК). Небезпека жорстокого поводження з тваринами полягає у заподіянні шкоди не життю та здоров'ю тварин, а моральнісним засадам суспільства, коли жорстокість стає нормою поведінки, розповсюджується на взаємини з людьми, відіграє негативну роль у вихованні молоді. Проте радикальне посилення санкцій за діяння, передбачене ст. 299 КК, ніяк не пов'язано з цим видом суспільних відносин, у зв'язку з чим його суспільна небезпека має дещо штучний характер. Зміщення акцентів зі спрямованості злочину у бік його небезпеки є можливим не тільки у разі посилення санкцій за вже існуючі злочини, а й у разі криміналізації нових діянь. Так, Законом України від 03 жовтня 2017 р. КК України був доповнений ст. 401¹ «Представництво в суді без повноважень». У кримінально-правовій літературі зазначається, що у цьому разі законодавець не врахував основну підставу криміналізації – суспільну небезпечність діяння, оскільки представництво в суді без повноважень не може заподіяти істотної шкоди правосуддю [15, с. 75–76]. Однак та обставина, що законодавець її не врахував, не завадила йому її створити, що знайшло свій прояв у відповідних санкціях. Тому, як уявляється, проблема полягає дещо в іншому – це діяння взагалі не спрямоване на правосуддя як об'єкт кримінально-правової охорони. Дійсно, вітчизняний законодавець сповідує широку трактовку поняття правосуддя, розуміючи під ним не тільки діяльність, пов'язану з функціонуванням власне судової системи, а й діяльність, яка сприяє суду у відправленні правосуддя. До кола суб'єктів такої діяльності належать і особи, які здійснюють захист і представництво інтересів учасників судового провадження. Однак специфіка злочинів проти правосуддя полягає у тому, що вони заподіюють шкоду не нормальній роботі суду, прокуратури, адвокатури тощо в організаційному сенсі, а спрямовані на юрисдикційну діяльність органів судової влади з розв'язання конфліктів у суспільстві, що мають правовий зміст. Як зазначив Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003, правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості та забезпечує ефективне поновлення в правах. Тобто злочини проти правосуддя спрямовані перш за все на справедливую юрисдикційну діяльність із поновлення порушених прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави. Наявність чи відсутність повноважень як суто формальна ознака ніяк не зумовлює можливість порушення такої діяльності. Ст. 401¹ КК швидше викликана забезпечити проголошену Конституцією України монополію адвокатури на представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення (ст. 131²). Інакше кажучи, йдеться про внутрішню організаційну діяльність адвокатури, яка ніяким чином не пов'язана з юрисдикційною діяльністю органів правосуддя. Певне штучне «створення» суспільної небезпеки без урахування спрямованості діяння є доволі характерним для сучасного українського кримінального законодавства. Так, ще одним прикладом цього може слугувати криміналізація Законом від 22 грудня 2010 р. заняття гральним бізнесом, яке за ступенем тяжкості є особливо тяжким злочином, оскільки і ч. 1, і ч. 2 ст. 203² передбачають покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 5 ст. 12 КК). Згідно з преамбулою до Закону України від 15 травня 2009 р. «Про заборону грального бізнесу в Україні» цей закон переслідує мету захисту моральності та здоров'я населення, а також заборони використання власності на шкоду людині і суспільству. Проте законодавець позиціонує цей злочин як посягання у сфері господарської діяльності, чого не може бути за визначенням, оскільки суспільний господарський порядок, утвердження та підтримка якого є кінцевою метою господарсько-правового регулювання, пов'язується виключно із правомірною поведінкою суб'єктів господарювання й інших учасників цих відносин. Зрозуміло, що його складником не можуть бути соціальні зв'язки, які хоч і є досить ефективними в плані швидкого збагачення, але пов'язані з незаконною діяльністю їх учасників. Саме тому відповідальність за будь-які види незаконного бізнесу передбачається ні сьомим, а іншими розділами Особливої частини КК відповідно до його спрямованості (ст. 263¹, ст. 300, ст. 301, ст. 303, ст. 307 тощо), тобто незаконний бізнес перебуває поза сферою господарської діяльності. Криміналізуючи заняття гральним бізнесом, законодавець не орієнтувався ні на захист моральності, ні на захист здоров'я населення (хоча основним аргументом на користь криміналізації цих дій найчасті-

ше є теза про необхідність боротьби з ігromанією), про що свідчить суто економічний характер санкції, передбаченої ст. 203² КК.

Поза сферою господарської діяльності перебуває й інший злочин VII розділу Особливої частини КК – умисне введення в обіг на ринок України (випуск на ринок України) небезпечної продукції. У літературі цілком слушно зазначається, що особливістю небезпечної продукції (вона може бути як харчовою, так і нехарчовою) є те, що вона створює загрозу суспільним інтересам – безпеці життя та здоров'я людей, безпечним умовам праці та довкіллю [19, с. 364]. Випуск на ринок України небезпечної продукції не має нічого спільного з легальною господарською діяльністю, яку покликаний захищати VII розділ Особливої частини КК, оскільки суб'єктом злочинів у сфері господарської діяльності може бути лише особа, включена до системи господарських відносин [20, с. 50]. На таке рішення орієнтує навіть назва розділу VII Особливої частини КК – «Злочини у сфері господарської діяльності». Викликає певні сумніви і законодавче рішення щодо віднесення до злочинів у сфері господарської діяльності легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК). Об'єкт цього діяння, виходячи виключно з місця його розташування у системі Особливої частини КК України, переважно визначають як суспільні відносини у сфері заняття господарською діяльністю і боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом [19, с. 287]. Проте, по-перше, будь-які дії, передбачені ч. 1 ст. 209 КК, здійснюються поза сферою легальної господарської діяльності, до того ж особою, яка не є суб'єктом господарських відносин; по-друге, найбільш розповсюджена теза, якою обґрунтовується суспільна небезпека легалізації – що вона сприяє криміналізації економіки – є далеко не безспірною. Швидше навпаки, легалізація сприяє переміщенню коштів або іншого майна з «тіньового бізнесу» у законний. Більше того, деякі автори підкреслюють соціально-корисний характер легалізації для економіки країни, наприклад, у тих випадках, коли йдеться про фінансування збиткових галузей чи підприємств [21, с. 33]. У такій позиції, безумовно, є раціональне зерно, оскільки держава теж залучає кошти та майно, здобуті злочинним шляхом, до фінансування майже усіх сфер, звертаючи їх у свій дохід через інститут спеціальної конфіскації. Якщо припустити, що фінансові операції чи правочини з коштами або іншим майном, здобутими злочинним шляхом, роблять економіку кримінальною, то в легалізації можна буде звинуватити і державу, у дохідній частині бюджету якої вагому частку займають прибутки від спецконфіскації; по-третє, відносини за участю суб'єктів господарювання, що виникають у процесі виконання вимог законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, не є предметом регулювання Господарського кодексу України (ч. 1 ст. 4 ГКУ). Звідси постає, що розташування ст. 209 КК у системі Особливої частини не відповідає дійсній спрямованості цього злочину. Вирішити цю проблему у літературі пропонується двома шляхами: легалізація позиціонується або як злочин проти міжнародного правопорядку, враховуючи її транснаціональний характер [20, с. 51–53], або як злочин проти правосуддя [21, с. 33]. Остання пропозиція заслуговує на увагу, оскільки сутність легалізації є своєрідне «заплутування слідів», що, у першу чергу, протидіє відправленню правосуддя. До того ж, саме у якості різновиду приховування злочину як посягання на правосуддя розглядає легалізацію західний законодавець (§ 260а КК ФРН, ст. 305 КК Швейцарії тощо). Однак, так або інакше, доводиться констатувати, що невизначена українським законодавцем спрямованість діяння, передбаченого ст. 209 КК, робить цей злочин безоб'єктним.

Розрив між спрямованістю злочину та його суспільною небезпекою, яка завдяки цьому може створюватися законодавцем штучно, неминуче призводить до штучного розширення предмета кримінального права за рахунок включення до нього відносин, не пов'язаних із заподіянням шкоди об'єкту кримінально-правової охорони, а отже, до втрати кримінально-правовим регулюванням свого цільового призначення – поновлення порушеного об'єкта. А це, у свою чергу, дозволить використовувати кримінально-правовий арсенал для вирішення будь-яких інших (політичних, ідеологічних, економічних, кон'юнктурних) тощо завдань і, врешті-решт, перетворити кримінально-правове регулювання на самоціль. Тому, на нашу думку, з метою підвищення статусу об'єкта злочину як повноцінного елемента складу та надання йому суто нормативного характеру було б доцільно доповнити визначення злочину вказівкою на його спрямованість. Що ж стосується теорії криміналізації, то в її межах слід було б переглянути основний постулат, згідно з яким провідною криміноутворюючою ознакою традиційно визнається суспільна небезпека, зміщуючи акценти у бік соціальної суперечності злочину. Питання ж про те, чому саме суперечить будь-який злочин, є доволі дискусійним. Як зазначалося вище, західна кримінально-правова доктрина під протиправністю розуміє невідповідність діяння вимогам правопорядку.

У сучасній загальнотеоретичній юриспруденції розуміння правопорядку теж є доволі суперечливим. Так, наприклад, О.Ф. Крижанівський спочатку наполягає на тому, що правовий порядок (термін «правопорядок» вчений вважає невдалим, оскільки він виводиться з закону, що з позицій сучасного праворозуміння звучує сенс цього явища) не може складатися на підставі закону і законності тому, що це такий стан правового життя суспільства, який формується у межах ціннісно-нормативного впливу права й інших соціальних регуляторів. За такого підходу правовий порядок і упорядковані за допомогою правових і неправових регуляторів суспільні відносини фактично ототожнюються. Але згодом вчений доходить висновку, що правовий порядок є лише складовою частиною ширшого явища – громадського порядку, яке охоплює упорядкованість життя суспільства під впливом усіх ціннісно-нормативних регуляторів (моральних, релігійних, традиційних, корпоративних, правових та ін.). Звідси правовий порядок постає як та частина громадського порядку, яка характеризує у ньому властивості юридичної упорядкованості, що є результатом дії права. Правопорядок, продовжує автор (чомусь знову використовуючи «невдалий» термін), є ядром, центральним елементом громадського порядку і значною мірою покриває його, оскільки основна маса найбільш суттєвих і принципових відносин закріплюється, опосередковується й охороняється правом (відносини власності, права та свободи особи, сімейні, трудові, цивільні, кримінальні та інші відносини) [16, с. 322, 325, 328]. Звідси випливає, що правопорядок є вужчим поняттям, аніж врегульовані суспільні відносини, і постає у якості їх частки, упорядкованої за допомогою виключно правових приписів. Намагання більшості вчених у сучасних умовах всіляко обмежити «державне законодавче свавілля» за рахунок трактовки права як інтегративного явища, яке включає до себе як нормативні, так і ненормативні чинники, цілком зрозумілі. Однак така позиція, заснована на певній абсолютизації основної тези будь-якого «непозитивіського» праворозуміння – необхідності розмежування права і закону, – так або інакше призводить до ототожнення права з іншими соціальними регуляторами, змішування «змісту» цих норм, що може мати серйозні негативні наслідки впритул до повного ігнорування ролі держави у формуванні права і заперечення її монополії на застосування примусу [17, с. 116–124], суспільні відносини можуть бути упорядковані як за допомогою правових, так і інших соціальних норм. Тому об'єкт кримінально-правової охорони може поставати й у якості правовідносин, і у якості відносин, упорядкованих іншими соціальними регуляторами. З огляду на це слід погодитися з думкою В.Я. Тація про те, що обмеження об'єктів кримінально-правової охорони лише тими суспільними відносинами, які нормативно врегульовані, а отже, і визнання об'єктом злочину лише правовідносин є невинуватим [18, с. 40]. Очевидно, що такі злочини, як образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями (ч. 1 ст. 179 КК), осквернення релігійних святих (ст. 179 КК), організація або керівництво групою, діяльність якої здійснюється під приводом релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана зі статеву розпущеністю (ст. 181 КК), наруга над могилою (ст. 297), сутенерство (ч. 1 ст. 303 КК), втягнення неповнолітніх у пияцтво, заняття жебрацтвом (ч. 1 ст. 304 КК) та багато інших спрямовані на суспільні відносини, які упорядковані завдяки не правовим, а іншим чинникам – моральнісним приписам, релігійним нормам тощо. Так, наприклад, хуліганство як грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства визнається кримінально-караним, якщо воно супроводжувалося особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Останній може знайти свій прояв у безсоромності чи грубій непристойності, що свідчить про спрямованість діяння проти моральності як певної частини системи суспільних відносин, що упорядкована за допомогою моральнісних норм, оскільки ніяких законодавчих актів, які б регулювали «соромність» і «пристойність», у природі не існує. Якщо ж поняття протиправності злочину обмежити виключно його спрямованістю на правовідносини, то доведеться визнати, що у зазначених вище випадках перераховані діяння є безоб'єктними, що ставить під сумнів і обґрунтованість відповідних кримінально-правових заборон, і необхідність існування кримінально-правової галузі загалом. Водночас необхідно зазначити, що термін «громадський порядок» у кримінально-правовій площині має суто прикладний характер, охоплюючи собою лише спрямованість злочинів, передбачених ст. 293–296 КК. Такий же характер цей термін має й у сфері адміністративного права (глава 14 КУпАП), де він також вказує і на предмет діяльності певних правоохоронних структур (органів охорони громадського порядку). Тому термін «громадський порядок» не може охопити усю сукупність суспільних відносин, що охороняються кримінальним законодавством. У цьому сенсі більш вдалим, на нашу думку, є термін «соціальний порядок», під яким слід розуміти упорядковані та системно структуровані за допомогою правових і неправових чинників суспільні відносини. Саме йому і суперечить будь-який вчинений злочин, який за своїм характером завжди є антисоціальним діянням. Використання терміна «антисоціальність» дозволить, з одного боку, підкреслити ту обставину, що злочин

може посягати не тільки на правопорядок, а й на іншу частину соціального порядку, яка є наслідком дії ненормативних чинників, а з іншого – чітко розмежувати спрямованість злочину з його передбаченістю діючим КК, тобто кримінальною протиправністю.

Позиціонування злочину як виключно антисоціального діяння означає, що він може бути спрямований тільки на легальний, тобто «офіційно» існуючий соціальний порядок. Звідси випливає, що ті чи інші види соціальної взаємодії, засновані на «неофіційних» регуляторах, зокрема неписаних корпоративних «нормах» кримінального середовища, не можуть виступати об'єктом кримінально-правової охорони. Так, наприклад, неповернення карточного боргу у вигляді матеріальних цінностей чи інших взятих на себе зобов'язань, який у зазначеному середовищі має суто сакральний характер, ні за яких обставин не може розглядатися у якості кримінально-караного діяння. З цього постає, що соціальний порядок, на який спрямований той чи інший злочин, завжди є панівним. Цілком зрозуміло, що будь-яка особа або соціальна група, бажаючи задовольнити свої потреби під час взаємодії, прагне отримати максимальну матеріальну та моральну вигоду, а витрати звести до мінімуму. Тому у взаємовідносинах з іншими суб'єктами особа шукає ту міру, ту форму соціальної взаємодії, за якої витрати не перевищуватимуть позитивного ефекту. Природно, що така діяльність потребує регуляції. Регуляція соціальних зв'язків є системою критеріїв, стандартів, на підставі яких суб'єкт оцінює ефективність цього зв'язку, а також системою контролю за тим, щоб критерії та правила гри дотримувалися. Поступово зі всієї сукупності взаємодій виокремлюються стійкі соціальні зв'язки, які на основі раціонально-чуттєвого сприйняття їх індивідами, котрі взаємодіють один з одним, набувають належної специфічної форми, що характеризується відповідною поведінкою суб'єктів. Такі усвідомлені та сприйняті суб'єктами (індивідуальними чи колективними) сукупності повторюваних взаємодій, тобто соціальний порядок, повинні певною мірою влаштовувати більшість учасників суспільних відносин (хоча зрозуміло, що встановлені правила гри сприймаються далеко не всіма), оскільки саме завдяки цьому суспільство залишається на цивілізаційних рейках і не самознищується. Таким чином, злочин спрямовується не на будь-який вид соціальної взаємодії, а виключно на панівний соціальний порядок.

Антисоціальність як матеріальна ознака злочину означає, що він завжди суперечить існуючому соціальному порядку, тобто сприймається останнім виключно у якості «чужорідного тіла». Якщо ж діяння або його окремі форми з існуючим соціальним порядком явно не дисонують, їх криміналізація навряд чи може вважатися обґрунтованою. Так, як уже зазначалося, у 2010 р. законодавець криміналізував заняття гральним бізнесом. Проте до бажаного результату таке рішення не призвело – гральний бізнес не тільки продовжує існувати, а й постійно розширюється. Погляди щодо причин такого явища є прямо протилежними. Причому ці погляди відображають інтереси цілих верств населення, що знаходить свій прояв у відповідних законопроектах, поданих до Верховної Ради України. Так, автори законопроекту № 8047-1 від 28 лютого 2018 р. причини розповсюдження грального бізнесу, насамперед, пов'язують із м'якістю санкцій, передбачених ст. 203² КК. У пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення законодавства у сфері заборони грального бізнесу» автори наполягають на тому, що гральний бізнес є вкрай небезпечним видом господарської діяльності, що підриває соціально-економічну атмосферу життєдіяльності суспільства та сприяє незаконному збагаченню його організаторів. Антисоціальний характер цього діяння розробники законопроекту вбачають у залученні до азартних ігор широкого кола населення, зниженні рівня культури та моральності людей, формуванні психологічної залежності гравців, погіршенні їх матеріального становища та матеріального становища їхнього родинного оточення. Обґрунтовуючи суспільну небезпеку зайняття гральним бізнесом, автори законопроекту зазначають, що на її ступінь впливає соціальна цінність відносин у цій сфері. Подібна аргументація вже розглядалася нами вище, у зв'язку з чим лише залишається констатувати, що законодавець зі спрямованістю цього злочину так і не визначився. Прихильники іншої думки, яка теж знайшла відображення у низці законопроектів, поданих до Верховної Ради України у 2015–2016 рр., навпаки, зазначають, що на нинішньому етапі розвитку суспільства індустрія розваг, зокрема азартні ігри, – це невід'ємна частина сучасної цивілізації, ліцензування якої може додати бюджету 10–12 млрд грн на рік. Пропонується встановити низку обмежень, які стосуватимуться матеріального становища гравця та повністю виключать можливість участі у азартних іграх неповнолітніх (що, до речі, вже й так зроблено у межах ст. 304 КК). Тобто, причини «живучості» грального бізнесу пов'язані не з недосконалістю санкцій, а залягають у більш глибокій площині – тяжінні людської істоти до розваг (оскільки, як відомо, «не хлібом єдиним»), що не суперечить існуючому соціальному порядку, а тому у разі цивілізованого вирішення цього питання не може вважатися злочином. Вагомим аргументом на користь цієї позиції є й та обставина, що у багатьох сучасних країнах (Канада, Греція,

Швеція тощо) гральний бізнес повністю легалізований. Не зупиняючись на вадах і перевагах кожної з наведених позицій, хотілося б зазначити, що за умов, коли те чи інше діяння однозначно не визнається «чужорідною матерією» для існуючого соціального порядку, його криміналізація є необґрунтованою, а тому абсолютно безперспективною.

Висновки. Підсумовуючи викладене, з метою підвищення статусу об'єкта як обов'язкового елемента складу злочину та введення його у нормативно-правову площину можна запропонувати таку редакцію ч. 1 ст. 11 КК України: «Злочином є передбачене цим Кодексом антисоціальне, суспільно-небезпечне діяння, вчинене суб'єктом злочину».

Список використаних джерел:

1. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Х.: Право, 2015. 528 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко. Х.: Одісей, 2013. 1104 с.
3. Есаков Г.А., Крылова Н.Е., Серебренникова А.В. Уголовное право зарубежных стран. М.: Проспект, 2009. 336 с.
4. Ємельянов М.В. Кримінальна відповідальність за шахрайство: монографія. Х.: Право, 2014. 176 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Атіка, 2005. 1064 с.
6. Стрельцов Є.Л. Кваліфікація злочинів: практичні поради. Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.). Одеса: Юридична література, 2018. С. 296–300.
7. Цитується за працею: Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. М.: Издательство братьев Башмановых, 1911. 805 с.
8. Баулін Ю.В. Підстава кримінальної відповідальності за кримінальним правом України. Кримінальне право в умовах глобалізації: Матеріали Міжнародн. наук.-практ. конф., м. Одеса, 25 травня 2018 р. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2018. С. 11–14.
9. Баулін Ю.В. Вибрані праці. Х.: Право, 2013. 928 с.
10. Кістяківський О.Ф. Елементарний підручник загального кримінального права з детальним викладом засад російського кримінального законодавства. Загальна частина. К.: ПАЛИВОДА А.А., 2009. 906 с.
11. Таганцев Н.С. О преступлениях против жизни по русскому праву. СПб.: Тип. Н.А. Неклюдова, 1870. 461 с.
12. Бойцов А.И. Преступления против собственности. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. 775 с.
13. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1: Учение о преступлении / под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. М.: ЗЕРЦАЛО, 1999. 592с.
14. Пудовочкин Ю.Е. Учение о преступлении: избранные лекции. М.: Юрлитинформ, 2010. 280 с.
15. Балобанова Д.О. Порушення вимог теорії криміналізації при впровадженні кримінальної відповідальності за представництво в суді без повноважень (ст. 4011 КК України). Кримінальне право в умовах глобалізації: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 25 травня 2018 р. Одеса, НУ «Одеська юридична академія», 2018. С. 75–77.
16. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник / под. ред. Ю.Н. Оборотова. О.: Фенікс, 2011. 436 с.
17. Чугуніков І.І. «Непозитивістське» праворозуміння як засіб подолання кризи кримінальної галузі: міфи та реальність. Вчені записки Таврійського Національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2018. Т. 29 (68). № 2. С. 116–124.
18. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Х.: Право, 2016. 256 с.
19. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Т. 2: Особлива частина / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Х.: Право, 2013. 1040 с.
20. Якимов О.Ю. Легализация (отмывание доходов, приобретенных преступным путем. СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. 262 с.
21. Горелик А.С., Лобанова Л.В. Преступления против правосудия. СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. 491 с.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.431

БАСАЛИК С.А.

**ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ
ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
ІЗ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ**

У статті розглядаються основні напрями організації оперативно-розшукової діяльності Державної прикордонної служби України у сфері протидії торгівлі людьми, на ґрунті чого визначаються її цілі та напрями. Визначено кримінологічні ознаки, відповідно до яких доцільно здійснювати оперативний пошук для протидії торгівлі людьми. Розглянуто порядок проведення опитування жертв торгівлі людьми, результати якого надалі впливають на здійснення оперативно-розшукової діяльності. У статті викладено погляди на необхідність налагодження міжнародного співробітництва в питаннях протидії злочинності, пов'язаної з торгівлею людьми.

Ключові слова: Державна прикордонна служба України, торгівля людьми, організована злочинність, оперативно-розшукова діяльність.

В статье рассматриваются основные направления организации оперативно-разыскной деятельности Государственной пограничной службы Украины в сфере противодействия торговле людьми, на основе чего определяются ее цели и направления. Определены криминалистические признаки, по которым целесообразно осуществлять оперативный поиск при противодействии торговле людьми. Рассмотрен порядок проведения опроса жертв торговли людьми, результаты которого влияют на оперативно-разыскную деятельность. В статье изложены взгляды на необходимость налаживания международного сотрудничества в вопросах противодействия преступности, связанной с торговлей людьми.

Ключевые слова: Государственная пограничная служба Украины, торговля людьми, организованная преступность, оперативно-разыскная деятельность.

The article deals with the main directions for the organization of the operational-investigative activity of the State Border Guard Service of Ukraine in the field of counteraction to human beings trafficking, on which basis the goals and directions are determined. The criminological features are determined, according to which expediently to carry out an operational search while the counteraction to human beings trafficking is accomplishing. It has been considered the order of conducting victims of human beings trafficking interrogation, whose results further will influence on operational- investigative activities. The article is outlined the views on the necessity of international cooperation establishing in the counteraction to human beings trafficking.

Key words: State Border Guard Service of Ukraine, human beings trafficking, organized crime, operational- investigative activity.

Вступ. Торгівля людьми як форма транснаціональної організованої злочинності становить особливу загрозу для нашої держави.

Із часу набуття Україною незалежності жертвами торгівлі людьми стали, за різними оцінками, від 160 до 230 тисяч її громадян [1, с. 29; 2, с. 12]. Зростають масштаби незаконної трудової

експлуатації українських громадян за кордоном, їх втягування в сексуальну експлуатацію, різного роду протиправну діяльність. Отже, спостерігається масове порушення прав людини щодо українських громадян, яке досягло рівня, що становить загрозу національній безпеці України. Для нашої країни це явище має виражений транскордонний характер, оскільки місцем призначення жертв торгівлі людьми – громадян України здебільшого є іноземні країни, де і відбувається їх незаконні продаж та експлуатація. Це зумовлює необхідність залучення до протидії цьому явищу Державної прикордонної служби України.

Питанням протидії торгівлі людьми присвячені роботи широкого кола українських науковців. Їхня увага зосереджена, зокрема, на організації діяльності органів внутрішніх справ та на реалізації політики нашої країни в цій сфері. Так, С. Грищенко розглядає питання протидії торгівлі людьми з погляду діяльності правоохоронних органів та забезпечення прав жертв цього злочину [3, с. 223]. Монографічне дослідження М. Набрусько присвячене питанням кримінального провадження щодо такого роду злочинів та взаємозв'язку між процесуальною й оперативно-розшуковою діяльністю підрозділів внутрішніх справ [4, с. 202]. Ці ж питання розглядаються у виданих 2017 р. методичних рекомендаціях, підготовлених авторським колективом [5, с. 159]. Цікаві також видання, присвячені діяльності органів прокуратури [6, с. 166] та суду [7, с. 159] у протидії торгівлі людьми та забезпечення взаємодії між ними й органами внутрішніх справ.

У дисертаційному дослідженні П. Горбасенка [8, с. 22] та в підготовлених Л. Черечукіною і М. Яковенко методичних рекомендаціях [9, с. 135] розглядаються питання методики та тактики розслідування органами внутрішніх справ України злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми.

Питання міжнародного співробітництва Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України в протидії торгівлі людьми розглянуто в дисертаційному дослідженні В. Філашкіна [10, с. 194].

Н. Лукач у своєму дисертаційному дослідженні розглядає питання протидії цьому явищу з погляду внутрішньої та зовнішньої політики України [11, с. 20]. Також питанням формування політики держави в цій сфері присвячене дисертаційне дослідження А. Пунди [12, с. 20]. У монографічному дослідженні В. Олефіра [13, с. 71] протидія торгівлі людьми розглядається в контексті реалізації міграційної політики держави.

Незважаючи на значну увагу наукового середовища нашої держави до протидії торгівлі людьми, варто констатувати, що питання оперативно-розшукової діяльності підрозділів Державної прикордонної служби України в цій сфері залишаються недостатньою мірою дослідженими. Зазначене зумовлює актуальність вибраної нами теми дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити основні напрями оперативно-розшукової діяльності Державної прикордонної служби України у сфері протидії торгівлі людьми та визначити її цілі.

Результати дослідження. Ядром оперативно-розшукової діяльності у сфері протидії торгівлі людьми є передусім оперативний пошук, націлений на виявлення ознак цього злочину. Аналіз та оцінка ризиків такої діяльності дозволяють визначити критерії, відповідно до яких такий пошук здійснюватиметься [14, с. 41–44; 15, с. 13–18]. Виявлення ознак торгівлі людьми становить собою діяльність оперативних підрозділів Державної прикордонної служби (далі – ДПС) України, що здійснюється спільно з оперативними й іншими підрозділами інших уповноважених правоохоронних органів, націлену на встановлення можливих фактів продажу й іншої оплатної передачі людини, а також здійснення щодо неї будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної з її переміщенням через державний кордон України для подальшого продажу або передачі іншим особам. Аналіз ризиків дозволяє націлити оперативний пошук на виявлення найбільш ймовірних об'єктів розроблення, до яких належать фізичні й юридичні особи, причетні до організації торгівлі людьми, або такі, що є її жертвами [16, с. 15–19].

Варто зазначити, що виявленню підлягають ознаки не лише тих злочинів, що вже були вчинені, а й тих, що готуються, що посилює важливість проведення аналітичної роботи, яка в такому разі є не лише допоміжною щодо оперативно-розшукової, а й її складником.

До кримінологічних ознак, відповідно до яких доцільно здійснювати оперативний пошук, можна віднести:

- дані щодо причетності громадянина до протиправної діяльності за кордоном чи в Україні, його депортацію у зв'язку із вчиненням правопорушення;
- виїзд жінки за кордон на досить тривалий час, наприклад, на декілька місяців до країн підвищеного ризику з погляду незаконної сексуальної експлуатації (наприклад, традиційні курортні та туристичні центри, країни Центральної Європи, Близького Сходу, арабські країни).

Особливої уваги потребують такі особи, що направляються до країн, де тривають збройні конфлікти та розміщені значні миротворчі сили;

- регулярний виїзд за кордон у складі туристичних груп до країн підвищеного ризику з погляду торгівлі людьми;

- незаконний перетин кордону особами, що підпадають під ознаки потенційних жертв торгівлі людьми;

- використання особами фірм із працевлаштування, туристичних агенцій тощо, що вже потрапляти в поле зору як причетні до організації переміщення жертв торгівлі людьми.

Здійснення оперативного пошуку передбачає і формулювання ознак потенційного злочинця, причетного до організації торгівлі людьми.

Дослідниками вказується на те, що такими особами є чоловіки у віці від 18 до 40 років, з повною середньою освітою, цілком або частково працевлаштовані [9, с. 31]. На нашу думку, цю категорію варто доповнити жінками – колишніми жертвами торгівлі людьми, зазвичай віком від 30 до 45 років, без постійного працевлаштування, часто це мешканки (інколи і громадянки) країн призначення. Саме такі особи найчастіше є вербувальниками жертв торгівлі людьми і часто супроводжують їх до країн призначення, зокрема під час перетину ними державного кордону.

Морально-психологічні якості таких осіб характеризуються вираженою криміналізацією, тобто легкістю вчинення протиправних дій, відсутністю психологічних чи моральних запобіжників від здійснення злочинів, зокрема насильницьких. Їхня мотивація виражено корислива. Ставлення до інших осіб має суто утилітарний характер: особа розглядається як джерело доходу, наявність у неї людських прав та гідності не визнається.

Дослідники вказують на те, що такі кримінальні структури мають високий рівень організації, виражену ієрархічну структуру та розподіл ролей: організатор, вербувальник, провідник, кур'єри, іноземні покупці, особи, що організовують оформлення необхідних документів [9, с. 31]. Аналіз наявної в нас інформації свідчить про те, що такого роду побудова була характерна для кримінальних структур, причетних до торгівлі людьми, у 1990-ті рр. Сьогодні наявність визначеної ієрархії не може розглядатися як суттєва ознака цих злочинних угруповань. Такі структури можуть мати вигляд досить плинних кримінальних мереж, члени яких можуть входити водночас до різних угруповань і виконувати в них різні функції. Часто вони суміщають ролі організатора, вербувальника, провідника та кур'єра. Покупцями можуть бути особи, які в минулому або за інших обставин були постачальниками або навіть жертвами торгівлі людьми. Корумповані представники органів державної влади України, що здебільшого сприяють діяльності таких структур і гарантують їхню безпеку, можуть бути і безпосередніми організаторами протиправних акцій, у такий спосіб вони максимізують власний прибуток. Співробітники транспортних компаній можуть бути перевізниками та кур'єрами, доставляти як жертв торгівлі людьми, так і грошові кошти, отримані внаслідок їх незаконної експлуатації.

Таке суміщення ролей суттєво ускладнює процес оперативно-розшукової та слідчої діяльності, встановлення всіх осіб, причетних до вчинення злочину.

На нашу думку, доцільно виділити дві основні риси, притаманні оперативно-розшуковій діяльності із протидії торгівлі людьми, що відрізняють її від такої діяльності за іншими лініями.

По-перше, вона має бути спрямована передусім на своєчасне встановлення потерпілих – жертв торгівлі людьми. Особливо важливо це щодо жінок – жертв торгівлі людьми з метою незаконної сексуальної експлуатації і має значення як з погляду їхнього забезпечення, недопущення порушення щодо них прав людини, так і в контексті подальшого кримінального провадження, формування належної доказової бази та притягнення до відповідальності винних осіб. Водночас варто зважати на те, що часто такі особи не володіють скільки-небудь повною інформацією стосовно осіб, які здійснювали щодо них незаконні дії, а також і щодо інших жертв торгівлі людьми. Окрім того, такі особи можуть бути незацікавлені в розкритті обставин здійснення щодо них протиправних дій. З огляду на це, опитування встановлених жертв торгівлі людьми потребує ретельної підготовки. Необхідне налагодження співробітництва з потерпілими особам, водночас це співробітництво має тривати і під час здійснення заходів у межах кримінальних проваджень. Потерпілій повинні бути роз'яснені її права, зокрема і щодо захисту інформації щодо неї, недопустимості розголошення відомостей, що її ганьблять, а також гарантування її особистої безпеки як учасника кримінального судочинства.

Під час опитування необхідно з'ясувати таку інформацію:

- обставини знайомства потерпілої з організаторами виїзду за кордон, наявна інформація щодо організаторів та їхніх зав'язків, пропозицій, що ними робилися (умови праці, оплата, зокрема, послуг посередників, оформлення документів, придбання квитків тощо);

- способи оформлення документів для подорожування за кордон, осіб, які цим займалися, зокрема в органах державної влади;
- обставини виїзду за кордон та перебування в інших країнах, хто їх супроводжував, контакти зі співробітниками ДПС України й інших органів;
- обставини експлуатації за кордоном, зокрема, щодо зв'язків правопорушників із місцевими органами влади й управління, насамперед правоохоронними органами, а також щодо зв'язків з іншими організованими злочинними угрупованнями;
- можливе застосування щодо таких осіб заходів примусу, насильства, інших форм порушення прав людини – хто саме, коли та за яких обставин. Особливу увагу доцільно звернути на можливе втягування жертв торгівлі людьми у вживання заборонених наркотичних засобів та психотропних речовин, що може призвести до формування в них психічних розладів;
- дані щодо членів кримінальних структур, які здійснювали їх експлуатацію, їхніх зв'язків з іншими злочинними групами, форм та методів їхньої діяльності, організаційної побудови, наявних людських, технічних, фінансових та інших ресурсів, територіального поширення, зв'язків в інших країнах;
- корупційні зв'язки організованих злочинних угруповань, що здійснювали експлуатацію, в Україні та інших країнах – хто саме, характер зв'язку, можливості корупціонерів;
- зв'язки організованих злочинних угруповань з юридичними особами, в Україні та інших країнах – хто саме, характер зв'язку, для чого використовувалися.

Також необхідно з'ясувати, чи добровільно особа погодилася на виїзд за кордон, чи не здійснювалися щодо неї заходи примушування, залякування, обману тощо. Становить інтерес інформація щодо можливої наявності боргових зобов'язань між жертвою торгівлі людьми та злочинцем, що призводить до формування боргової кабали. Також необхідно встановити, чи була жертва обізнана щодо справжньої мети свого виїзду та характеру її майбутньої діяльності за кордоном. Доцільно з'ясувати можливі негативні наслідки перебування особи за кордоном у статусі жертви торгівлі людьми – набуття нею різного роду захворювань, формування наркотичної залежності, потрапляння в боргову кабалу, створення ситуації небезпеки для її рідних та близьких, що може використовуватися злочинцями для шантажу тощо. Це має значення як для належної кваліфікації злочинних дій, так і для визначення того, якої допомоги потребує така особа, а також для усунення можливих спроб криміналітету тиснути на неї під час проведення кримінального провадження.

Якщо особа зверталася по медичну допомогу у зв'язку з небезпечними для її здоров'я наслідками її експлуатації, важлива фіксація цих матеріалів для їх подальшої перевірки й отримання відповідних документів.

Вирішенню підлягає питання щодо відібрання в потерпілих заяв про притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за ст. 149 Кримінального кодексу (далі – КК) України з обов'язковим попередженням про відповідальність за ст. 383 КК України за завідомо неправдиве повідомлення про злочин. Наявність таких заяв не є обов'язковою для початку кримінального провадження, але дозволяє визначитися з подальшим залученням таких осіб до проведення слідчих дій, мінімізувати ризик їхньої відмови від раніше наданих пояснень. Це також сприяє налагодженню психологічного контакту з потерпілими.

Варто враховувати такі обставини. Жертви торгівлі людьми зазвичай є особами із серйозними психологічними травмами, під час опитування вони мають розповідати про обставини подій, які такі травми спричинили. Часто такі особи мають вкрай негативний досвід спілкування зі співробітниками правоохоронних органів не лише в Україні, а й за кордоном. Можлива ситуація, коли такі особи розглядають співробітників правоохоронних органів як співучасників злочинів, жертвами яких вони є. Окрім того, такі особи зазвичай не бажають розголошувати свій статус жертв сексуальної експлуатації чи причетних до заняття проституцією. Такі особи мають підстави побоюватися щодо безпеки як своєї, так і близьких осіб. Варто також враховувати те, що вони можуть мати досвід вживання наркотичних засобів, зокрема під примусом, що зумовлює наявність у них досить серйозних змін психіки. Іншою ознакою таких осіб є те, що вони можуть бути не лише жертвами торгівлі людьми, а й особами, безпосередньо причетними до здійснення такої протиправної діяльності. З огляду на зазначене, таке опитування потребує ретельної підготовки. Так, жертву торгівлі людьми – жінку має опитувати співробітник-жінка. Такий співробітник має ставитися до цієї особи професійно, з повагою до її людської гідності. Інколи може бути доцільним, щоб такий співробітник надалі брав участь у допитах цієї особи під час кримінального провадження, якщо між ним та потерпілим налагоджено відповідний психологічний контакт.

У процесі опитування необхідно встановити максимальний об'єм інформації щодо фактів вчинення злочину, наявних документів, зокрема візиток готелів, клієнтів, рекламних оголошень, а також матеріалів, розміщених у мережі Інтернет.

Увага опитуваної особи може бути звернута і на інших осіб – жертв торгівлі людьми або свідків, зокрема нелегальних мігрантів, що переміщувалися разом із нею. Варто з'ясувати інформацію щодо установочних даних таких осіб, місць їх можливого перебування, вчинення щодо них протиправних дій.

Під час таких опитувань варто звертати увагу на інформацію, реалізація якої потребуватиме задіяння можливостей правоохоронних органів не лише нашої країни, а й іноземних партнерів. Такого роду інформація може направлятися для подальшої реалізації каналами міжнародного оперативного співробітництва або в порядку правової допомоги.

По-друге, торгівля людьми як форма організованої злочинності має виражений і досить специфічний транснаціональний характер. Він полягає в тому, що подія злочину – незаконний продаж людини, позбавлення її документів, здійснення щодо неї насильницьких дій та її незаконна експлуатація, здійснюються на території країн призначення, поза межами України. Це, у свою чергу, потребує налагодження міжнародного співробітництва з партнерськими правоохоронними органами в інших країнах світу. Під час такого співробітництва підлягають встановленню обставини, пов'язані з вербуванням таких осіб, застосуванням щодо них примусу чи насильства, оформленням документів, вивезенням за кордон, передачею іншим організованим злочинним угрупованням, безпосереднім здійсненням експлуатації. Перевірка здійснюється шляхом опитування осіб, причетних до певних подій, дослідження документів тощо.

Отримання інформації від закордонних партнерів потребує досить чіткого їх націлювання на те, яку саме інформацію та де потрібно шукати, а також щодо наявних матеріалів у нашій країні, що можуть використовуватися для притягнення винних до кримінальної відповідальності в країнах призначення жертв. З такою метою доцільно з'ясувати, де саме здійснювалася оплата, в якому розмірі та ким, якими є фінансові стосунки між організаторами торгівлі людьми в нашій країні та за кордоном тощо. Досить часто злочинці попереджають жертв торгівлі людьми про наявність в останніх «боргових зобов'язань» перед особами в інших країнах, які начебто профінансували їхню поїздку, оформлення документів тощо. Інформація про такого роду «боргові зобов'язання» може бути корисною для формування доказової бази за кримінальними провадженнями.

Також доцільно з'ясувати, яким чином злочинцями здійснюються фінансові розрахунки на міжнародному рівні. Здебільшого це здійснюється шляхом безпосередньої передачі готівки, що може передбачати її контрабанду в досить великих розмірах. В іншому разі можуть використовуватися банківські перекази, системи, подібні до Western Union, або криптовалюта. Окрім того, розрахунки можуть здійснюватися й іншими товарами, зокрема забороненими для обігу, серед яких наркотичні засоби, що мають високу вартість (наприклад, кокаїн).

Використання інструментів міжнародного співробітництва також доцільне в межах профілактики торгівлі людьми. Так, більшість жертв цього злочину й осіб, причетних до вчинення цієї протиправної діяльності, перетинають державний кордон України легально, тому підстави для їх затримання зазвичай відсутні. Водночас інформування таких осіб щодо можливостей правоохоронних органів України проінформувати компетентні органи країн призначення стосовно їх перебування на території цих держав та можливого вчинення ними протиправних дій може використовуватися як потужний профілактичний засіб. У цьому зв'язку важливим є як налагодження системи міжнародного співробітництва, так і використання інформації про її функціонування в профілактичній діяльності.

Висновки. У підсумку можна зробити висновки про те, що проведення оперативно-розшукової діяльності має бути спрямоване на досягнення таких основних цілей:

- забезпечення потерпілих-жертв торгівлі людьми, а також свідків;
- встановлення потерпілих від злочину, зокрема тих, що перебувають за кордоном та піддаються незаконній експлуатації, та вжиття заходів для їх звільнення;
- встановлення всього кола осіб, причетних до протиправної діяльності, зокрема корумпованих представників органів державної влади, що надавали їм сприяння, а також характеру зав'язків між ними. Транснаціональний характер цієї злочинної діяльності зумовлює потребу в докладанні додаткових зусиль для встановлення причетних до злочинної діяльності осіб, що перебувають за кордоном;
- встановлення юридичних осіб, що використовувалися для прикриття протиправної діяльності;

- попередження спроб причетних до вчинення злочину осіб уникнути кримінальної відповідальності, знищити сліди злочину, а також вчинити тиск на потерпілих та свідків;
- виявлення та збереження речових доказів, що мають значення для кримінального провадження;
- забезпечення можливостей для відшкодування потерпілим матеріальних збитків, завданих злочином;
- встановлення й усунення причин та умов, що спричинили злочин.

Випробуванням та ефективним засобом боротьби з організованою злочинністю є оперативний пошук. До його стратегічних напрямів можна віднести здобуття інформації безпосередньо із кримінального середовища для визначення намірів та мотивів злочинців, рольового розподілу в кримінальній структурі, а також кола жертв торгівлі людьми – як тих, що піддаються вчиненню щодо них неправомірної угоди, так і тих, що піддаються незаконній експлуатації. Іншими важливими напрямками є встановлення розмірів та місцезнаходження фінансових та інших матеріальних ресурсів, зв'язків криміналітету корупційного характеру, способів вчинення злочинів, каналів переміщення жертв торгівлі людьми тощо.

Список використаних джерел:

1. Міграція в Україні: факти та цифри / Міжнародна організація з міграції в Україні. 2016. 32 с. С. 29.
2. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми в Україні, 2017 / GfK Ukraine, Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні. 2017. 12 с.
3. Грищенко С. Протидія торгівлі людьми: навч. посіб. Чернівці: В.М. Лозовий, 2015. 223 с.
4. Набруско М. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності на початковому етапі розслідування торгівлі людьми: монографія. Київ: Правова єдність; Алерта, 2016. 202 с.
5. Методичні рекомендації з виявлення, документування та розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми / О. Крюков та ін. Київ: Фенікс, 2017. 159 с.
6. Діяльність прокурора із протидії злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми та незаконною трансплантацією органів і тканин: навч. посіб. / І. Козьяков та ін. Кам'янець-Подільський: О.А. Буйницький, 2014. 166 с.
7. Навчальний посібник для суддів з питань судового провадження у кримінальних справах щодо торгівлі людьми з метою експлуатації праці / А. Орлеан та ін.; редкол.: О. Шаповалова, О. Горбунова, О. Кустова; Нац. шк. суддів України, Представництво Міжнар. орг. з міграції в Україні. Київ: Фенікс, 2014. 159 с.
8. Горбасенко П. Загальні положення методики розслідування торгівлі людьми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Відкр. міжнар. ун-т розв. людини «Україна». К., 2013. 22 с.
9. Черечукіна Л., Яковенко М. Виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми: метод. рек. для практ. працівників. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. 135 с.
10. Філашкін В. Криміналістичне забезпечення розслідування торгівлі людьми (міжнародне співробітництво): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Нац. акад. внутр. справ. К., 2012. 194 с.
11. Лукач Н. Концептуальні засади та інституційні механізми протидії глобальній проблемі торгівлі людьми: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2016. 20 с.
12. Пунда А. Механізми державного управління у сфері протидії торгівлі людьми: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2015. 20 с.
13. Олефір В. Торгівля людьми як елемент нелегальної міграції: соціальні і правові проблеми протидії: монографія. К.: Леся, 2013. 71 с.
14. Махнюк А. Методика профілювання ризиків у Державній прикордонній службі. Збірник наукових праць № 53. Хмельницький: вид-во НАДПСУ, 2010. С. 41–44.
15. Віхтюк А. Методологія аналізу ризиків у сфері охорони державного кордону. Науковий вісник Державної прикордонної служби України: науково-практичний альманах. № 4. Хмельницький: вид-во НАДСУ, 2007. С. 13–18.
16. Махнюк А. Теоретичні основи провадження кримінального аналізу у сфері правоохоронної діяльності. Актуальні питання прикордонної безпеки: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник наукових праць НДІ ДПСУ. № 2. Київ: вид-во НАДПСУ, 2011. С. 15–19.

УДК 341.232:343.123.12(477)

КРАСНОВ О.В.

ІНТЕГРОВАНЕ УПРАВЛІННЯ КОРДОНАМИ ЯК ОСНОВА УЧАСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В ПРОТИДІЇ ТРАНСКОРДОННІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті розглядаються питання реалізації концепції інтегрованого управління кордонами в контексті участі Державної прикордонної служби України в протидії транскордонній злочинності.

Ключові слова: Державна прикордонна служба України, організована злочинність, інтегроване управління кордонами.

В статье рассматриваются вопросы реализации концепции интегрированного управления границами в контексте участия Государственной пограничной службы Украины в противодействии трансграничной преступности.

Ключевые слова: Государственная пограничная служба Украины, организованная преступность, интегрированное управление границами.

The article deals with the implementation of integrated border guard management concept in the context of the State Border Guard Service of Ukraine participation's in cross-border crimes counteracting.

Key words: State Border Guard service of Ukraine, organized criminality, integrated border management.

Вступ. Протидія транскордонній організованій злочинності належить до основних завдань Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) і є невід’ємним складником її діяльності з гарантування прикордонної безпеки держави. Сьогодні транскордонна організована злочинність становить безпосередню загрозу національній безпеці нашої держави, реалізації стратегічних цілей її внутрішньої та зовнішньої політики. Особливої гостроти протидія цьому явищу набула з початком гібридної війни проти України, що ведеться Російською Федерацією (далі – РФ) із широким залученням угруповань організованої злочинності, що діють на транскордонному рівні.

У цьому контексті особливої актуальності набуває визначення ролі та місця Державної прикордонної служби України в протидії цьому явищу, засад її взаємодії з іншими правоохоронними органами, для визначення перспективних напрямів удосконалення цієї діяльності.

Питанням впровадження системи інтегрованого управління кордонами, організації діяльності ДПСУ присвячено низку праць науковців нашої країни. Так, М. Литвин [1] розглядає питання інтегрованого управління кордонами, не досліджує окремо аспектів, пов’язаних із протидією організованій злочинності. С. Гронський [2] і О. Ільченко [3] вивчають окремі аспекти участі ДПСУ в протидії організованій злочинності в контексті організації її взаємодії з іншими правоохоронними органами.

Що ж стосується питань протидії транснаціональній злочинності, то в системі Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України проведено низку досліджень щодо цієї проблематики [4–8]. Ці розроблення суттєво сприяють усвідомленню феномена транснаціональної організованої злочинності та формують наукове підґрунтя організації протидії цьому явищу. Водночас роль та місце органів ДПСУ в цій протидії в цих та інших опрацьованих нами дослідженнях окремо не розглядається, що також визначає актуальність вибраної нами теми.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити основні напрями реалізації концепції інтегрованого управління кордонами в контексті діяльності Державної прикордонної служби

© КРАСНОВ О.В. – начальник оперативно-розшукового відділу з місцем дислокації н. п. Краснопілля (Оперативно-розшукове управління Східного регіонального управління Державної прикордонної служби України)

України у сфері протидії транскордонній злочинності та сформулювати напрями її подальшого вдосконалення.

Результати дослідження. Відповідно до ст. 17 Конституції України, «забезпечення державної безпеки та захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи, організація та порядок яких визначаються законом» [9]. Отже, захист державного кордону належить до військової та правоохоронної сфер і передбачає застосування суб'єктами цього захисту широкого арсеналу сил та засобів.

Прикордонна безпека є невід'ємним складником національної безпеки і становить собою стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави в прикордонній сфері. Вона стосується забезпечення національних інтересів у прикордонній сфері. На сучасному етапі сформувався стійкий комплекс загроз прикордонній безпеці, що має суто або переважно транснаціональний характер – тероризм, торгівля людьми, незаконна міграція й інші форми транскордонної злочинності [1, с. 14]. Припинення транскордонної злочинності є суттєвим складником прикордонної безпеки.

Специфікою прикордонної безпеки є те, що загрози їй можуть походити як від державних, так і від недержавних суб'єктів, зокрема, організованих злочинних угруповань та окремих осіб. Загрози, джерелами яких є інші держави, можуть посилюватися загрозами недержавного походження та навпаки. Розвиток сучасної ситуації, пов'язаної з веденням гібридної війни проти України, свідчить про те, що держава-агресор може ініціювати появу загроз, носіями яких будуть позадержавні суб'єкти. Так, спецслужби РФ використовують угруповання організованої злочинності під час ведення бойових дій і вчинення терористичних актів проти України, скоєння злочинів транскордонного характеру (контрабанда зброї, наркотичних засобів, незаконне переміщення мігрантів тощо). Зазначене вказує на складність системи загроз прикордонній безпеці, набуття першою мультидисциплінарного характеру.

Іншою особливістю прикордонної безпеки є те, що загрози їй, незалежно від того, матимуть вони внутрішнє чи зовнішнє походження, виходитимуть поза межі однієї держави і набуватимуть транснаціонального характеру, оскільки стосуватимуться тією чи іншою мірою території або інтересів декількох держав.

Транснаціональна організована злочинність, поруч із територіальними претензіями до України та тероризмом, належить до основних загроз прикордонній безпеці нашої держави [1, с. 18–19]. Реагування на вказані загрози, забезпечення належного рівня прикордонної безпеки потребують формування прикордонної політики, адекватної вимогам ситуації, що склалася. Протидія організованій злочинності належить до основних правоохоронних функцій суб'єктів реалізації прикордонної політики держави.

Ключовим зовнішнім виразом цієї політики є концепція інтегрованого управління кордонами (Integrated Border Management).

Зазначена концепція розроблена в Європейському Союзі (далі – ЄС) і відповідно до нормативно-правових актів ЄС, її компонентами є:

- прикордонний контроль (огляд та нагляд), зокрема аналіз ризиків та поліцейська розвідка;
- виявлення та розслідування транскордонних злочинів у координації з усіма правоохоронними органами;
- координація й узгодження діяльності держав-членів, організацій та інших органів ЄС;
- міжвідомча співпраця з управління кордонами, що здійснюється всіма компетентними органами;
- чотирирівнева модель управління доступом – заходи в третій країні, співпраця із сусідніми країнами, прикордонний контроль, заходи контролю в зонах вільного переміщення осіб;
- співпраця на рівні ЄС через FRONTEX.

Отже, концепція передбачає формування й уніфікацію законодавчої бази, інституційної системи, процедур, ресурсів, забезпечення інформаційного обміну, а також налагодження відповідної інфраструктури. Складником цієї концепції є забезпечення міжнародного співробітництва як серед країн ЄС, так і із третіми країнами [1, с. 27–28].

Бажаним результатом запровадження концепції інтегрованого управління кордонами є захист держави від зовнішніх загроз та «небажаних елементів», серед яких представники та структури організованої злочинності. Отже, зазначена концепція має виражений профілактичний, превентивний характер, а її впровадження має забезпечувати запобігання суспільно-небезпечним наслідкам, що є ключовим завданням держави в правоохоронній сфері.

В Україні інтегроване управління кордонами передбачає:

- координацію діяльності компетентних державних органів із гарантування безпеки та відкритості державного кордону;
- забезпечення охорони державного кордону, пропуск встановленим порядком через державний кордон осіб, транспортних засобів і товарів, провадження інформаційної й оперативно-розшукової діяльності, проведення аналізу ризиків та вжиття запобіжних заходів;
- провадження суб'єктами інтегрованого управління кордонами діяльності із запобігання транскордонним злочинам, їх виявлення, розкриття та розслідування;
- створення чотирирівневої системи контролю за в'їздом і перебуванням в Україні іноземців та осіб без громадянства;
- забезпечення міжнародного, прикордонного та міжвідомчого співробітництва [1, с. 36].

Отже, інтегроване управління кордонами становить собою скоординовану діяльність компетентних державних органів України (суб'єктів інтегрованого управління кордонами), спрямовану на створення та підтримку балансу між ефективною охороною державного кордону та збереженням його відкритості для законної транскордонної діяльності [1, с. 36]. Ефективна охорона державного кордону передбачає запобігання транскордонній злочинності.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» [10], до функцій органів охорони державного кордону належать такі: ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної й оперативно-розшукової діяльності в інтересах забезпечення захисту державного кордону України, а також участь у боротьбі з організованою злочинністю, протидія незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних регіонів. Координація діяльності у сфері інтегрованого управління кордонами здійснюється відповідно до Порядку, затверджені урядовою постановою від 18 січня 1999 р. № 48 [11], і має забезпечити досягнення мети за мінімальних витрат сил і засобів, а також загального ефекту, що перевищуватиме суму ефекту від дій суб'єктів, що не координуються.

Метою координації діяльності у сфері інтегрованого управління кордонами є забезпечення дотримання вимог законодавства із прикордонних питань, раціонального використання сил та засобів, уникнення дублювання заходів, що вживаються для додержання законності та правопорядку на державному кордоні, а також під час здійснення прикордонного та митного контролю.

Адміністрація ДПСУ здійснює координацію з таких питань:

- організація та здійснення пропуску через державний кордон осіб, транспортних засобів та вантажів;
- додержання невійськовими суднами та військовими кораблями встановленого порядку плавання та перебування в територіальному морі, внутрішніх водах та в частині прикордонних річок, озер та інших водойм, що належать Україні;
- виконання різних робіт, провадження промислової й іншої діяльності на державному кордоні та в прикордонній смузі;
- додержання прикордонного режиму в прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі, режиму в пунктах пропуску через державний кордон;
- врегулювання прикордонних інцидентів на державному кордоні;
- залучення громадян України на добровільних засадах до участі в охороні державного кордону [11].

Отже, у сфері протидії транскордонній злочинності адміністрація ДПСУ безпосередньо координацію не здійснює. Вона відіграє важливу роль у цьому процесі завдяки виконанню функцій із координації забезпечення функціонування прикордонного режиму, що є засобом профілактики транскордонної злочинності.

Суб'єкти інтегрованого управління кордонами, що діють скоординовано, виконують такі функції, що належать до сфери протидії організованій злочинності:

- забезпечення дотримання прикордонного режиму та режиму в пунктах пропуску через державний кордон;
- реалізація заходів із безпосередньої протидії нелегальній міграції, іншим порушенням законодавства щодо перетину державного кордону;
- здійснення митного контролю та митного оформлення товарів, транспортних засобів, боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил;
- профілактика злочинності та боротьба з нею, забезпечення громадського порядку в контрольованих прикордонних районах;

– забезпечення міжнародного співробітництва із суміжними й іншими державами, компетентними міжнародними організаціями з питань, що належать до сфери охорони державного кордону та протидії злочинності.

На національному рівні система інтегрованого управління державними кордонами передбачає:

- координацію діяльності суб'єктів інтегрованого управління кордонами відповідно до норм чинного законодавства України та провідних міжнародних стандартів, зокрема, напрацьованих у межах ЄС;
- правове регулювання функціонування цієї системи, що також передбачає впровадження найкращих практик і стандартів, зокрема тих, що діють в межах ЄС;
- запровадження єдиної політики у сфері міграції та здійснення транскордонної економічної діяльності;
- формування єдиної політики у сфері протидії транскордонній організованій злочинності;
- створення єдиного інформаційного простору суб'єктів інтегрованого управління державними кордонами, що передбачає як обмін інформацією в режимі реального часу, так і проведення спільної оцінки ризиків, зокрема, пов'язаних із діяльністю організованої злочинності;
- забезпечення ефективного функціонування системи пропуску осіб, транспортних засобів та товарів через державний кордон України.

Місцеві адміністрації й органи місцевого самоврядування беруть участь у забезпеченні прикордонного режиму, створенні умов для належного функціонування органів охорони державного кордону й інших компетентних органів.

Що ж стосується взаємодії суб'єктів інтегрованого управління кордонами, то воно здійснюється за такими напрямками:

- розроблення та реалізація спільних заходів із виявлення та розкриття правопорушень із прикордонних та митних питань;
- виявлення та розкриття транскордонних злочинів, виявлення та затримання злочинців;
- протидія нелегальній міграції;
- протидія контрабанді в усіх її видах;
- гарантування громадської безпеки.

Між цими суб'єктами має бути налагоджена система оперативного інформаційного обміну з таких питань:

- здійснення терористичної та диверсійної діяльності, провокацій, ініціювання конфліктів у прикордонній смузі та на контрольованих прикордонних районах;
- факти та виявлені канали незаконного переміщення через державний кордон нелегальних мігрантів, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, зброї, боєприпасів, вибухових та радіоактивних речовин, готівкових та інших коштів, предметів, що становлять культурну цінність;
- надзвичайні ситуації в прикордонній смузі та контрольованих прикордонних районах;
- відомості про осіб, що розшукуються у зв'язку з їх причетністю (зокрема, можливою) до вчинення злочину.

Інтегроване управління кордонами забезпечується шляхом формування та реалізації державної політики у сфері безпеки кордону, тобто прикордонної політики. У цьому зв'язку доцільно зазначити, що особливої актуальності набуває створення єдиного інформаційного простору правоохоронних та інших державних органів, задіяних у сфері інтегрованого управління кордонами. Це передбачає як створення відповідних технічних можливостей, так і правового врегулювання обміну інформацією в цій сфері. Зазначений інформаційний простір повинен, у свою чергу, передбачати можливості інформаційного обміну з відповідними системами країн ЄС і організаціями, що діють в ЄС, передусім із системами FRONTEX та Європол.

Сьогодні такі інформаційні системи в нашій країні діють майже суто в інтересах окремих суб'єктів, а інтеграція та взаємодія між ними відсутня. Це веде до дублювання діяльності, надмірності в отриманні первинних даних, нераціонального використання обмежених людських, а також фінансових, технічних та інших матеріальних ресурсів та, зрештою, до ситуації, коли цінна інформація залишається невикористаною та невигорібною. Враховуючи загальну інформатизацію суспільних відносин у сучасному світі, вважаємо, що формування такого єдиного інформаційного простору має розглядатися як основа забезпечення належного рівня прикордонної безпеки, зокрема в контексті протидії транскордонній організованій злочинності.

Доповненням до формально-процесуальної форми взаємодії є налагодження прямих зв'язків між суб'єктами інтегрованого управління кордонами, що беруть участь у протидії транскордонній організованій злочинності. Учасники таких відносин наділяються всіма необхідними повноваженнями, що не потребують втручання вищих органів влади й управління. Структурні підрозділи прикордонного рівня й окремі співробітники узгоджено діють для вирішення питань протидії протиправній діяльності. На нашу думку, враховуючи трансформацію сучасної організованої злочинності в напрямі розгалужених кримінальних мереж, саме налагодження такого роду прямих зв'язків між суб'єктами протидії криміналітету має розглядатися як перспективний напрям розвитку, координації та взаємодії.

Прямі зв'язки можуть формуватися відповідно до сфер злочинної діяльності, яким здійснюється протидія, за окремими злочинами та кримінальними структурами, а також відповідно до форм співробітництва (обмін інформацією, організація заходів міжнародного характеру тощо). Формування такого роду зв'язків потребує попереднього проведення аналітичної роботи, виокремлення об'єктів, щодо яких така взаємодія здійснюватиметься, оцінки загрози організованої злочинності на транскордонному рівні. Така аналітична робота, у свою чергу, має виконуватися суб'єктами взаємодії спільно, у межах узгодженої методології та стандартів.

На нашу думку, найбільш ефективною є реалізація такої взаємодії шляхом створення тимчасових чи таких, що діють постійно, цільових груп для виконання визначених для них завдань у сфері боротьби зі злочинністю, що стосуються компетенції декількох правоохоронних органів. Використання такого роду зв'язків сприятиме більш якісному виконанню такими суб'єктами покладених на них обов'язків у сфері протидії транскордонній злочинності, ефективному використанню обмежених людських, а також технічних, фінансових та інших матеріальних ресурсів.

Висновки. Адміністрація державної прикордонної служби відіграє суттєву роль у координації протидії організованій злочинності в Україні шляхом виконання покладених на неї функцій із координації забезпечення функціонування прикордонного режиму як форми профілактики транскордонної злочинності.

Зазначена координація є ядром концепції інтегрованого управління кордонами. Її подальша розбудова потребує формування єдиного інформаційного простору задіяних правоохоронних та інших державних органів, сумісного із відповідними системами країн ЄС і його інституцій.

Іншим перспективним напрямом розвитку взаємодії суб'єктів інтегрованого управління кордонами у сфері протидії організованій злочинності може бути створення тимчасових чи постійних цільових груп для виконання визначених для них завдань у сфері боротьби зі злочинністю, що стосуються компетенції декількох правоохоронних органів.

Список використаних джерел:

1. Литвин М. Інтегроване управління кордонами: підручник. Хмельницький: Вид-во Нац. акад. ДПСУ, 2012. 415 с.
2. Гронський С. Організаційно-правові засади взаємодії Державної прикордонної служби України з правоохоронними органами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Приватн. ВНЗ «Львів. ун-т бізнесу та права». Львів, 2014. 20 с.
3. Ільченко О. Організаційно-правові засади взаємодії органів внутрішніх справ та Державної прикордонної служби України в умовах євроінтеграції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Нац. ун-т бізнесу та права України. Київ, 2014. 19 с.
4. Кулик І. Організаційні і тактичні засади протидії діяльності транснаціональних злочинних угруповань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2012. 20 с.
5. Жаровська Г. Транснаціональна організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, протидія: монографія. Чернівці: ЧНУ, 2018. 568 с.
6. Сакаль А. Розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2014. 20 с.
7. Вербенський М. Транснаціональна злочинність: кримінологічна характеристика та шляхи запобігання: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Д., 2010. 503 с.
8. Міняйло Н. Транснаціональна злочинна діяльність у сфері незаконного обігу вогнепальної зброї: кримінально-правове та кримінологічне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Нац. акад. внутр. справ. К., 2012. 255 с.

9. Конституція України, ухвалена на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., станом на 17 липня 2015 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

10. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661–IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 27. Ст. 208.

11. Про затвердження Порядку здійснення координації діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань додержання режимів на державному кордоні: постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 1999 р. № 48.

УДК 343.163

ЛІТВІНОВА І.Ф.

ПІДСТАВИ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ЇХ ДОКАЗУВАННЯ У ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА

Стаття присвячена дослідженню питань фактичних підстав проведення слідчих (розшукових) дій, а також встановленню необхідності та можливості їх доказування прокурором під час розгляду клопотань слідчим суддею. На підставі аналізу норм чинного Кримінального процесуального кодексу України та правозастосовної практики формулюється висновок про те, що необґрунтована встановленими в результаті кримінального процесуального доказування даними випадкова можливість вважати, що в результаті запланованих слідчих (розшукових) дій будуть отримані необхідні (або будь-які) докази, не може бути достатньою фактичною підставою проведення слідчих (розшукових) дій, обмеження конституційних прав і свобод людини. Встановлені у законі цілі проведення слідчих (розшукових) дій мають бути відображені у клопотанні слідчого, прокурора шляхом їх детального обґрунтування конкретними обставинами, підтверджені в судовому засіданні, сукупність яких і стане фактичною підставою їх проведення.

Ключові слова: *слідчі (розшукові) дії, клопотання слідчого, прокурора, обґрунтованість проведення слідчих (розшукових) дій, судовий контроль за проведенням слідчих (розшукових) дій, доказування підстав обмеження конституційних прав особи.*

Статья посвящена исследованию вопросов фактических оснований проведения следственных (розыскных) действий, а также установлению необходимости и возможности их доказывания прокурором при рассмотрении ходатайств следственным судьей. На основании анализа норм действующего Уголовного процессуального кодекса Украины и правоприменительной практики формулируется вывод о том, что необоснованная установленными в результате уголовного процессуального доказывания случайная возможность полагать, что в результате запланированных следственных (розыскных) действий будут получены искомые (или любые) доказательства, не может выступать достаточным фактическим основанием проведения следственных (розыскных) действий, ограничения конституционных прав и свобод личности. Установленные в законе цели проведения следственных (розыскных) действий должны быть отобразены в ходатайстве следователя, прокурора путем их детального обоснования конкретными обстоятельствами, подтверждены в судебном заседании, совокупность которых и станет фактическим основанием для их проведения.

Ключевые слова: *следственные (розыскные) действия, ходатайство следователя, прокурора, обоснованность проведения следственных (розыскных) действий, судебный контроль за проведением следственных (розыскных) действий, доказывание оснований ограничения конституционных прав личности.*

© ЛІТВІНОВА І.Ф. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу (Навчально-науковий юридичний інститут Національного авіаційного університету)

The article is devoted to a research of questions of the actual bases of carrying out investigative (search) actions, and also establishments of need and a possibility of their proof by the prosecutor by consideration of petitions by the investigative judge are investigated. On the basis the analysis of standards of the acting Criminal procedural code of Ukraine and law-enforcement practice a conclusion about what unreasonable established as a result of criminal procedural proof a casual opportunity to believe that as a result of the planned investigative (search) actions will be received required (or any) proofs, can't act as the sufficient actual basis of carrying out investigative (search) actions, restrictions of constitutional rights and personal freedoms is formulated. The purposes of carrying out investigative (search) actions established in the law have to be displayed in the petition of the investigator, prosecutor by their detailed justification by concrete circumstances, are confirmed in court session which set will become the actual basis for their carrying out.

Key words: *investigative (search) actions, petition of the investigator, prosecutor, validity of carrying out investigative (search) actions, judicial control of carrying out investigative (search) actions, proof of the bases of restriction of constitutional rights of the personality.*

Вступ. Одним із пріоритетних напрямів кримінальної процесуальної політики нашої держави є формування такого законодавства, яке б створювало належні умови для ефективної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, суду. Виконуючи визначені кримінальним процесуальним законом завдання, зокрема забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування, слідчий та прокурор використовують проведення слідчих (розшукових) дій як найбільш ефективний засіб отримання та закріплення доказової інформації, забезпечуючи при цьому охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень.

Незважаючи на те, що проблемам проведення слідчих (розшукових) дій присвячено чимало наукових праць, як до (в контексті проведення слідчих дій), так і після прийняття та набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року (далі – КПК), питання, пов'язані із порядком їх проведення, не втрачають своєї актуальності й сьогодні.

У сучасних умовах постійного реформування кримінального процесуального законодавства та на тлі посилення керівної функції прокурора й контрольних функцій суду у досудовому провадженні, особливої актуальності і значущості набувають питання законності й обґрунтованості проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема тих, якими обмежуються конституційні права та свободи людини, і проведення яких, відповідно до чинного законодавства, вимагає отримання судового рішення.

Основним компонентом, який визначає законність та обґрунтованість звернення слідчого, прокурора до слідчого судді із відповідним клопотанням, як і самого проведення слідчої (розшукової) дії, є наявність належних підстав.

До того ж слід вказати на те, що незважаючи на відносну теоретичну, наукову розробленість питань, що стосуються підстав проведення слідчих (розшукових) дій, усе ще наявна відсутність єдності поглядів як серед учених, так і практичних працівників щодо поняття таких підстав, їх видів, необхідності та рівня встановлення.

Разом з тим, така єдність є необхідною не тільки для подальшого удосконалення кримінального процесуального законодавства, а й для оптимізації правозастосовної діяльності, зокрема, при доказуванні прокурором наявності підстав проведення слідчих (розшукових) дій.

Ступінь розробленості теми. Передусім варто відзначити, що науковий інтерес до проблем законності та обґрунтованості проведення слідчих/слідчих (розшукових) дій учені проявляли завжди, на різних етапах розвитку науки кримінального процесу. Різні аспекти підстав їх проведення висвітлювались у роботах учених як радянського періоду (В.Д. Арсеньєв, І.Є. Биховський, А.Я. Дубинський, В.І. Зажицький, Л.М. Карнєєва, Л.Д. Кокорєв, М.С. Строгович, С.А. Шейфер, М.Л. Якуб та інші), так і сучасної України (І.М. Бацько, Т.О. Борець, Л.С. Жилина, С.Ю. Карпушин, Е.Є. Манівлець, В.Т. Маляренко, Д.Б. Сергєєва, М.М. Сичук, Л.Д. Удалова, Ю.М. Чорноус та інші).

Однак більшість наукових досліджень, що присвячені інституту слідчих дій, проводились у відповідності до законодавства, що на цей час уже втратило чинність і, відповідно, не враховує

проблемні питання його застосування в умовах чинного КПК України. Сучасні ж дослідження зазвичай не містять конкретних пропозицій щодо удосконалення системи підстав проведення слідчих (розшукових) дій, і не вирішують загалом проблеми їх встановлення і, зокрема, доказування прокурором під час розгляду відповідного клопотання слідчим суддею.

Варто звернути увагу і на те, що ця проблема має не стільки теоретичне, скільки практичне значення, тому що необґрунтоване проведення слідчих (розшукових) дій або необґрунтоване звернення до суду із клопотанням про дозвіл на їх проведення можуть призвести до порушення конституційних прав і свобод людини, визнання отриманих доказів недопустимими, необґрунтованого закриття кримінального провадження тощо, а також вирішення питання про відповідальність посадових осіб.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначення фактичних підстав проведення слідчих (розшукових) дій, а також встановлення необхідності, можливості та рівня їх доказування прокурором під час розгляду клопотання слідчим суддею.

Результати дослідження. КПК України, поряд із достатньо детальною регламентацією порядку проведення слідчих (розшукових) дій, здебільшого не містить чітких вимог щодо фактичних підстав прийняття рішення про їх проведення, хоча саме фактичні підстави несуть основне змістовне навантаження у структурі такого рішення, а відповідно, і у структурі клопотання слідчого, прокурора про проведення слідчої (розшукової) дії.

Своєю чергою під час розгляду слідчим суддею клопотання слідчого, прокурора про проведення слідчої (розшукової) дії доказова діяльність прокурора передусім спрямовується на доказування наявності саме фактичних підстав її проведення.

Водночас безумовно важливим є однозначне розуміння фактичних підстав проведення конкретної слідчої (розшукової) дії усіма посадовими особами, які звертаються із відповідним клопотанням, ухвалюють за ним рішення, оцінюють законність і обґрунтованість проведення слідчої (розшукової) дії тощо. Так, слідчий, який звертається із клопотанням до прокурора, виходить з того, що ті обставини, які є фактичними підставами проведення слідчої (розшукової) дії, сприймаються ними однаково. Слідчий, прокурор, який підтримує клопотання в суді, розраховують на таке ж розуміння й тлумачення закону в частині фактичних підстав проведення слідчої (розшукової) дії і з боку слідчого судді.

Відповідно до ч. 2 ст. 223 КПК України підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети.

До того ж у процесуальній літературі фактичними підставами проведення слідчих/слідчих (розшукових) дій здебільшого називають конкретні дані, що обумовлюють необхідність їх проведення [1, с. 6–7]. С.А. Шейфер конкретизував таке формулювання і зазначив, що фактичні підстави є сумарним результатом взаємозв'язку елементів, які утворюють правову пізнавальну структуру слідчої дії (об'єкт – підстава – ціль) і представляють собою конкретні відомості про можливість отримання доказової інформації зі слідів певного виду [2, с. 60].

Слід відзначити, що загалом наукові уявлення про фактичні підстави проведення слідчих (розшукових) дій є достатньо типовими і не мають значних відмінностей. Передусім справедливо вказується на те, що фактичні підстави – це конкретні дані, тобто відомості, що є необхідними для формування висновку, прийняття рішення, і які мають бути відображені у матеріалах кримінального провадження.

До того ж слід враховувати, що роздуми про фактичну необхідність проведення слідчої (розшукової) дії мають й іншу сторону, яка характеризує тактичний аспект вибору проведення слідчої (розшукової) дії. Тактичний аспект прийняття рішення про проведення слідчої (розшукової) дії полягає у врахуванні слідчим, прокурором категорії або виду злочину, реальної ситуації, що виникла під час розслідування, умов, які визначають вибір тактичної комбінації, тощо [3, с. 723].

Процесуальні й тактичні аспекти підстав та порядку проведення слідчих (розшукових) дій тісно пов'язані й взаємодіють. Їх тісний зв'язок підтверджується й тим, що окремі тактичні аспекти проведення слідчих (розшукових) дій набули характеру нормативних приписів.

Зокрема, відповідно до ч. 9 ст. 224 КПК України, у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статеві свободи та статеві недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним.

Очевидно, що така законодавча заборона, незважаючи на формальну наявність фактичних підстав для проведення одночасного допиту між зазначеними особами, зумовлена виключно

тактичними положеннями залучення неповнолітніх і, зокрема, малолітніх осіб до участі у такій складній (насамперед у психологічному, моральному аспекті) слідчій (розшуковій) дії.

Таким чином, варто погодитись із тим, що фактичними підставами проведення слідчих (розшукових) дій слід визнати сукупність даних, які зумовлюють необхідність і можливість проведення конкретної слідчої (розшукової) дії у конкретних умовах [4, с. 159–160].

Звертаючись до суду із клопотанням про проведення окремих слідчих (розшукових) дій, прокурор повинен доказати ті обставини, які є фактичними підставами їх проведення, тобто фактичними підставами обмеження конституційних прав і свобод особи, через які виникла необхідність у проведенні конкретної слідчої (розшукової) дії.

Висновок про необхідність доказування фактичних підстав проведення слідчих (розшукових) дій при зверненні до суду з відповідним клопотанням є результатом аналізу як загальних положень про кримінальне процесуальне доказування, так і спеціальних норм, які регулюють порядок звернення слідчого, прокурора до суду з таким клопотанням і порядок його розгляду слідчим суддею.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України, доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Очевидно, що обставини, які претендують на значення фактичних підстав проведення слідчих (розшукових), є підставами для обмеження конституційних прав і свобод людини і також мають значення для кримінального провадження. До того ж, виходячи із положень ч. 1 ст. 92 КПК України, доказування цих обставин покладається на слідчого, прокурора.

Стаття 234 КПК України зобов'язує слідчого, прокурора до клопотання про проведення обшуку додавати оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання. А ч. 5 цієї ж статті встановлює фактично єдину підставу для відмови у задоволенні клопотання про обшук – якщо прокурор, слідчий не доведе наявності достатніх підстав вважати, що: 1) було вчинено кримінальне правопорушення; 2) відшукувані речі і документи мають значення для досудового розслідування; 3) відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду; 4) відшукувані речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи; 5) за встановлених обставин обшук є найбільш доцільним та ефективним способом відшукування та вилучення речей і документів, які мають значення для досудового розслідування, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, а також заходом, пропорційним втручанням в особисте і сімейне життя особи.

Однак, аналіз правозастосовної практики засвідчує наявність випадків ігнорування вищевикладених законодавчих вимог. Так, слідчі, прокурори у своїх клопотаннях не завжди наводять відомості на підтвердження факту вчинення кримінального правопорушення; не підтверджують те значення, яке відшукувані предмети і документи мають для досудового розслідування; не обґрунтовують те, що відомості, які містяться у відшукуваних предметах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду, а також те, що вони не можуть бути отримані іншим шляхом тощо [5, с. 28–30; 6, с. 8–16].

Водночас виникає питання: можливо до рішень про проведення слідчих (розшукових) дій взагалі неможливо висувати вимогу обґрунтованості через принципову неможливість доказування їх фактичних підстав, оскільки обставини, які викликають необхідність проведення слідчих (розшукових) дій, є обставинами майбутнього, такими, що ще не наступили, а тому практично недоступними для пізнання особою, яка приймає відповідне процесуальне рішення?

Однак така позиція суперечила б змісту закону та характеру процесуальних рішень.

Законодавець вимагає від слідчого, прокурора викладення у клопотанні підстав і мотивів, які зумовлюють необхідність і можливість обмеження конституційних прав особи і підтверджують неможливість діяти іншим шляхом в інтересах кримінального провадження.

До кожного клопотання мають бути додані матеріали, які підтверджують доводи, викладені у ньому, а саме клопотання має бути обґрунтовано безпосередньо у судовому засіданні прокурором. Слідчий суддя, у свою чергу, задовольняючи клопотання слідчого, прокурора, повинен вказати у своєму рішенні конкретні фактичні дані, з урахуванням яких він ухвалив саме таке рішення.

Таким чином, оскільки рішення про задоволення клопотання ухвалюється слідчим суддею у зв'язку із конкретними фактичними обставинами, які були встановлені під час досудового розслідування і підтверджені у судовому засіданні, уся попередня діяльність слідчого, прокурора у цьому напрямі полягає у доказуванні підстав затребуваного ними судового рішення.

Необхідність обґрунтування клопотань про проведення слідчих (розшукових) дій, як і судових рішень, якими ці клопотання вирішуються, зумовлюється не лише вищезазначеними законодавчими вимогами, а й самим характером цих рішень. Як вказує П.А. Лупинська, процесуальна вимога обґрунтованості є проявом інформаційної природи рішення. Для прийняття будь-якого рішення посадова особа повинна володіти необхідною та достатньою інформацією для обґрунтування висновку про наявність «правової ситуації», з якою закон пов'язує настання тих чи інших правових наслідків [7, с. 150].

Не варто забувати, що закон у більшості випадків не зобов'язує слідчого, прокурора у кожному разі ініціювати перед судом питання про проведення слідчих (розшукових) дій. Встановлення необхідності їх проведення залишено законодавцем на розсуд відповідних посадових осіб, насамперед прокурора як процесуального керівника розслідуванням, однак цей розсуд не може бути довільним, він має ґрунтуватись на конкретних обставинах, що встановлені в результаті кримінального процесуального доказування.

Вибір правильного рішення у таких випадках зрештою залежить від оцінки встановлених фактичних обставин. Результатом такої оцінки має стати висновок, який певною мірою буде мати прогностичний характер і відображати очікуваний за встановлених обставин результат – отримання доказів при проведенні слідчої (розшукової) дії.

До того ж результат запланованого процесуального акту (проведення слідчої (розшукової) дії) завжди буде мати варіативний характер, тому прокурор, як суб'єкт оцінки доказів, на етапі звернення до суду з відповідним клопотанням повинен встановити, за яких конкретних обставин кожен із варіантів може бути реалізований, якою є імовірність появи необхідних для цього умов, співставити різні варіанти розвитку подій і після цього зробити вибір одного із них, що можливо лише за умови, якщо усі варіанти прогнозу ґрунтуються на встановлених фактичних даних, тобто на відповідних підставах. Бажання або інтуїція не можуть виступати такими підставами. Незважаючи на те, що прокурор, як представник сторони обвинувачення у кримінальному провадженні, усе ж таки матиме свій суб'єктивний складник у такому прогнозі, єдино можливою підставою для формулювання варіантів та вибору одного із них залишається достовірна інформація.

Висновки. Як висновок можна відзначити, що необґрунтована встановленими в результаті кримінального процесуального доказування даними випадкова можливість вважати, що в результаті запланованих слідчих (розшукових) дій будуть отримані необхідні (або будь-які) докази, не може бути достатньою фактичною підставою проведення слідчих (розшукових) дій, обмеження конституційних прав і свобод людини. Встановлені у законі цілі проведення слідчих (розшукових) дій мають бути відображені у клопотанні слідчого, прокурора шляхом їх детального обґрунтування конкретними обставинами, підтверджені в судовому засіданні, сукупність яких і стане фактичною підставою їх проведення.

Список використаних джерел:

1. Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности): учебное пособие / под ред. Б.П. Смагоринского. М., 1994. 145 с.
2. Шейфер С.А. Следственные действия: система и процессуальная форма. М.: «Юрид. лит.», 1981. 127 с.
3. Шейфер С.А. Особенности расследования по конкретному уголовному делу. Курс криминалистики. Общая часть / под ред. В.Е. Корноухова. М.: «Юрист», 2000. 784 с.
4. Сичук М.М. Фактичні підстави прийняття процесуальних рішень про провадження слідчих дій. Підприємництво, господарство і право. 2011. № 9. С. 159–161.
5. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Л.М. Лобойко, З.М. Саїдова. К.: «Арт-Дизайн», 2014. 48 с.
6. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про надання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи (витяг) / Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ / Узагальнення судової практики: офіційний сайт. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html.
7. Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы. М.: «Юрид. лит.», 1976. 168 с.

КРИТЕРІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИНЦИПУ РАЦІОНАЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Статтю присвячено встановленню критеріїв реалізації процесуального принципу раціональності у кримінальному провадженні, зокрема через дослідження практики Європейського суду з прав людини. Виявлено, що такими критеріями є правова визначеність нормативного врегулювання кримінальної процесуальної діяльності, належна правова процедура здійснення кримінального провадження, легітимність втручання державних органів у сферу приватних прав, свобод і законних інтересів учасників правовідносин, забезпечення пріоритету природних прав людини у межах балансу державних і приватних інтересів, наявність системи правових гарантій захисту прав, свобод і законних інтересів людини у кримінальному провадженні. Зроблено висновок, що врахування вказаних критеріїв має бути обов'язковим для сучасного правозастосування та його перспективного удосконалення у сфері кримінального провадження.

Ключові слова: принципи юридичного процесу у кримінальному провадженні, засади кримінального провадження, критерії раціональності у кримінальному провадженні, практика Європейського суду з прав людини у кримінальному процесі.

Статья посвящена установлению критериев реализации процессуального принципа рациональности в уголовном производстве, в частности путём исследования практики Европейского суда по правам человека. Выявлено, что такими критериями являются правовая определённость нормативного регулирования уголовной процессуальной деятельности, надлежащая правовая процедура осуществления уголовного производства, легитимность вмешательства государственных органов в сферу частных прав, свобод и законных интересов участников правоотношений, обеспечение приоритета естественных прав человека в пределах баланса государственных и частных интересов, наличие системы правовых гарантий защиты прав, свобод и законных интересов человека в уголовном производстве. Сделан вывод, что учёт указанных критериев должен быть обязательным для современного правоприменения и его перспективного усовершенствования в сфере уголовного производства.

Ключевые слова: принципы юридического процесса в уголовном производстве, принципы уголовного производства, критерии рациональности в уголовном производстве, практика Европейского суда по правам человека в уголовном процессе.

This article is devoted to establishment of criteria of realization of the procedural principle of rationality in criminal proceedings, in particular by a research of practice of the European Court of Human Rights. It is defined that such criteria are legal definiteness of standard regulation of criminal procedural activity, due process of law of implementation of criminal proceedings, legitimacy of intervention of public authorities to the sphere of the private rights, freedoms and legitimate interests of participants of legal relationship, providing a priority of absolute laws of the person within balance of the state and private interests, existence of system of legal safeguards of protection of the rights, freedoms and legitimate interests of the person in criminal proceedings. The conclusion is drawn that accounting of the specified criteria has to be obligatory for modern law enforcement and its perspective improvement in the sphere of criminal proceedings.

Key words: principles of legal process in criminal proceedings, principles of criminal proceedings, criteria of rationality in criminal proceedings, practice of the European Court of Human Rights in criminal procedure.

Вступ. Серед принципів юридичного процесу є ті, які характеризують співвідношення матеріального і процесуального права, а також ті, що характеризують безпосередньо сам процес, форму його організації та здійснення.

До останніх, за визначенням А.М. Колодія, належать принципи демократичності, неодноразовості, антибюрократичності, законності, надійності процесу, доступності, раціональності, послідовності, гарантованості [1, с. 204].

Так, принцип раціональності покликаний забезпечувати необхідний для досягнення правового результату ступінь деталізації поведінки і водночас – відповідати вимозі достатності. Йдеться про те, що ступінь проникнення юридичного процесу (його норм і принципів) у поведінку його суб'єктів повинен бути оптимальним [1, с. 204].

За сучасних умов розвитку кримінального процесуального права України, постійної зміни багатьох його інститутів, реформування системи уповноважених суб'єктів принцип раціональності процесу, на наш погляд, потребує особливої уваги.

Вважаємо, що ідея раціональності у кримінальному провадженні не вичерпується лише оптимальним співвідношенням необхідності досягнення правового результату та достатніми для цього засобами. Сьогодні раціональність має розглядатися як важливий вектор і орієнтир проведення правових реформ у цій сфері, удосконалення кримінального процесуального законодавства. Підтвердженням цього є те, що відповідні питання є постійним об'єктом полеміки як теоретиків, так і практиків.

Принципам права загалом, як і кримінального процесуального права зокрема, а також окремим проблемам правозастосовної практики у цій сфері, у т. ч. питанням раціональності, ефективності кримінальної процесуальної діяльності, приділяється достатньо уваги у навчальній і науковій літературі. У теорії, науці кримінального процесу ця проблематика незмінно висвітлюється у відповідних розділах підручників, навчальних посібників, присвячених їй і окремі монографічні дослідження як у контексті системи принципів кримінального процесу загалом, так і у розрізі дослідження окремих із них (праці С.А. Альперта, А.В. Гриненка, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, Т.М. Добровольської, П.М. Давидова, І.Л. Зінченко, Г.К. Кожевникова, А.В. Кочури, О.П. Кучинської, О.А. Кучинської, Л.М. Лобойка, В.Т. Маляренка, М.А. Маркуш, М.М. Михеєнка, В.В. Навроцької, В.Т. Нора, Д.А. Пешего, В.О. Попелюшка, В.М. Тертишника, О.Л. Ципкіна, Л.Д. Удалової, В.П. Шибіка, М.Л. Якуба, О.Г. Яновської та ін.).

У роботах цих та інших авторів засади (принципи) кримінального провадження (процесу) стали предметом доволі широкого та різнобічного дослідження на різних етапах розвитку вітчизняної кримінальної процесуальної науки та практики.

Водночас слід визнати, що сучасні теоретичні уявлення про систему засад кримінального провадження усе ще перебувають на стадії активного методологічного й ідеологічного переосмислення. Дискусії тривають як щодо поняття й ознак засад кримінального провадження, їх системи, так і щодо особливостей реалізації на різних стадіях кримінального процесу. Багато авторів пропонують свою систему засад кримінального процесу, використовуючи різні, а то й однакові критерії, формуючи різні системи засад як за обсягом, так і за змістом.

Питання реалізації сформульованих теорією права принципів юридичного процесу у кримінальному провадженні, у свою чергу, не мають в Україні такої широти дослідження, а тому їх аналіз сьогодні слід визнати окремим необхідним і актуальним напрямом наукових досліджень.

До того ж, останнім часом набувають поширення ідеї встановлення нових засад (принципів) кримінального провадження, серед яких і принцип процесуальної економії (І.О. Сопронюк, 2011 р.; І.М. Канюка, 2015 р.), що прямо пов'язаний із реалізацією процесуального принципу раціональності юридичного процесу.

Вирішення цих питань вимагає наукового й емпіричного обґрунтування в межах всебічного поєднання усталених і нових підходів до реалізації принципів процесуальної економії, ефективності та раціональності у кримінальному провадженні.

Постановка завдання. Метою цієї статті є встановлення та дослідження критеріїв реалізації процесуального принципу раціональності у кримінальному провадженні.

Результати дослідження. Міра державного втручання у здійснення основних прав і свобод повинна бути легітимною, тобто бути обґрунтованою з погляду відповідності формальним вимогам закону, базуватися на загальному визнанні у суспільстві необхідності такого втручання (легітимності втручання), забезпечувати основоположні цінності суспільства. Тому державний примус може порушити свободу, яку він покликаний захистити, якщо застосовується без контролю на розсуд адміністрації.

Звідси випливає, що поведінка державних органів щодо індивідів повинна бути заснована на законі; посягати на його свободу вони можуть лише тоді, коли це передбачено законом, і про це повинно бути заздалегідь відомо постраждалому від такого посягання. Гарантію цьому може дати лише право кожного індивіда доручити якій-небудь неупередженій інстанції перевірку поведінки державних органів у процесі, який ведеться належним чином (за належною правовою процедурою) [2, с. 38].

Кримінальна процесуальна діяльність є доволі специфічною, оскільки спрямована на захист прав і законних інтересів громадян, порушених найбільш суспільно небезпечним різноманітним правовим деліктом – кримінально караними діяннями. Враховуючи це, держава практично в усіх випадках бере на себе обов'язок безпосередньо захищати права та законні інтереси осіб, у т. ч. її учасників процесу, без узгодження своєї діяльності з їх волею та бажанням [3, с. 5], оскільки задоволення інтересу суспільства у подоланні злочинності є умовою і гарантією його нормально-го функціонування та розвитку [4, с. 24].

У сфері кримінального провадження питання балансу державних і приватних інтересів, меж і процедури обмеження прав, свобод і законних інтересів особи під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності є вкрай актуальними та важливими, оскільки саме в цій галузі наявна найбільш гостра форма такого протистояння, найвищий ступінь такого легітимного обмеження.

Європейські стандарти балансу державних і приватних інтересів, меж і процедури обмеження прав, свобод і законних інтересів особи під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності встановлюються відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та Протоколів до неї, що є частиною національного законодавства України.

Ратифікувавши Конвенцію та Протоколи до неї, держава передусім зобов'язалася гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені у Конвенції та цих Протоколах. У п. 1 ч. 1 Закону України від 17 липня 1997 р., на підставі якого відбулася ратифікація Конвенції й окремих Протоколів до неї, зазначено, що Україна повністю визнає на своїй території обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції.

Таке законодавче визнання обов'язкової юрисдикції ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, зумовлює застосування національного законодавства, зокрема в питаннях балансу державних і приватних інтересів, у т. ч. у сфері кримінального провадження, саме з урахуванням позиції ЄСПЛ, оскільки саме в рішеннях ЄСПЛ розкривається зміст більшості положень Конвенції [5, с. 49].

Питання балансу державних і приватних інтересів, у т. ч. у сфері кримінального провадження, за умови забезпечення пріоритету природних прав людини виступає стрижнем принципу верховенства права.

Як вважає Б.В. Малишев, такий баланс є істотною характеристикою головного співвідношення між людиною і державою, його закладено в зміст суспільного договору як юридично-політичної категорії. З цієї позиції зазначений принцип є концентрованим виразом юридичних гарантій досягнення індивідами своїх цілей у разі укладення суспільного договору, а за допомогою його дії діяльність держави спрямовується на виконання мети – утвердження і забезпечення прав людини [6, с. 18].

Як зауважує Т.І. Фулей, важливо усвідомлювати, що принцип верховенства права охоплює не лише змістовний (правового відношення між людиною і державою на засадах визнання людини вищою соціальною цінністю), але і процедурний аспект, який базується на вимогах відповідності правотворчої та правозастосовної практики певним стандартам: забороні зворотної дії закону, вимозі ясності та несуперечності закону; вимозі щодо однакового застосування закону; застосуванні покарання виключно на підставі закону та ін.

Так, принцип верховенства права вимагає дотримання вимог «якості» закону, яким передбачається втручання у права особи й основоположні свободи.

Наприклад, у рішенні від 10 грудня 2009 р. у справі «Михайлюк та Петров проти України» (Mikhaulyuk and Petrov v. Ukraine, заява № 11932/02) зазначено: Суд нагадує, що вираз «згідно із законом» насамперед вимагає, щоб оскаржуване втручання мало певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна передбачати його наслідки для себе, а також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права» [7, с. 11].

Отже, насамперед йдеться про правову визначеність як важливу складову частину верховенства права, відповідно до якої правові норми мають бути зрозумілими, точними і визначати нормативне регулювання правовідносин таким чином, аби результати такого регулювання були передбачуваними.

Принцип правової визначеності безпосередньо не закріплений у національному законодавстві, але його значущість для результативного правового регулювання підтверджується практикою Конституційного Суду України. Власне бачення правової визначеності Конституційний Суд України сформулював у Рішенні від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 у справі про постійне користування земельними ділянками, в якому зазначається, що «із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і невизначеності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі» (абзац 2 пп. 5.4 п. 5 мотивувальної частини) [8]. Цим Конституційний Суд України наголосив, що невизначеність, нечіткість правової норми призводить до її неоднакового розуміння та тлумачення, що в практичній площині призводить до різного застосування. Така неврегульованість чи відсутність визначеності в діяльності органів державної влади щодо особи, зокрема забезпечення, додержання чи реалізації прав і свобод людини і громадянина, може мати негативні наслідки і призвести до сваволі [9].

Не менш важливе значення має і принцип законності, який пов'язується насамперед із тим, чи було втручання у права, гарантовані Конвенцією, «згідно із законом»; чи переслідувало втручання «законну мету»; чи було необхідним втручання в демократичному суспільстві.

Вираз «згідно із законом», по-перше, вимагає, щоб такий захід мав певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна бути здатна передбачити його наслідки для себе; також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права.

Водночас ЄСПЛ звертає увагу, що слово «законний» і словосполучення «відповідно до процедури, встановленої законом», які містяться в п. 1 ст. 5 Конвенції, по суті, відсилають до національного законодавства і встановлюють обов'язок забезпечувати дотримання матеріально-правових і процесуальних норм такого законодавства. Однак «законність» із погляду національного закону не завжди є вирішальним фактором. Як наслідок, законний захід, наприклад, позбавлення свободи, за національним законодавством усе одно може бути свавільним і порушувати Конвенцію, зокрема, коли з боку державних органів мала місце недобросовісність або введення в оману. І хоча зазвичай саме національні органи, передусім суди, мають тлумачити і застосовувати національне законодавство, Суд може провести розгляд, щоб з'ясувати, чи було дотримано національне законодавство для цілей цього положення Конвенції. Суд також має з'ясувати, чи відповідає Конвенції сам національний закон і чи відповідають їй загальні принципи, які сформульовані в ньому чи впливають із нього (рішення у справі «Кац та інші проти України» (заява № 29971/04) від 18 грудня 2008 р. (п. 140) [10], у справі «Свершов проти України» (заява № 35231/02) від 27 листопада 2008 р. (п. 51, 52) [11], у справі «Харченко проти України» (заява № 40107/02) від 10 лютого 2011 р. (п. 75, 84) [12], у справі «Войкін та інші проти України» (заява № 47889/08) від 27 березня 2018 р. (п. 136) [13] та ін.).

Крім того, в національному законодавстві має існувати засіб правового захисту від свавільного втручання державних органів у права, гарантовані Конвенцією. Закон має з достатньою чіткістю визначати межі правової дискреції органам виконавчої влади і порядок її здійснення з урахуванням законної мети такого заходу, щоб забезпечити особі належний захист від свавільного втручання [7, с. 20].

Так, у рішенні «Волохи проти України» ЄСПЛ зазначив, що в національному законодавстві має існувати засіб правового захисту від свавільного втручання державних органів у права, гарантовані Конвенцією. Ризик такої свавільності є особливо очевидним в умовах, коли повноваження виконавчої влади здійснюються таємно (п. 49) [14].

Досліджуючи якість права у рішенні «Котій проти України», ЄСПЛ відзначає, що для того, щоб національне законодавство відповідало вимогам Конвенції, воно має гарантувати засіб правового захисту від свавільного втручання органів державної влади у права, гарантовані Конвенцією. У питаннях, які стосуються основоположних прав, надання правової дискреції органам виконавчої влади у вигляді необмежених повноважень було б несумісним із принципом верховенства права, одним з основних принципів демократичного суспільства, гарантованих Конвенцією. Відповідно, законодавство має достатньо чітко визначати межі такої дискреції, наданої компе-

тентним органам влади, та порядок її реалізації. Існування конкретних процесуальних гарантій є у цьому контексті необхідним. Те, які саме гарантії вимагатимуться, принаймні певною мірою залежатиме від характеру та масштабів зазначеного втручання. Суд неодноразово наголошував на тому, що питання про застосування превентивних заходів, які впливають на права людини, має вирішуватися в межах певного змагального процесу перед незалежним органом, що може своєчасно розглянути підстави для прийняття рішення та відповідні докази (п. 67, 68) [15].

Висновки. Таким чином, можна вважати, що раціональним кримінальний процес стає тоді, коли в ньому оптимально поєднуються достатні для досягнення поставленої мети і виконання визначених завдань засоби із забезпеченням прав, свобод і законних інтересів його учасників. Серед критеріїв такого поєднання – правова визначеність нормативного врегулювання кримінальної процесуальної діяльності, належна правова процедура здійснення кримінального провадження, легітимність втручання державних органів у сферу приватних прав, свобод і законних інтересів учасників правовідносин, забезпечення пріоритету природних прав людини у межах балансу державних і приватних інтересів, наявність системи правових гарантій захисту прав, свобод і законних інтересів людини у кримінальному провадженні.

Урахування вказаних критеріїв має бути обов'язковим для сучасного правозастосування та його перспективного удосконалення у контексті забезпечення реалізації принципу раціональності кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права (методологічний аспект): дис. ... док. юрид. наук: 12.00.01, 12.00.02. Київ, 1998. 401 с.
2. Экштейн К. Основные права и свободы. По российской конституции и Европейской Конвенции: учеб. пособ. М.: «NOTA BENE», 2004. 496 с.
3. Артамонова Е.А. Частное начало в российском уголовном судопроизводстве. Саратов: ГОУ ВПО «Сарат. гос. акад. права», 2004. 164 с.
4. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальна компетенція: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 188 с.
5. Кучинська О.П., Фулей Т.І., Бараннік Р.В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини: монографія. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. 228 с.
6. Малишев Б.В. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект). Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 8 (130). С. 14–20.
7. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: наук.-метод. посіб. Київ, 2015. 208 с.
8. Рішення у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками). Офіційний вісник України. 2005. № 39. Ст. 2490.
9. Богачова Л.Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика). Теорія і практика правознавства. 2013. Вип. 2. URL: <http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/6063/1/Bogachova.pdf>.
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кац та інші проти України» (заява № 29971/04) від 18 грудня 2008 р. Офіційний вісник України. 2010. № 18. Ст. 816.
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Свершов проти України» (заява № 35231/02) від 27 листопада 2008 р. Офіційний вісник України. 2009. № 39. Ст. 1344.
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Харченко проти України» (заява № 40107/02) від 10 лютого 2011 р. Офіційний вісник України. 2011. № 64. Ст. 2529.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Войкін та інші проти України» (заява № 47889/08) від 27 березня 2018 р. Практика ЄСПЛ. Український аспект: інформаційний ресурс. URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/04/VOYKIN-AND-OTHERS-v-UKRAINE.pdf>.
14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Волохи проти України» (заява № 23543/02) від 02 листопада 2006 р. Офіційний вісник України. 2007. № 23. Ст. 958.
15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Котій проти України» (заява № 28718/09) від 05 березня 2015 р. Офіційний вісник України. 2015. № 99. Ст. 3421.

УДК 343.13

ПОЦІЛУЙКО В.М.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДСТОРОНЕННЯ ОСОБИ ВІД ПОСАДИ ЯК ЗАХОДУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ І СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті здійснено порівняльний правовий аналіз відсторонення особи від посади як заходу забезпечення провадження в кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення та визначено процесуальні особливості застосування цього процесуального превентивного заходу. З'ясовано судову практику застосування відсторонення особи від посади як заходу забезпечення провадження в кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення, виокремлено її вади та запропоновано напрямки удосконалення правових засад його застосування.

Ключові слова: кримінальний процес, провадження у справах про адміністративні правопорушення, заходи забезпечення провадження в кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення, відсторонення особи від посади.

В статье осуществлен сравнительный правовой анализ отстранения лица от должности как меры обеспечения производства по уголовным делам и делам об административных правонарушениях и определены процессуальные особенности применения данной процессуальной превентивной меры. Выяснено судебную практику применения отстранения лица от должности как меры обеспечения производства по уголовным делам и делам об административных правонарушениях, выделены ее недостатки и предложены направления совершенствования правовых основ его применения.

Ключевые слова: уголовный процесс, производство по делам об административных правонарушениях, меры обеспечения производства по уголовным делам и делам об административных правонарушениях, отстранение лица от должности.

In the article a comparative legal analysis of removal of a person from the position as a measure of ensuring the conduct of criminal cases and cases on administrative violations is carried out and the procedural peculiarities of the application of this procedural preventive measure are determined. The judicial practice of applying the removal of a person from the post as a measure of ensuring the conduct of criminal cases and cases on administrative violations is clarified, its weaknesses are outlined and directions of improvement of legal principles of its application are offered.

Key words: criminal proceedings, proceedings in cases of administrative violations, measures to ensure the conduct of criminal proceedings and cases on administrative offenses, removal of a person from office.

Вступ. Тимчасове відсторонення підозрюваного або обвинуваченого від посади є особливим заходом процесуального примусу, суть якого полягає у вимушеному недопущенні зазначених осіб, які займають публічно-управлінські посади, до виконання своїх функціональних, трудових обов'язків з метою попередження їх спроб перешкодити розслідуванню у кримінальному провадженні або виконанню вироку.

Аналогічний примусовий захід застосовується і під час провадження у справах про адміністративні правопорушення, пов'язаних із корупцією. Обидва заходи примусу мають єдину мету й одночасно є відмінними у підставах застосування, особливостях процесуального оформлення рішень, нормативному регулюванні тощо.

© ПОЦІЛУЙКО В.М. – аспірант кафедри кримінального права і правосуддя (Запорізький національний університет)

Крім зазначеного, у разі застосування зазначеного заходу примусу привертає до себе увагу закладене обмеження конституційного права особи на працю (ст. 43 Основного Закону), що не може не викликати щирий науковий інтерес.

Тому метою нашого дослідження стане правовий аналіз і виокремлення особливостей відсторонення особи від посади як заходу забезпечення провадження в кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення.

Свого часу дослідженню питання відсторонення особи від посади як заходу забезпечення провадження була приділена увага з боку таких учених, як Ю.П. Аленін, О.В. Баулін, Ю.П. Битяк, В.І. Галаган, І.П. Греков, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін, С.Д. Дубенко, С.В. Завада, М.А. Макаров, О.П. Ноздрачев, П.Т. Павленчик, М.І. Хавронюк та ін.

Але здебільшого дослідження стосувалися питань проходження державної служби, під час якої реалізуються державно-службові відносини та змінюється статус державного службовця або загальні питання застосування згаданого заходу забезпечення провадження.

Досі комплексного спеціалізованого дослідження порівняння процедури тимчасового відсторонення особи від посади, що пов'язана з кримінальним переслідуванням особи, у разі скоєння кримінального або адміністративного правопорушення не проводилося. Тому наша спроба дослідити зазначене питання, його проблематику та напрацювати корисні пропозиції їх вирішення стане орієнтиром для подальшого наукового пошуку у цьому напрямку.

Результати дослідження. Система кримінально-процесуального регулювання не може існувати без застосування примусових заходів впливу під час кримінального провадження. Вчинення злочинів посадовцями становить суспільну небезпеку, яка полягає в тому, що посадова особа, зловживаючи своїм службовим становищем, перетворює займану ним посаду та можливості, що випливають із неї, на засіб незаконного збагачення.

Сам факт підозри особи у вчиненні злочину і відкриття стосовно неї кримінального провадження не є підставою припинення трудових відносин. Трудове законодавство теж не надає можливості роботодавцю за власною ініціативою відсторонити від роботи працівника, щодо якого порушено кримінальне провадження.

Однак процес розслідування злочину складається з декількох стадій і дуже часто з моменту порушення кримінального провадження до моменту винесення вироку судом минає досить багато часу. У цей період є ймовірність вчинення працівником нових протиправних діянь. Крім того, продовження підозрюванням або обвинуваченням виконання своїх трудових обов'язків може негативно відбитися на діяльності організації в цілому, привести до знищення доказів, здійснення впливу на свідків тощо.

З метою запобігання подальшого скоєння протиправних діянь, а також з метою забезпечення належного порядку розслідування та провадження за кримінальним злочином глава 14 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПКУ) передбачає інститут процесуального примусу [1].

Заходи процесуального примусу – передбачені кримінально-процесуальним законом заходи впливу на учасників процесу, які застосовуються для досягнення цілей і завдань кримінального судочинства. Так, відповідно до ст. 131 КПКУ до заходів процесуального примусу належить відсторонення від посади.

Відстороненню від посади може бути підданий тільки підозрюваний або обвинувачений, який є посадовою особою, тобто спеціальними умовами відсторонення від посади є наявність процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого, перебування особи на посаді й обрання запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою [2, с. 232].

Порядок відсторонення особи від посади закріплений у главі 14 КПКУ. Так ст. 154 КПКУ визначає, що відсторонення від посади може бути здійснено щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину, і незалежно від тяжкості злочину – щодо особи, яка є службовою особою правоохоронного органу.

Рішення про відсторонення від посади приймається слідчим суддею (під час досудового розслідування) або судом (під час судового провадження) на підставі відповідного клопотання прокурора або слідчого за погодженням із прокурором.

Загальний термін відсторонення особи від посади становить два місяці, але він може бути продовжений.

Необхідність тимчасового відсторонення від посади виникає за наявності підстав вважати, що посадова особа, яка притягається в якості підозрюваного або обвинуваченого, продовжуватиме займатися злочинною діяльністю з використанням свого службового становища або перешкоджатиме проведенню кримінального провадження.

Необхідність відсторонення від посади визначається прокурором або слідчим за погодженням із прокурором. Приписи ст. 155 КПКУ визначають, що визначені суб'єкти порушують перед слідчим суддею або судом відповідне мотивоване клопотання.

У клопотанні зазначаються: 1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання; 2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; 3) виклад обставин, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на обставини; 4) посада, яку обіймає особа; 5) виклад обставин, які дають підстави вважати, що перебування на посаді підозрюваного, обвинуваченого сприяло вчиненню кримінального правопорушення; 6) виклад обставин, які дають підстави вважати, що підозрюваний, обвинувачений, перебуваючи на посаді, знищить чи підробить речі і документи, які мають суттєве значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливатиме на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджатиме кримінальному провадженню іншим чином; 7) перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час розгляду клопотання.

До клопотання також додаються: 1) копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання; 2) документи, які підтверджують надання підозрюваному, обвинуваченому копій клопотання та матеріалів, що обґрунтовують клопотання [1].

Копія клопотання про відсторонення від посади, а також матеріали, що обґрунтовують його, слідчий, прокурор перед зверненням до слідчого судді або суду мають надати підозрюваному, обвинуваченому, який, ознайомившись із ними, має можливість під час розгляду клопотання подавати слідчому судді (суду) докази щодо обставин, викладених слідчим, прокурором, а також надавати докази та відстоювати позицію по суті клопотання про відсторонення від посади.

Невиконання слідчим або прокурором цієї вимоги позбавить підозрюваного, обвинуваченого вказаної можливості та призведе до порушення визначених кримінальним процесуальним законодавством загальних засад кримінального провадження, зокрема змагальності сторін, їх рівного права та свободи в обранні та наданні до суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості.

Порушення вимог порядку звернення з клопотанням, змісту, структури, відсутність передбачених додатків є підставами для повернення його слідчим суддею. Недодержання встановлених вимог призводить до відмови у задоволенні відповідного клопотання.

Так, ухвалою Харківського районного суду Харківської області від 06 квітня 2018 р. за справою № 635/1845/17 слідчим суддею було відмовлено у задоволенні клопотання слідчого Харківського ВП ГУ НП в Харківській області про застосування запобіжного заходу у вигляді відсторонення від посади.

У зазначеному рішенні зазначено: «У цій справі не було конкретизовано достатньо важливі обставини, зумовлені диспозиціями ст. 191 та 366 КК України, а саме якими адміністративно-господарськими і організаційно-розпорядчими повноваженнями наділений підозрюваний як службова особа та які саме повноваження підозрюваним як службовою особою були використані для забезпечення злочинного результату» [3].

В іншій справі, за результатами перегляду в апеляційній інстанції, апеляційним судом Одеської області ухвалою від 06 квітня 2018 р. за справою № 522/680/18 клопотання прокурора відділу прокуратури Одеської області ОСОБА_5 про відсторонення від посади повернуто прокурору для усунення недоліків.

Так, апеляційний суд у мотивувальній частині рішення обґрунтовано та справедливо звернув увагу на таке: «Крім того, всупереч вимогам п. 6 ч. 2 ст. 155 КПКУ в клопотанні прокурора взагалі не викладені обставини, які дають підстави вважати, що підозрюваний, перебуваючи на займаній посаді, знищить чи підробить речі і документи, які мають суттєве значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливатиме на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджатиме кримінальному провадженню іншим чином» [4].

У свою чергу, відсторонення особи від посади в адміністративно-деліктному процесі має свої особливості. Норми Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) не передбачають такого заходу забезпечення провадження (ст. 260). Зазначений примусовий захід передбачений спеціальними законами, зокрема ч. 5 ст. 65 Закону України «Про запобігання корупції» [5].

Зазначена норма передбачає, що особа, якій повідомлено про підозру у вчиненні нею злочину у сфері службової діяльності, підлягає відстороненню від виконання повноважень на посаді в порядку, визначеному законом.

Особа, щодо якої складено протокол про адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, якщо інше не передбачено Конституцією і законами України, може бути відсторонена від виконання службових повноважень за рішенням керівника органу (установи, підприємства, організації), в якому вона працює, до закінчення розгляду справи судом.

У разі закриття провадження у справі про адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, у зв'язку з відсутністю події або складу адміністративного правопорушення відстороненій від виконання службових повноважень особі відшкодовується середній заробіток за час вимушеного прогулу, пов'язаного з таким відстороненням.

Тобто, аналіз зазначеної норми дає нам можливість зробити висновок, що відсторонення особи від посади можливо виключно за настання двох підстав:

- а) особі повідомлено про підозру у вчиненні злочину у сфері службової діяльності;
- б) щодо особи складено протокол про адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією.

Цікавою обставиною є те, що у першому випадку особа підлягає безальтернативному відстороненню від посади, у другому – ми робимо висновок про диспозитивність припису (з огляду на правову конструкцію «може бути ...») залежно від рішення керівника органу (установи, підприємства, організації), в якому особа-порушник працює.

Процесуальний порядок відсторонення особи від посади у першому випадку (із повідомленням підозри у вчиненні злочину у сфері службової діяльності) відсилає нас саме до розглянутого раніше кримінально-процесуального порядку (глава 14 КПКУ). Цікавим є факт того, що відстороненню підлягає особа саме за підозри у вчиненні злочину у сфері службової діяльності, тобто не обов'язково це повинен бути корупційний злочин (наприклад, це може бути й ст. 367 ККУ «Службова недбалість»).

Особливо слід звернути увагу, що у першому випадку – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину у сфері службової діяльності, – виключним правом на прийняття рішення щодо відсторонення особи від посади володіє слідчий суддя або суд (залежно від стадії провадження), в порядку, визначеному КПКУ. Керівник органу (установи, підприємства, організації), в якому працює особа, яка підлягає відстороненню, не наділений правом ані відсторонити особу від посади, ані ініціювати розгляд такого питання слідчим суддею (судом).

Так, Окружний адміністративний суд міста Києва у своєму рішенні від 12 квітня 2018 р. за справою № 826/17614/16, справедливо зауважив, що: «аналіз норм <...> свідчить про те, що держслужбовець, який підозрюється або обвинувачується у скоєнні кримінального правопорушення, відстороняється від посади на підставі ухвали суду (де зазначається порядок її виконання та строк відсторонення від посади), копія якої надсилається для виконання в орган державної влади за місцем роботи підозрюваного або обвинуваченого та яка підлягає негайному виконанню» [6].

У другому випадку, за наявності факту складання протоколу про адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією (глава 13-А КУпАП), керівник має право (але не зобов'язаний) прийняти рішення про відсторонення особи від керування. Необхідно звернути увагу, що строк такого відсторонення – до закінчення розгляду справи судом.

Відповідно до положень ст. 277 КУпАП справа про адміністративне правопорушення розглядається у п'ятнадцятиденний строк із дня одержання органом (посадовою особою), правомочним розглядати справу, протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи. Строк розгляду адміністративних справ про адміністративні корупційні правопорушення зупиняється судом, якщо особа, щодо якої складено протокол про адміністративне корупційне правопорушення, умисно ухиляється від явки до суду або з поважних причин не може туди з'явитися (хвороба, перебування у відрядженні чи на лікуванні, у відпустці тощо) [7].

Необхідно звернути увагу, що правові дефініції «строк розгляду справи про адміністративне правопорушення» та «строк притягнення до адміністративної відповідальності» (ст. 38 КУпАП) не є тотожними та співвідносяться як часткове та загальне (строк розгляду включається до строку притягнення до відповідальності). Але приписи ч. 4 ст. 277 КУпАП дозволяють призупиняти виключно строки розгляду справи, а не строки притягнення до адміністративної відповідальності, встановлені ст. 38 КУпАП.

Крім того, враховуючи використану конструкцію «до розгляду справи судом», необхідно зазначити, що вказане охоплює не лише розгляд справи судом першої інстанції, а й можливий перегляд постанови в апеляційному порядку. Зокрема, ч. 4 ст. 294 КУпАП закріплює, що апеляційний перегляд постанови суду першої інстанції здійснюється суддею апеляційного суду протягом двадцяти днів із дня надходження справи до суду.

Додатково необхідно звернути увагу на конструктивну особливість побудови п. 2 ч. 5 ст. 65 Закону України «Про запобігання корупції» (а саме «якщо інше не передбачено Конституцією і законами України»), що дає підстави для висновку про наявність альтернативного – імперативного припису для керівника щодо відсторонення особи від посади.

Так, наприклад, ч. 2 ст. 72 Закон України «Про державну службу» передбачає, що невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, що могло призвести або призвело до людських жертв, заподіяло значну матеріальну чи моральну шкоду фізичним або юридичним особам, державі, територіальній громаді, є підставою для відсторонення державного службовця від виконання посадових обов'язків. Рішення про відсторонення державного службовця від виконання посадових обов'язків приймається відповідно керівником державної служби або суб'єктом призначення [8]. Але необхідно наголосити, що зазначене не стосується сфери правопорушень, пов'язаних із корупцією, а тому не може розглядатися як альтернативний варіант поведінки керівника в розумінні ч. 5 ст. 65 Закону України «Про запобігання корупції».

Висновки. Підсумовуючи викладене, в якості висновків необхідно зазначити, що: по-перше, відсторонення особи від посади є запобіжним примусовим заходом, який полягає у тимчасовому припиненні виконання особою своїх трудових, посадових обов'язків; по-друге, метою такого відсторонення є запобігання здійсненню особою впливу на хід кримінального провадження або провадження у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, знищення речових доказів, впливу на свідків, недопущення формування негативного іміджу органів державної влади, місцевого самоврядування тощо; по-третє, суб'єктом, уповноваженим на ініціювання розгляду питання про відсторонення особи від посади у кримінальному провадженні, виступають прокурор або слідчий за погодженням із прокурором, які шляхом подання відповідного клопотання порушують перед уповноваженим суб'єктом розгляд зазначеного питання; по-четверте, уповноваженим суб'єктом щодо прийняття рішення про відсторонення від посади у кримінальному провадженні є слідчий суддя або суд (залежно від стадії провадження), а під час провадження у справах про адміністративні правопорушення – керівник органу (установи, підприємства, організації), в якому працює особа, яка підлягає відстороненню; по-п'яте, підставою для відсторонення особи від посади у кримінальному провадженні є пред'явлення особі підозри або обвинувачення у вчиненні злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину і, незалежно від тяжкості злочину, – щодо особи, яка є службовою особою правоохоронного органу. В адміністративно-деліктному провадженні складання протоколу про адміністративне правопорушення пов'язане з корупцією; по-шосте, відсторонення особи від посади під час кримінального провадження є імперативним приписом, в адміністративно-деліктному провадженні – диспозитивним (необов'язковим); по-сьоме, строк відсторонення особи від посади у кримінальному провадженні становить два місяці та може бути продовжений, в адміністративно-деліктному – чітко не визначений (до розгляду справи судом).

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1476212124700496>.
2. Дьомін Ю.М. Відсторонення від посади як один із заходів забезпечення Кримінального провадження. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 232–237.
3. Ухвала Харківського районного суду Харківської області від 06 квітня 2018 р., справа № 635/1845/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73276057>.
4. Ухвала апеляційного суду Одеської області від 06 квітня 2018 р., справа № 522/680/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73357840>.
5. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/print1454050675258387>.
6. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва 12 квітня 2018 р., справа № 826/17614/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73343909>.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/print1450950114201103>.
8. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19/print1509537581508222>.

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.93:004.77

МИЛЬЦЕВА В.С.

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЄДИНОЇ СУДОВОЇ
ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ**

Стаття висвітлює питання структури єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, напрями, за якими вона покликана стати ефективним інструментом судової системи. Проаналізовані перспективи запровадження єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, доцільність вживання пов'язаної з нею термінології. Зазначено підхід, який використовується країнами Європейського Союзу та Канадою до інтеграції інформаційних і телекомунікаційних технологій у систему правосуддя. Окрема увага приділена ризикам, які супроводжують застосування єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Ключові слова: єдина судово інформаційно-телекомунікаційна система, електронне правосуддя, електронне судочинство, кіберправосуддя, інформаційні та телекомунікаційні технології.

Статья раскрывает вопросы структуры единой судебной информационно-телекоммуникационной системы, направления, по которым она призвана стать эффективным инструментом судебной системы. Проанализированы перспективы внедрения единой судебной информационно-телекоммуникационной системы, целесообразность применения связанной с ней терминологии. Обозначен подход, который используют страны Европейского Союза и Канада к интеграции информационных и телекоммуникационных технологий в систему правосудия. Отдельное внимание посвящено рискам, которые сопровождают применение единой судебной информационно-телекоммуникационной системы.

Ключевые слова: единая информационно-телекоммуникационная система, электронное правосудие, электронное судопроизводство, киберправосудие, информационные и телекоммуникационные технологии.

In this paper shall be treated structure's issues of the unified judicial information and telecommunications system, as well as the directions according to which it is predisposed to become an efficient instrument of the judicial system. The perspectives of the unified judicial information and telecommunications system's implementation and the use of the related terminology have been analyzed. The approach used regarding the integration of the IT in the judicial systems of European Union and Canada is highlighted. A special attention is paid to the determination of risks regarding the use of the unified judicial information and telecommunications system.

Key words: unified judicial information and telecommunications system, electronic justice, electronic proceedings, cyberjustice, information and telecommunication technologies.

Вступ. Сьогодні запровадження новітніх технологій у систему правосуддя України вже не є просто стратегічним завданням, а набуває реального значення та поступово втілюється в українську правову систему. Залишається багато питань щодо організації єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС), які потребують аналізу та відповідного реагу-

вання. Наша стаття зосереджується на головних правових аспектах організації ЄСІТС і ризиках, пов'язаних із її запровадженням.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення правових аспектів організації ЄСІТС, аналіз пов'язаної з такою організацією термінології та формулювання ризиків, які супроводжують застосування ЄСІТС в Україні.

Результати дослідження. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., схвалена Наказом Президента України № 276/2015 від 20 травня 2015 р. [1], окреслює засади здійснення судової реформи в Україні. Зазначена Стратегія ще в 2015 р. визнала відсутність належної ІТ-інфраструктури та можливостей використання інформаційних систем і системи електронного правосуддя. Таким чином, стало необхідно забезпечити відповідну координацію правових інститутів і єдність інформаційної системи. П. 5.4 Стратегії вбачає підвищення ефективності правосуддя через «забезпечення широкого використання інформаційних систем (далі – ІС) для надання більшої кількості послуг «електронного правосуддя»; створення в судах інформаційних систем електронного менеджменту, зокрема введення повноцінних електронних систем, у т. ч. системи електронного документообігу, та відстеження справ (до вищих інстанцій), електронних повідомлень, електронних викликів, електронного розгляду справ (у деяких випадках), електронних платежів, аудіо- та відеофіксації засідань, інформаційної системи внутрішньої бази даних, інформаційної системи законодавчої бази даних, удосконалення системи забезпечення рівного та неупередженого розподілу справ між суддями, зокрема визначення судді та (або) складу колегії суддів на всіх стадіях судового провадження; поетапне запровадження інструментів «електронного правосуддя», що дасть змогу користувачам звертатися до суду, сплачувати судовий збір, брати участь у провадженнях та отримувати необхідну інформацію і документи електронними засобами».

На виконання цієї Стратегії було прийнято Закон «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», який передбачив запровадження ЄСІТС у судову систему України [2]. Власником ЄСІТС є Державна Судова Адміністрація України, адміністратором – Державне підприємство «Інформаційні судові системи».

Наказом Голови Державної судової адміністрації України від 13 квітня 2018 р. № 168 затверджено Концепцію побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи [3]. Основними питаннями, які визначає Концепція, є: принципи створення ЄСІТС, стратегія запровадження та розвитку ЄСІТС та методи і засоби забезпечення інформаційно-аналітичної підтримки процесів під час здійснення правосуддя шляхом автоматизованого збору, накопичення, обробки, аналізу і представлення інформації.

Розділ IV вищезгаданої Концепції містить перелік складових частин ІСІТС. Так, відповідно до нього «основними складниками ЄСІТС є такі взаємопов'язані підсистеми: загальна підсистема; єдина підсистема електронного діловодства судів, органів та установ системи правосуддя; єдиний контакт-центр судової влади України; єдина підсистема управління фінансово-господарськими процесами; Комплексна система захисту інформації». Підсистеми, у свою чергу, поділяються на модулі. Принцип побудови ЄСІТС – «хмарні технології», що передбачають віддалену обробку та зберігання даних і надають користувачам мережі Інтернет доступ до обчислювальних ресурсів і програмного забезпечення як до онлайн-сервісу.

Таким чином, ЄСІТС покликана бути скоординованою та комплексною системою, що має забезпечити інтеграцію новітніх технологій у судову систему України. Проте сьогодні існує низка прогалин і протиріч у концепції ЄСІТС. Більш того, сам підхід до ЄСІТС потребує уточнення й аналізу.

Концепція побудови ЄСІТС одночасно вживає декілька термінів, таких як «єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система», «електронне правосуддя», «електронний суд», «електронне діловодство», «електронний кабінет». Ані Концепція, ані зазначений у цій статті Закон № 2147-VIII [2] не дають чіткого та повного визначення цих термінів. Зі структури, описаної в Концепції, вбачається, що ЄСІТС є загальною системою електронного правосуддя. У свою чергу, електронний суд та електронне діловодство є модулями підсистеми ЄСІТС, яка визначена як «єдина підсистема електронного діловодства судів, органів та установ системи правосуддя». Електронний кабінет ототожнюється з офіційною електронною адресою.

Зважаючи на таке дисперсне використання термінів, вбачаємо за доцільне звернутися до поняття, що широко використовується в ЄС і країнах, які активно запроваджують сучасні інформаційні технології у свої судові системи. Таким поняттям є «кіберправосуддя». Доречним є

зауваження, що явище кіберправосуддя є загальним поняттям і включає багато інших пов'язаних дефініцій, концепцій і механізмів, тому його визначення має бути достатньо широким. Так, кіберправосуддя може бути визначене як «інтеграція інформаційних і комунікаційних технологій у систему правосуддя – як у сам судовий процес, так і в досудове врегулювання спору (онлайн-суди). Кіберправосуддя передбачає використання технологічних інструментів з метою спрощення кожної стадії судового процесу» [4].

Необхідно зазначити, що поняттям кіберправосуддя також користується у своїх Настановах Європейська комісія з ефективності правосуддя [5]. У цьому документі Європейська комісія зазначає, що протягом останніх років всі країни Ради Європи застосували на різному рівні інструменти інформаційних технологій для покращення ефективності їх систем правосуддя. Таке запровадження технологій рідко супроводжувалося попереднім оцінюванням впливу таких технологій на сучасні системи правосуддя. У цьому полягає ідея про те, що запровадження інформаційних технологій у систему правосуддя – це не просто автоматизація процесів, а переосмислення здійснення самого правосуддя [6]. У зазначених вище настановах Європейська комісія підкреслює необхідність зміни підходу до розуміння кіберправосуддя та переходу від технічного підходу до стратегічного, який полягає в «розвитку інформаційних систем, здатних покращити якість послуг, що надаються судами».

Окремої уваги заслуговує визначення завдань ЄСІТС і ризиків, які можуть супроводжувати її запровадження. Розділ II Концепції побудови ЄСІТС містить достатньо великий відкритий перелік завдань ЄСІТС. Немає чіткого розмежування між завданнями та функціями ЄСІТС. Розділ VI Концепції зосереджений на основних ризиках впровадження ЄСІТС, а саме: недотриманні визначених термінів, неповній реалізації функцій, проблемі з фінансуванням, низькій довірі користувачів, невідповідності технічної бази. До зазначених ризиків можна також віднести такі, як використання даних системи не за призначенням, недоступність користування системою для певних категорій громадян через відсутність у них належних технічних можливостей і навичок, невілювання в процесі автоматизації прав і свобод громадян тощо. Такі ризики можуть бути мінімізовані шляхом запровадження на державному рівні парадигми, згідно з якою електронне правосуддя має своїм основним завданням максимальне забезпечення доступу до правосуддя для кожного громадянина. У перспективі це також означає значну економію коштів не тільки громадян, але і державного бюджету. Швидкість та автоматизація судової системи не повинна впливати на якість правосуддя або призводити до недотримання основних його принципів, таких як рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, гласність і відкритість судового процесу, розумність строків розгляду справи судом тощо.

Висновки. Отже, організація ЄСІТС перебуває лише на початковому етапі, низка важливих понять потребує подальшого доопрацювання. У зв'язку з цим вбачається доцільним звернення до міжнародного досвіду щодо запровадження електронного правосуддя. Необхідно підкреслити, що релевантним є використання саме стратегічного підходу до використання ЄСІТС.

Список використаних джерел:

1. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., схвалена Наказом Президента України № 276/2015 від 20 травня 2015 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
2. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03 жовтня 2017 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>.
3. Наказ Голови Державної судової адміністрації України від 13 квітня 2018 р. № 168 «Про затвердження Концепції побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи». URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/esits/asdfg>.
4. Benyekhlef Karim. Cyberjustice. Academic Foresights, online journal. 2011. URL: <http://www.academic-foresights.com/Cyberjustice.html>.
5. European Commission for the efficiency of justice. Guidelines on how to drive change towards Cyberjustice, 2016. URL: <https://rm.coe.int/16807482de>.
6. Velicogna Marco. Electronic Access to Justice: From Theory to Practice and Back, 2011. 2016. URL: <https://journals.openedition.org/droitcultures/2447>.

УДК 343.13

ПИТОМЕЦЬ А.В.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА ЩОДО ПРЕДСТАВНИЦТВА ПОТЕРПІЛОГО НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Стаття присвячена розгляду окремих теоретико-правових питань організаційно-правової діяльності адвоката щодо представництва потерпілого на досудовому розслідуванні, зокрема аналізу недоліків чинного законодавства стосовно визначеного питання. Автором проаналізовано основні підходи в юридичній літературі до визначення понять «потерпілий» та «представництво» на стадії досудового розслідування.

Виходячи з норм чинного законодавства, а також практичного досвіду організаційно-правової діяльності адвоката щодо представництва потерпілого на досудовому розслідуванні, автором запропоновано внесення змін до чинного законодавства з метою усунення виявлених прогалин.

Ключові слова: досудове розслідування, потерпілий, представництво, організаційно-правова діяльність адвоката, адвокат як представник потерпілого на досудовому розслідуванні.

Статья посвящена рассмотрению отдельных теоретико-правовых вопросов организационно-правовой деятельности адвоката как представителя потерпевшего на досудебном расследовании, в частности анализу проблем действующего законодательства.

Автором проанализированы основные подходы в юридической литературе к определению понятий «потерпевший» и «представительство» на стадии досудебного расследования.

Исходя из анализа норм действующего законодательства, а также практического опыта организационно-правовой деятельности адвоката как представителя потерпевшего на досудебном расследовании, автором предложено внесение изменений в действующее законодательство с целью устранения выявленных проблем.

Ключевые слова: досудебное расследование, потерпевший, представительство, организационно-правовая деятельность адвоката, адвокат как представитель потерпевшего на досудебном расследовании.

The article is devoted to the consideration of certain theoretical and legal issues of organizational and legal activity of the lawyer concerning the representation of the victim in the pre-trial investigation, in particular, the analysis of the flaws of the current legislation in relation to the specified issues. The author analyses the main approaches to the definition of the concepts of “victim” and “representation at the stage of pre-trial investigation” in the legal literature.

Proceeding from the norms of the current legislation, as well as from the practical experience of a lawyer’s legal and organizational activity concerning the representation of the victim in the pre-trial investigation, the author proposes amendments to the current legislation in order to eliminate the identified flaws.

Key words: pre-trial investigation, victim, representation, legal and organizational activity of the lawyer, lawyer as the victim’s representative at the pre-trial investigation.

Вступ. Захист прав і законних інтересів потерпілого має забезпечуватися передусім активною і цілеспрямованою діяльністю владних суб'єктів досудового розслідування, зобов'язаних у кожному випадку виявлення злочину вжити передбачених нормами КПК України заходів щодо встановлення події злочину, викриття особи чи осіб, винних у злочині. Поряд із цим нормами чинного законодавства потерпілому надано широкі можливості для захисту своїх прав і законних інтересів. Впливати на хід і результат досудового провадження потерпілий може за допомогою свого представника, яким, відповідно до норм КПК України, зазвичай є адвокат.

Дослідженням питань представництва тих чи інших учасників кримінального процесу також займалися такі науковці, як С.В. Михайлів, В.Г. Пожар, В.В. Самолук, В.Д. Адаменко, В.П. Божьев, О.С. Ландо, П.П. Тепляков, П.М. Туленков, В.В. Шимановський, С.А. Шейфер, С.П. Щерба, М.І. Гошовський, О.П. Кучинська, В.В. Леоненко, Т.В. Омельченко, В.В. Самолук та інші. Однак особливостям представництва адвоката на досудовому розслідуванні приділено мало уваги. А отже, означена тематика є актуальною в сучасних умовах розвитку адвокатської діяльності та реформування законодавства.

Метою статті є розгляд окремих теоретико-правових питань щодо організаційно-правової діяльності адвоката як представника потерпілого на досудовому розслідуванні.

Результати дослідження. Нормою ч. 1 ст. 58 КПК України визначено, що представником потерпілого у кримінальному провадженні є особа, яка має право бути захисником, тобто адвокат. Відповідно до норм ч. 2 ст. 58 КПК адвокат має право бути представником юридичної особи, яка є потерпілою у кримінальному провадженні.

Згідно з нормами ч. 1 ст. 63 КПК України адвокат може бути представником цивільного позивача, цивільного відповідача. Повноваження організаційно-правової діяльності адвоката на досудовому слідстві як представника цивільного позивача, цивільного відповідача підтверджуються документами, передбаченими нормами ст. 50 КПК України.

Згідно з нормами ч. 1 ст. 641 адвокат також може бути представником юридичної особи, його повноваження також мають бути підтверджені документами, передбаченими нормами ст. 50 КПК України.

Деякі автори зазначають, що від процесуальної активності цього учасника кримінального провадження залежить не тільки з'ясування всіх обставин вчиненого щодо потерпілого кримінального правопорушення, а й прийняття судом законного, обґрунтованого і справедливого рішення по кримінальній справі [1, с. 173]. Однак зазвичай відновити права і законні інтереси потерпілого, порушені щодо нього кримінальним правопорушенням, не можливо без застосування професійної правової допомоги, а саме участі на досудовому розслідуванні адвоката як представника потерпілого.

Розглядаючи поняття «потерпілий», Д.Ю. Кавун вказує на необхідність та обов'язковість його однозначності у споріднених галузях права і науки [2, с. 13]. Загальна та Особлива частини КК України містять значну кількість статей, в яких вказується на певні види потерпілих від злочину (ст. ст. 8, 46, 67, 112, 170, 206, 431, 442 КК України та інші). Дослідження цих та інших нормативних приписів, а також положень теорії кримінального, кримінально-процесуального права та адвокатської практики дозволяють стверджувати, що з'ясування суті того чи іншого виду потерпілого має значення визначення напряму організаційно-правової діяльності адвоката на досудовому розслідуванні.

Проте при прийнятті КК України 2001 р. вітчизняний законодавець, успадковуючи традицію попередніх кодифікацій, залишив термін «потерпілий» невизначеним. Автори пояснюють це тим, що вказане поняття ніколи не розглядалося законодавцями як актуальне, бо їх увага, як і увага науковців, завжди зосереджувалась на особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, а потерпілий, як жертва цього правопорушення, залишався на другому плані [2, с. 14–15].

Детерміноване (обумовлене) визначення терміну «потерпілий» міститься в нормах ч. 1 ст. 55 КПК у такій редакції: «потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди». Слід погодитися з Д.Ю. Кавуном, який зауважує, що визначення цього фундаментального терміну є не тільки не повним, але й не зовсім точним. Автор наголошує, що в цьому визначенні містяться лише орієнтири, за яких особа може допущена до кримінального провадження з набуттям процесуального статусу потерпілого [2, с. 15].

Чинним КПК України потерпілим у кримінальному процесі визначено фізичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юри-

дичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Варто зазначити, що нормами попереднього КПК України 1960 р. не було надано статусу потерпілого юридичній особі. Отже, у КПК України статус юридичної особи потерпілого набув належного правового регулювання, однак залишається низка питань, які потребують негайного вирішення [4, с. 120].

Перейдемо до визначення представництва у кримінальному провадженні. Найчастіше поняття «представництво» в енциклопедичній літературі визначається через правовідносини, зміст яких полягає у праві однієї особи (представника) діяти в інтересах та за кошти іншої особи, яку вона представляє, що виникають в силу односторонньої угоди (довіреності), двосторонньої (укладення договору) або в силу закону (законний представник). Так, у словнику В. Даля представник – це той, що заступає чийсь місце, той, що з'явився за когось, що представляє законного іншого [5, с. 401].

У науковій літературі є різні точки зору, які характеризують представництво як:

- заміщення однієї особи іншим (В.Г. Пожар [6, с. 612]);
- інститут кримінально-процесуального права; кримінально-процесуальну діяльність певних суб'єктів; надання технічної допомоги в складанні процесуальних документів особам, яких представляють (В.Д. Адаменко [7, с. 27–28];
- як реалізацію представником прав та обов'язків особи, яку він представляє (В.Н. Шпилюва [8, с. 135].)

З точки зору Г.В. Остафійчук, представництво у кримінальному провадженні є інститутом, який визначає процесуальний статус осіб, котрі представляють інтереси учасників під час кримінального провадження [9, с. 190].

Під представництвом розуміють правовідносини, в яких одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити процесуальні дії від імені іншої сторони, яку вона представляє. Об'єктом виникнення представництва є кримінально-правові та кримінально-процесуальні інтереси [10, с. 33].

Є об'єктивні та суб'єктивні обставини виникнення представництва.

До об'єктивних обставин слід віднести такі обставини, за яких особа не здатна в силу незалежних від неї причин брати участь у кримінальному провадженні та вимушена скористатися послугами представника. Так, наприклад, нормами ч. 1 ст. 44, ч. 1 ст. 59, ч. 1 ст. 64 КПК України визначено, що якщо підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим та цивільним позивачем є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його законний представник [11].

Суб'єктивними обставинами виникнення представництва слід визначити такі, що не визначають реальної можливості участі особи у кримінальному провадженні, але за наявності яких учасник процесу надає перевагу захисту своїх прав та інтересів через представників.

Відповідно до норм ст. 58 КПК України потерпілого в кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка в кримінальному провадженні має право бути захисником. Положення згаданої норми уточнюють і деталізують право потерпілого на представника, передбачене нормами п. 8 ч. 1 ст. 56 КПК України. Надання потерпілому права мати представника покликане забезпечити його кваліфікованою правовою допомогою, що постає з положень норм ст. 59 Конституції України, відповідно до якої кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Закріплення зазначеного права зумовлює відповідне зобов'язання держави забезпечувати потерпілого правовою допомогою, що реалізується як безпосередньо державними органами й посадовими особами, так і через механізми залучення до надання правової допомоги потерпілим адвокатів [4, с. 123].

Варто зазначити, що нормами КПК України 1960 р. не передбачалося право потерпілого на безоплатну правову допомогу з боку держави. Про таку необхідність, до речі, зазначалося в юридичній літературі [13, с. 310–312]. Автори вважали це явним утиском прав потерпілого, на відміну від інших учасників кримінального провадження, яким законом надано право мати захисника за призначенням [4, с. 123]. Прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. усунуло прогалини зазначеного питання, що надає можливість потерпілому (який не має можливості оплатити договір про надання правової допомоги або в силу своєї юридичної необізнаності не може гідно представляти свої інтереси під час досудового розслідування і кримінального провадження) забезпечити себе професійним представником – адвокатом [4].

З аналізу норм КПК України випливає, що адвокат може бути представником як фізичних, так і юридичних осіб. Слід, однак, зазначити, що представником для фізичних осіб має право бути лише адвокат. Якщо потерпілим є неповнолітній або особа, визнана в установленому зако-

ном порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом із ним залучається його законний представник.

Представником юридичних осіб може бути адвокат, керівник юридичної особи, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю (ст. 58 КПК України).

Право мати представника виникає у потерпілого з моменту визнання його учасником кримінального провадження. Документами, що підтверджують повноваження адвоката на представництво, є свідоцтво про право зайняття адвокатською діяльністю, ордер та договір із потерпілим або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

З огляду на положення норм ст. ст. 58, 45 КПК України представником потерпілого, як і захисником, має бути адвокат. У цьому вбачається прагнення законодавця зрівняти процесуальні можливості сторони захисту й потерпілого під час участі в кримінальному провадженні в аспекті забезпечення кваліфікованою правовою допомогою [4, с. 124].

Таким чином, нормами КПК України, який, відповідно до п. 25 ст. 3, відносить представника до учасників кримінального провадження, регламентує так зване «договірне» або «безоплатне» і «законне» представництво, однак визначення представництва не надає.

Тому з метою усунення вищезазначеної прогалини пропонуємо внесення змін до ст. 3 КПК України «Визначення основних термінів Кодексу» шляхом внесення додаткового пункту 27, викладеного в такій редакції:

«Представником у кримінальному провадженні є особа, яка має право бути захисником і яка є уповноваженим учасником кримінального провадження на реалізацію належного йому комплексу процесуальних прав та обов'язків з метою захисту прав і законних інтересів особи, яку він представляє».

Як і будь-яка діяльність, представництво має свою мету. Метою представництва адвокатом потерпілого на досудовій стадії розслідування є надання необхідної правової допомоги в захисті та охороні прав і законних інтересів осіб, яких він представляє.

На думку В.Д. Вламка, представництво сприяє всебічному, повному та об'єктивному дослідженню обставин справи, правильному застосуванню норм права, винесенню законного та обґрунтованого рішення у справі [7, с. 12].

Як зазначає В.Г. Пожар, основним призначенням інституту представництва є забезпечення засади рівності всіх перед законом і судом та змагальності у кримінальному провадженні. Автор запевняє, що представник повинен діяти лише в інтересах осіб, яких він представляє, і лише в межах наданих йому повноважень, інакше це спотворить призначення цього інституту [6, с. 612].

З моменту підтвердження своїх повноважень вищезазначеними документами адвокат, як представник, може користуватися процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, окрім процесуальних прав, реалізація яких може здійснюватись безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику (ст. 58 КПК України). Зокрема, до процесуальних прав, якими не може користуватися адвокат як представник, слід віднести: право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати; право помиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти з ними угоду про примирення.

Згідно з нормами ч. 4 ст. 58 та ч. 2 ст. 56 КПК України адвокат на стадії досудового розслідування, як представник потерпілого, має права, коло яких прямо визначено. Розглянемо проблемні питання, пов'язані із реалізацією деяких зазначених в законі прав адвоката як представника.

Згідно з нормами ч. 1 ст. 56 КПК України адвокат, як представник потерпілого, має право *бути повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені кримінальним процесуальним законодавством України (п. 1 ч. 1 ст. 56 КПК України)*. Визначене право покладає на владних суб'єктів досудового розслідування повноваження повідомити представника про його права та обов'язки. Однак нормами КПК України не визначено, як і у якій формі має відбуватися таке повідомлення. Згідно з нормами ч. 2 ст. 55 КПК права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Потерпілому вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення. Однак на практиці це право є декларативним, оскільки, якщо представником потерпілого є адвокат, то йому відомі права та обов'язки представника. Однак, якщо представником потерпілого є законний представник, особа, яка може бути юридично невідомою, доречним, на нашу думку, є доповнення ст. 58 КПК України *«Представник потерпілого» нормою, викладеною в такій редакції:*

«Після винесення постанови про допуск до кримінального провадження відповідної особи як представника потерпілого слідчий, прокурор, суд зобов'язані письмово повідомити його про права та обов'язки, передбачені цим кодексом. Дане положення не повинно застосовуватися, якщо представником потерпілого є особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником».

Згідно з нормами п. 2 ч. 1 ст. 56 КПК України адвокат, як представник потерпілого, має право знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування. Однак слід відзначити, що нормами КПК України не визначено порядок забезпечення такого права. Так, згідно з нормами ст. ст. 276–278 КПК України, сутність підозри визначається у письмовому повідомленні, яке вручається затриманій особі, особі, щодо якої обрано запобіжний захід або особі за наявності достатніх доказів для її підозри у вчиненні кримінального правопорушення. Таким чином, на нашу думку, слід доповнити ч. 1 ст. 278 КПК України *«Вручення письмового повідомлення про підозру»* нормою, викладеною в такій редакції:

«Копія повідомлення про підозру вручається потерпілому або його представнику у письмовому вигляді».

Крім того, слід зазначити, що у главі 10 КПК України не визначено гарантії права потерпілого і адвоката, як представника потерпілого, бути повідомленими про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного заходів забезпечення кримінального провадження, визначених нормами ст. 131 КПК України. А отже, пропонуємо внесення змін до ст. 132 *«Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження»* КПК України шляхом внесення ч. 7, викладеної у такій редакції:

«Слідчий, прокурор зобов'язані повідомити потерпілого або його представника, законного представника про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного заходів забезпечення кримінального провадження у письмовому вигляді».

З норм п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК України випливає, що адвокат, як представник потерпілого, має право подавати докази слідчому прокурору, слідчому судді, суду. Тобто ця норма дає право адвокату брати безпосередню участь у доказуванні на досудовому розслідуванні. Якщо бути точним, то представник потерпілого може подавати не докази, а предмети та документи, які надалі можуть бути використані як докази. Адже слідчий зобов'язаний перевірити належність та допустимість таких предметів та документів, і тільки після цього вони набувають статус доказу. Такими предметами, зокрема, можуть бути предмети, які зберегли на собі сліди кримінального правопорушення; документи, як матеріальні об'єкти, на яких громадяни, посадові особи або державні органи загальноприйнятним або спеціальним способом зафіксували відомості про обставини, які мають значення для досудового провадження. А отже, визначена норма є неточною. А тому пропонуємо внести зміни до норм п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК України *«Права потерпілого»*, виклавши її у такому вигляді:

«подавати слідчому, прокурору, слідчому судді, суду предмети, документи та інші об'єкти, які надалі можуть бути використані як докази».

Висновки. Вищенаведене дозволяє дійти висновку, що кримінальне процесуальне законодавство є далеким від досконалості, і одним із актуальних питань є проблема визначення процесуального положення адвоката-представника на досудовому розслідуванні та чітких меж його повноважень. Оскільки представництво адвоката є однією з гарантій прав учасників кримінального провадження, з метою забезпечення від потенційних порушень їх законних прав та інтересів, а також з метою удосконалення кримінального процесуального законодавства необхідним є усунення визначених прогалин норм КПК України.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство потребує внесення відповідних змін і доповнень з метою забезпечення належного правового регулювання організаційно-правових дій адвоката як представника на досудовому розслідуванні, що є гарантією надання потерпілому своєчасної та кваліфікованої правової допомоги.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Норма, М.Є. Шумила. К.: Юстіан, 2012. 1224 с.
2. Кавун Д.Ю. Кримінальний процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні: «12.00.09» дисс. на здоб. наук. ступ. к.ю.н. Х., 2016. 214 с.

3. Лапкін А.В. Організаційно-правові основи діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві: дис.. канд. юрид. наук: 12.00.10. Х., 2011. 279 с.
4. Кричун Ю.А., Степанов П.Л. Окремі проблеми питання інституту потерпілого в кримінальному процесі. Науковий вісник Харківського державного університету. 2015. Випуск 3. Т. 15. С. 120–123.
5. Даль В. Толковый словарь. М.: Гос. изд-во «Художественная литература», 1982. Т. 3. 555 с.
6. Пожар В.Г. Межі повноважень представників у кримінальному провадженні: проблеми визначення. Молодий вчений. 2016. №12 (39). С. 612–615.
7. Адаменко В.Д. Советское уголовно-процессуальное представительство. Томск. 1978. 213 с.
8. Шпилев В.Н. Участники уголовного процесса. Минск. 1970. 221 с.
9. Остафійчук Г.В. Представництво у кримінальному провадженні. Право і суспільство. 2015. №4. С. 190–195.
10. Кирилук Л.В. Процесуальний статус представника потерпілого на стадії досудового розслідування. Наукові записки ХЕПУ. 2014. № 1(16). С. 33–41.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 9-10. 11-12. 13. Ст. 88.
12. Шибіко В. Проблема забезпечення прав потерпілого за новим КПК України 2012 р. II Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. К.: НАВС, 2013. № 1. С. 307–313.
13. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3782-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. N 11. Ст. 51.

УДК 347.963(477)

ХАРЧЕНКО В.М.

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ, ЩО РЕАЛІЗУЮТЬ ПРАВООХОРОННУ ФУНКЦІЮ ДЕРЖАВИ

Автором на основі узагальнення наукових підходів до визначення поняття й системи правоохоронних органів та аналізу сукупності нормативно-правових актів, які регулюють їх функціональний аспект, визначено місце й роль прокуратури України в системі правоохоронних органів, які реалізують правоохоронну функцію держави.

Ключові слова: правоохоронні органи, прокуратура, правоохоронна функція держави, Генеральна прокуратура України, Генеральна військова прокуратура України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, функції, повноваження.

Автором на основе обобщения научных подходов к определению понятия и системы правоохранительных органов и анализа совокупности нормативно-правовых актов, регулирующих их функциональный аспект, определено место и роль органов прокуратуры Украины в системе правоохранительных органов, реализующих правоохранительную функцию государства.

Ключевые слова: правоохранительные органы, прокуратура, правоохранительная функция государства, Генеральная прокуратура Украины, Генеральная военная прокуратура Украины, Специализированная антикоррупционная прокуратура, функции, полномочия.

The author, on the basis of generalization of scientific approaches to the definition of the concept and system of law enforcement bodies and analysis of the set of normative and legal acts regulating their functional aspect, determines the place and role of the Ukrainian procuracy bodies in the system of law enforcement agencies implementing the law enforcement function of the state.

Key words: law enforcement agencies, prosecutor's office, law enforcement function of the state, General Prosecutor's Office of Ukraine, General Military Prosecutor's Office of Ukraine, Specialized Anti-corruption Prosecutor's Office, functions, powers.

Вступ. Сама по собі держава не здатна реалізовувати власні функції, вона їх здійснює через спеціально уповноважені органи державної влади. Це стосується також правоохоронної функції, яку забезпечує не один орган, а їх система; останні, як правило, називаються правоохоронними органами. Водночас донині ні в національному законодавстві, ні в науці немає єдиного підходу до визначення системи правоохоронних органів. Натомість деякі органи державної влади є «постійними представниками» діючої системи; серед них можна виділити органи прокуратури України, уся професійна діяльність яких пов'язана з реалізацією правоохоронної функції держави, а отже, і з безпосереднім забезпеченням національної безпеки, а тому постає питання про їх місце й роль у зазначеному процесі. Важливість розв'язання зазначеного питання зумовлюється тим, що осмислення значення діяльності прокуратури у сфері реалізації правоохоронної функції держави може стати підставою для її вдосконалення, що набуває особливої актуальності в контексті реформування правоохоронних органів.

Стан дослідження. Національна система правоохоронних органів держави завжди була предметом уваги вітчизняних науковців, таких як О.М. Бандурка, В.М. Бесчастний, М.М. Бурбіка, М.В. Косюта, А.В. Лапкін, М.І. Мельник, М.І. Мичко, Р.В. Олійник, В.Я. Тацій, М.С. Уткіна, О.В. Філонов, М.І. Хавронюк, Ю.С. Шемшученко та інші. Проте в правовій науці переважають роботи, де зазначена система характеризується комплексно та не завжди однаково, наслідком чого є відсутність сталого підходу до визначення системи органів, прямим завданням яких є забезпечення національної безпеки держави. Водночас невизначеність місця в такій системі того чи іншого правоохоронного органу, зокрема прокуратури, ускладнює розуміння комплексу їхніх повноважень і функцій під час реалізації правоохоронної функції держави.

Постановка завдання. Мета статті зумовлюється необхідністю визначення місця та ролі органів прокуратури України в реалізації провідного напрямку державної діяльності – правоохоронної функції – на підставі характеристики загальної системи правоохоронних органів, аналізу повноважень і функцій прокуратури в межах правоохоронної діяльності.

Результати дослідження. У національному законодавстві поняття «правоохоронний орган» визначається неоднаково, при цьому в різних тлумаченнях відбивається його загальна сутність, зокрема:

1) «органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій» (ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України») [1];

2) «державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» (ст. 1 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави») [2];

3) «державні органи, які відповідно до національного законодавства сторін забезпечують безпеку держави, суспільства, громадян та ведуть боротьбу зі злочинністю» (ст. 1 Договору Співдружності Незалежних Держав про порядок перебування та взаємодії співробітників правоохоронних органів на території держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав від 4 червня 1999 р.) [3].

У деяких нормативно-правових актах, на відміну від вищенаведених визначень поняття «правоохоронний орган», законодавець обмежується лише різним переліком таких правоохоронних органів, наприклад:

1) «органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів») [4];

2) «органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, державної контрольно-ревізійної служби та державної податкової служби» (п. 1.2 Інструкції про порядок проведення контрольних заходів контрольно-ревізійним відділом Державної судової адміністрації України, затвердженої Наказом Державної судової адміністрації України від 29 липня 2011 р. № 120) [5];

3) «органи прокуратури, служби безпеки, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро, інші утворені відповідно до законодавства органи, які здійснюють правоохоронні функції» (п. 3 Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2006 р. № 550) [6].

Додатково варто зазначити норми ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України», згідно з якою «національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією» [1], а відповідно до ст. 4 зазначеного закону органи прокуратури належать до суб'єктів забезпечення національної безпеки. Таким чином, реалізація правоохоронної функції в діяльності держави спрямована на забезпечення національної безпеки, на це спрямована, відповідно, і діяльність органів прокуратури в частині повноважень, встановлених чинним законодавством.

Наведені положення законодавства лише підкреслюють правильність вживання терміна «правоохоронні органи» в контексті реалізації правоохоронної функції держави та надають їх приблизні переліки. Дефініції поняття «правоохоронні органи» в юриспруденції майже не відрізняються від законодавчих. Наприклад, Ю.С. Шемшученко розглядає правоохоронні органи як органи, що наділені державою компетенцією щодо охорони громадських відносин, урегульованих правом [7, с. 513]. У навчальному посібнику «Судові та правоохоронні органи» наведено таке визначення правоохоронних органів: «державні органи, на які законодавчими актами покладено здійснення однієї чи декількох правоохоронних функцій, для яких їх виконання є основним і повсякденним завданням» [8, с. 10].

У свою чергу ми підтримуємо думку О.М. Бандурки, який надає більш вичерпне тлумачення поняття «правоохоронні органи», вказуючи на те, що це установи та організації, що функціонують у суспільстві й державі, основним завданням діяльності яких є забезпечення законності, боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями [9, с. 6–8], і виділяє серед них органи прокуратури, Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ України, Службу безпеки України та адвокатуру.

Схожу дефініцію зазначеного поняття пропонує А.В. Лапкін: «Правоохоронні органи – це спеціально уповноважені державні органи, наділені владними повноваженнями, діяльність яких спрямована на захист прав, свобод та інтересів людини, суспільства й держави» [10, с. 12]. Учений відносить до них прокуратуру, Службу безпеки України, органи внутрішніх справ, органи юстиції, нотаріат, Державну фіскальну службу України, адвокатуру, Державне бюро розслідувань, Державну прикордонну службу України, Національне антикорупційне бюро України, Державну контрольно-ревізійну службу та інші органи, визначені законом. Проте залишається незрозумілим, чому в останньому випадку діяльність правоохоронних органів, які безпосередньо реалізують правоохоронну функцію держави, обмежується лише захистом прав, свобод та інтересів людини, суспільства й держави та не включає боротьбу зі злочинністю, забезпечення правопорядку тощо.

Однозначно можна стверджувати, що з обох позицій – законодавчої та наукової – прокуратура посідає одне з головних місць у системі правоохоронних органів, а отже, більшою мірою реалізує правоохоронну функцію держави. В основному нормативно-правовому акті, який визначає засади діяльності органів прокуратури, – Законі України «Про прокуратуру» – проголошено: «Прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави» (ч. 1 ст. 1) [11]. Систему органів прокуратури утворюють Генеральна прокуратура України, регіональні, місцеві, військові прокуратури, а також Спеціалізована антикорупційна прокуратура (ст. 7 Закону України «Про прокуратуру»).

Наукові підходи до характеристики прокуратури як правоохоронного органу є дещо відмінними, розширеними. Зокрема, А.Г. Мурашин визначає прокуратуру як «інститут, який у системі поділу державної влади підсилює механізм стримувань і противаг, є органом державного нагляду за дотриманням законів, при цьому ні за своєю генезою, ні за характером повноважень не належить до органів жодної гілки влади, тим більше не підпорядкований жодній із них» [12, с. 530].

М.І. Мельник та М.І. Хавронюк, також розглядаючи прокуратуру як елемент системи стримувань і противаг, дотримуються думки, що це самостійний централізований орган державної влади, який діє в системі правоохоронних органів держави та забезпечує захист від неправомірних посягань на суспільний і державний лад, права й свободи людини, а також на основи демократичного устрою засобами та методами, що передбачені законом [13, с. 144].

М.В. Косюта розглядає прокуратуру як самостійну гілку влади, обґрунтовуючи це такими рисами:

- а) органи прокуратури належать до державно-владних структур;
- б) прокурорська система з огляду на свою єдність і централізацію має високий рівень організаційної відокремленості;
- в) функції прокуратури докорінно відрізняються від функцій законодавчої, виконавчої та судової гілок влади;
- г) суттєву специфіку мають повноваження прокуратури;
- г) розділ, присвячений прокуратурі, займає самостійне місце в Основному Законі України між виконавчою та судовою владою;
- д) перелік функцій, крім прокуратури, визначено безпосередньо в Конституції України лише стосовно законодавчої, виконавчої та судової гілок влади [14, с. 18–19].

Ми не можемо погодитися з наведеною позицією, проте вважаємо слушним зауваження В.М. Бесчастного щодо того, що органи прокуратури, кожен у межах своєї компетенції, відіграють реальну й конкретну роль у виконанні завдань та здійсненні функцій, покладених на прокуратуру; їх система й структура побудовані так, щоб вплив прокуратури на забезпечення законності, правопорядку, прав і законних інтересів громадян був ефективним, всеохоплюючим на всій території України та на всіх напрямках соціальних відносин, урегульованих законами [15, с. 29].

Не вдаючись до дискусії про можливість віднесення органів прокуратури до однієї з гілок влади або виокремлення її в самостійну гілку влади, оскільки це питання виходить за межі поставленої нами мети, вважаємо за доцільне надати характеристику складовим елементам системи прокуратури України, щоб сформувати комплексне уявлення про цей орган, що дасть змогу визначити місце й роль прокуратури в реалізації правоохоронної функції держави.

Сьогодні прокуратура України переживає процес реформації в межах реформи правоохоронної системи, на необхідність проведення якої вказано в Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленій Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015. У цьому акті зазначено: «Метою державної політики в цій сфері є коригування завдань і функцій правоохоронних органів, упровадження нових засад проходження служби, нових критеріїв оцінки роботи правоохоронців для підвищення рівня захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави від протиправних посягань. <...> Потрібно зробити систему забезпечення правопорядку максимально прозорою та дружньою для суспільства. Важливим у цій сфері є проведення ґрунтовної децентралізації та впровадження дієвих механізмів громадського контролю за органами правопорядку. Пріоритетним у роботі таких органів має бути принцип законності: система віддання та виконання наказів повинна стати такою, щоб працівник поліції керувався законом і не виконував явно злочинні накази» [16]. На сьогодні інститут прокуратури має низку недоліків, серед яких Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. названі такі:

- недостатня структурна незалежність прокуратури в поєднанні з безкарністю та низьким рівнем підзвітності, невідповідність функцій прокуратури європейським стандартам;
- недостатній рівень функціональної незалежності та доброчесності прокурорів, потреба в більш розвинених інструментах управління ефективністю, значно жорсткіших етичних вимогах і дисциплінарних правилах;
- недостатній рівень формальних і практичних каналів комунікації (у тому числі мереж обміну даними) між виконавчими органами та прокуратурою, а також між органами державної влади та європейськими й міжнародними партнерами;
- непослідовне застосування процесуальних норм прокуратурою [17].

У зв'язку з наведеним було прийнято новий Закон України «Про прокуратуру», яким передбачено низку визначальних новацій, зокрема, органи прокуратури втратили функцію так званого «загального нагляду», яка позбавила прокуратуру можливості втручання в здійснення господарської діяльності, а також була проведена структурна реорганізація органів прокуратури України, яку ми розглянемо далі. Також оновлене законодавство, що сьогодні регулює діяльність органів прокуратури, передбачає певні гарантії незалежності прокурорів та утворення Ради прокурорів як самостійно-

го органу прокурорського самоврядування поряд з іншим органом – Всеукраїнською конференцією прокурорів, удосконалення питання кадрового забезпечення (запровадження прозорого конкурсного порядку зайняття посад в органах прокуратури) і дисциплінарної відповідальності прокурорів.

У ч. 1 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру» зазначено: «Генеральна прокуратура України організовує та координує діяльність усіх органів прокуратури з метою забезпечення ефективного виконання функцій прокуратури» [11]. У контексті наведеного варто погодитися з Р.В. Олійником, який акцентує увагу на тому, що найбільшим обсягом управлінських повноважень у системі органів прокуратури наділено Генерального прокурора України. Письмові вказівки Генерального прокурора України з питань розслідування є обов'язковими до виконання всіма органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування [18, с. 36]. Генеральний прокурор України має шість заступників, один із яких є Головним військовим прокурором. Фактично частина діяльності Генеральної прокуратури України має управлінський характер щодо всіх інших, нижчих, прокуратур, а також здійснює нагляд за додержанням національного законодавства у виключних випадках.

Водночас національне законодавство не встановлює ні функції Генеральної прокуратури України, ні закріплені за нею повноваження; визначаються лише окремі повноваження Генерального прокурора України, серед яких міститься визначальне положення про те, що він «організовує діяльність органів прокуратури України, у тому числі визначає межі повноважень Генеральної прокуратури України, регіональної та місцевих прокуратур у частині виконання конституційних функцій» (ч. 2 ст. 9 Закону України «Про прокуратуру») [11]. Наведена норма буквально надає Генеральній прокуратурі України весь комплекс повноважень у межах діяльності органів прокуратури, наділяючи її в цьому сенсі безмежними повноваженнями. У зв'язку із цим виникає питання про те, чи не призведе така ситуація до необгрунтованого втручання Генеральної прокуратури України в діяльність інших підпорядкованих їй прокуратур та зловживання своїми повноваженнями. На нашу думку, для перспективного унеможливлення таких зловживань і порушень законодавства в межах діяльності органів прокуратури необхідно на законодавчому рівні окреслити повноваження Генеральної прокуратури України, у тому числі з контролю й нагляду за здійсненням діяльності нижчих прокуратур.

Схожа ситуація спостерігається з визначенням компетенції, у тому числі адміністративного характеру, регіональних і місцевих прокуратур, адже законодавець визначив лише повноваження їхніх керівників (ст. 11 та 13 Закону України «Про прокуратуру»). Це дає підстави говорити про те, що фактично Генеральна прокуратура України, регіональні та місцеві прокуратури здійснюють однакові функції, визначені в ст. 2 вказаного закону, а розподіл їхніх повноважень щодо реалізації зазначених функцій здійснює безпосередньо Генеральний прокурор України.

Генеральна військова прокуратура України утворюється в Генеральній прокуратурі України як самостійний структурний підрозділ та керується під час роботи Положенням про Головну військову прокуратуру Генеральної прокуратури України, затвердженим Наказом Генеральної прокуратури України від 20 грудня 2017 р. № 356. Згідно із цим актом Генеральна військова прокуратура України реалізує такі завдання (переважно у воєнній сфері):

- забезпечує ведення розслідувань злочинів, вчинених у воєнній сфері, злочинів проти основ національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку тощо (п. 3.1);
- захищає інтереси держави у воєнній сфері за наявності їх порушень або загрози порушень, а також сприяє їх поновленню (п. 3.2);
- організовує діяльність військових прокуратур із метою забезпечення ефективного представництва ними інтересів держави у воєнній сфері в суді (п. 3.3);
- реалізує повноваження щодо участі у виконавчому провадженні в справах, у яких військовим прокурором здійснювалося представництво інтересів держави в суді (п. 3.4);
- організовує діяльність військових прокуратур щодо запобігання та протидії корупційним і пов'язаним із корупцією правопорушенням (п. 3.5);
- здійснює координацію діяльності правоохоронних органів щодо протидії злочинності у воєнній сфері (п. 3.6) [19] тощо.

Поряд із Генеральною військовою прокуратурою України в Генеральній прокуратурі України утворюється Спеціалізована антикорупційна прокуратура, функції якої встановлені в ч. 5 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру» та частково співпадають із завданнями й функціями, визначеними в п. 3 Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України, затвердженого Наказом Генеральної прокуратури України від 12 квітня 2016 р. № 149. Варто звернути увагу на цей нормативно-правовий акт. Так, у його п. 3 визначено, що основними завданнями й функціями Спеціалізованої антикорупційної прокуратури є такі:

- здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України;
- виконання вимог закону під час приймання, реєстрації, розгляду та вирішення заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, своєчасне внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань;
- забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування Національним антикорупційним бюро України кримінальних правопорушень та оскарження незаконних судових рішень на стадії досудового розслідування й судового розгляду;
- підтримання державного обвинувачення в суді в кримінальних провадженнях, розслідуваних Національним антикорупційним бюро України;
- забезпечення в межах компетенції відшкодування збитків, завданих кримінальними правопорушеннями;
- забезпечення застосування належної правової процедури до кожного учасника кримінального провадження;
- представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених Законом України «Про прокуратуру» та пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями;
- здійснення в межах реалізації функцій Спеціалізованої антикорупційної прокуратури міжнародного співробітництва [20].

З наведених положень постає, що завдання й функції Спеціалізованої антикорупційної прокуратури в цьому випадку не розрізняються, тоді як вищим нормативно-правовим актом – Законом України «Про прокуратуру» – до її функцій віднесено такі: «1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України; 2) підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях; 3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених цим законом і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями» (ч. 5 ст. 8) [11].

З огляду на зазначене вважаємо ототожнення завдань і функцій Спеціалізованої антикорупційної прокуратури помилковим, адже поняття «завдання» та «функції» мають різну етимологічну сутність. Так, термін «завдання» варто розуміти як «наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справу тощо; мету, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити» [21, с. 40], натомість поняття «функція» означає «роботу кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось» або «призначення, роль чого-небудь» [22, с. 653]. Таким чином, саме за допомогою реалізації функцій Спеціалізованої антикорупційної прокуратурою досягаються завдання, поставлені перед нею, а отже, їх не можна ототожнювати – це явна техніко-юридична помилка, яку можна розв'язати, на нашу думку, шляхом відмежування завдань від функцій Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та виокремлення перших у самостійний пункт Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України, затвердженого Наказом Генеральної прокуратури України від 12 квітня 2016 р. № 149.

Висновки. Таким чином, органи прокуратури посідають одне з найважливіших місць серед суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави, адже вони не належать до жодної з гілок влади, не підпорядковуються жодному з органів державної влади, мають унікальні повноваження, які дають їм змогу здійснювати власні функції та виконувати поставлені перед ними завдання, здійснюють єдиний вид діяльності – реалізують правоохоронну функцію держави, мають власний унікальний правовий статус, що визначається національними нормативно-правовими актами, є представником одночасно як держави, так і її громадян.

Роль органів прокуратури безпосередньо пов'язана з реалізацією ними правоохоронної функції держави як основного напрямку їх діяльності. Як справедливо зауважує В.Я. Тацій, функціональне призначення прокуратури має враховувати два основні напрями її діяльності – участь прокурора в кримінальному провадженні та діяльність, що здійснюється поза кримінальним провадженням [23, с. 16]. Саме останній напрям діяльності органів прокуратури здійснюється в межах правоохоронної функції та включає такі види діяльності, як нагляд за додержанням і застосуванням законів, захистом прав і свобод громадян, а також представницька функція прокуратури. Правоохоронна функція держави пов'язана насамперед із забезпеченням прав, свобод та інтересів людини й громадянина, конституційного ладу, а також зміцненням правопорядку, протидією злочинності (можливим злочинам і правопорушенням) тощо. У цьому сенсі діяльність органів прокуратури охоплює майже всі аспекти правоохоронної функції держави, має місце під час здійснення більшості напрямів останньої, реалізуючи її в повному обсязі, а не частково.

Список використаних джерел:

1. Про основи національної безпеки: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 351.
2. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 7 грудня 2017 р. № 975-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 46. Ст. 366.
3. Договор о порядке пребывания и взаимодействия сотрудников правоохранительных органов на территориях государств-участников Содружества Независимых Государств от 4 июня 1999 г. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_836/ed20010206/find?text=%CF%F0%E0%E2%EE%EE%F5%F0%E0%ED%E8%F2%E5%EB%FC%ED%FB%E5+%EE%F0%E3%E0%ED%FB.
4. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 3 серпня 2017 р. № 3781-XII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 11. Ст. 50.
5. Інструкція про порядок проведення контрольних заходів контрольно-ревізійним відділом Державної судової адміністрації України: Наказ Державної судової адміністрації України від 29 липня 2011 р. № 120 / Державна судова адміністрація України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/v0120750-11>.
6. Порядок проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2006 р. № 550 / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF>.
7. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю.С. Шемшученка. К.: Феміда, 1996. 696 с.
8. Бурбика М.М., Уткіна М.С. Судові та правоохоронні органи (у схемах і таблицях): навч. посібник. Суми: Сумський державний університет, 2016. 123 с.
9. Бандурка А.Н. Судебные и правоохранительные органы Украины. Х.: Университет внутренних дел, 1999. 250 с.
10. Лапкін А.В. Організація судових та правоохоронних органів України: навч. посібник у схемах. Х.: Право, 2017. 168 с.
11. Про прокуратуру: Закон України від 20 січня 2018 р. № 1697-VII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 2–3. Ст. 12.
12. Конституційне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. К.: Юридична думка, 2008. Т. 2. 800 с.
13. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Правоохоронні органи України та правоохоронна діяльність: навч. посібник. К.: Атіка, 2002. 576 с.
14. Косюта М.В. Проблеми та шляхи розвитку прокуратури України в умовах побудови демократичної правової держави: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Х., 2002. 33 с.
15. Прокуратура України: навч. посібник / В.М. Бесчастний, М.І. Мичко, О.В. Філонов та ін.; за ред. В.М. Бесчастного. К.: Знання, 2011. 446 с.
16. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 / Президент України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
17. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015 / Президент України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
18. Олійник Р.В. Адміністративно-правовий статус прокуратури України. Європейські перспективи. 2013. № 13. С. 35–40.
19. Положення про Головну військову прокуратуру Генеральної прокуратури України: Наказ Генеральної прокуратури України від 20 грудня 2017 р. № 356 / Генеральна прокуратура України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=203911.
20. Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України: Наказ Генеральної прокуратури України від 12 квітня 2016 р. № 146 / Генеральна прокуратура України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=196699.
21. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1972. Т. 3. 744 с.
22. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1979. Т. 10. 660 с.
23. Тацій В.Я. Поняття та система правоохоронних органів: у контексті системних змін до Конституції України. Вісник Академії правових наук України. 2012. № 4. С. 3–17.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.61.01:347.918

ГРИНЧАК І.В.

ПРАВОВА ПРИРОДА РІШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДУ

Процес врегулювання суперечностей за своєю правовою природою є правосуддям, яке передбачає змагальну процедуру, де сторони доводять свою правоту. Правова природа міжнародного спору недостатньо визначена та потребує дослідження. Особливе місце належить питанням вирішення даних спорів у сучасних умовах, забезпечення передусім мирних засобів вирішення суперечностей. Результатом даного врегулювання є формулювання відповідних міжнародних зобов'язань, які сторони зобов'язуються виконувати добровільно та добросовісно. Саме рішення третейського суду формує міжнародні зобов'язання для сторін. Для визнання рішення міжнародного третейського суду міжнародним зобов'язанням міжнародне публічне право направило низку вимог та сформулоало певну кількість принципів. Також варто зазначити, що сторони вправі визначати предмет та об'єкт міжнародного спору, призначати й обирати суддів на власний розсуд, а також визнавати та виконувати ухвалені рішення.

Ключові слова: третейське рішення, Постійна палата третейського правосуддя, арбітраж, міжнародний спір, незалежні судді.

Процесс урегулирования противоречий по своей правовой природе является правосудием, которое включает соревновательную процедуру, при которой стороны доказывают свою правоту. Правовая природа международного спора недостаточно определена и требует исследования. Особое место занимают вопросы решения данных споров в современных условиях, обеспечение, в первую очередь, мирных средств разрешения противоречий. Результатом данного урегулирования является формулировка соответствующих международных обязательств, которые стороны обязуются выполнять добровольно и добросовестно. Само решение третейского суда формирует международные обязательства для сторон. Для признания решения международного третейского суда международным обязательством международное публичное право выработало ряд требований и сформировало определенное количество принципов. Также стоит отметить, что стороны вправе определять предмет и объект международного спора, назначать и избирать судей по своему усмотрению, а также признавать и выполнять вынесенное решение.

Ключевые слова: третейское решение, Постоянная палата третейского правосудия, арбитраж, международный спор, независимые судьи.

The process of resolving disputes is a justice by virtue of its legal nature, which includes a competitive procedure, where the parties shall make their case. Legal nature of an international dispute is not well-defined and requires research practice. The issue of resolving these disputes in modern conditions, as well as ensuring peaceful means, first of all, of settling disputes shall hold a special place. This settlement shall result in formulation of relevant international obligations, which the parties shall undertake to fulfill voluntarily and in good faith. The arbitration award shall form international obligations for the parties. In order to recognize the award of international arbitration court

© ГРИНЧАК І.В. — аспірант кафедри європейського права, асистент кафедри інтелектуальної власності, інформаційного та корпоративного права (Львівський національний університет імені Івана Франка)

as an international obligation, a number of requirements were developed and a number of principles were formed by the international public law. It is also worth noting that the parties shall have the right to determine the subject matter of the international dispute, to appoint and elect the judges at their own discretion, as well as to recognize and enforce the award made.

Key words: *arbitration award, Permanent Court of International Justice, arbitration, international dispute, independent judiciary.*

Вступ. Для збереження міжнародного миру та безпеки, зниження рівня напруженості між державами міжнародне публічне право сформувало цілу систему засобів та методів удосконалення поведінки суб'єкта міжнародного публічного права на міжнародній арені. Наявність компромісу в третейському рішенні щодо міжнародного спору є дуже важливим складником. Будь-яке третейське рішення, навіть за умови, що воно цілком задовольняє позовні вимоги однієї зі сторін, водночас містить міжнародні зобов'язання для іншої, які обмежують державний суверенітет і примушують до певної поведінки на міжнародній арені, яка зазвичай є небажаною для однієї зі сторін.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу правової природи міжнародних третейських судів.

Результати дослідження. Можливість використання рішення міжнародних третейських судів як засобу мирного врегулювання міжнародних спорів зафіксовано в низці міжнародно-правових актів. Про третейське провадження говорить Конвенція 1907 р. та Загальний акт про мирне вирішення міжнародних спорів від 26 листопада 1928 р. з поправками, внесеними Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) 26 квітня 1949 р. [1, с. 399]. Конвенція 1907 р. рекомендує державам-учасницям для врегулювання «конфлікту» вдаватися до мирних послуг або посередництва, у разі «розходження міжнародного характеру, що не зачіпають їхньої честі або життєвих інтересів та впливають із різниці в поглядах на питання факту», створювати слідчу комісію. Арбітраж, у свою чергу, рекомендується як найбільш ефективний та справедливий спосіб вирішення «питань юридичного характеру, особливо під час тлумачення або застосування міжнародних конвенцій» [2, с. 495]. Дана Конвенція розглядає загальну концепцію існування третейських органів правосуддя, зокрема в ст. 37 зазначено розгляд спору суддями, які обираються сторонами. Тобто документ виокремлює три можливі різновиди: одноособовий, колегіальний із непарною кількістю суддів (за наявності суперарбітра) та Постійної палати третейського правосуддя. Конвенція 1907 р. стала базовим актом, який сформулював суть і зміст третейського правосуддя та виконав роль відправного пункту в розвитку арбітражного врегулювання. За основу третейського правосуддя Конвенція 1907 р. обирає судову модель мирного врегулювання міжнародних спорів. У ст. 54 рекомендовано сторонам залучення 5 суддів: по два судді від сторін і суперарбітр, якого вибирають призначені судді. На наш погляд, дана умова формування складу суду є більш справедливою та неупередженою порівняно з обранням суперарбітра сторонами. Також можна наголосити на тому, що зміст Конвенції 1907 р. має як прогресивний, так і програмний характер. Правовий акт уособлює основну функцію міжнародного публічного права в питаннях врегулювання міжнародних спорів: запропонувати сторонам якомога більше доступних та легітимних інструментів чи методів для швидкого й ефективного врегулювання. Тому Конвенція 1907 р., зосереджуючись на Постійній палаті третейського суду як особливому органі врегулювання міжнародних спорів, не виключає застосування напрацьованих міжнародною практикою засобів, зокрема: одноособового судового органу та колегіального судового органу. Тобто для кожного спору, що передається на вирішення Палати, його сторони укладають компроміс та обирають арбітрів із переліку осіб, що формується державами-учасницями Конвенції. Також у ст. 52 Конвенції 1907 р. зазначено, що для звернення в Постійну палату Третейського суду сторони підписують «третейський запис» [1, с. 397]. Цей документ повинен містити відомості про предмет спору, строки призначення суддів, строки, форму та порядок судового провадження, а також про розмір авансу на компенсацію витраток судочинства. У цьому разі звичний компроміс включає два етапи: попереднє визнання загальної юрисдикції третейського суду та передачі на його розгляд конкретного спору. По суті, третейський запис уточнює загальний компроміс, виражений приєднанням держави до відповідної конвенції. Цю модель використовує і Загальний акт 1928 р. Він кодифікував три засоби (процедури) мирного врегулювання міжнародних суперечностей: примирну, судову та третейську. Велике значення для аналізу має і побудова міжнародно-правових актів, їх взаємоузгодженість та послідовність. І Конвенція, і Загальний акт

до компетенції третейського правосуддя відносять спори виключно правового характеру. Так, зокрема, ст. 38 Конвенції відносить до юрисдикції третейських суддів питання правового характеру, тлумачення та застосування міжнародних договорів. У ст. 21 Загального акта більш чітко окреслено процедуру застосування третейського судочинства. Розмежовуються категорії спорів для врегулювання Погоджувальною комісією, судовими органами та третейським судом. Положення цієї статті необхідно розглядати в аспекті взаємозв'язку між Погоджувальною комісією та третейським судом. У результаті аналізу змісту цієї статті можна дійти висновку, що арбітражне рішення є по суті логічним продовженням того рішення, яке б мало бути результатом діяльності Погоджувальної комісії. Вказана стаття чітко розмежовує судові й арбітражні рішення. Отже, модель рішення третейського суду насамперед зосереджується на розвитку компромісу між позиціями сторін. По суті таке рішення могло б бути ухвалене і в межах Погоджувальної комісії за наявності відповідної волі сторін. Оскільки для досягнення позитивного результату необхідне додаткове зобов'язання для кожної зі сторін спору. Рішення третейського суду є стандартом універсальної поведінки суб'єкта міжнародного права, який сторони зобов'язані прийняти та виконати. Це зумовлено кінцевою метою мирного врегулювання, а саме забезпеченням дотримання певної поведінки на міжнародній арені з метою унеможливлення посягання на міжнародний мир, безпеку, права й інтереси інших сторін.

Беззаперечно, Загальний акт 1928 р. можна розглядати як логічне продовження та доповнення міжнародно-правових механізмів мирного врегулювання, започаткованих Конвенцією 1907 р. Дана Конвенція допустила та визнала модель третейського правосуддя, зафіксувала її як правовий засіб мирного врегулювання міжнародних спорів. Загальний акт 1928 р. намагався розмежувати спори, регульовані різними процедурами.

Наступним кроком у правовому регулюванні міжнародного права стали Зразкові правила арбітражного процесу 1958 р., ухвалені Генеральною Асамблеєю ООН. Їхніми позитивними моментами є врегулювання можливості перегляду арбітражного рішення, визнання обов'язкової юрисдикції арбітражного суду, яка поширюється на всі похідні вимоги, невіддільні від предмета спору, а головним недоліком є обмеження права держав у створенні арбітражного суду, у визначенні його компетенції та порядку дій. У п. 2 Преамбули Зразкових правил 1958 р. зазначається, що арбітражне зобов'язання є результатом угоди між сторонами спору, яка є початковим етапом формування міжнародних зобов'язань. Оформлення домовленостей відбувається укладенням міжнародного договору, хоча практиці відомі різні назви: міжнародний договір, третейський запис, компроміс. Дослідник Нгуен Куок Дінь для їх характеристики вживає загальну назву: «арбітражна угода» [4, с. 90]. За своєю суттю вона формує єдине міжнародне зобов'язання. У Преамбулі проекту Зразкових правил арбітражного процесу 1958 р. вжито термін «арбітражне зобов'язання». Здається, цим терміном можна узагальнити будь-яке міжнародне зобов'язання, яке може міститися у вказаних актах. Проект Зразкових правил 1958 р. за умови відсутності інших домовленостей пропонує сторонам дійти компромісу (ст. 2). Договірну природу компромісу не заперечують ні практика, ні нормативно-правові акти.

Англо-американський договір 1794 р. («Договір Джея») передбачав створення трьох комісій: першої – для вирішення прикордонного спору щодо південно-східного кордону між Сполученими Штатами Америки (далі – США) та Канадою уздовж ріки Сен-Круа; другої – для розгляду вимог британських кредиторів щодо запроваджених деякими штатами правових бар'єрів на виплату боргів і відшкодування відповідних збитків; а третьої – для вирішення конфлікту щодо захоплення Великою Британією торгових кораблів під час війни між Великою Британією та Францією (1755–1763 рр.). Перша комісія складалася із трьох членів, дві інші – з п'яти членів кожна. Тобто даний договір допускав використання в практиці мирного врегулювання міжнародних спорів змішаних комісій, які ухвалювали обов'язкове для сторін рішення. Арбітрами були американські й англійські піддані. Усі перелічені спори врегульовані до 1802 р., а арбітраж зарекомендував себе як ефективний метод урегулювання суперечок. Лише третя комісія протягом 6 років своєї діяльності спромоглася розглянути 565 позовів [3, с. 309]. Французький дослідник Нгуен Куок Дінь наголошує на практиці обрання до складу таких комісій додаткового представника без повноважень для технічного забезпечення позитивного результату голосування [6, с. 88].

Непропорційна кількість суддів у третейському правосудді укорінилася в першій половині XIX ст. Зазвичай більшість у третейському суді становили іноземці, що гарантувало об'єктивність та неупередженість врегулювання. Яскравим прикладом може слугувати справа судна «Алабама». Суть претензій сторін зводилася до необхідності компенсації шкоди, завданої англійськими суднами, які перебували під прапором Південних Штатів Америки, економічним

інтересам Північних Штатів у період громадянської війни. Більшість суддів були іноземцями, і саме цим можна пояснити прогресивний характер рішення, яке було виконане сторонами спору. Хоча один із п'яти арбітрів рішення не підписав, цю подію вважають першим у сучасному світі прикладом застосування арбітражу *ad hoc* для вирішення масштабного спору [7, с. 312]. Можливість поєднання явищ міжнародно-правового та національного, внутрішньодержавного права в процесі врегулювання міжнародного спору підтверджує використання в процесі ухвалення арбітражного рішення універсальних правових моделей, які ідентичні в багатьох правових системах і закріплені законодавством низки провідних держав світу. Саме єдина для сторін формула встановлення розміру шкоди, яка підлягає компенсації (відома міжнародному публічному праву як реституція) дозволила винести справедливе рішення в справі судна «Алабама» та в багатьох інших спорах.

Здається, право на обрання суддів є вагомим чинником щодо визнання третейського рішення та його виконання. Свобода призначення й обрання складу органу третейського правосуддя гарантується принципом автономії, на якому неодноразово наголошувалося в документах Генеральної Асамблеї ООН [8]. Сторони зацікавлені в домінуванні їхньої позиції в процесі розгляду, тому вибір суддів дуже скрупульозний як щодо засад їхньої компетенції, так і високих моральних засад. Беззаперечно, судді, призначені сторонами, безпосередньо чи опосередковано у своїх позиціях використовували моделі правовідносин, характерні для держав, які їх обрали. Обґрунтовуючи зміст претензії канонами національного права, Р. Каламкарян наголошував на доцільності залучення до складу арбітражного органу громадян сторін як арбітрів: «Їхнє завдання полягає в тому, щоб дозволити сторонам спору висловити під час арбітражного процесу думку, яка відображає їхню національну концепцію права» [9, с. 278]. Новозеландський науковець сер Кеннет Кейт під час аналізу позиції Великої Британії початку ХХ ст. підкреслював відсутність бажання барті участь у судових процесах, де склад суду містить більше половини незалежних іноземців (щодо Постійної палати Міжнародного правосуддя Ліги Націй) [10, с. 2].

Незалежні ж судді радше керувалися засадами власного національного права. Забезпечення справедливості можна було досягти лише компромісом суддів щодо відповідності третейського рішення міжнародному публічному праву. По суті, судді обирають (визнають) модель поведінки суб'єкта міжнародного публічного права, яка більше відповідає вимогам міжнародного публічного права, і пропонують її сторонам у третейському рішенні. Пошук компромісу між суддями як результат врегулювання загалом став особливістю, яка виділяє третейське правосуддя з-поміж інших засобів мирного врегулювання міжнародних спорів.

На наш погляд, саме суть і зміст третейського рішення забезпечили виокремлення третейського правосуддя в самостійний засіб мирного врегулювання міжнародних спорів. Завдяки особливостям ухвалення третейського рішення, зважаючи на його справедливий характер та відсутність значних обмежень чи суттєвих посягань на державний суверенітет сторін спору, формувалися нові міжнародні зобов'язання, які визнавалися правомірною та допустимою поведінкою на міжнародній арені. Цим можна підтвердити, що результат третейського рішення – це нове міжнародне зобов'язання, а третейський (арбітражний) розгляд – окремий та самостійний засіб мирного врегулювання міжнародних спорів.

Як уже зазначалося, третейське рішення – передусім результат примирення сторін. Процедура врегулювання міжнародних спорів досить широко використовувала примирення для досягнення позитивного кінцевого результату. Воно загалом було або самостійним засобом врегулювання міжнародних спорів, або складником інших, коли примирення сторін передувало ухваленню загального рішення. Суть примирення можна звести до відмови сторін від висунутих претензій. На нашу думку, явище примирення в процесі врегулювання міжнародних спорів має подвійну природу: воно може кваліфікуватися як необхідний стан двосторонніх чи багатосторонніх міжнародних відносин за результатами врегулювання або як поведінка, спрямована на досягнення певного стану речей у процесі врегулювання (фактично – зобов'язання сторін щодо обмеження державного суверенітету, прав чи інтересів).

Зміст третейського рішення, беззаперечно, ототожнюється зі змістом міжнародних зобов'язань. І. Лукашук під час дослідження норм міжнародного публічного права звертає увагу на концепцію болгарського вченого І. Генова щодо наявності в міжнародно-правовій нормі двох складових частин: консервативно-нормативної та програмно-нормативної. Перша втілює «загальну поведінку згідних з нею суб'єктів міжнародного права», друга – «втілює можливі варіанти поведінки в рамках загальної лінії» [11, с. 197]. Отже, йдеться про суть і зміст міжнародних зобов'язань з огляду на період їх існування та виклики часу чи потреби взаємодії. Поєднання

двох складових частин норми міжнародного публічного права встановлює межі майбутнього третейського рішення, наголошує на однотипності поведінки на міжнародній арені різних держав та недопустимості обмеження вже наявних прав. Запропонована модель явища має велике значення для розуміння меж ухвалення рішення третейським судом та регулятивного обсягу третейського рішення загалом.

Вихід третейського рішення за межі встановленої юрисдикції недопустимий за винятком випадків, спеціально застережених сторонами. Дослідник Нгуен Куок Дінь наголошує на можливості формування третейським судом мирової угоди між сторонами, в основу якої закладено політичне рішення, а також у разі ліквідації прогалин у праві.

Висновки. Для визнання рішення міжнародного третейського суду міжнародним зобов'язанням міжнародне публічне право напрацювало низку вимог та сформувало декілька принципів. Сторони вправі визначати предмет та об'єкт міжнародного спору, призначати й обирати суддів на власний розсуд, а також визнавати та виконувати ухвалені рішення. Водночас у процесі керуються такими принципами: автономності, доведення справи до кінця, розумного застосування норм міжнародного права, правосуддя по совісті та справедливості. На додаток варто наголосити на вимогах до самих суддів щодо незацікавленості, неупередженості, об'єктивності, справедливості, професійності тощо.

Список використаних джерел:

1. Действующее международное право: документы в 2 томах / Ю. Колосов, Э. Кривчикова. Т. 1. М.: Междунар. отношения, 2002. С. 397–407.
2. Гусарев С., Тихомиров О. Юридична деонтологія: Основи юридичної діяльності: навч. посібник. 3 вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 495 с.
3. Дінь Нгуен Куок, Дайє Патрик, Пелле Ален. Международное публичное право: в 2 т. Т. 2. Кн. 3: Международные отношения. Пер. с фр. К.: Сфера. 2001. С. 88–90.
4. Хадсон М. Международные суды в прошлом и будущем. М.: Гос. изд-во иностр. лит-ры, 1947. С. 309.
5. Мартенс Ф. Современное международное право цивилизованных народов: в 2 т. Т. 2. М.: Зерцало, 2008. С. 312.
6. Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи ООН, восьмая сессия. Дополнение № 9 (A/ 2456), п. 48–52.
7. Каламкарян Р. Господство права (Rule of Law) в международных отношениях. М.: Наука. 2004. С. 278.
8. Sir Kenneth Keith. A century of International arbitration and adjudication. New Zealand International Review. Jan. – feb. 2014. Vol. 39. P. 2–6.
9. Лукашук И. Нормы международного права в международной нормативной системе. М., 1997. С. 197.

**ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НОРМ
МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ**

У статті розглядаються й аналізуються проблеми, що виникають у процесі імплементації норм міжнародного гуманітарного права в законодавство України. Аналізуються міжнародні договори у сфері міжнародного гуманітарного права, до яких Україна наразі не приєдналася.

Ключові слова: імплементація, механізм імплементації, міжнародне гуманітарне право, збройні конфлікти, правова система.

В статье рассматриваются и анализируются проблемы, возникающие в процессе имплементации норм международного гуманитарного права в законодательство Украины. Анализируются международные договоры в сфере международного гуманитарного права, к которым Украина пока не присоединилась.

Ключевые слова: имплементация, механизм имплементации, международное гуманитарное право, вооруженные конфликты, правовая система.

The article examines and analyzes the problems that arise in the process of implementing the norms of international humanitarian law in the legislation of Ukraine. International treaties in the field of international humanitarian law, to which Ukraine has not yet joined, are analyzed.

Key words: implementation, implementation mechanism, international humanitarian law, armed conflicts, legal system.

Вступ. Важливою проблемою міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) є належна імплементація його норм у внутрішнє законодавство держав і особливо – дотримання їх під час збройних конфліктів. Міжнародно-правова норма, як і внутрішньодержавна правова норма, по суті, становить певну модель чи стандарт відповідної поведінки суб'єктів міжнародного права, і без «запуску» механізму її імплементації є лише фразою в тексті міжнародно-правового договору. Як засвідчує практика, не завжди сторони, які перебувають у збройному конфлікті, дотримуються норм МГП, і тому зростає кількість жертв серед цивільного населення, спостерігаються інші негативні явища. Це, безумовно, вимагає підвищення ефективності застосування на практиці норм, що становлять його основу. Отже, слід забезпечити належну імплементацію норм МГП. Саме тому міжнародне співтовариство останнім часом все більше уваги приділяє питанню імплементації норм МГП, оскільки цінність будь-якої правової норми, в т. ч. і норм МГП, проявляється в процесі їх реалізації [15, с. 49], тобто лише тоді, коли вона знаходить втілення у фактичній поведінці суб'єктів права [14, с. 210], їх діяльності щодо практичного здійснення міжнародно-правових розпоряджень [10, с. 431].

Проблеми імплементації міжнародного гуманітарного права досліджувалися в монографіях і статтях М.М. Гнатовським, В.Ю. Калугіним, М.О. Баймуратовим, Д. Гараджаєвим, А.О. Кориневичем, В.М. Репецьким, В.М. Лисиком та іншими вченими-юристами.

Постановка завдання. Мета цієї статті – дослідити механізм імплементації норм МГП у законодавство України, а також проаналізувати сучасний стан ратифікації Україною міжнародних договорів у сфері МГП.

Результати дослідження. Кожна держава-учасниця міжнародних договорів, що регулюють захист жертв війни й обмеження або заборону застосування певних засобів і методів ведення

збройної боротьби, відповідно до принципу *pacta sunt servanda* зобов'язана виконувати взяті на себе зобов'язання за цими угодами. Водночас такий принцип лише фіксує зобов'язання держав добросовісно й у повному об'ємі виконувати міжнародні зобов'язання, що випливають із Женевських конвенцій 1949 р., Додаткових протоколів до них 1977 р. та ін. договорів, що регулюють відносини в цій галузі. Як відомо з теорії міжнародного права, міжнародно-правова норма, як і внутрішньодержавна, є лише моделлю належної поведінки суб'єктів міжнародного права й без приведення в дію механізму її реалізації залишається лише фразою в тексті міжнародно-правового акта. Оскільки зміст міжнародно-правового регулювання полягає в досягненні певного кінцевого результату, до якого прагнуть учасники міжнародного спілкування, то «здійснення міжнародно-правових норм є зазвичай набагато складнішим і відповідальнішим завданням, ніж їх прийняття» [9, с. 16].

Для перетворення цілей, закладених у нормах МГП, в реальну дію або бездіяльність суб'єктів міжнародного права необхідно вживати певних заходів як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівнях. Прийняття цих заходів можливе в межах певної сукупності правових і організаційних засобів, що забезпечують втілення приписів норм МГП, тобто в межах механізму імплементації. Механізм імплементації МГП має певні специфічні риси, зміст яких визначається своєрідністю суспільних відносин, що регулюються МГП. До чинників, які впливають на характер механізму імплементації МГП, можна віднести такі: 1) особливості юридичної природи зобов'язань, що випливають з МГП; 2) специфічний предмет правового регулювання цієї галузі; 3) відмінності в матеріальній сфері застосування (у часі та стосовно окремих осіб).

Про імплементацію міжнародно-правових норм можна говорити лише в тому разі, якщо держава не тільки видає відповідні законодавчі акти (змінює чи скасовує вже існуючі) для здійснення норм міжнародного права, а й впроваджує ці акти в життя. По суті, у цьому розумінні імплементація стає синонімом поняття «реалізація». Тому національно-правова імплементація норм міжнародних договорів – це тільки етап у процесі їх імплементації (здійснення), вона створює лише юридичні передумови для їх виконання.

Таким чином, імплементація норм міжнародних договорів є результатом також і фактичних дій. Ще більш критеріально оформлені характеристики щодо ознак імплементації має її дефінітивне визначення, що міститься в «Юридичній енциклопедії», де «імплементація (лат. *implere* – наповняти, досягати, виконувати, здійснювати) у міжнародному праві – це організаційно-правова діяльність держав із метою реалізації своїх міжнародно-правових зобов'язань. Механізм імплементації міжнародно-правових норм містить у собі сукупність правових та інституціональних засобів, що використовують суб'єкти міжнародного права на міжнародному і національному рівнях. Міжнародна імплементація складається зі створених на підставі міжнародно-державних угод універсальних, регіональних і локальних міжнародних організацій, спеціалізованих установ і їхніх допоміжних органів. За їхньою допомогою стає можливим об'єднання зусиль держав і міжнародних організацій у реалізації чинних норм міжнародного права.

Найпоширенішими способами імплементації міжнародно-правових норм у національну систему права є: 1) рецепція, тобто текстуальне повторення нормотворчим органом держави змісту міжнародно-правової норми в статті нормативно-правового акта; 2) трансформація, під якою розуміється переробка тексту міжнародно-правового акта чи окремих його статей із прийняттям на цій основі норм внутрішнього права; 3) відсилання, яке є вказівкою у внутрішньодержавному нормативно-правовому акті на міжнародне право як на джерело, що регулює ці відносини.

Національну систему імплементації становлять органи державної влади й інші органи держави, уповноважені забезпечувати виконання країною міжнародно-правових зобов'язань. Оскільки норми міжнародного права породжують правовідносини між суб'єктами міжнародного права і не породжують їх між суб'єктами внутрішнього права, необхідні додаткові внутрішньодержавні засоби для перетворення цілей, закладених у нормах міжнародного права, на реальні дії органів державної влади, юридичних осіб і громадян, які перебувають під юрисдикцією держави [16, с. 667–668].

Деякі автори, наприклад В.Ю. Калугін, досліджуючи механізм імплементації норм МГП на міжнародному рівні, стверджують, що його варто розуміти більш вузько, і тому вони роблять акцент саме на колективних, спільних зусиллях держав у цьому процесі, коли вони здійснюють організаційно-правову, включаючи і міжнародну нормотворчу діяльність [6, с. 218].

Щодо цього методологічну важливість має аналіз Коментарів до Женевських Конвенцій 1949 р. і Додаткових протоколів до них, з якого можна дійти висновку про те, що зобов'язання держав із виконання норм МГП мають, насамперед, однобічний характер і закріплюються швид-

ше «як низка односторонніх обов'язків, урочисто прийнятих перед особою світового співтовариства, що представляється іншими Договірними Сторонами. Кожна держава бере зобов'язання як щодо самої себе, так і інших держав» [5, с. 17–18]. На цю саму особливість гуманітарних конвенцій про захист жертв війни звертає увагу Е. Давид, котрий зазначає, що «зобов'язання, прийняті державами, мають односторонній, а не взаємний характер» [4, с. 407].

Таким чином, під *механізмом імплементації норм МГП на міжнародному рівні* розуміється система засобів – як створених спільними зусиллями держав, так і тих, що використовуються індивідуально в цілях всебічної, своєчасної й повної реалізації зобов'язань, прийнятих згідно з МГП. До таких засобів можна віднести: розслідування відповідно до Женевських конвенцій 1949 р.; встановлення фактів за с. 90 ДП І; вжиття заходів державами спільно або індивідуально, у співробітництві з ООН і відповідно до Статуту ООН; призначення Держави-заступниці; призначення субститутів Держави-заступниці; організація міжнародного контролю відповідно до Виконавчого регламенту до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р.; інституційний механізм, що визначається главою 6 Другого протоколу від 26 березня 1999 р. до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р. та ін. [6, с. 147].

Національний механізм імплементації норм міжнародного права кожної конкретної держави має властиві тільки йому риси, що залежать від особливостей внутрішньої правової системи. Однак низка ознак, що, насамперед, характеризують його структуру, є загальними для будь-якої держави. Отже, структура національного механізму імплементації містить такі елементи: а) закріплені в національному правопорядку правові засоби забезпечення виконання міжнародних зобов'язань на внутрішньодержавному рівні; б) система державних органів, уповноважених на реалізацію міжнародних зобов'язань; в) національна правозастосовна практика; г) організаційні засоби, застосовувані на внутрішньодержавному рівні для забезпечення імплементації міжнародного гуманітарного права [7].

Варто звернути увагу на те, що правовий феномен імплементації відіграє вирішальну роль у процесі входження норм міжнародного права в національне конституційне законодавство. Тобто практично національний вид (механізм) імплементації реалізує весь комплекс конституційно-правового забезпечення і супроводу норм міжнародного права до їх входження в національне законодавство як сукупність законодавчих актів.

Однак саме тут ми стикаємося з певними труднощами, викликаними перш за все тим, що сам термін «імплементація» в конституційному законодавстві України відсутній. Це об'єктивує й актуалізує:

- 1) необхідність розробки відповідного дефінітивного визначення, що міститиме оптимальну критеріальну характеристику цього терміна;
- 2) необхідність розробки його процесуального забезпечення і супроводу для налагодження нормативно-логічної, предметно-логічної і функціонально-результативної комунікацій між міжнародним і національним конституційним масивами й уникнення різночитань;
- 3) включення такого дефінітивного визначення в конституційне законодавство;
- 4) створення відповідного нормативного субінституту конституційного права, який би однозначно і виразно закріплював і демонстрував вплив міжнародного права на конституційний правопорядок держави і реакцію останнього на «вторгнення» у нього норм міжнародного права [3, с. 75–85].

Водночас варто констатувати, що сам термін «імплементація» знаходить закріплення в законодавстві України, однак тільки на рівні підзаконних актів, а саме на рівні наказів органів виконавчої влади. Отже, виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що імплементація – це не тільки сприйняття, а й реалізація взятого державою на себе в рамках міжнародної угоди зобов'язання. Таким чином, до переліку джерел національного законодавства України входить якісно нове джерело – міжнародний договір. Про це свідчить ст. 9 Конституції України 1996 р., що фактично містить регламентацію і конституційну легалізацію механізму національної імплементації. Відповідно до її положень, «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства».

На думку М.О. Баймуратова, після надання такої згоди, що в Україні процесуально реалізується парламентом у формі ратифікації міжнародного договору і видання відповідного закону України, міжнародний договір України стає частиною її національного законодавства, набуваючи форми і юридичної чинності закону (поточного закону) [2, с. 163]. Зазначене положення характеризується істотним методологічним потенціалом, бо містить у собі «дорожню карту» тран-

сформатції норм міжнародного права в норми національного конституційного права, тобто процес національної імплементації [3, с. 75–85].

Отже, на думку М.О. Баймуратова і Б.Я. Кофмана, національна імплементація – це, насамперед, самостійна, телеологічно вивірена системна діяльність, що має властиві їй нормативні та процесуальні пріоритети і доміанти, які приводять у дію всю систему норм і принципів міжнародного права [1, с. 145–146], а також співвідносять із ними норми національного конституційного масиву, що включає їх до свого складу, трансформуючи в норми поточного національного законодавства.

Як відомо, чинність міжнародних договорів і їх місце в правовій системі України визначаються Конституцією України та Законом України «Про міжнародні договори України» [11]. Ст. 9 Конституції України встановлює, що міжнародні договори, які вступили в силу (згода на обов'язковість яких була надана Верховною Радою України), є невід'ємною частиною національного законодавства України. Аналогічно ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори» визначає, що міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

У зв'язку з цим необхідно роз'яснити деякі аспекти.

По-перше, до того, як Верховна Рада України ратифікує міжнародний договір, Президент України або Кабінет Міністрів України розглядають пропозиції щодо ратифікації міжнародного договору України і приймають рішення про внесення на розгляд Верховної Ради України в порядку законодавчої ініціативи проекту закону про ратифікацію міжнародного договору України [11]. Щоб закон про ратифікацію був прийнятим, щонайменше 226 членів парламенту повинні проголосувати за ратифікацію [8]. Після успішного голосування Президент України підписує й офіційно публікує Закон України про ратифікацію окремого міжнародного договору, а Голова Верховної Ради України підписує ратифікаційну грамоту, яка засвідчується підписом міністра закордонних справ України, якщо договором передбачений обмін такими грамотами.

По-друге, ст. 9 Конституції передбачає, що, якщо міжнародні договори суперечать Конституції України, необхідно внести відповідні зміни до Конституції України, перш ніж такий міжнародний договір стане обов'язковим. Щодо юридичного верховенства, то після набуття чинності міжнародного договору відповідно до встановленої процедури умови цього договору мають переважну силу у разі протиріччя чинному національному законодавству. Іншими словами, міжнародне право має пріоритет над національним законодавством. Чинні міжнародні договори України реєструються у Міністерстві закордонних справ України [11]. Це міністерство відповідає за реєстрацію міжнародних договорів в Секретаріаті Організації Об'єднаних Націй [11]. Чинні міжнародні договори також включаються в установлений порядок до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів [11].

Щодо міжнародних договорів, ратифікованих, коли Україна була частиною СРСР, то Україна прийняла Закон «Про правонаступництво України» [12] від 12 вересня 1991 р. Цей закон не містить детальних або незвичних положень щодо правового підходу до основних питань правонаступництва держави. У ньому міститься дві статті стосовно правонаступництва держави щодо міжнародних договорів. Ст. 6 встановлює, що «Україна підтверджує свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності України». Ст. 7 визначає, що Україна є правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки. Щодо норм МГП, то видається, що не було жодних заяв про те, що певні положення будь-якого міжнародного договору у сфері МГП суперечать Конституції України або загрожують інтересам республіки. Отже, міжнародні угоди, підписані та ратифіковані, коли Україна була частиною СРСР, залишаються чинними в Україні і сьогодні.

Наразі близько 40 міжнародних договорів у сфері МГП ратифіковані Верховною Радою України. Слід навести перелік міжнародних договорів, які й дотепер не було ратифіковано. Це, зокрема: Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, Гаага, 26 березня 1999 р. (відповідно до Протоколу культурні цінності особливо великого значення можуть бути поміщені під посилену охорону. Протокол застосовується як до міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів); Римський Статут МКС від 17 липня 1998 р. (який був підписаний Україною 20 січня 2000 р., але й дотепер не ратифікований).

Ще у 2014 р. у Верховній Раді України було зареєстровано три законопроекти, предметом яких була ратифікація Україною Римського статуту МКС. Зокрема, це проект закону про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду (реєстр. № 0072 від 22 лютого 2014 р.); проект закону про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього (реєстр. № 0086 від 22 травня 2014 р.); проект закону про внесення змін

до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду (реєстр. № 4926 від 22 травня 2014 р.). Однак всі зазначені вище законопроекти наразі знято з розгляду парламенту.

Зазначимо, що на засіданні одного із круглих столів у Верховній Раді України у 2016 р. було презентовано проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо забезпечення його гармонізації до положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду», розроблений експертами «круглого столу» за ініціативи ГО «Центр громадських свобод». Проте на офіційному сайті Верховної Ради України такий законопроект так і не був зареєстрований. З 2016 р. в Комітеті Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя і досі опрацьовується проект Постанови про Заяву Верховної Ради України щодо звернення до Президента України та Кабінету Міністрів України з питання ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду (реєстр. № 5077 від 06 вересня 2016 р.), а також проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом (реєстр. № 7179 від 05 жовтня 2017 р.), внесений Кабінетом Міністрів України.

Висновки. Вбачається, що через імплементацію норм міжнародного права та Римського статуту можна очікувати поліпшення розуміння ролі парламентів, яку вони відіграють у процесі узгодження національного законодавства з нормами міжнародного права, розширення знань про спроможність вдосконалення законодавства, що дасть змогу встановити правосуддя щодо осіб, які скоїли міжнародні злочини.

У цьому контексті видається, що одним із першочергових завдань парламенту України є якнайшвидша ратифікація ряду важливих міжнародно-правових актів, зокрема Міжнародного договору про торгівлю зброєю від 02 квітня 2013 р. (дата підписання Україною – 23 вересня 2014 р.), що регулює міжнародну торгівлю звичайною зброєю та зобов'язує держави-учасниці контролювати експорт озброєнь і стежити, щоб зброя не постачалася всупереч дійсним ембарго або не використовувалася для порушення прав людини, у т. ч. для тероризму; Конвенції з касетних боєприпасів від 30 травня 2008 р., що забороняє використання, виробництво, передачу та накопичення касетних боєприпасів.

Список використаних джерел:

1. Баймуратов М.А., Кофман Б.Я. Международные избирательные стандарты: правовая природа, содержательная и системная характеристики, актуальные вопросы имплементации в законодательство Украины. Сумы: Университетская книга, 2012. С. 145–146.
2. Баймуратов М.А., Григорьев В.А. Муниципальная власть: актуальные проблемы становления и развития в Украине. О.: Юрид. літ., 2003.
3. Баймуратов М.О., Алмохаммед Мутана Аббас. Особливості входження норм міжнародного права в національне конституційне право України. Вісник Центральної виборчої комісії. № 2 (34). 2016. С. 75–85.
4. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. М.: МККК, 2000.
5. Див., наприклад: Commentary III Geneva Convention. Geneva: ICRC, 1994.
6. Калугин В.Ю., Павлова Л.В., Фисенко И.В. Международное гуманитарное право. Минск: Тесей, 1999.
7. Калугин В.Ю. Механизм имплементации норм международного гуманитарного права на внутрисударственном уровне. URL: <http://evolutio.info/content/view/336/51/>.
8. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР, ст. 91. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
9. Лукашук И.И. Международно-правовое регулирование отношений (системный подход). М.: Международные отношения, 1975.
10. Міжнародне право Основи теорії / за ред. В.Г. Буткевич. Київ, 2002.
11. Про міжнародні договори України: Закон України № 1906-IV від 20 червня 2004 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.
12. Закон України «Про правонаступництво України»: № 1543-XII від 12 вересня 1991 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>.
13. Регламент Верховної Ради України, ст. 200, п. 4.
14. Теорія держави і права / за ред. В.В. Копейчикова. Київ, 2003.
15. Черниченко С.В. Теория международного права. Т. 1. Москва, 1999.
16. Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.». 1998. Т. 2. 1999.

ЗМІСТ

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО;	
ПОПОВА О.В. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ, ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ.....	3
ФЕДЧИШИН Д.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ТА РЕФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....	6
ЧЕПАК А.О. ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ПІД ВОДНИМИ ОБ'ЄКТАМИ ДЛЯ РИБОРОЗВЕДЕННЯ.....	12
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО	
КУШНІР І.М. ОПОДАТКУВАННЯ БУДІВЕЛЬ ПРОМИСЛОВОСТІ ЯК ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОСТІ В УКРАЇНІ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ.....	18
ЛИТВИН Н.А. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....	24
МАМАЛУЙ О.О. ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ І ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ФІНАНСОВО-ПРАВОВИХ НОРМ.....	30
НАТАРОВА В.В. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ОДНОСТРОЄМ.....	33
ПЕДАН А.І. СПЕЦИФІКА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ.....	37
ПЛУГАТАР Т.А. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	42
РУБАН А.Г. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР КАДРОВОЇ РОБОТИ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ ЩОДО ПРОКУРОРІВ.....	48
СЛОБОДЯНЮК М.А. ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ СПОРТОМ В УКРАЇНІ.....	55
СТОЛБОВИЙ В.М. ПОЛІТИЗАЦІЯ СЛУЖБОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ЯК ДЕСТАБІЛІЗУЮЧИЙ ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	61
ЧЕРВЯКОВА О.В. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПІДПРИЄМЦІВ І МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ.....	66
ЧОРНА В.Г. ВИДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ.....	72
ШКЛЯР С.В. ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗАХИСТ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ.....	76
ШУЛЕШКО В.В. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ.....	81
ШУМІЛО О.М. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕЧНОСТІ ЗАСОБІВ ОСОБИСТОЇ ГІГІЄНИ ТА КОСМЕТИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ.....	89

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

АНДРІЯШЕВСЬКА М.С. СУЧАСНЕ МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРО ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЮ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДІТЕЙ.....	95
ВАСИЛЬЄВА Д.О. ЗЛОЧИННІ ТЕХНОЛОГІЇ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ: СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ.....	102
КАЛАТУР М.В. МЕТА, ЗАВДАННЯ ТА ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВИ.....	109
ПЕТРОВСЬКИЙ А.В. МІСЦЕ ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА ОЗНАКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ РОЗПИВАННЯ АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ.....	114
ЧОРНА О.В. ДОСВІД КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ У СФЕРІ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕВИКОНАННЯМ РІШЕНЬ СУДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	118
ЧУГУНІКОВ І.І. АНТИСОЦІАЛЬНІСТЬ ЯК МАТЕРІАЛЬНА ОЗНАКА ЗЛОЧИНУ (КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ).....	123

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

БАСАЛИК С.А. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ІЗ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ.....	135
КРАСНОВ О.В. ІНТЕГРОВАНЕ УПРАВЛІННЯ КОРДОНАМИ ЯК ОСНОВА УЧАСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В ПРОТИДІЇ ТРАНСКОРДОННІЙ ЗЛОЧИННОСТІ.....	141
ЛІТВІНОВА І.Ф. ПІДСТАВИ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ЇХ ДОКАЗУВАННЯ У ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА.....	146
МАМКА Г.М. КРИТЕРІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИНЦИПУ РАЦІОНАЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	151
ПОЦІЛУЙКО В.М. ОСОБЛИВОСТІ ВІДСТОРОНЕННЯ ОСОБИ ВІД ПОСАДИ ЯК ЗАХОДУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ І СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	156

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

МИЛЬЦЕВА В.С. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЄДИНОЇ СУДОВОЇ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ.....	161
ПИТОМЕЦЬ А.В. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА ЩОДО ПРЕДСТАВНИЦТВА ПОТЕРПІЛОГО НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ.....	164
ХАРЧЕНКО В.М. МІСЦЕ ТА РОЛЬ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ, ЩО РЕАЛІЗУЮТЬ ПРАВООХОРОННУ ФУНКЦІЮ ДЕРЖАВИ.....	169

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ГРИНЧАК І.В. ПРАВОВА ПРИРОДА РІШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДУ.....	176
ШЕЛУДЧЕНКОВА А.С. ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ.....	181

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 3

Том 2

Відповідальний за випуск – В.В. Галуцько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Пірог

Комп'ютерне верстання – Ю.С. Семенченко

Підписано до друку 07.05.2018. Формат 70х100/16.

Обл.-вид. арк. 20,23. Ум.-друк. арк. 21,86.

Наклад 300 прим. Зам. № 1018/152.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012
Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Тел. (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua